

TOBİDER

September 2022 - Volume: 6 Issue: 2

ISSN 2587-2591

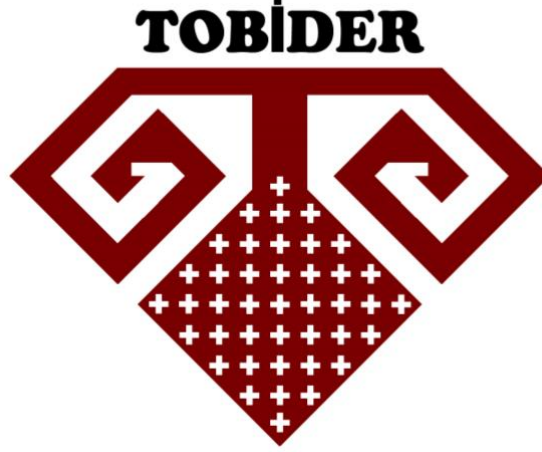

6.

VOLUME
ISSUE: 2

TOBİDER
ULUSLARARASI TOPLUMSAL BİLİMLER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ACADEMIC JOURNAL

Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi (TOBİDER), yılda iki defa yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

TOBİDER Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları yayıncıya aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. TOBİDER; MLA, Index Copernicus, ResearchBib, Eurasian Scientific Journal Index, International Citation Index, CrossRef, WorldCat, Türk Eğitim İndeksi, Directory of Indexing and Impact Factor, Sindex, CiteFactor ve Asosindeks tarafından taranmaktadır.

ISSN/e-ISSN: 2587-2591

Volume 6/2 2022

Editörler / Editor

Prof. Dr. Yeşim DOĞAN - Ankara University

Prof. Dr. Zeynep ZAFER - Ankara University

Dr. Sadık HACI - Ankara University

Doç. Dr. Hakan Emre ZİYAGİL - Niğde Ömer Halisdemir University

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Maja JAKİMOVSKA TOSIĆ - Institute of Macedonian Literature

Prof. Dr. Mariola MIKOŁAJCZAK - Adam Mickiewicz University, Poznan

Prof. Dr. Binyamin BİRKAN - Biruni University

Assoc. Prof. Dr. Nurie MURATOVA - South-West University "Neofit Rilski"

Assoc. Prof. Dr. Marinela MLADENOVA - South-West University "Neofit Rilski"

Assoc. Prof. Dr. Malika AİMAGAMBETOVA - Kazakh National University "After Al-Farabi"

Assoc. Prof. Dr. Çiçek ƏFƏNDİYEVA – Azerbaijan National Academy of Sciences

Asst. Prof. Dr. Bora GÖKTAŞ - Bayburt University

Asst. Prof. Dr. Mert KOZAN - Ankara University

Asst. Prof. Dr. Melike ÜZÜM - Başkent University

Asst. Prof. Dr. Mehmet Zeki ILGAR - Biruni University

Asst. Prof. Dr. Ayşe Tuba CEYHUN DUMAN- Biruni University

Asst. Prof. Dr. Süreyya ECE - Şırnak University

Asst. Prof. Dr. Zafer CEYLAN - Karamanoğlu Mehmetbey University

Asst. Prof. Dr. Sonnur AKTAY - Anadolu University

Asst. Prof. Dr. Bilge GÖKTER GENÇER - Başkent University

Dr. Işıl Aydın ÖZKAN - Sinop University

Dr. Şekip AKTAY - Giresun University

TOBİDER

International Journal of Social Sciences

Volume 6/2 2022

Hakemler / Referees

- Dr. Hasan GÜZEL – Hacettepe University
Dr. Ayşe ÖZ – Ankara University
Dr. Davut ŞAHBAZ – Ankara University
Dr. Ali KARADOĞAN – Munzur University
Dr. Murat ZENGİN – İnönü University
Dr. Derya KARABURUN DOĞAN – İnönü University
Selçuk ÖZÇELİK – Biruni University
Dr. Nuray PAMUK ÖZTÜRK – Selçuk University
Dr. Semine İmge AZERTÜRK – Erciyes University
Törebey GÜNAYDIN – Ankara University
Dr. Volkan DEMİR – Üsküdar University
Şeyda Nur YILDIZ ÇOLAKER – Pamukkale University
Dr. Ozan EROY – İnönü University
Dr. Hüsrev AKIN – Erzincan Binali Yıldırım University
Dr. Abdulhakim TUĞLUK – Iğdır University
Dr. Vefa KURBAN – Ege University
Dr. İhsan KURTBAŞ – Ardahan University
Dr. Özlem GÖKKURT DEMİRTEL – Ege University
Dr. Hüseyin Serdar TABAKOĞLU – Kırklareli University
Dr. Hamdi BRAVO – Ankara University
Dr. Hacı Ömer ÖZDEN – Atatürk University
Dr. Ceren ERDİN – Yıldız Technical University
Recep ÖZSÜRÜNÇ – Istanbul Medipol University
Dr. Canan YOĞURT – Erciyes University
Dr. Hayriye ERBAŞ – Ankara University
Dr. Fahrettin ÖZDEMİRCİ – Ankara University
Dr. Mert KOZAN – Ankara University
Dr. Emine Neşe ALDEMİR – Sakarya University
Dr. Emrah ÖZBAY – Erzincan Binali Yıldırım University

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 6/2 2022

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

ENGELLİ AKADEMİSYENLER BAĞLAMINDA AKADEMİK ATAMA/YÜKSELTME
KRİTERLERİ İÇİN KULLANILAN WEB SİTELERİNİN ERİŞİLEBİLİRLİĞİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE ACCESSIBILITY OF WEBSITES USED FOR ACADEMIC
APPOINTMENT/PROMOTION CRITERIA IN THE CONTEXT OF DISABLED
ACADEMICS

Levent KUTLUTÜRK

p. 1-17

OBEZİTELİ BİREYLERİN GÖZÜNDEN TÜRKİYE’DE MEDYADA OBEZİTE
OBESITY IN THE MEDIA IN TURKEY FROM THE PERSPECTIVE OF THOSE LIVING
WITH OBESITY

Deniz SEZGİN & İlkin Esen YILDIRIM

p. 18-35

V. PROPP’UN YAPISAL ÇÖZÜMLEME YÖNTEMİ ÇERÇEVESİNDE BİR HİNT
SİNEMASI ÖRNEĞİ: “LAGAAN (2001)”

AN EXAMPLE OF INDIAN CINEMA IN THE CONTEXT OF V. PROPP’S
STRUCTURAL ANALYSIS METHOD: "LAGAAN" (2001)

Esra BÜYÜKBAHÇECİ

p. 36-52

ZHUANGZİ HİCİVLERİNİN İÇERİK VE TEKNİK AÇIDAN İNCELENMESİ

A CONTENT AND TECHNICAL ANALYSIS OF ZHUANGZI'S SATIRE

Gonca UNAL CHIANG

p. 53-67

BEHİÇ ERKİN İLE GYULA NÉMETH ARASINDAKİ YAZIŞMALAR (1934-1949)
CORRESPONDENCE BETWEEN BEHİÇ ERKİN AND GYULA NÉMETH (1934-1949)

Emre SARAL

p. 68-97

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 6/2 2022

ANNE CONWAY'İN KARTEZYEN TÖZ DÜALİZMİNE YÖNELİK REDDİYESİNİN
ÖZGÜNLÜĞÜ

THE ORIGINALITY OF ANNE CONWAY'S REFUTATION TOWARDS CARTESIAN
SUBSTANCE DUALISM

S. Atakan ALTINÖRS

p. 98-109

A COMPARATIVE STUDY ON KATE CHOPIN'S "A RESPECTABLE WOMAN" AND
SEVGI SOYSAL'S "TANTE ROSA AFOROZ EDİLİYOR"

KATE CHOPIN'İN "A RESPECTABLE WOMAN" VE SEVGİ SOYSAL'IN "TANTE
ROSA AFOROZ EDİLİYOR" ESERLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR
İNCELEME

Esengül SAĞLAM CAN

p. 110-118

KAPTANIDERYA KÜÇÜK HÜSEYİN PAŞA'NIN DENİZ SEFERLERİ (1792-1803)
NAVAL EXPEDITIONS OF CHIEF ADMIRAL KUCUK HUSEYIN PASHA (1792-1803)

Ertan ÜNLÜ

p. 119-157

MEKAN VE MÜZİK İLİŞKİSİNDE TEMEL YAKLAŞIMLAR: ETNOGRAFİK
ARAŞTIRMALARDA MEKAN

THE BASIC APPROACHES TO THE RELATIONSHIP OF PLACE AND MUSIC: THE
PHENOMENON IN THE ETHNOGRAPHIC RESEARCHES

Fulya SOYLU BAĞÇECİ

p. 158-175

CITY COMPARISONS IN TERMS OF PROPERTY PRICES AND HOUSING
AFFORDABILITY THROUGH MULTI-CRITERIA DECISION-MAKING METHODS

ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİYLE EMLAK FİYATLARI VE
KONUTA ERİŞEBİLİRLİK AÇISINDAN ŞEHİR KARŞILAŞTIRMALARI

Gökhan ÖZKAYA

p. 176-217

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 6/2 2022

AFTER LIFE DİZİSİNE DİNAMİK BİR BAKIŞ
A PSYCHOANALYTIC PERSPECTIVE ON AFTER LIFE THE TV SERIES
Bahar AKOĞLU & Pırıl İPEKÇİOĞLU & Kaantan ADAR

p. 218-235

AHMET HAMDİ TANPINAR'IN BEŞ ŞEHİR DENEMESİNDE MİLLÎ KÜLTÜR
NATIONAL CULTURE IN THE AHMET HAMDİ TANPINAR'S BEŞ ŞEHİR ESSAY

M. Halil SAĞLAM

p. 236-269

BAHRÎ MEMLÛKLER DÖNEMİNDE TIBBÎ FAALİYETLER (1250-1382)
MEDICAL ACTIVITIES DURING THE BAHRÎ MEMLÛKS PERIOD (1250-1382)

Serkan ÖZKAN

p. 270-312

TURKEY-UZBEKISTAN RELATIONS: STRATEGIC COOPERATION AND
PARTNERSHIP
TÜRKİYE-ÖZBEKİSTAN İLİŞKİLERİ: STRATEJİK İŞ BİRLİĞİ VE ORTAKLIK

Halit HAMZAOĞLU

p. 313-329

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN UZAKTAN ÖĞRETİME İLİŞKİN HAZIR
BULUNUŞLUK VE MEMNUNİYET DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ
INVESTIGATION OF UNIVERSITY STUDENTS' READINESS AND
SATISFACTION LEVELS FOR DISTANCE EDUCATION

Tuğba ŞİMŞEK & Ali İlker GÜMÜŞELİ

p. 330-363

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 6/2 2022

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.11.1>

Volume 6/2

2022 p. 1-18

ENGELLİ AKADEMİSYENLER BAĞLAMINDA AKADEMİK ATAMA/YÜKSELTME KRİTERLERİ İÇİN KULLANILAN WEB SİTELERİNİN ERİŞİLEBİLİRLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE ACCESSIBILITY OF WEBSITES USED FOR ACADEMIC APPOINTMENT/PROMOTION CRITERIA IN THE CONTEXT OF DISABLED ACADEMICS

Levent KUTLUTÜRK*

ÖZ

Erişilebilirlik sadece engelli değil engelli olmayan bireylerin de hayatlarını kolaylaştıran ve kimi noktalarda katkı sağlayan özellikleri içermektedir. Bu konuda uluslararası birçok çalışma ve gelişme gerçekleştirilmektedir. Türkiye’de de bu gelişmeler kimi zaman uyarlanarak, kimi zaman olduğu gibi ele alınmakta ve değerli çalışmalara konu olmaktadır. Akademisyenler veya araştırmacılar arasında da belli bir oranda engelli bireylerin olması kaçınılmazdır. Her ne kadar engelli akademisyenlerin sayısı Türkiye’de ulaşılabilen bir bilgi olmasa da var oldukları gerçeğini yadsımak yanlış olacaktır. Akademisyenlerin zaman içinde yükseltme veya atamalarının olması beklenen bir durumdur. Bu amaçla yararlanılan sistemler ve web siteleri kapsamında en önemlileri olarak karşımıza çıkan Web of Science, Scopus, PubMed, TR Dizin ve DergiPark sadece engeli olmayan değil engelli bireyler için de erişilebilir olmalıdır. Bu bağlamda bir erişilebilirlik değerlendirme aracı olan WAVE ile bu web siteleri incelenmiştir. Fırsat eşitliği bağlamında bakıldığında bu sistemlerin ve web sitelerinin ne kadar erişilebilir olduğu konusunda elde edilen veriler betimsel istatistik yöntemiyle değerlendirilmiştir. Sonuç olarak WoS ve Scopus’un engelli kullanıcılar için yardımcı teknolojiler bağlamında yetersiz kaldığı; PubMed, TR Dizin ve DergiPark web sitelerinde daha düşük oranda da olsa benzer hataların olduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber görsel tasarım,

* Öğr. Gör. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, E-mail: levent.kutluturk@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4007-1191, İzmir, Türkiye.

kontrast, boş bağlantı ve etiketleme hataları tespit edilmiş ve çoğu alanda iyileştirmelerin ve yeniden düzenlemelerin yapılması gerekliliği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Engelliler, Engelli Akademisyenler, Erişilebilirlik, Atama ve Yükseltme, Ableizm.*

ABSTRACT

Accessibility includes features that facilitate the lives of not only disabled people but also non-disabled individuals and contribute at some points. Many international studies and developments are carried out on this subject. In Turkey, these developments are sometimes adapted, sometimes handled as they are, and are the subject of valuable studies. It is inevitable that there will be a certain percentage of people with disabilities among academics or researchers. Although the number of academics with disabilities is not an available information in our country, it would be wrong to deny the fact that they exist. It is expected that academicians will be promoted or appointed over time. Web of Science, Scopus, PubMed, TR Index and DergiPark, which are the most important systems and websites used for this purpose, should be accessible not only to people with disabilities but also to non-disabled people. In this context, these websites were examined with WAVE, an accessibility assessment tool. In the context of equality of opportunity, the data obtained on how accessible these systems and websites are, were evaluated with descriptive statistics method. As a result, WoS and Scopus are insufficient in the context of assistive technologies for users with disabilities; It has been determined that there are similar errors, albeit at a lower rate, on PubMed, TR Directory and DergiPark websites. In addition, visual design, contrast, empty link and labeling errors were detected and the necessity of making improvements and rearrangements in many areas has been revealed.

Keywords: *Disabled, Disabled Academics, Accessibility, Appointment and Promotion, Ableism.*

Giriş

Türkiye’de akademisyenlerin üniversitelerde öğretim üyesi olarak atama ve yükseltme kriterleri kurumdan kuruma farklılık göstermektedir (YÖK, 2022a). Genellikle belirli bir yayın puanı barajının üzerine çıkılması beklenmektedir. Bu kriterlerin sağlanması adına belirli dizinlerde yer alan dergilerde çalışmaların yayımlanmış olması şartı bulunmaktadır. Çoğunlukla uluslararası çalışmaları sunan Web of Science-WoS (SCIE, SSCI, AHCI, ESCI), Scopus (Elsevier) ve PubMed dizinlerinin yanı sıra Fen Bilimleri ve Sosyal Bilimler alanlarında yayınların yer aldığı ve TÜBİTAK ULAKBİM tarafından geliştirilen TR Dizin, atama ve yükseltme kriterleri için kullanılmaktadır (TÜBİTAK ULAKBİM, 2000). Bahsi geçen dizinlerde yazar olarak yer almak, YÖK’e bağlı üniversiteler için en çok aranan ve istenen kriterlerdendir. TR Dizin’de yer alan veya almayan dergilere ev sahipliği yapmak ve bu dergilerin yayımlanma süreçlerini yönetmeyi sağlayabilmek adına DergiPark adlı hizmet yine TÜBİTAK ULAKBİM tarafından 2014 yılından beri sunulmaktadır (TÜBİTAK ULAKBİM, 2014).

Akademik çalışmalar yapan kişiler, araştırmacılar ve akademisyenlerin yayınlarını okuyucularla buluşturabilmek ve akademik kariyerlerini ilerletebilmek için yukarıda verilen sistemleri ve hizmetleri kullanması bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu web sitelerini sağlıklı bir birey kullanmakta büyük bir zorluk yaşamasa da engelli veya kullanım güçlüğüne neden olan kimi rahatsızlıkları olan bireylerin de algılayabilmesi, kullanabilmesi ve erişim sağlamaları hususlarında karşılarına çıkabilecek zorlukların en aza indirilmesi gerekmektedir. Türkiye’de engelli olduğu bilinen bireylerin nüfusun yaklaşık %7’sini oluşturması (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022) dikkate değer bir orandır. Akademi de bu bağlamda bir veya daha fazla engelliliği olan bireylerin bulunması kaçınılmazdır. Akademisyenler arasında sadece sağlıklı değil dezavantajlı olarak görülebilecek bireylere de fırsat eşitliğinin sağlanması bu noktada büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı, akademisyenlerin akademik atama ve yükseltme başvurularında kullanılan hizmet ve sistemlerin erişilebilirliğini değerlendirerek mevcut durumu ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında web erişilebilirlik standartlarından WCAG 2.1 kapsamında otomatik bir değerlendirme aracı olan WAVE kullanılarak değerlendirmeler yapılacak ve öneriler getirilecektir.

Engellilik ve Akademik Kariyer

Engelli birey, 6518 sayılı Engelliler Hakkında Kanun kapsamında “Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duysal yetlerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey” olarak tanımlanmıştır (TBMM, 2014). Dünya Sağlık Örgütü’nün (2021, s. 10) engellilik politika metninde yer alan tanıma göre ise engellilik; “down sendromu, serebral palsi, depresyon gibi bir sağlık durumu ile kişisel ve çevresel faktörler (olumsuz tutumlar, erişilemeyen kamu binaları, ulaşım ve sosyal desteklerin sınırlı olması gibi) arasındaki etkileşimin sonucunda” oluşmaktadır. Aynı politika metnine göre engelliler, “çeşitli engellerle etkileşim halindeyken, diğer insanlarla eşit koşullarda topluma tam ve etkin katılımlarını engelleyebilecek uzun süreli fiziksel, zihinsel, zihinsel veya duysal bozuklukları olan” kişilerdir. Burada bireylerin sahip olduğu özellikler ile çevre ve toplum arasında bir ilişki vardır. Bu noktada algıların da önemli olduğu söylenebilir. Yalnızca engelliliğe neden olan kişisel şartlar değil, diğer engeli olmayan kişilerin ön yargıları ve bakış açıları da engellilik için bir sebep olmaktadır.

Akademisyenler için durum farklı değildir. Türkiye’de engelli bireylerin istihdamı konusuna bakıldığında, 4867 sayılı İş Kanunu’na göre özel sektörde %3 kamuda ise %4 oranında işçi çalıştırma yükümlülüğü bulunmaktadır. Engelliler için “işçi” dışındaki pozisyonlarda çalıştırılmasına yönelik bir uygulama bulunmamaktadır. Üniversitelerin atama ve yükseltme kriterleri incelendiğinde de bu konuda bir maddenin olmadığı görülebilir. YÖK istatistiklerinde engelli öğrencilerin sayılarını ve kurumlara göre dağılımlarını görebilmek mümkünken, herhangi bir engeli olan ya da kullanım güçlüğü çeken akademisyenlere dair bir bilgi bulunmamaktadır. Akademisyenlerin veya akademik çalışmalar yapan kişilerin, akademik hayatlarının herhangi bir noktasında, engelli olma durumuyla karşılaşabilmesi söz konusu olabilmektedir. Yalnızca göreve yeni başlayan değil, görevde olan bireylerin de engellilik durumlarına ait bilgilerin elde edilmesi, akademik hayatın desteklenmesi noktasında da değerli katkılar sağlayabilir. Yurt dışında ise; örneğin Birleşik Krallık yükseköğretim istatistik sistemine bakıldığında, 2020-2021 akademik yılında 11.395 engelli ve 213.135 herhangi bir engeli olduğu bilinmeyen, toplamda 224.530 personel akademik kadroda görev yapmaktadır (HESA, 2022). Bu da toplam sayıya göre %5 oranında engelli akademisyenlerin ilgili kurumlarda çalışmakta olduğunu göstermektedir.

Engeli olan fakat bunu dile getirmeyen akademisyenlerle beraber bu sayının daha fazla olması beklenmektedir.

Alan yazına bakıldığında, Türkiye’de akademi yükseltme ve akademik kültür üzerine kimi çalışmalar (Demir, Demir ve Ozdemir, 2017; Deniz ve Karagöl, 2017; Kırıl ve Nayır, 2019; Tüfekçi Akcan, Malkoç ve Kızıltan, 2018; Tunç, 2007) olmakla beraber akademisyenlerin engellilik durumları ve akademik kültürdeki yeri üzerine ulusal çalışmaların yer almadığı görülmektedir. Akademisyenlerin öğrenme ve yeni fikirler keşfetme isteği ve merakının olması, sorular sorup yanıtlar araması bu mesleğin temelinde olmakla beraber; günümüzde iş güvencesinin azalması, kimi ticari kaygılar ve benzeri unsurların da etkisiyle performans ölçümleri de büyük önem kazanmıştır. Elbette bu rekabetçi ortamın etkisiyle iş yüklerinin ve bireysel kaygıların artmasını da yanında getirmektedir zira ülkemizde performans yönetimi ve çıktılarının değerlendirilmesi, temelde akademik yayınlara göre yapılmaktadır (Atalay, 2019). Çalışmaların aldığı atıflar, yayımlanan dergilerin niteliği gibi ölçütler akademisyenlerin performans ölçümünde büyük bir önem taşır hale gelmiştir. Bu bağlamda çalışmada, akademik atama ve yükseltme kriterlerinin en çok ortaya konulduğu hizmetleri ve sistemleri inceleyerek engelli bireylerin zaten halihazırda yaşadığı birçok probleme karşın, bu sistemlerin erişilebilirlik bağlamında değerlendirilmesinin bir farkındalık oluşturması üzerinde durulmaktadır.

Yurt dışına bakıldığında engelli akademisyenlere yönelik çalışmalar ve etkinlikler olduğu görülmektedir. Hatta engelli bireylere yönelik ayrımcılık ve toplumsal önyargı (ableizm) konusunda yapılan çalışmaların gitgide artmakta olduğu gözlemlenmektedir (Brown ve Leigh, 2018; Brown ve Ramlackhan, 2022; Dolmage, 2017; Olsen, Griffiths, Soorenian ve Porter, 2020; Stabler ve Long, 2021). Bu çalışmaların ortak noktası; engelli bireylerin hayatları ve ne yapıp yapamayacakları hakkında, sağlıklı bireyler tarafından idare edilen birimler veya düzenlenen etkinlikler üzerine eleştiriler içermeleri ve çözüm önerileri sunmalarıdır. Engelli olmayan bireylerin desteğinin mümkün olduğunca artmasının gerekli olduğu, akademideki engelli bireylere karşı gelişen ön yargıların ve kimi gerçekçi olmayan beklentilerin düzenlenmesi isteği yine bu çalışmaların genel içeriğini oluşturmaktadır. Benzer şekilde “akademide anti-ableizm” temalı etkinliklerin olması da dikkat çekicidir. Engelli ayrımcılığının akademide son bulması adına önemli adımlar atılmaya başlanmıştır (Peruzzo, 2020, s. 32; University of Michigan, 2021). Bu çalışmaların ve etkinliklerin

artması iyi bir gelişme olmakla birlikte, bu kadar üzerinde çalışılması gereken bir konu olması da düşündürücüdür. Yapılan çalışmalar incelendiğinde engeli olmayan bireylerin dahi çok zorluklar yaşadığı bir meslek grubunda engelli bireylerin yer bulamaması, bir alan bulurlarsa da tutunmalarında yaşadıkları zorlukların daha da artması ve cesaretlerinin kırılması durumuyla karşılaşmaktadır. Bu bağlamda bütüncül bir yaklaşımla, önce insanların algılarının sonra da destekleyici sistemlerin iyileştirilmesinde büyük fayda bulunmaktadır. Bu çalışma ile ülkemizde kullanılan sistemlerin durumunun ele alınmasının başlıca sebebi; engelli bireylerin yaşadığı veya yaşayabileceği zorlukların bir nebze olsun azaltılmasına katkıda bulunmak ve fırsat eşitliği kapsamında hareket alanlarının artırılması yönünde farkındalık sağlamak olarak belirtilebilir.

Türkiye’de Akademi ve Engelli Bireyler

Üniversitelerde verilen lisansüstü eğitimiyle; araştırmacı ve öğretim elemanı yetiştirilmesi, alan uzmanlarına duyulan ihtiyacın karşılanması ve hayat boyu öğrenme hedefleri gerçekleştirilmektedir. Lisans eğitiminin sona ermesiyle beraber, önlisans ve lisans programlarına nazaran daha az kontenjana sahip olan lisansüstü programlarında engelli öğrenciler de eğitim görmektedir. Bu çalışma yapıldığı sırada Türkiye’deki yükseköğretim kurumlarında toplam engelli öğrenci sayısı 55.667 olarak görülmektedir (YÖK, 2022b). YÖK istatistik veri tabanından elde edilen bu verilerde engelli öğrencilerin dağılımına dair güncel bir bilgi bulunmamaktadır fakat 2021 yılı verilerine göre 27.782’si önlisans, 23.581’i lisans, 236’sı yüksek lisans ve 48’i doktora düzeyinde toplamda 51.647 öğrencinin eğitim gördüğü ve öğrencilerin %89’unun açıköğretim programlarına kayıtlı olduğu belirtilmiştir (YÖK, 2021). Engelli öğrencilerin yükseköğretime katılımının artması olumlu bir gelişme olmakla beraber, lisansüstü eğitim alan engelli öğrenci sayısının oldukça düşük olduğu söylenebilir. Bu noktada matematik, fizik ve benzeri alanlarda engelli öğrencilerin yararlanabileceği kaynakların çok az olması nedeniyle, daha çok sosyal bilimler alanında ilerleme olasılığının yüksek olması da bir etken olabilir. Bununla birlikte çok yüksek oranda (%89) engelli öğrencinin örgün öğretim programlarına kayıtlı olmaması da akademik çalışmaların yüz yüze gerçekleştirilemediği, bu bireylerin potansiyellerinin akademisyenler tarafından tam anlamıyla değerlendirilebilme olanaklarının da kısıtlı olduğu anlamına gelebilmektedir. Öğrencilerin ilgi duydukları alanlara yönlendirilememesi ve ihtiyaç

duydıkları noktalarda destek verilememesi gibi nedenlerle, bir nevi usta-çırak ilişkisinin ve iletişiminin kurulamaması söz konusudur.

Erişilebilirlik ve Standartlar

Erişilebilirlik kavramı; bir ürün, hizmet, ortam veya tesisin en geniş yeteneklere sahip kişiler tarafından kullanılabilir olmasını ifade etmektedir. Kullanılabilirlik ile birbirinden ayrılmayan bir öge olan erişilebilirlik kavramı; kullanım bağlamında mümkün olduğunca yüksek seviyede etkinlik, verimlilik ve memnuniyet düzeylerini sağlamayı amaçlarken kullanıcıların sahip olduğu tüm yeteneklere özel bir dikkatle yaklaşılmasını ifade eder. Erişilebilirlik tüm kullanıcı yeteneklerini kapsamaktadır ve sadece engelli kullanıcılarla sınırlı değildir (ISO, 2008, s. 2). Erişilebilirlik konusunda World Wide Web Consortium (W3C) çok kapsamlı ve derin çalışmalar yapmaktadır. W3C tarafından Web Erişilebilirlik Girişimi-Web Accessibility Initiative (WAI) dünyanın her yerinden, endüstriden, engelli kuruluşlarından, devlet kurumlarından ve araştırma laboratuvarlarından insanları bir araya getirmektedir. Amaçları, Web'i işitsel, bilişsel, nörolojik, fiziksel, konuşma ve görme engelli kişiler için erişilebilir hale getirmeye yardımcı olacak kılavuzlar ve kaynaklar geliştirmektir (W3C, 2022a).

W3C çalışmaları kapsamında Web İçeriği Erişilebilirlik Rehberleri (Web Content Accessibility Guidelines-WCAG) oluşturulmuştur. WCAG 2.0 versiyonu, aynı zamanda "ISO/IEC 40500:2012 Information Technology-W3C Web Content Accessibility Guidelines" olarak ISO tarafından kabul görmüş ve bir standart olarak yayımlanmıştır. Bu standart ile web sayfalarının erişilebilirliğinin değerlendirilmesi mümkün olmaktadır fakat içeriğin ne olacağı konusu elle kontrol edilmesi gereken bir noktadır. WCAG standardına dayanarak yapılan değerlendirmeler, web erişilebilirliği konusunda katkı sağlamak ve değerlendirme yapılmasını kolaylaştırmaktadır (Ataç, Beyazgül ve Cengiz, 2020; Rømen ve Svanæs, 2012; Şerefoglu ve Henkoglu, 2019; Şerefoglu Henkoğlu, 2021). WCAG 1.0 ilk defa 1999 yılında kullanılmaya başlanmıştır. Engelli bireylerin web içeriğinden yararlanabilmeleri adına erişilebilirlik rehberi niteliğinde hazırlanan bu versiyonun yerini 2008 yılında çok daha kapsamlı olan WCAG 2.0 almıştır. Şu anda güncel versiyonu olan WCAG 2.1 ise kapsamın daha da genişletilmesiyle beraber üç ana grup kullanıcıyı hedef almaktadır: bilişsel veya öğrenme engelli kullanıcılar, az gören kullanıcılar ve mobil cihaz kullanan engelli kullanıcılar (W3C, 2018). ISO tarafından versiyon 2.0 benimsenmiş olsa da

şu anda kullanılan 2.1 aynı zamanda 2.0 kriterlerini de taşımakta olduğu için bu çalışmada WCAG 2.1 kriterlerinden yararlanılmıştır.

Bu rehberde göre web erişilebilirliğinin dört temel ilkesi vardır. Bu ilkelere göre bir web sitesi algılanabilir, çalıştırılabilir, anlaşılabilir ve sağlam olmalıdır. Farklı grupların ve farklı durumların ihtiyaçlarını karşılamak için A (en düşük), AA ve AAA (en yüksek) olmak üzere üç uygunluk seviyesi tanımlanmıştır.

WCAG 2.1 kapsamında belirlenmiş olan kriterleri kapsayan ve Utah Üniversitesi'ne bağlı WebAIM tarafından geliştirilen WAVE; web tarayıcı eklentisi, tek başına çalışan program ve çevrimiçi kullanılabilen bir yazılım olarak üç farklı seçenek sunmaktadır ve yukarıda belirtilen uygunluk seviyelerine göre sonuçlar sunmaktadır. Bir web erişilebilirlik değerlendirme aracı olan WAVE, web sayfalarını otomatik olarak kontrol etmekte ve sadece görülebilen değil, sayfanın kodlarında olan ve görülmeyen hatalar hakkında da ayrıntılı bir rapor vermektedir (W3C, 2022b). Bu araç ile WCAG 2.1 standardının yanı sıra web sitelerinin engelli bireyler tarafından anlaşılabilmesini sağlamayı amaçlayan Erişilebilir Zengin İnternet Uygulamaları (Accessible Rich Internet Applications-ARIA) teknik rehberine olan uygunluk da görülebilmektedir (W3C, 2017). ARIA ile bir web sitesinin erişilebilirlik bağlamında sahip olması gereken teknoloji ve alt yapı özellikleri öne çıkmaktadır.

Son olarak Amerika Birleşik Devletleri tarafından 1973 yılında yayımlanan Rehabilitasyon Yasası içinde 508. Bölüm (Section 508) ile engelli bireylere yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bu bölüm ile engelli bireyler için birçok noktada iyileştirmeler yapılması, standartların oluşturulması, hizmetlerin geliştirilmesi, erişilebilirliğin denetlenmesi gibi konularda yapılması gerekenler belirlenmiş ve yürürlüğe konulmuştur (U.S. Access Board, 1998).

Yöntem

Çalışmada betimsel istatistik yöntemiyle, Türkiye'deki akademisyenlerin atama ve yükseltme kriterlerini karşılamak üzere en çok kullanması gereken web sitelerinin erişilebilirliği değerlendirilecektir. Sadece engelli değil engeli olmayan araştırmacı ve akademisyenler için de böyle bir değerlendirilmenin anlamlı olacağı düşünülmektedir. Bu

amaçla daha önce de denenmiş ve başarılı sonuçlar alınmış olan WAVE¹ erişilebilirlik değerlendirme aracından faydalanılmıştır. Ücretsiz olarak kullanıma sunulan WAVE ve WCAG 2.1 standardıyla uyumlu Section 508 ve ARIA teknik rehberini de içeren Firefox eklentisi kullanılmıştır. Bu araç, ayrıntılı raporlar üreterek önem sırasına göre sorunları belirlerken, çözüm önerileri de sunmaktadır.

Akademik atama ve yükseltme kriterlerini karşılamak üzere en çok kullanılan ve YÖK tarafından da kabul edilen web siteleri ve hizmetler aşağıdaki gibidir:

1. Web of Science Core Collection²: Farklı disiplinleri kapsayan ve atıf verilerini sunan bir bibliyografik veri tabanıdır. Science Citation Index Expanded (SCIE), Social Sciences Citation Index (SSCI), Arts & Humanities Citation Index, Emerging Sources Citation Index (ESCI), Book Citation Index (BCI) ve Conference Proceedings Citation Index (CPCI) olmak üzere çeşitli disiplinlerin kendine özgü özelliklerini taşıyan dizinleri içermektedir. Clarivate Analytics tarafından yönetilmektedir.
2. Scopus³: Elsevier firmasına ait olan 240 disiplini kapsayan bibliyografik özet ve atıf veri tabanıdır.
3. PubMed⁴: Biyomedikal ve yaşam bilimleri literatürünün araştırılması ve erişimini sağlayan bir platformdur. Atıf ve özet bilgilerini içeren bir bibliyografik veri tabanıdır.
4. TR Dizin⁵: TÜBİTAK ULAKBİM tarafından ulusal ve bilimsel içeriğin elektronik ortamda erişilebilir olması amacıyla uluslararası standartlara uygun bir şekilde geliştirilmiştir. Fen Bilimleri ve Sosyal Bilimler temel konuları ve ilgili alt konuları içermektedir.
5. DergiPark⁶: TÜBİTAK ULAKBİM tarafından geliştirilen bu sistem, Türkiye’de yayımlanan akademik dergileri elektronik ortamda barındırma ve editoryal süreç yönetimi hizmeti sunmaktadır.

¹ <https://wave.webaim.org/>

² <https://clarivate.com/webofsciencegroup/support/wos/>

³ <https://www.elsevier.com/solutions/scopus/how-scopus-works/content>

⁴ <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/about/>

⁵ <https://trdizin.gov.tr/hakkinda/>

⁶ <https://dergipark.org.tr/tr/pub/page/about>

Bulgular

İncelenmek üzere seçilen web sayfalarında WAVE değerlendirme aracı kullanılarak veriler elde edilmiştir. Bu verilere yönelik değerlendirmeler aşağıda yer almaktadır.

WAVE ile Yapılan Değerlendirmeler

Her bir sistemin ana sayfasında yapılan uygulama sonucunda Tablo.1’de verilen hatalar tespit edilmiştir.

Tablo.1

WAVE Hataları		WoS	Scopus	PubMed	TR Dizin	DergiPark	Toplam
Erişilebilirlik Hatası	n	2	2	0	21	22	47
	%	4%	4%	0%	45%	47%	100%
Kontrast Hatası	n	0	0	1	8	38	47
	%	0%	0%	2%	17%	81%	100%
Uyarı	n	1	12	7	28	44	92
	%	1%	13%	8%	30%	48%	100%
Sayfa Özellikleri	n	13	21	7	32	13	86
	%	15%	24%	8%	37%	15%	100%
Yapısal Unsurlar	n	29	25	24	54	43	175
	%	17%	14%	14%	31%	25%	100%
ARIA	n	143	119	37	56	17	372
	%	38%	32%	10%	15%	5%	100%

Erişilebilirlik Hatası: Belirli kullanıcıları etkileyecek sorunlar ve WCAG 2.1 kriterlerini karşılamayan problemler bu başlıkta görüntülenmektedir. Tabloya göre PubMed’in erişilebilirlik konusunda standartlara uygun olduğu, WoS ve Scopus’un ise oldukça düşük oranda hataya sahip olduğu ve TR Dizin ile DergiPark’ın bu konuda yaklaşık eşit olarak en büyük paylara sahip olduğu görülmektedir.

Kontrast Hatası: WCAG standartlarında belirtilen kontrast gereksinimlerini karşılamayan öğeler bu madde altında yer almaktadır. Tablodaki verilere bakıldığında WoS ve Scopus hata içermemekteyken, PubMed kontrast hatası yönünden çok düşük bir seviyededir. TR Dizin de az sayılabilecek bir hata oranına sahipken DergiPark’ın tasarımında oldukça fazla hatayla karşılaşmıştır.

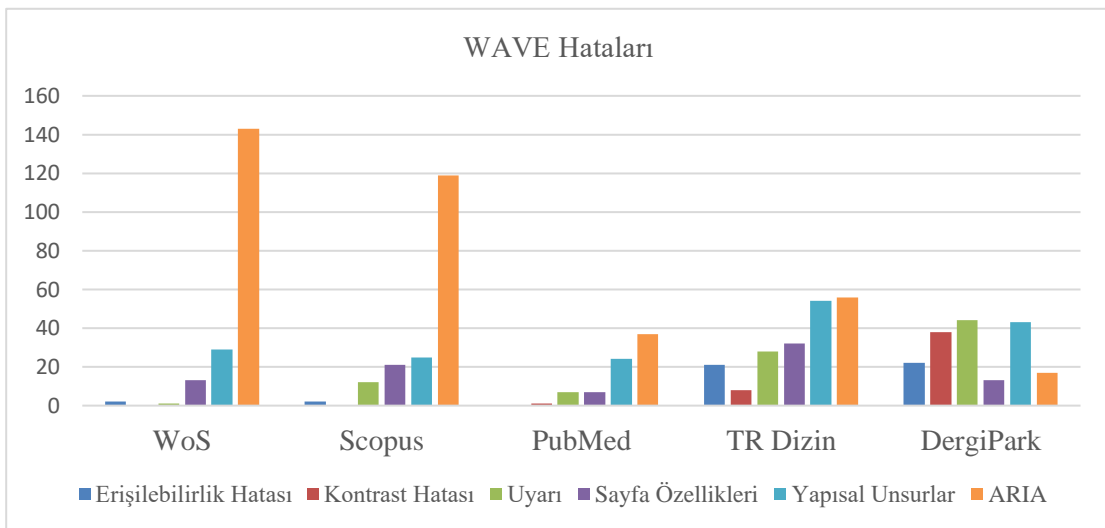
Uyarı: Sorunlara yol açabilecek ve bir erişilebilirlik uzmanının inceleme yapmasına ve bu uyarı hakkında karar vermesine ihtiyaç duyulan unsurlar bu kategoride yer almaktadır. WoS ile ilgili yalnızca 1 uyarı noktası varken Scopus hata oranı bakımından üçüncü sıradadır ve kayda değer uyarı alanları olduğu gözlemlenmiştir. PubMed bu noktada görece daha az uyarıya sahipken TR Dizin ve DergiPark en yüksek değerlere sahiptir.

Sayfa Özellikleri: Uygulamaları doğru bir şekilde yapıldığında erişilebilirliği geliştirecek unsurlar burada verilmektedir. İncelenen sistemlerin sahip olduğu özellikleri kapsayan hatalar değerlendirildiğinde WoS ve DergiPark aynı oranda hatayı içerirken, sırasıyla Scopus, PubMed ve TR Dizin kayda değer hata oranlarına sahiptir.

Yapısal Unsurlar: Web sayfalarının doğru yapılandırılmasına yönelik unsurları içermektedir. Toplam değerler içinde oldukça yüksek olduğu görülen bu hatalar sırasıyla PubMed, Scopus ve WoS için kayda değer oranlara sahiptir. TR Dizin ve DergiPark ise en yüksek hata oranlarına sahip olmaları nedeniyle dikkat çekmektedirler.

ARIA: Bir web sayfasının erişilebilirlik özelliklerini sağlaması için sahip olması gereken bilgileri içermektedir. Genelde yanlış kullanılan erişilebilirlik bilgileri, erişilebilirliğin seviyesini oldukça düşürmektedir. İncelenen bütün sistemlerde daha önceki hatalar incelendiğinde ARIA teknik rehberine uyumluluk konusunda DergiPark, PubMed ve TR Dizin görece çok daha az hataya sahiptir. Scopus ve WoS ise bu kriterleri karşılamakta oldukça yetersiz kalmışlardır.

Grafik.1

Grafik.1 elde edilen hataların dağılımını göstermektedir. WoS ve Scopus düzensiz bir dağılım sergilerken PubMed, TR Dizin ve DergiPark daha tutarlı bir dağılım göstermektedir. Bu durumun nedeni; WoS ve Scopus kullanıcılarının, ARIA'nın sunduğu ekran okuyucusu gibi, engelli bireylere yönelik yardımcı teknolojiler konusunda taleplerinin olmaması olabilir. Uluslararası dizinler içinde yüksek prestije sahip olan bu iki sistemin ARIA konusunda çok fazla eksiği olması bu anlamda düşündürücüdür; zira Fen Bilimleri ve Sosyal Bilimler alanında çalışan ve bu teknolojilere ihtiyaç duyan engelli bireylerin olması kaçınılmazdır. Birleşik Krallık yükseköğretim kurumlarındaki akademisyenlerin %5'inin engelli olması bile tek başına bir örneklem olarak görülebilir. Engellilik durumunu bildirmekten çekinen akademisyenler ile araştırmacıların da var olduğu gerçeğinden hareketle; belki de en büyük problemlerden biri, engellilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirilen yardımcı teknolojilerin desteklenmemesidir.

PubMed, TR Dizin ve DergiPark belirli noktalarda daha çok hataya sahip olsa da ARIA dışında kalan bu hatalar, içerik kontrolü ve kimi görsel düzenlemeler ile kısa zamanda yeniden düzenlenebilir. ARIA, web sayfasının kodlarında yer alması gereken teknik özellikleri içerdiği için daha detaylı bir incelemeyi ve özenli olmayı gerektirmektedir. PubMed, TR Dizin ve DergiPark'ın fark çok daha düşük oranlara sahip olması noktasında PubMed'in erişilebilirlik politikalarının⁷ olması olabilir. WoS ve Scopus sayfalarında bir "Erişilebilirlik" bilgisine yer verilmediği görülmektedir. Bununla birlikte TR Dizin ve DergiPark sistemlerinin, TÜBİTAK ULAKBİM tarafından hazırlanan ve WCAG uyumluluğunu hedefleyen "Erişilebilirlik İlkeleri Rehberi" (TÜBİTAK-BİLGEM-YTE, 2020) kapsamında tasarlanmış olması beklenmektedir.

En çok karşılaşılan ve gözden geçirilmesi gereken hata türleri aşağıdaki gibidir:

- Erişilebilirlik Hataları: Alternatif metin eksikliği, boş form etiketleri, boş kalan başlık bilgileri, boşa kalmış düğmeler, boş bağlantılar, ARIA etiketi kullanılmasına karşın etiketin yanlış tanımlanması hataları gözlemlenmiştir.
- Kontrast Hatası: Çok düşük kontrastlı zemin-nesne veya zemin-metin hataları bulunmaktadır.

⁷ <https://www.nlm.nih.gov/accessibility.html>

- Uyarı: Eksik etiketler, yanlış başlık sıralamaları, geçersiz bağlantılar, çok küçük yazılar, alternatif metinlerin asıl metinle aynı olması, video içeriğinin erişilebilirlik ilkelerine göre olup olmaması, Script içermeyen öğeler, klavye kısayollarının çakışması, yan yana duran farklı görsellerin aynı alternatif içeriğe sahip olması ve kullanılmayan başlıkların olması “uyarı” altında görülen hatalardır.
- Sayfa Özellikleri: Dilin doğru tanımlanmaması, görsellere ait içeriğinin olmaması, bağlantıların hedefine gitmemesi ve form etiketlerinin eksikliği hataları görülmektedir.
- Yapısal Unsurlar: Başlık seviyelerinin uyumsuzluğu, navigasyon etiketlerinin hatalı olması, sayfa sonu bilgilerinin uyumsuzluğu, yan barların içeriklerinin eksik veya yanlış tanımlanması ve arama kutusunun doğru yapılandırılmaması hataları bulunmaktadır.
- ARIA uyumluluğunun parçası olan navigasyon etiketleri, isim, rol ve değer maddelerinde sıklıkla görülen hatalar bulunmaktadır. Bu da ekran okuyucular, büyüteçler, klavye kısayolları ile navigasyon gibi çok önemli noktalarda hatalar görülmesi anlamına gelmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Engelli bireylerin yaşamlarını idame ettirmelerine yönelik birçok zorluk yaşadıkları ve iş gücüne katkılarının istenen noktada olmadığı görülmektedir. Şehirlerin yapıları, sokak ve binaların uygunluğu gibi hususlarda gelinen aşamalar da yeterli olmamakla beraber engelli bireylerin karşılaştığı daha büyük sorunlardan birinin “Ableizm” yani engelli bireylere yönelik olumsuz toplumsal önyargılar ve ayrımcılık olduğu görülmektedir. Akademide de benzer bir durumun olması nedeniyle özellikle yurt dışında bu önyargının önüne geçilmesi adına birçok çalışmanın ve etkinliğin yapılması, her ne kadar olumlu bir gelişme olsa da yeterli değildir. Engelli bireylerin ayrıcalık değil, eşitlik istediği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Engelli ve kullanım güçlüğü yaşayan akademisyen veya araştırmacıların, bu önyargılarla karşılaşmamak ve kendilerini “sağlıklı” göstermek için bir zorunluluk hissettikleri ve bu nedenle de daha büyük zorluklara göğüs gerdikleri görülmektedir (Brown ve Leigh, 2020). Türkiye özelinde bakıldığında engelli veya kullanım güçlüğü yaşayan

akademisyenlere dair bir bilgi verilmemekte, YÖK veri tabanında ise yalnızca öğrencilerle ilgili bilgiler yer almaktadır. Akademik kadrolarda engelli bireylere, en azından kâğıt üstünde, bir pozitif ayrımcılık yapılmamakta ve kendi çabalarıyla bir noktaya gelen bu bireyler kendilerini saklamak zorunda kalmaktadırlar.

Akademide atama ve yükseltme kriterlerini karşılamak, bu konuda ön çalışmalar yapmak her akademisyenin hayatının bir parçası haline gelmiştir. Atama ve yükseltme kriterleri incelendiğinde, yapılan yayınların dergiler ve dizinler bağlamında bir puanlama sisteminde yer aldığı görülmektedir. Her üniversite için farklı olabilecek bu kriterler, daha değerli olduğu belirlenen dergiler için daha yüksek puanları kazandırmaktadır. Bu bağlamda WoS ve Scopus uluslararası dizinler olması nedeniyle daha yüksek puanlara sahiplerdir. Üniversitelerin uluslararası görünürlüğünün artması, araştırmacının çalışma alanında tanınırlığının artması gibi olumlu gelişmeler her üniversite için büyük bir kazanım olmakla beraber, rekabetçi bir ortam oluşmakta ve akademisyenlerin üzerindeki sorumluluklar da artmaktadır. Engelli akademisyenler için bu noktada zamanlarını çok daha iyi kullanmaları, araştırmalarını ve hazırlıklarını çok daha verimli gerçekleştirmeleri gibi hususlar öne çıkmaktadır. Zira sağlıklı bir birey ile engelli bir bireyin zamanlarını aynı şekilde planlaması kimi durumlarda mümkün olamamaktadır.

Araştırmacıların doğru bilgiye, kısa zamanda ve etkili bir şekilde ulaşabilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Bu durumda engelli bir bireyin atama ve yükseltme kriterlerini sağlayabilmek adına sahip olduğu zaman ve imkanlar da kısıtlı olabilir. Verimlilik ve isabetlilik, bir akademisyenin araştırmaları için kilit bir nokta haline gelmiştir. WoS, Scopus, PubMed, TR Dizin ve DergiPark şu anda ülkemiz için, bahsedilen puan sisteminin odağında olan hizmetlerdir. Çalışma kapsamında görülmüştür ki belki de en değerli görülen ve en yüksek puanların alınabildiği dizinler olan WoS ve Scopus, engelli bireylerin yararlandığı ekran okuma, klavye desteği, etiketleme, tanımlama ve görsel tasarım konularında engelli kullanıcılar için yeterli desteği verememektedir. Bu noktada belirli bir derecede erişilebilir olmayan bu sistemleri, örneğin görme engelli bir birey, kullanmakta büyük zorluk çekecektir. PubMed, TR Dizin ve DergiPark ise erişilebilirlik standartlarına uygunluğu daha yüksek olan fakat hala üzerinde durulması gereken birçok noktanın tespit edildiği sistemlerdir. ARIA rehberinin görece çok daha fazla ögesinin karşılanması, makinaca okuma ve benzeri konularda yardımcı olabilse de görsel tasarım, kontrast, etiketleme, tanımlama ve

web sayfasının sınıflandırma şeması unsurlarına yönelik düzeltmelerin yapılmasında fayda olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak incelenen sistemlerin hemen hemen hiçbiri tam anlamıyla erişilebilirlik standartlarını karşılamasa dahi, bu hataların düzeltilmesi oldukça kolay ve az zaman alan işlemleri içermektedir. Bu noktada uluslararası erişilebilirlik standartlarının uygulanmasının daha çok dile getirilmesi, engelli bireylerle de erişilebilirlik ve kullanılabilirlik testlerinin yapılması ve bu süreçlere katkılarının sağlanması ile beraber, PubMed örneğinde olduğu gibi engellilere yönelik politikaların da aynı sistemlerde yer alması yararlı olabilir. Her şeyden önemlisi, engelli bireylere fırsat eşitliği verilmesi için kolayca elde edilebilen “erişilebilirlik değerlendirme araçları” (W3C, 2022b) tüm kurum ve kuruluşlar tarafından kullanıldığında, kendisini saklamak zorunda hisseden çok değerli engelli akademisyenleri ve bilim insanlarını da cesaretlendirerek, kendi potansiyelini gösteremeyen bireylerin de önlerindeki engelleri kaldırarak, hayata katılmaları yönünde bir katkı sağlanabilir. Engelli bireylere yönelik çalışmalara öncelik verilmesi ile Ableizm konusunda da olumlu gelişmeleri görmek mümkün olabilir. Önce önyargıları değil, önyargıların sonuçlarını düzeltmeye çalışmak bu noktada bir başlangıç olabilir.

KAYNAKLAR

- Ataç, S., Beyazgül, G. ve Cengiz, Ç. (2020). URAP Dünya Sıralamasında Yer Alan Türkiye Üniversitelerinin Kurumsal Web Sitelerinin Erişilebilirlik Açısından İncelenmesi. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 121–132.
- Atalay, S. (2019). Akademik Taylorizm, Performans Yönetimi ve Akademik Üretimde Niceliğin Önemi: Akademisyenler Üzerine Niteliksel Bir Çalışma. *Selcuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (42), 291–322.
- Brown, N. ve Leigh, J. (2018). Ableism in academia: where are the disabled and ill academics? *Disability and Society*, 33(6), 985–989. doi:10.1080/09687599.2018.1455627
- Brown, N. ve Leigh, J. (Ed.). (2020). *Ableism in Academia*. UCL Press. doi:10.2307/j.ctv13xprjr
- Brown, N. ve Ramlackhan, K. (2022). Exploring experiences of ableism in academia: a constructivist inquiry. *Higher Education*, 83(6), 1225–1239. doi:10.1007/s10734-

021-00739-y

- Demir, E., Demir, C. G. ve Ozdemir, M. C. (2017). Akademik Yükseltme ve Atama Sürecine Yönelik Öğretim Üyesi Görüşleri. *Journal of Higher Education and Science*, 7(1), 12. doi:10.5961/jhes.2017.179
- Deniz, K. ve Karagöl, E. (2017). Doçentlik Süreci ve Bazı Akademik Kadrolardaki Düzenlemelere Yönelik Öğretim Elemanlarının Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 12(34), 143–162.
- Dolmage, J. T. (2017). *Academic Ableism: Disability and Higher Education*. University of Michigan Press.
- HESA. (2022). Who's working in HE?: Personal characteristics. 11 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.hesa.ac.uk/data-and-analysis/staff/working-in-he/characteristics> adresinden erişildi.
- ISO. (2008). *ISO 9241-171:2008 Ergonomics of human-system interaction - Part 171: Guidance on software accessibility*.
- Kıral, B. ve Nayır, F. (2019). Akademisyen Görüşlerine Göre Akademiye Kin Tutma. *Yükseköğretim Dergisi*, 9(3), 290–302. doi:10.2399/yod.18.046
- Olsen, J., Griffiths, M., Sooreanian, A. ve Porter, R. (2020). Reporting from the margins: Disabled academics reflections on higher education. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 22(1), 265–274. doi:10.16993/sjdr.670
- Peruzzo, F. (2020). I am Not Disabled: Difference, Ethics, Critique and Refusal of Neoliberal Academic Selves. N. Brown ve J. Leigh (Ed.), *Ableism in Academia* içinde , Theorising experiences of disabilities and chronic illnesses in higher education (ss. 31–50). UCL Press. doi:10.2307/j.ctv13xprjr.8
- Rømen, D. ve Svanæs, D. (2012). Validating WCAG versions 1.0 and 2.0 through usability testing with disabled users. *Universal Access in the Information Society*, 11(4), 375–385. doi:10.1007/s10209-011-0259-3
- Şerefoglu, H. ve Henkoğlu, T. (2019). Türkiye'deki Üniversite Web Sitelerinin Görme ve İşitme Engelli Kullanıcılar Açısından Erişilebilirliklerinin Değerlendirilmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 9(1), 111–122. doi:10.5961/jhes.2019.314
- Şerefoglu Henkoğlu, H. (2021). Türkiye'deki Üniversite Kütüphane Web Sitelerinin Web İçeriği Erişilebilirlik Kılavuzu Kapsamında Değerlendirilmesi. *Bilgi Dnyasi*, 22(2), 251–288. doi:10.15612/BD.2021.619

- Stabler, A. ve Long, R.-E. (2021, 9 Haziran). “This is NOT okay:” Building a creative collective against academic ableism. *Journal of Curriculum and Pedagogy*. Informa UK Limited.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2022). Nüfus ve Konut Araştırmasında Engelli Nüfus. *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni-Ocak’22*.
- TBMM. 6518 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun (2014). Ankara.
- TÜBİTAK-BİLGEM-YTE. (2020). *Erişilebilirlik İlkeleri Rehberi*. Ankara.
<https://dijitalakademi.bilgem.tubitak.gov.tr/kamis/erisilebilirlik-ilkeleri> adresinden erişildi.
- TÜBİTAK ULAKBİM. (2000). TR Dizin. 11 Mart 2022 tarihinde <https://trdizin.gov.tr/hakkinda/> adresinden erişildi.
- TÜBİTAK ULAKBİM. (2014). DergiPark. 11 Nisan 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/pub/page/about> adresinden erişildi.
- Tüfekçi Akcan, A., Malkoç, S. ve Kızıltan, Ö. (2018). Akademisyenlere Göre Akademi ve Akademik Kültür. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 569–591. doi:10.17240/aibuefd.2018..-364780
- Tunç, B. (2007). *AKADEMİK UNVAN OLGUSU AKADEMİK YÜKSELTME VE ATAMA SÜRECİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*. Ankara Üniversitesi.
- U.S. Access Board. (1998). Section 508 of the Rehabilitation Act of 1973. 8 Mart 2022 tarihinde <https://www.section508.gov/manage/laws-and-policies/> adresinden erişildi.
- University of Michigan. (2021). Toward an Anti-Ableist Academy Conference. 12 Mayıs 2022 tarihinde <https://diversity.umich.edu/toward-an-anti-ableist-academy-conference/> adresinden erişildi.
- W3C. (2017). WAI-ARIA Overview. 2 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.w3.org/WAI/standards-guidelines/aria/> adresinden erişildi.
- W3C. (2018). Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.1.
- W3C. (2022a). Accessibility. 8 Nisan 2022 tarihinde <https://www.w3.org/standards/webdesign/accessibility> adresinden erişildi.
- W3C. (2022b). Web Accessibility Evaluation Tools List. 10 Haziran 2022 tarihinde <https://www.w3.org/WAI/ER/tools/> adresinden erişildi.
- World Health Organization. (2021). *Who Policy on Disability*.

<https://apps.who.int/iris/rest/bitstreams/1344492/retrieve> adresinden erişildi.

YÖK. (2021). "2021 YILI ENGELSİZ ÜNİVERSİTE ÖDÜLLERİNİ" ALMAYA HAK KAZANANLAR BELLİ OLDU. 3 Mayıs 2022 tarihinde
<https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2021/2021-engelsiz-universite-odulleri-odul-toreni.aspx> adresinden erişildi.

YÖK. (2022a). Atanma Kriterleri. 10 Mart 2022 tarihinde
<https://www.yok.gov.tr/akademik/atanma-kriterleri> adresinden erişildi.

YÖK. (2022b). Engelli Öğrenci Sayıları Raporu. 4 Mayıs 2022 tarihinde
<https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden erişildi.

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.11.2>

Volume 6/2

2022 p. 19-35

OBEZİTELİ BİREYLERİN GÖZÜNDEN TÜRKİYE'DE MEDYADA OBEZİTE OBESITY IN THE MEDIA IN TURKEY FROM THE PERSPECTIVE OF THOSE LIVING WITH OBESITY

Deniz SEZGİN*
İlkin Esen YILDIRIM**

ÖZ

Tarihsel olarak damgalanmanın ve dışlanmanın yaşandığı hastalıklardan biri obezitedir. Günümüzde eğitim, iş, sağlık hizmetleri, sosyal hayat gibi yaşamın pek çok alanında olduğu gibi medyada da obezite konusunda ayrımcı, damgalayıcı yaklaşımlarla karşılaşmaktadır. Bu çalışma, Türkiye'de obeziteli bireylerin medyada ayrımcılığa uğradıkları konuları, damgalanma biçimlerini ve medyada obezite temsilleri hakkındaki görüşlerini, beklentilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışmada niteliksel araştırma yöntemlerinden odak grup görüşmesi yöntemi kullanılmıştır. 15-24, 25-49, 50 yaş ve üzeri, düşük gelir-yüksek gelir olmak üzere 6 farklı odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Görüşmelere 22 kadın, 20 erkek olmak üzere toplamda 42 kişi katılmıştır.

Katılımcıların tamamının medyada obezitenin temsili konusunda eleştirileri bulunmaktadır. Medya içeriklerinde obezitenin bir irade sorunu olarak değil hastalık olarak sunulması, hastalık ile ilgili doğru bilgilere yer verilmesi, güzellik, estetik kaygılarının hastalığın nedenlerinin ve sonuçlarının önüne geçmemesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu konuda medyaya büyük rol düştüğü görüşündedirler.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, E-mail: dsezgin@media.ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6136-5244, Ankara, Türkiye.

** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, E-mail: ieyildirim@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5954-3024, Ankara, Türkiye.

Sonuç olarak medyada yer bulan kalıp yargılar ve damgalayıcı söylemler obeziteli bireyleri belirli sınırlar içine hapsetmektedir. Obeziteli bireyler kendilerini etiketlenen, damgalanan kişiler olarak tanımlamaktadır. Kısacası medya içerikleri ayrımcılığı pekiştirmektedir. Medyada farkındalık yaratmak amacıyla sunulan içeriklerin/sunumların ayrımcılığı yeniden ürettiğinin altı çizilmelidir. Medya içeriklerindeki iyileştirmenin ve ıslahın hızla gerçekleşmesi gerektiği açıktır. Aldatıcı, yanıltıcı bilgilerden arındırılmış, obeziteli bireylere yönelik yanlı bir bakış açısından uzak, obezitenin doğru bilgilerle çerçeveslendirildiği programlara/dizilere/filmlere ihtiyaç vardır. Medyanın toplumu etkileme ve yönlendirme gücü nedeniyle medyada bu tür içeriklerin farkına varılması ve değiştirilmeye başlanması obeziteli kişilerin yaşadıkları sıkıntıların anlaşılmasına ve obezite tedavilerine büyük katkı sağlayacaktır.

***Anahtar Kelimeler:** Medya, obezite, damgalama, ayrımcılık.*

ABSTRACT

One of the diseases that historically experienced stigma and exclusion is obesity. Today, as in many areas of life such as education, business life, health services and social life, discriminatory stigmatizing approaches are encountered in the media about obesity. This study aims to reveal the views and expectations of individuals with obesity in Turkey about the issues they are discriminated against in the media, the forms of stigmatization, and the representations of obesity in the media.

In the study, focus group interview method, one of the qualitative research methods, was used. 6 different focus group interviews were conducted: 15-24, 25-49, 50 years and older low income-high income. A total of 42 people, 22 women and 20 men, participated in the interviews.

All of the participants have criticisms about the representation of obesity in the media. They stated that in the media contents, obesity should not be presented as a problem of willpower but as a disease, that accurate information about this disease should be included, and that beauty and aesthetic concerns should not take precedence over the causes and consequences of the disease. They believe that the media has a great role in this regard.

As a result, stereotypes and stigmatizing discourses in the media imprison individuals with obesity within certain limits. Individuals with obesity define themselves as people who are labeled and stigmatized. In short,

media content reinforces discrimination. It must be underlined that the contents/presentations that are used in order to raise awareness in the media reproduce discrimination. It is clear that improvement and correction in media content must occur quickly. There is a need for programs/series/movies that are free from deceptive and misleading information, that are far from a biased perspective towards individuals with obesity, and where obesity is framed with accurate information. Due to the power of the media in influencing and directing society, recognizing and changing such content in the media will make a great contribution to the understanding of the problems experienced by people living with obesity, and therefore, contribute to obesity treatments.

Keywords: *Media, obesity, stigma, discrimination.*

Giriş

Obezite, küreselleşme, modern yaşam koşulları ve yaşam tarzı değişiklikleri nedeniyle dünya genelinde etkisi giderek artan önemli sağlık sorunlarından biridir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ, 2021) verilerine göre 1975 yılından itibaren obeziteli bireylerin sayısında üç katlık bir artış yaşanmıştır. Güncel veriler ise her yıl milyonlarca insanın obezite nedeniyle hayatını kaybettiğini göstermektedir. Tüm olumsuz değerlendirmelere karşın obezite tedavi edilmesi mümkün ve önlenebilen bir hastalıktır.

Nedenleri ve sonuçları açısından çok boyutlu bir hastalık olan obezitenin bu hastalıkla mücadele eden kişilerin sosyal hayattan iş hayatına, eğitimden medyaya kadar pek çok alanda sıkıntı yaşamasına neden olduğu bilinmektedir. Bu alanlardan özellikle yönlendirici güce sahip olan medya, toplumdaki diğer bireyleri etkileyebilmesi nedeniyle farklı bir yere sahiptir.

Günümüzde çok sayıda kişinin, zamanının büyük bir kısmını geleneksel veya yeni medya ile geçirmekte olduğu bilinmektedir. Dijital devrim ile zaman ve mekân kavramları soyut hale gelmiş; her türlü bilgiye, metaya erişim kolaylaşmış ve hızlanmıştır. Yaşanan gelişmelerle birey geleneksel kitle iletişim sürecindeki alıcı konumundan, yeni medya ile birlikte üretici pozisyonuna geçerek egemenlik alanı genişletmiştir. Böylece iletişim daha önce olmadığı kadar çok yönlü bir boyuta sahip olmuştur. Dijital çağda medyanın bireyin bilişsel, sosyal, duygusal ve kişilik gelişimi üzerinde önemli etkisi vardır.

Bunlara ek olarak medya, bireyin toplum tarafından kabul gören davranışlarını belirleyen şekillendiren toplumsal, kültürel değerleri ve normları öğrendiği sosyalizasyon sürecini de içermektedir. Bireyler, bu sosyalizasyon sürecinde öğrenmenin yanı sıra, bilgileri içselleştirip kendine mal etmekte; bu değerler ve normlar doğrultusunda davranmaktadır. Yaşam tarzlarının ve tüketim biçimlerinin belirli kalıplar halinde popülerleşmesinde medyanın rolü büyüktür (Lowry, Wechsler, Galuska, Fulton ve Kann, 2002; Sezgin, 2011: 28).

Sağlık, sağlıklı beslenme ve zayıflama konuları gibi obezite konusu da medyada sıklıkla yer bulmaktadır. Haberler, sağlık kuşağı programları, diziler, filmler, yarışma programları ve sosyal medyadaki çok sayıda paylaşımda obezite konusu ve temsili ile karşılaşılmaktadır (Abigail, Kjerstin ve Shanna, 2010; Gearhart, Craig ve Steed, 2012: 655; Hilton, Patterson ve Teyhan, 2012; Kim ve Willis, 2007: 360; Lawrence, 2004; Adıyaman, 2014: 210; Demircioğlu vd., 2013: 278; Dursun, Sezgin, Kubilay ve Kaya, 2017; Yüksel vd., 2014; Sezgin, Yıldırım ve Sert Karaaslan, 2021). Medyada obezite genellikle bireysel sorumluluk çerçevesinde ele alınmakta; toplumsal faktörlere çok fazla yer verilmemektedir. Obeziteli bireyler özellikle haberlerde çoğunlukla pasif, tembel, abartılı şekilde gıda tüketirken, çaresiz izlenimi veren bir şekilde gösterilmektedir. Medyada obezite konusunda yapılan haberler, obeziteyi ele alan içerikler hastalıkla ilgili toplumsal algıyı biçimlendirirken, obezite hastalarının sahip oldukları hastalığa bakış açılarını ve kendi bedenlerini algılama şekillerini de belirlemektedir. Haberlerde ayrımcı ve damgalayıcı söylemlerin kullanılması, toplumdaki diğer kişilerin de obeziteli bireylere karşı bakış açılarını değiştirmekte; benzer şekilde damgalayıcı davranışlara sebep olmaktadır. Son dönemde, gündelik yaşamın merkezine yerleşen sosyal medya platformlarında da obeziteyle ilgili paylaşımlar benzer niteliğe sahiptir (Deborah ve Michael, 2005: 244; Gearhart, Craig, ve Steed; 2012: 654; Stanford, Tauqeer, ve Kyle, 2018; 187; Guido, 2017; Kuebler, Yom-Tov, Pelleg, Puhl ve Muennig, 2013; Khajeheian vd., 2018: 1343; Cain, Ditchburn ve Donaghue, 2017; 172; So vd., 2016: 194; Yurdigül ve Yüksel, 2012: 148). Sosyal medyada kişisel hesaplarda ve bloglarda diyet ve zayıflama serüvenleri, tıbbi bilgiden uzak, sözde motive edici mesajlarla sunulmakta; tariflerle ve önerilerle zenginleştirilen içerikler, takipçileri yanlış yönlendirebilmekte ve yanıltabilmektedir.

Medyada obeziteli bireylerin yaşadıkları zorlukları göstermek ve obezitedeki artışı önlemek amacıyla yapıldığı belirtilen gerçek yaşam programları da olduğu bilinmektedir. Obezitenin önlenmesini hedeflediğini iddia eden bu tür programların, obeziteyi önlemekten daha çok, obeziteye ve obeziteli bireylere karşı antipati, iğrenme ve uzak durma gibi negatif duyguları harekete geçirdiği söylenebilir. Her ne kadar programa katılan kişiler gönül rızası ile programa katılmış olsalar da bu tür programların diğer obeziteli bireyleri damgalamaya ve etiketlemeye maruz bıraktığı göz ardı edilmektedir.

Medyada zaman zaman kısa sürede zayıflama ve moda içerikli para ödüllü yarışma programları yapılmaktadır. Bu tür programlarda obeziteye dikkat çekilmeye çalışıldığı söylene de yarışmaların konsepti, obeziteli bireylerin ayrımcılığa uğradıkları ve ötekileştirildikleri bir niteliğe sahiptir. Özellikle bu tür programlarda, bazı ürünler örtülü şekilde tavsiye edilmekte ya da açık şekilde tanıtılmaktadır. Bazen de programa katılan uzmanların halkla ilişkiler ve tanıtım faaliyet alanı olarak programı kullanması obeziteli bireylerin tedavilerini sürdüren sağlık profesyonellerinin önerileriyle çelişebilmekte; çelişen bilgiler izleyicilerin/hastaların şüphe ve kaygı duymalarına neden olabilmekte ve tedavi süreçlerini etkileyebilmektedir. Aynı şekilde, sosyal medya platformlarında kilo verme amaçlı ürünlerin paylaşımı ve satışı sadece obeziteli bireylerin değil, tüm toplumun sağlığı açısından risk taşımaktadır.

Obeziteli bireyler dizilerde ve filmlerde ise bazı klişelerle canlandırılmaktadır (Adami, 2002: 298; Linda, 2013; Puhl, Luedicke ve Heuer, 2013: 805; Rössner, 2014: 538; Rössner, 2018; Throop vd., 2014: 1695). Genellikle neşeli, sıcakkanlı, espiritüel, şakacı, yapılan esprilere çoğunlukla alınmayan, kilolarıyla barışık, yeri geldiğinde kendisi ile de alay edebilen karakterler olarak tasvir edilmektedir. Tam tersi şekilde temsil edilen (sinirli, alıngan, agresif, soğuk kanlı, çevresindeki kişilerle mesafeli vb.) obeziteli birey sayısı ise oldukça azdır. Genel olarak arkadaş ortamlarını neşelendiren, sürekli espri yapan, ana karakterin yakın arkadaşı olan karakterler olarak rol dağılımı yapılmaktadır. Hemen hemen hiçbir dizide ya da filmde başrolde obeziteli bir oyuncu yer almamaktadır. Özellikle aşk hikayelerinde, obeziteli bir oyuncu başrolde oynamamaktadır. Obeziteli bireylerin âşık olmadığı ya da aşklarının romantizm değil komedi unsuru taşıdığı ima edilmektedir. Buna karşın, korku filmlerinde ölen ilk karakterin kilolu karakter olduğu görülürken, bu

normalden yavaş hareket etmeleri ve/veya saf bir mizaca sahip olmalarıyla ilişkilendirilmektedir.

Bu çalışma, Türkiye’de obeziteli bireylerin medyada ayrımcılığa uğradıkları konuları, damgalanma biçimlerini ve medyada obezite temsilleri hakkındaki görüşlerini, beklentilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Çalışmada niteliksel araştırma yöntemlerinden odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir (Castleberry ve Nolen, 2018: 808; Chapman, Hadfield ve Chapman, 2015: 201; Gale, Health, Cameron, Rashid ve Redwood, 2013; Hennink, Bailey ve Hutter, 2010; Houghton, Murphy, Shaw ve Casey, 2015: 9; Otani, 2017: 653; Sandelowski, 2000: 335; Zaharia Rodica ve Grundey, 2008: 1279). Görüşmelere $BMI \geq 30$ kg/m², 15 yaş üzeri ve Ankara’da yaşayan, TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2018 verilerine göre, en düşük ve en yüksek %20’lik dilimleri içinde gelir düzeyine sahip olan katılımcılar dahil edilmiştir. 15-24, 25-49, 50 yaş ve üzeri, düşük gelir-yüksek gelir olmak üzere 6 farklı odak grup belirlenmiştir.

Özgün nitelikteki odak grup soruları ve aydınlatılmış onam formu Ankara Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığı’nın 10 Şubat 2020 tarih ve 56786525-050.04.04/10606 sayılı etik kurul onayını almıştır.

Odak grup görüşmeleri Ankara’da 20-26 Şubat 2020 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. 18 yaş altındaki katılımcının ailesinden yazılı izin alınmıştır. Katılımcılara çalışmanın içeriği, niteliği ve ses kaydı alınacağı hakkında bilgi verilmiş; aydınlatılmış onam formu okunmuş, formlar katılımcılar tarafından da okunduktan sonra imzalanmış ve muhafaza edilmiştir. Gruplarda kadın erkek eşit katılım sağlanması için toplam 8 kişi davet edilmiş; katılan kişilerin isimleri ve iletişim bilgileri saklı tutulmak üzere, her katılımcıya K (kadın), E (erkek) olarak ve 1,2,3 gibi sayısal kodlar verilmiş; görüşlerine yer verilen tüm bölümlerde katılımcılar kod bilgileriyle anılmıştır. Bedensel görünümünü tanımlama, kilo nedeniyle kendilerini veya başkalarını suçlama, takılan lakaplar, medyanın obezite konusunu yansıtmaya biçimi, dizilerde/filmlerde rol alan kilolu karakterlerin canlandığı roller, medyada yer alan obeziteye çare/çözüm/mucize vb. şekilde sunulan haberleri takip etme ve uygulama, medyada obeziteli bireylerle ilgili damgalayıcı ve ayrımcı

söylemle karşılaşma, çözüm önerileri konularını ele alan toplam 10 soru sorulmuştur. Her görüşme 40-45 dakika sürmüş, 6 grupta toplamda 260 dakika görüşme yapılmıştır. Görüşmelere 15-24 yaş 12 kişi, 25-49 yaş 14 kişi, 50 yaş ve üzeri 16 kişi ve 22 kadın, 20 erkek olmak üzere toplamda 42 kişi katılmıştır.

Çalışmanın Türkiye’de, Ankara’da yaşayan obeziteli bireylerle gerçekleştirilmiş olması bu çalışmanın sınırlılıklarındandır. Bir başka sınırlılık ise, görüşlerini paylaşan katılımcıların ifadeleri tüm obeziteli bireyleri kapsamamasıdır.

Bulgular

Araştırmanın bulguları değerlendirildiğinde katılımcıların medyada obezitenin temsili konusunda genel olarak ortak görüşe sahip olduğu görülmüştür.

15-24 yaş:

Katılımcıların tamamı kendi bedensel görünümünü "*büyük*", "*pofuduk*" ve benzer sıfatlarla tanımlamıştır. Bununla beraber, düşük gelir grubu kadın katılımcılarının tamamı, bedensel görünümünü normal bulduklarını ifade etmiştir. Katılımcıların tamamı kiloları nedeniyle kendilerini ve ailelerini suçlamaktadır. Katılımcılar kilo almalarının ardında yaşadıkları stres, üzüntü gibi olumsuz psikolojinin yattığını, beslenme alışkanlıklarının değiştiğini ve yanlış beslenmeye yöneldiklerini ifade etmiştir. Yüksek gelir grubu katılımcıları beslenme alışkanlıkları konusunda ailelere büyük görev düştüğünü, buna karşın kendi ailelerinin doğru yönlendirme konusunda yetersiz kaldıklarını belirtmiştir. 15-24 yaş grubu katılımcıları sevimli olduğu gerekçesi ile kendilerine takılan çeşitli lakaplardan rahatsız olmadıklarını, bunları eğlenceli bulduklarını ifade etmiştir.

Medyanın obeziteyi nasıl sunduğu konusunda görüşlerine başvuru katılımcılar özellikle haber içeriklerinin klasik, fazla olumsuz, sıradan, ürkütücü olduğunu düşünmektedirler. Kilo ile ilgili haberlerin güzellik ve ölüm ile bütünleştirilerek sunulduğunu, izleyiciler açısından olumsuz sonuçlar yaratabileceğini belirterek bu durumu eleştirmişlerdir. Erkek katılımcılar obezite haberlerini çoğunlukla takip etmediklerini ifade ederken kadın katılımcılar haber içeriklerinin yetersiz olduğunu vurgulamışlardır. Katılımcılardan biri (K2) haberlerdeki söylemin ve temsilin obezitenin kişilerin göz zevkini bozmasına neden olduğu gibi bir izlenim yarattığını belirtmiştir.

Tüm katılımcılar medyada hem yazılı hem görsel sağlıksız gıda ürünlerinin reklamlarına maruz kaldıklarını, bunun da farkında olmaksızın sağlıksız beslenmeye yönlendirdiğini ifade etmişlerdir.

Medyada TLC kanalında yayınlanan *Ağır Yaşamlar* isimli program hemen hemen tüm katılımcılar tarafından takip edilmekte olup ve programda kilolu insanların iğrenilmesi gereken kişilermiş gibi yansıtıldığını düşünmektedirler.

Katılımcıların tamamı dizilerde/filmlerde kilolu karakterlerin yan rolde olduklarını, başrolde yer almadıklarını, kilolu oyunculara komedi unsuru olarak yer verildiğini ifade etmişlerdir. Bir kadın katılımcının, *"hayatın içinde de 'acaba ben gerçekten yan karakter miyim?' ve 'ben hiçbir zaman bir aşkın başrolü olamayacak mıyım?'"* ifadesi medyada yer alan içeriklerin izleyicileri ne denli etkilediğini gözler önüne sermiştir (Sezgin, Yıldırım ve Sert Karaaslan, 2021: 123).

Katılımcıların tamamı sosyal medyada kendi fotoğraflarını paylaşmaktan hoşlanmadıklarını söylemiştir.

Medyada yer alan çare/çözüm/mucize gibi öneriler hakkında erkek katılımcılar bu önerilerle pek ilgilenmedikleri cevabını verirken, kadın katılımcılar önerilere inanmasalar da bazılarını denediklerini belirtmişlerdir:

"(...) Bu ilaçlar falan yapıyorlar ya işte, şu şurubu, bu çayı onların abartılmış olması saçma geliyor bana. Hani diyet zaten sağlıklı beslenmek demek aslında. Zayıflamak değil de hani sağlıklı beslenmeye yöneltilmesi mantıklı ve güzel bir şey ama bu sırf zayıflamak için değişik değişik şeyler üretilmesi çok saçma bence. (...) Mesela şu an bir sıkıntımız yok belki ama sıkıntı yarattığına da inanıyorum onların çünkü her bünyeye aynı tepkiyi vermiyor tüm ilaçlar" (K22).

"Yani benim denediklerim oluyor. Yalan yok şimdi. Ben şey arıyorum ama mucize bir şey arıyorum, böyle az sürede çok kilo verdiren. Bir ara da takıntılı bir şekilde beş günlük diyetler falan yapıyordum. Çok sıkılıyorum uzun süreli şeylerde. Sonra şeyi fark ettim yani babaannem hep şey der, 'Aklının erdiği her şeyi yapabilirsin, aklın ermeye başladı' falan diye. O evreye ulaştığımda, 'Evet' dedim, hani 'Her şeyden yiyeyim ama az yiyeyim, bu daha sağlıklı'. İşte almam gereken tüm vitamini, proteini alayım hani saçma sapan şeylere yönelmeyeyim" (K21).

Katılımcılardan E20 televizyonda veya internette sunulan mucize tedavi iddiası olan haberlere, ürünlere, reklamlara yasaklama veya denetleme yapılmamasının nedenini anlayamadığını belirtmiştir.

Medyada obezite ile ilgili ayrımcı/damgalayıcı söylemlerle çok fazla karşılaştıklarını belirtmiş, haberlerde “obezite öldürür!” gibi haberlerin sıklıkla yer almasını eleştirmiş, kilolu bireylerin görmezden gelindiğini, kişisel özelliklerinin ve yeteneklerinin dikkate alınmadığını düşündüklerini belirtmişlerdir.

25-49 Yaş:

Katılımcıların bedensel görünümelerini tanımlama biçimleri büyük oranda olumsuz ifadeler içermektedir Kadın katılımcılar (K4, K5, K6, K7, K12, K13, K14, K15), *"Mutsuz", "Güvensiz", "Memnuniyetsiz", "Hımbıl", "Normalden biraz daha çirkin", "Normal standartların dışında", "Ben kendimi böyle seviyorum ama sanırım insanlar beni böyle sevmiyor. O yüzden normal dışı olabilir"* şeklinde cevaplar vermiştir. Erkek katılımcıların (E65, E6, E11, E12, E13) cevapları ise, *"Şişman", "Göbekli", "Dikdörtgen", "Dünya bana göre ufak ya da ben dünyaya göre geniş", "aynada zayıf camda şişman"* olarak sıralanmıştır.

Kiloları nedeniyle kendilerini suçlu hissettikleri veya başkalarını suçladıkları zamanlar olup olmadığı sorusuna kadın katılımcılar (K12, K13, K14, K15) kendilerini ve ailelerini suçladıkları yanıtı vermiştir. Bir kadın katılımcı (K13), *"7 büyük günahtan birisi oburluk olduğu için insanlar sizi otomatik olarak suçluyor. Siz de o değer yargularıyla büyüdüyse siz de suçlamak durumunda kalıyorsunuz"* diyerek kendini toplum baskısı nedeni ile suçladığını ifade etmiştir. Erkek katılımcılar, çok fazla bir şey yemediklerini ve sürekli kilo alıp verdiklerini, bu nedenle de kendilerini de başkalarını da suçlamadıklarını söylemiştir. Ancak iki katılımcı (E12, E13) tatlıya olan düşkünlüklerinden bahsetmiş, espri ile tatlıları suçladıklarını belirtmiştir.

Katılımcılar, kendilerine takılan lakaplar/sıfatlara *"Minnoş"* (K5), *"Tonton"* (E5), *"Pehlivan"* (K4), *"Topak"* (E4), *"Şişko"* (K12 ve K15), *"Tombul"* ve *"Tombiş"* (E11, K13, K14), *"Kocaman"* ve *"Fil"* (E11), *"Osman"* (Osman Yağmurdereli'ye atıfla) (E13), *"Göbeğin on metre ileriden gidiyor"* (E12 ve K15) yanıtlarını vermiştir. Kadın katılımcılar kendilerine takılan lakapların espriden daha çok kötü niyetli ve yargılama amaçlı olduğunu

düşünmektedir. Özellikle aile fertleri tarafından eleştirilmenin ise derin izler bıraktığını aktarmışlardır:

"Benim babam da aynı cümleyi kullanıyordu, 'Göbeğin on metre önde gidiyor'. Bir de bizim ailede sadece ben bu kadarım. Anne babam şişman değil, kilolu değil yani. Yani babam her zaman, yani o sevimli bir kelime değil şişkonun şey hali, nasıl söyleyeyim, küfür gibi hali yani hakaret... Birçok zaman babam kızılıyordu bana şişman olduğum için ve merak ediyordu yani neden sen böylesin diye. Benden nefret ediyordu bana bakarken. Bana diyordu ki, 'Ben şişman kızlardan nefret ediyorum, kendini düzelt' diyordu hep" (K15).

Erkek katılımcılardan bazıları ise (E11 ve E13) söylenenlerin kötü niyetle söylenmediğini ve kendilerinin bundan rahatsız olmadığını ifade etmiştir.

Katılımcılar medyanın obeziteyi ve obeziteli bireyleri nasıl yansıttığı konusunda görüşlerini belirtmiştir: *"Yine çok yiyen O'dur ve bundan dolayı espri konusu olur", "filmlerde ilk O ölür" (E11), "ya neşelidir ya da kötü karakterdir" (K13), "komedyenler genelde kiloludur, kilolarıyla prim yapmıştır" (E12), "her sahnede yemek yer ve bu normaldir çünkü kilolu insanlar hiçbir şeye alınmaz, her şeye hazırlıklıdır" (E13), "ciddiye alınmayan tuhaf insanlardır, başrolde değildirler, kahraman olamazlar", "şişman erkek kötü örnektir, tembeldir, şişman kadın beğenilmeyen, sevilmezdir" (K15).*

Filmlerde/dizilerde veya çeşitli programlarda kilolu bireylerin temsilinden daha önemli olanın obezite hastalığının zorluklarının sunulmaması olduğunu belirten K13, medyanın durumu ciddiye alması ve toplumun obezite hastalığı konusunda bilinçlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. E11 ise haberlerde obezite konusunda sürekli olarak çelişen içeriklerin toplumun kafasını karıştırdığını belirtmiştir: *"Bir akşam aynı programı seyrederken ameliyattan başka çözümün yok gibi gösterilirken öbür gün akşam aynı haber programında istersen zayıflayabilirsin verilmesi insanı çelişkide bırakıyor" (E11).*

Tüm katılımcılar medyada haberlerin gerçeği yansıtmadığını ve ısmarlama haberler yayımlandığını düşünmektedir. Obeziteli bireylerin trajik olaylarla haber olmalarını eleştiren katılımcılar, *"obeziteli bireylerin sonu bu şekilde olur!"* gibi bir alt mesaj verildiği görüşündedir. Gündelik yaşam içinde sürekli haber görselleri elde etmek amacıyla izinsiz görüntü alındığını belirten K13 hemen hemen her hafta bir haber bülteninde kendisini

göreceğinden endişe ettiğini belirtmiş ve içeriklerin etik ilkelerle hazırlanmadığını düşündüğünü ifade etmiştir.

Katılımcıların tamamı geleneksel medyada kilolu kişilerin hiçbir zaman başrolde olmadıklarını, sempatik ve komik karakterler olarak temsil edildiklerini söylemişlerdir.

E4 medya temsilleri nedeniyle kilolu olanın komik olmak zorunda olduğu gibi bir algıya neden olduğu, bu nedenle sınırlı bir şişman olamayacağını, olduğu takdirde toplumdan dışlanacağını, medyanın bireyleri belli kalıplara sokmaya çalıştığını belirtmiştir.

Katılımcılardan ikisi (E6 ve K13) obeziteli bireylerin yaşadıkları sıkıntıların ekranda hiç yansıtılmadığı konusunda görüş bildirmiştir. *Ağır Yaşamlar* programının dışında başka programlarda da obezitenin ne denli zorlu bir hastalık olduğunun yer alması gerektiğini düşündüklerini vurgulamışlardır.

Medyada yer alan çare/çözüm/mucize gibi öneriler hakkında katılımcıların görüşleri farklıdır. Bitkisel ürün, moda diyet gibi çözüm önerilerini yüksek gelir grubu katılımcıları eleştirmekte, yanıltıcı ve para tuzağı olarak tanımlamaktadır. Medyada yer alan bu tür reklamlarla bir tür plasebo etkisi yaratıldığı, medyanın "*25 kilo verdi hayatı değişti!*" gibi manşetlerle içerik hazırladığı görüşünü paylaşmışlardır. Bu şekilde medyanın acıma, üzülmeye, sevinme, deşarj olma döngüsü ile hareket ettiğini düşündüklerinin altını çizmişlerdir. Katılımcıların bir bölümü (K12, K13, E13), bu tür ilaçları ve ürünleri kullanmıştır. Bir kadın katılımcı kilo vermek isteyip, çaresiz hissedince işe yaramayacağını bilse de alıp kullanmanın an meselesi olduğuna dikkat çekmiştir. E12 diyetlerini gün gün videolarla YouTube'da yayınlayan kişileri izlediğini ancak onların önerilerini uygulamadığını ifade etmiştir.

Sosyal medyada obeziteli kişilerin daha fazla yer aldığını söyleyen katılımcılar sosyal medya aracılığı ile diyetler, ürünler ve uygulamalar tavsiye edildiğini belirtmiştir.

50+ Yaş

Katılımcıların tamamına yakını bedensel görünümünü "*kötü*" olarak tanımlamıştır. "*Fil*" (K8, E 16), "*Berbat*" (E7), "*Yürüyen balina*" (E17, K20), "*Tontiş*" (K17 ve K18), "*Şişko anneanne*" (K16), "*Şekilsiz*" (E14), "*Fıçı*" (E15) ise katılımcıların diğer tanımlamalarıdır. Kendilerine takılan lakaplar olmadığını belirten katılımcılar daha fazladır. Bazı katılımcılar ise "*Dombili*" (E7), "*Şişko*" (K9), "*Tonton Amca*" (E8) lakaplarının

söylenildiği belirtmiştir. Katılımcılar kendilerine takılan lakaplardan rahatsız olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların yarısından fazlası kiloları nedeniyle kendilerini suçlu hissetmektedir. K17 kilosu nedeniyle hep başkaları tarafından suçlandığını bu nedenle zaman içinde kendinden ve hayattan nefret etmeye başladığını söylemiştir.

Katılımcılar medyada obezitenin temsili konusunda 15-24 yaş ve 25-49 yaş gruplarına benzer görüşlere sahiptir. Obeziteli kişilerin ölüm, vinç çağrılarak evden çıkarılma, ameliyat ile zayıflama gibi içeriklerle haberlere konu olduklarını belirten katılımcılar haberlerin obeziteyi hastalığın sebepleri ve sonuçları açısından doğru şekilde aktarmadığını düşünmektedirler. Haberlerde kiloları nedeniyle evlerinden çıkamayan kişileri görünce üzüldüğünü ve etkilendiğini belirten E8 kendi sonunun da benzer olacağı kaygısını taşımaktadır.

Dizilerde/filmlerde kilolu karakterlerin nasıl canlandırıldığı konusunda katılımcılar kilolu bireylerin "*ikinci sınıf vatandaş*", "*zihinsel özürlü gibi*", "*gırgır*", "*şamata yapan insan*", "*hor görülen*", "*aşağılanan*", "*toplumda saygınlık uyandırmayan*" bireyler olarak temsil edildiklerini söylemiş, kadın karakterlerin erkeklere göre hep daha fazla hor görüldüklerini eklemişlerdir. E10 filmlerde kilolu kişilerin her zaman yemek yediğini, bu karakterler üzerine espri yapıldığını, bu karakterlerin hemen hemen hiç başrol olmadığını vurgulamıştır. Başrolde olanların her zaman fit, formda oyuncular olduklarını eklemişlerdir. Eski filmlerde (*Hulusi Kentmen*, *Necdet Tosun*, *Stan Laurel ve Oliver Hardy* örneklerini vermişlerdir) kilolu kişilerin günümüz filmlerindeki gibi aşağılanmadıklarını söyleyen katılımcılar (E16, K16 ve K20), geçmiş dönemde kilolu bireylerin "*tonton*" ve "*şeker*" olarak temsil edildiğini söylemişlerdir.

Medyada yer alan mucize/çare/çözüm gibi öneriler hakkında katılımcıların yarısından fazlası (K8, K9, K10, E7, E9, K18, E16, K16, E17) bu tür içeriklere inanmadıklarını ve uygulamadıklarını belirtmiştir. K11 ise sıkı bir takipçi olduğunu, kullandığını ancak bu önerilerin para tuzağı olduğunu söylemiştir. E15 aklının sürekli kilo vermekte olduğunu, duyduğu, okuduğu her şeyi denediğini söylemiştir. Son dönemde sosyal medyada ünlülerin bu tür ürünlerin tanıtımını yapmasını ise katılımcılar eleştirmiştir.

Medyada obeziteli bireylerle ilgili damgalayıcı ve ayrımcı söylemlerle pek karşılaşmadıklarını veya dikkatlerini çekmediğini belirten katılımcılar magazin programlarının kilo konusuna farklı açıdan yer verdiğini aktarmışlardır. Magazin programlarında kilo vererek, ameliyat olarak güzelleştiği, çarpıcı hale geldiği söylenen kişilere yer verildiğinin altını çizmişlerdir.

Obezite ile mücadele etmek için devletin politika üretmesi, eğitim, sağlık, ulaşım gibi sektörlerde düzenleme yapması gerektiğini belirten 50 yaş ve üzeri katılımcıları sağlıksız gıdaların reklamlarının yayınlanmaması, marketlerde bu tür ürünlerin çocukların ulaşamayacağı yerde olması, ürün etiketlerinin geliştirilmesi, okullarda obezite eğitimi verilmesi gibi konularda çeşitli önerilerde bulunmuşlardır.

Katılımcıların tamamının medyada obezitenin temsili konusunda eleştirileri bulunmaktadır. Medya içeriklerinde obezitenin bir irade sorunu olarak değil hastalık olarak sunulması, hastalık ile ilgili doğru bilgilere yer verilmesi, güzellik, estetik kaygılarının hastalığın nedenlerinin ve sonuçlarının önüne geçmemesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu konuda medyaya büyük rol düştüğü görüşündedirler.

Sonuç

Günümüzde sıklıkla gündeme gelmekte olan obezite pek çok inanışın aksine sadece bireysel faktörlerden kaynaklanan bir sağlık sorunu değildir. Hastalığın nedenleri ve çözüm önerileri sadece bireysel faktörler çerçevesinde ele alınmamalıdır. Obezitenin toplumsal koşullar göz önünde bulundurularak ele alınması ve mevcut duruma yönelik çözüm yolları geliştirilmesi gerekmektedir (Holmberg vd., 2019: 1343; Rössner, 2018: 538) Bu noktada ise medyaya büyük rol düşmektedir.

Medya obeziteli bireylere toplumdaki diğer kişilerin bakış açısını etkileme, kullandığı söylemlerle toplumun obezite konusundaki düşüncelerini ve davranışlarını değiştirebilme gücüne sahiptir (Litwack, 2015:42). Obezite konusunda yapılan haberler, obezite konulu içerikler hastalıkla ilgili toplumsal algıyı biçimlendirirken, obezite hastalarının sahip oldukları hastalığa bakış açılarını ve kendi bedenlerini algılama şekillerini de belirlemektedir. Aynı zamanda obezite haberlerinde ayrımcı ve damgalayıcı söylemlerin varlığı, toplumun obeziteli kişilere bakış açılarını değiştirmekte ve damgalayıcı davranışlara neden olmaktadır. Medyanın toplumu etkileme ve yönlendirme gücü nedeniyle medyada bu

tür içeriklerin farkına varılması ve değiştirilmeye başlanması obeziteli kişilerin yaşadıkları sıkıntılarının anlaşılmasına ve obezite tedavilerine büyük katkı sağlayacaktır.

Dünya genelinde medyada obeziteli bireylerin temsil edildiği farklı mecralarda kasıtlı ya da kasıtsız ayrımcı ve damgalayıcı söylemlere yer verildiği görülmektedir. Medyada yer bulan kalıp yargılar ve damgalayıcı söylemler obeziteli bireyleri belirli sınırlar içine hapsetmektedir. Obeziteli bireyler kendilerini etiketlenen, damgalanan kişiler olarak tanımlamaktadır. Sonuç olarak farkındalık yaratmak amacıyla medyada sunulan pek çok içerik ayrımcılığı pekiştirmektedir. Medya içeriklerindeki iyileştirmenin hızla gerçekleşmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Abigail, C. S., Kjerstin, G. ve Shanna, G. (2010). Social Problem Construction and National Context: News Reporting on "Overweight" and "Obesity" in the United States and France. *Social Problems*, 57(4), 586. doi:10.1525/sp.2010.57.4.586

Adami, G. F. (2002). Harry Potter and obesity. *Obes Surg*, 12(2), 298. doi:10.1381/096089202762552575

Adıyaman, F. (2016). Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Obezite ile Mücadele Bakanlar Konferansının Öncesi ve Sonrasında Obezitenin Gazetelerde Sunumu. *Selçuk İletişim*, 9(3), 204-223.

Cain, P., Ditchburn, G. ve Donaghue, N. (2017). Concerns, culprits, counsel, and conflict: Athematic analysis of “obesity” and fat discourse in digital news media. *Fat Studies*, 6(2), 170-188. doi:10.1080/21604851.2017.1244418

Castleberry, A. ve Nolen, A. (2018). Thematic analysis of qualitative research data: Is it as easy as it sounds? *Curr Pharm Teach Learn*, 10(6), 807-815. doi:10.1016/j.cptl.2018.03.019

Chapman, A. L., Hadfield, M. ve Chapman, C. J. (2015). Qualitative research in healthcare: an introduction to grounded theory using thematic analysis. *J R Coll Physicians Edinb*, 45(3), 201-205. doi:10.4997/jrcpe.2015.305

Deborah, C. ve Michael, A. F. (2005). Is Obesity Stigmatizing? Body Weight, Perceived Discrimination, and Psychological Well-Being in the United States. *Journal of Health and Social Behavior*, 46(3), 244. <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edsjsr&AN=edsjsr.4147670&lang=tr&site=eds-live&authtype=ip,uid>

Demircioğlu, S., Bulanık, E., Cennet, Ö., Boybay, Z., Benderlioğlu, E., ve Aslan, D. (2013). Mart, Ağustos, Ekim 2011 ve Şubat 2012 Aylarında Tirajı En Yüksek Ulusal Beş Gazetenin Obezite Konusundaki Haberlerinin İçerik Açısından İncelenmesi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 12(3), 271-282.

Dursun, Ç., Sezgin, D., Kubilay, Ç. ve Kaya, M. (2017). Medyada Obezite Haberlerinin Sunumu ve Alınması. TC. Sağlık Bakanlığı Sağlık Geliştirilmesi Genel Müdürlüğü. E-Kitaplar.

Gale, N. K., Heath, G., Cameron, E., Rashid, S. ve Redwood, S. (2013). Using the framework method for the analysis of qualitative data in multi-disciplinary health research. *BMC Med Res Methodol*, 13, 117. doi:10.1186/1471-2288-13-117

Gearhart, S., Craig, C. ve Steed, C. (2012). Network News Coverage of Obesity in Two Time Periods: An Analysis of Issues, Sources, and Frames. *Health Communication*, 27(7), 653-662. doi:10.1080/10410236.2011.629406

Guido, Z., Stephan, Z., Alexander, O., Isabelle, M., Tino, G. K. M. ve Norbert, S. (2017). Managing Obesity Prevention Using Digital Media: A Double-Sided Approach. pp. 97. Cham: Springer International Publishing.

Hennink, M., Bailey, A. ve Hutter, I. (2010). *Qualitative research methods* (1st ed. ed.): SAGE Publications.

Hilton, S., Patterson, C. ve Teyhan, A. (2012). Escalating coverage of obesity in UK newspapers: the evolution and framing of the “obesity epidemic” from 1996 to 2010. *Obesity*, 20. doi:10.1038/oby.2012.27

Holmberg, C., Berg, C., Lissner, L., Dahlgren, J. ve Chaplin, J. E. (2019). Health literacy in a complex digital media landscape: Pediatric obesity patients’ experiences with online weight, food, and health information. *Health Informatics Journal*, 25(4), 1343-1357. doi:10.1177/1460458218759699

Houghton, C., Murphy, K., Shaw, D. ve Casey, D. (2015). Qualitative case study data analysis: an example from practice. *Nurse Res*, 22(5), 8-12. doi:10.7748/nr.22.5.8.e1307

Khajeheian, D., Colabi, A. M., Nordiana Ahmad, K. S., Che Wan, J. B. W. M. R. ve Hashem Salarzadeh, J. (2018). Effect of social media on child obesity: application of structural equation modeling with the Taguchi method. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(7), 1343-1343.

Kim, S.-H. ve Willis, L. A. (2007). Talking about obesity: news framing of who is responsible for causing and fixing the problem. *Journal of Health Communication*, 12(4), 359-376.

<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=mdc&AN=17558788&lang=tr&sit e=eds-live&authtype=ip,uid>

Kuebler, M., Yom-Tov, E., Pelleg, D., Puhl, R. M. ve Muennig, P. (2013). When overweight is the normal weight: an examination of obesity using a social media internet database. *PLoS One*, 8(9), e73479. doi:10.1371/journal.pone.0073479

Lawrence, R. G. (2004). Framing obesity - The evolution of news discourse on a public health issue. Vol. 9, pp. 56-75.

Linda, B. (2013). Fat is one of three filmfest movies exploring obesity. In: Guelph Mercury.

Litwack, M. (2015). Making Television Live: Mediating Biopolitics in Obesity Programming. *Camera Obscura: A Journal of Feminism, Culture, and Media Studies*, 30(88 [1]), 41-69. doi:10.1215/02705346-2885442

Lowry, R., Wechsler, H., Galuska, D. A., Fulton, J. E. ve Kann, L. (2002). Television Viewing and its Associations with Overweight, Sedentary Lifestyle, and Insufficient Consumption of Fruits and Vegetables Among US High School Students: Differences by Race, Ethnicity, and Gender. *Journal of School Health*, 72(10), 413. doi:10.1111/j.1746-1561.2002.tb03551.x

Otani, T. (2017). What Is Qualitative Research?. *Yakugaku Zasshi*, 137(6), 653-658. doi:10.1248/yakushi.16-00224-1

Puhl, R. M., Luedicke, J. ve Heuer, C. A. (2013). The stigmatizing effect of visual media portrayals of obese persons on public attitudes: does race or gender matter? *J Health Commun*, 18(7), 805-826. doi:10.1080/10810730.2012.757393

Rössner, S. (2014). Fat and thin actors, Roscoe 'Fatty' Arbuckle 1887-1933. *Obes Rev*, 15(6), 538-539. doi:10.1111/obr.12167

Rössner, S. (2018). Eating on the movie screen. *Obes Rev*, 19(11), 1619. doi:10.1111/obr.12711

Sandelowski, M. (2000). Whatever happened to qualitative description? *Res Nurs Health*, 23(4), 334-340. doi:10.1002/1098-240x(200008)23:4<334::aid-nur9>3.0.co;2-g

Sezgin, D. (2011). *Tibbileştirilen Yaşam Bireyselleştirilen Sağlık*. İstanbul: Ayrıntı.

Sezgin, D., Yıldırım, İ. E., ve Sert Karaaslan, Y. (2021). *Rolüm Ağır* (2 ed.). İstanbul: Kapital Medya.

So, J., Prestin, A., Lee, L., Wang, Y., Yen, J. ve Chou, W.-Y. S. (2016). What Do People Like to "Share" About Obesity? A Content Analysis of Frequent Retweets About Obesity on Twitter. *Health Communication*, 31(2), 193-206. doi:10.1080/10410236.2014.940675

Stanford, F. C., Tauqeer, Z. ve Kyle, T. K. (2018). Media and Its Influence on Obesity. *Curr Obes Rep*, 7(2), 186-192. doi:10.1007/s13679-018-0304-0

Throop, E. M., Skinner, A. C., Perrin, A. J., Steiner, M. J., Odulana, A. ve Perrin, E. M. (2014). Pass the popcorn: "obesogenic" behaviors and stigma in children's movies. *Obesity (Silver Spring, Md.)*, 22(7), 1694-1700. doi:10.1002/oby.20652

Yurdıgöl, Y., ve Yüksel, H., (2012). *Gazeteciliğin Dönüşümü: Yeni Medyaya Entegrasyon Sürecinde Değişen Habercilik Pratikleri*: Akdeniz Üniversitesi.

Yüksel, E., Adıyaman, F., Keçeli, D., Doruk, Ö., Yavuz, Ö. ve Kasdemir, B. (2014). Obezite Konusu Basında Nasıl Çerçevenlenmektedir? *Selçuk İletişim*, 8(2), 149-176.

Zaharia Rodica, M. ve Grundey, D. (2008). Qualitative Research Methods: A Comparison Between Focus-Group And In-Depth Interview. *Annals of the University of Oradea: Economic Science*, 4(1), 1279-1283.

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.11.3>

Volume 6/2

2022 p. 36-52

V. PROPP'UN YAPISAL ÇÖZÜMLEME YÖNTEMİ ÇERÇEVESİNDE BİR HİNT SİNEMASI ÖRNEĞİ: "LAGAAN" (2001)

AN EXAMPLE OF INDIAN CINEMA IN THE CONTEXT OF V. PROPP'S STRUCTURAL ANALYSIS METHOD: "LAGAAN" (2001)

Esra BÜYÜKBAHÇECİ*

ÖZ

Bu çalışma, dünya sinemasının önde gelen Bollywood film endüstrisinden Lagaan filmini konu etmektedir. Film, 1911 yılında Mohun Bagan takımının İngilizler ile yaptığı futbol maçından esinlenilerek oluşturulmuştur. Bağımsızlık mücadelesini yansıtan en değerli örneklerden biri olmasıyla birlikte, Hint toplumunun yaşadığı sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel sıkıntılara da yer verdiği için izleyiciden büyük ilgi görmüştür. Tarihsel gerçeklikten ilham alınan bu olayın iskelet yapısı korunarak zaman, mekân ve kişilere birtakım değişiklikler getirildiği tespit edilmiştir. Bu yazıda tarihi olay ile beyaz perdeye taşınan yeni anlatım arasındaki benzerlikler ve farklılıklar açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan bu karşılaştırma bize mevcut değişimlerin sebeplerini anlama imkânı sağlamaktadır. Uyarlanan film ise, özellikle folklor alanına yaptığı değerli katkılarıyla bilinen Rus halkbilimci Vladimir Yakovlevich Propp'un, anlatıların yapısını ortaya koyduğu otuz bir işlevsellik maddesini içeren biçimbilimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Makale, filmin morfolojik yöntem ile çözümlenmesinden hareketle, sinema kültürünün özellikle toplumcu gerçekçi sinemanın sıklıkla tarihsel gerçeklikten esinlenen olaylardan beslediğine/beslenebileceğine de dikkat çekmektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Hindoloji Ana Bilim Dalı. E-mail: esrabykbahceci@gmail.com. ORCID: 0000-0002-3339-0071, Ankara, Türkiye.

Anahtar Kelimeler: *Vladimir Propp, Bollywood, Lagaan, Aamir Khan, Sinema.*

ABSTRACT

This study is about Lagaan, which is one of the top Bollywood film industries of world cinema. The movie has been inspired by the football match between Mohun Bagan and the British in 1911. Besides being one of the best examples reflecting the struggle for independence, it has concerned great attention from the audience as it also has involved the socio-economic and socio-cultural difficulties experienced by the Indian society. It has been determined that this event, inspired by historical reality, has brought some changes to time, place and people by preserving the skeletal structure. In this study, the similarities and differences between the historical event and the new narrative brought to the gray screen has been tried to be explained. This comparison has allowed us to understand the reasons for the current changes. The adapted film, on the other hand, has been tried to be evaluated with a thirty-one-item morphological analysis method which the Russian folklorist Vladimir Yakovlevich Propp, who is known for his valuable contributions to the field of folklore, reveals the structure of the narratives. Based on the analysis of the film with the morphological method, the article draws attention to the fact that cinema culture, especially socialist realistic cinema, often feeds/can be fed by events inspired by historical reality.

Key Words: *Vladimir Propp, Bollywood, Lagaan, Aamir Khan, Cinema.*

Giriş

Yaklaşık 1900’lerde kurulan Hint sineması (Bollywood)¹ dünya çapında ikinci büyük film endüstrisine sahiptir. Hint sinemasının kurulması ile birçok ülkede büyük bir izleyici kitlesine ulaşmış ve bu filmler sayesinde Hint kıyafetleri, takıları, yiyecek ve içecekleri gibi bu millete özgü geleneksel pek çok ürün farklı toplumlar ve ülkeler tarafından

¹ “Bombay (Mumbai) Sineması” olarak eski adıyla bilinen, Hollywood isminden esinlenilerek “Bombay” ile “wood” kelimesinin birleşimiyle oluşturulmuş bir terimdir. Aslında bu terim bugün Hint sineması için kullanılmasına rağmen tam olarak Hint sinemasını yansıtmamakla birlikte yanlış kullanılmaktadır. Bollywood, Hindî ya da Urdu dilinde çekilmiş merkezi Bombay olan farklı bölgelerdeki Hint film endüstrisinden sadece bir tanesinin ismidir (Saran, 2012: 4). Oysaki güney yapımı film endüstrisi için de “Tollywood” terimi kullanılmaktadır. Tollywood güneyde konuşulan ve Dravid kökenli dil olan “Telugu” dili ile “wood” kelimesinin birleşiminden oluşturulmuştur. Bu endüstrilerinin dünya çapında en tanınanı ve en büyük film yapım merkezi Bollywood olduğundan Hint sineması genel olarak Bollywood diye adlandırılmaktadır. Ancak Telugu yapımı filmlerde hatta diğer film endüstrileri (Malayalam, Tamil, Bengal) de azımsanamayacak kadar çok film üretmektedir. Bu yüzden bu çalışmada bu terimin yanlış kullanılmasına özen gösterilmiştir.

TOBİDER

bilinir hale gelmiştir. İlgili toplumu ve olayları daha etkili bir biçimde anlamak adına "sinemanın gücünü görselliğinden aldığı ve izlenen filmin konusunun algılanması ve bellekte uzun süre kalmasını sağladığı ve teknoloji ilerledikçe görselliğin de kullanılarak sosyal bilimlerin zenginleştirilmesinin önemli olduğu düşüncesinden hareketle" (Erbaş ve Alioğlu Türker, 2016: 296) film incelemesi gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar Hint sinema tarihini Sessiz Filmler (1910'lar-1920'ler), Sesli Yapımlar (1930'lar-1940'lar), Altın Çağ (1940'lar-1960'lar), Çağdaş Hint Sineması (1970'lerden bugüne) ve Yeni Bollywood olmak üzere beş döneme ayırmaktadır. Genel olarak Hindistan'da 1930'lar ve 1940'lar oldukça zorlu geçmiştir. Büyük buhran, II. Dünya Savaşı, Hint bağımsızlık hareketi ve ülkenin bölünmesi Hindistan'daki yaşamı birçok açıdan alt üst etmiştir. Film yapımı kaçınılmaz bir şekilde zorlaşmıştır ancak bunca zor meseleden sonra Hintlilerin yaşadığı zorlukları ele alan ya da Hint bağımsızlık mücadelesini anlatan birçok film yapılmıştır. Tüm ülkeyi etkisi altına alan bu mücadeleler yıllar boyunca Hint sinemasını hikâye yönünden besleyen önemli birer kaynak olmuşlardır (Karaoğlu, 2019: 5-21). Son dönemlerde Hint sinemasında yoğunlukla tarihî olayların konu edildiği görülmektedir.² Hem tarihi bir olayı yansıtması bakımından hem de ünlü aktör Aamir Khan'ın başrol oynaması sebebiyle sadece Hint toplumunda değil diğer toplumlarda da büyük ilgi ile izlenerek filmin tanınır hale gelmesi sebebiyle *Lagaan* filmi seçilmiştir. Film gerçek hayattan esinlenilerek oluşturulan müzikal/romantik türünde bir sinema filmidir. Asya'nın en eski spor kulüplerinden biri olan Mohun Bagan Atletik Spor Kulübü 1889 yılında Kalküta (Kolkata) şehrinde kurulmuştur. Çok sporlu bir kulüp olmasına rağmen futbol önde gelen sporlar arasında yer almaktadır. Takım maddi imkansızlıklardan dolayı 29 Temmuz 1911'de İngilizlerle yapılan maça ayakkabısız çıkar. Türlü zorluklara rağmen 2-1 galibiyetle IFA Kalkanını almaya hak kazanırlar (EK-1). Takım oyuncularının maç boyunca sergilediği mücadele o dönemde devam etmekte olan bağımsızlık hareketlerine ilham verir ve takımdaki oyuncuların heykeli yapılır. 2001 yılından beri her 29 Temmuz günü Mohun Bagan günü olarak kutlanmakta ve oyuncular anılmaktadır.

Hint toplumunun bu maça göstermiş olduğu azim, inanç ve zafer *Lagaan* filmine ilham kaynağı olur. Film, gerçeği yansıtması bakımından önemli bir yere sahiptir. Bu gerçekliğin sinema kültürüne uygun olarak yapılan uyarlaması da dikkat çekici bir önem arz

² Bajirao Mastani (2015), Mohenjo Daro (2016), Manto (2018), Padmawati (2018), Panipat (2019), Thackeray (2019), Kesari (2019), Manikarnika (2019), Uri (2019) gibi filmler konusunu tarihi olaylardan almıştır.

eder. Yeraltı Diyarının Kartalı İsimli Anadolu Masalı (Güneş, 2019: 513-526), Bir Animasyon Film Senaryosu (Taş, 2018: 398-413), Hermen Hesse'nin Augustus Masalı (Nakiboğlu, 2016: 241-255), Çağdaş Bilim-Kurgu Interstellar Filmi, Külkedisi (Şimşek, 2012: 311-324), Süreyya Duru'nun Keloğlan Filmi (Yaylagül ve Baturlar, 2019: 60-80) Keloğlan ile Altın Bülbül Masalı (Kızıldağ, 2018: 161-170), Kral Midas'ın Sırrı Filmi (Uğur ve Günaydın, 2019: 25-43), El Bilmez Alelacaip Oyunu (Akaraslan, 2015: 283-297) gibi masallar ve masallardan uyarlanan filmler, değerli araştırmacılar tarafından Vladimir Propp'un yöntemine göre incelenmiş ve önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Bu çalışmada ise, daha önce Hint sineması çalışılmadığı için literatüre yenilik getirmek ve katkı sağlamak adına, *Lagaan* filmi Propp'un biçimbilimsel yöntemine göre çözümlenmiştir. Gerçek bir olayın görsel sanatın en önemli ürünü olan sinemada iskelet yapının korunarak nasıl yeni bir anlatı biçimine girdiği ve bu yeni anlatı biçiminin Hint toplumunun yapısını ne kadar yansıttığı araştırmanın temel sorununu oluşturmaktadır.

Çalışmanın ortaya koyduğu sorunlar Propp'un masal çözümleme yöntemine göre incelenmiştir. Bu çerçevede, Propp'un otuz bir işlevsellik maddesi filme aynen uyarlanmış ve yeni senaryonun anlatım biçimi "masalın biçimbilimi" yöntemine uy(may)an noktalar açıklanmaya çalışılmıştır.

Lagaan: Bir Zamanlar Hindistan'da Filminin Künyesi

Filmin Orijinal Adı: Lagaan: Once Upon a Time in India

Yönetmen: Ashutosh Gowariker

Yapımcı: Amir Khan Productions

Senarist: Ashutosh Gowariker, Kumar Dave, Sanjay Dayma

Oyuncular: Aamir Khan, Grace Singh, Rachel Shelley, Paul Blackthorne

Müzik: A. R. Rahman

Kurgu: Ballu Saluja

Dağıtıcı: SET Pictures

Çıkış Tarihi: 15 Haziran 2001

Süre: 224dk

Ülke: Hindistan

Dil: Hintçe (Hindī), Bhojpuri, Urdu, İngilizce, Awadhi, Pencabi ³

Filmin Ana Karakterleri

Aamir Khan (Bhuvan Latha), Paul Blackthorne (Andrew Russell), Gracy Singh (Gauri), Rachel Shelley (Elizabeth).

³ Intersinema, "Lagaan Film", Erişim: 15.11.2021, <https://www.intersinema.com/lagaan-filmi>

Diğer Karakterler

Suhasini Mulay (Yashoda Anne, Bhuvan'ın annesi), Kulbhushan Kharbanda (Kral Puran Singh), Rajendra Gupta (Mukhiya ji), Raghubir Yadav (Bhura), Rajesh Vivek (Guran), Raj Zutshi (İsmail), Pradeep Rawat (Deva Singh Sodhi, Sikh oyuncu) Akhilendra Mishra (Arjan), Daya Shankar Pandey (Goli), Shrivallabh Vyas (İshwar), Yashpal Sharma (Lakha), Aditya Lakhia (Kachra), Javed Khan (Ram Singh).

Filmin Konusu

Film, 1893 yılında, Hindistan'ın kuzeyinde yer alan Gucarat eyaletinin Champaner köyünde geçmektedir. O dönemde hüküm süren İngilizlerin kışlası köyün güney sınırının hemen yanında yer almaktadır. Kışlanın arkasında da bölgenin kralı Puran Singh'in kalesi bulunur. İngilizler, bölgesini saldırılarından koruma karşılığında kraldan vergi almaktadır. "Lagaan" adı verilen bu vergi, köydeki çiftçilerin hasadının bir kısmını krala verilmesi ile karşılanır. Kral, topladığı vergilerden kendi payını aldıktan sonra kalanını İngilizlere vermektedir. Bir gün Kral Puran Singh, kuraklıktan dolayı hiç yağmur yağmadığından, çiftçilerin başka krallığın sınırları içinde bulunan büyük Krishna tapınağına gitme isteğini söylemeye İngilizlerin kışlasına gelir. Bu sırada, subay Russell ormanda geyik avına çıkmıştır. Köylülerden biri olan Bhuvan Latha, hayvanların bu şekilde öldürülmesine razı olmadığı için gizlice ormanda avlanmak üzere hedef olan geyiklere taş atarak kaçmasına yardımcı olmaya çalışır. Subayın korumaları bunu fark eder ve Bhuvan'ı yakalayıp subayın yanına getirirler. Subay, silahını Bhuvan'a doğrultur ancak Bhuvan bir adım bile geri çekilmez. Bu duruma çok sinirlenen subay kışlasına geri döndüğünde kralın isteğini geri çevirerek bu yıl köylüden çift vergi alacağını söyler. Bunun üzerine çiftçiler, İngiliz subayından kuraklıktan dolayı hasat yapamadıklarını ve kararından vazgeçmesini söylemek için kral ile görüşmeye gitmeye karar verirler. Kral, kışlada beş çaya davet edilmiştir. Köylüler de kışlaya giderek kralı beklerler. Bu sırada kışladaki askerler ve subay kriket maçı oynamaktadır. Çiftçiler maçın bitmesini beklemek üzere sahanın yanında beklerler. Atılan top sahanın dışına çıkar ve çiftçilerin olduğu yerin yakınına gelir bu sırada topu almaya gelen subay çiftçilerin 'çocuklukta oynadığımız aptal bir oyun' diye küçümseyerek konuşmalarına şahit olur. Bunun üzerine daha çok sinirlenen subay vergi için bir şart koyar. Oyunu daha önce hiç oynamamış ve kuralları dahi bilmeyen çiftçilerle birlikte kriket maçı oynamayı teklif eder. Eğer çiftçiler kazanırsa üç yıl vergi vermeyeceklerdir ancak İngilizler kazanırsa üç katı vergi alacaklardır. Çiftçiler ve hatta çevre köylerde yaşayan çiftçiler de buna itiraz ederler. Ancak Bhuvan bu sözünden geri dönmez ve bir an önce oyunu öğrenmeye ve oyunda

onu destekleyecek kişileri toplamaya başlar. Bhuvan oyunun nasıl oynandığını daha iyi öğrenmek için ona destek olan arkadaşlarını da alarak kışlaya gider. Gizlice çalılıkların arasında maçı izlerler. Onları gören subayın kız kardeşi Elizabeth, yanlarına gelir ve ne yaptıklarını öğrenmek ister. Dillerini bilmediği için yanına bir yardımcı çağırarak onların maçın nasıl oynandığını izlemek için geldiklerini öğrenir. Elizabeth, onlar için adaletli olmayan bu durum için yardım edeceğini söyleyerek, kriket oynamayı öğreteceğinin sözünü verir. Subayın kardeşi ve köylüler her gün köyün yakınında bir arazide buluşup oyunun kurallarını çalışırlar. Bir İngiliz'in hem de subay Russell'in kardeşinin her gün gelip yardım ettiğini gören köylüler Bhuvan'a haksızlık ettiklerini düşünerek pişman olurlar. İçlerinden İsmail de Bhuvan'a katılmak istediğini söyler. Bhuvan, Hindu takımdan oluşan bu topluluğa Müslüman birinin de katılmasından çok mutluluk duyar. Yakın köylerden Bhuvan'ın verdiği bu mücadele duyulunca zamanında kışlada İngilizlerin emrinde çalışmış ancak yapılan haksızlığa dayanamayıp istifa etmiş Sikh dinine mensup bir kişi de maçta oynamak ister. Bhuvan çok güçlü olan bu kişinin top yakalamada çok işe yarayacağını düşünerek kabul eder. Pratik yaptıkları sırada top çok uzağa gider ve doğuştan engelli olan Kaçhra'nın önüne düşer. Kaçhra topu alır ve Bhuvan'a doğru atarken top seker ve Bhuvan daha önce görmediği bu atışın oyunda çok işe yarayacağını düşünerek onu da takıma almak ister. Fakat aşağı kasttan olan bu kişinin takıma girmesine tüm köylü itiraz eder. Bhuvan İngilizlere karşı birlik olmak gerektiğini, önemli olanın maçı kazanmak olduğunu, aksi halde üç katı vergi ödemek zorunda kalacaklarını hatırlatır. Herkesin eşit olduğunu söyleyerek köylüyü ikna eder. Maç günü gelir ve iki taraf da sahaya çıkar. İlk yarıda, Bhuvan ve takımı kaybeder ancak inançlarını hiçbir zaman kaybetmezler ve uzun süren bir oyundan sonra maçı kazanarak vergi vermekten kurtulurlar. İngiliz subay genel kurul kararı ile görevden alınır bölgedeki kışla kapatılır. Bhuvan da sevdiği kızla evlenerek gösterdiği kahramanlıkla köyünde örnek biri olur.

Vladimir Propp, BiçimBilimsel Yöntemi ve Lagaan

Vladimir Propp'un anlatılar üzerinde tespit ettiği otuz bir işlev ve simgeleri şu şekildedir: anlatıların giriş kısmında genellikle bir başlangıç durumu bulunur. Başlangıç durumu bir işlev olarak değil, biçimbilimsel bir öge olarak kabul edilir (Propp, 1985: 32).

İlk yedi işlev hazırlayıcı bölüm olarak ele alınır. Olay örgüsü, kötülük aşamasında düğümlenir. Bütün anlatılar, bir kötülüğün yapılmasıyla başlamaz. Başka başlangıçlar da vardır. Bu başlangıçlar da kötülük işleviyle başlayan anlatılarla aynı gelişmeyi izler. Söz konusu anlatılar bir eksiklik ve yokluk durumundan kaynaklanır, bu da kötülüğü izleyen arayışa benzer bir arayışa yol açar. Kötülük bir yana bırakıldığında anlatılar çoğu kez bir eksiklikle başlar (Propp, 1985: 67).

SIRA	TANIM	AÇIKLAMA	LAGAAN
1	Uzaklaşma	Aileden biri evden uzaklaşır	Bhuvan köyden ayrılıp ormana gider.
2	Yasaklama	Kahraman bir yasakla karşılaşır	Ormanda subayın avına müdahale eder.
3	Yasağı Çiğneme	Yasak çiğnenir	Avlanmak üzere olan geyiklerin dikkatini dağıtarak ok ile vurulmalarını engeller.
4	Soruşturma	Saldırgan bilgi edinmeye çalışır	Subay, Bhuvan'a ile ilgili sorular sorar.
5	Bilgi Toplama	Saldırgan kurbanı ile ilgili bilgi toplar	Bhuvan'ın kim olduğunu ve hangi köyden geldiğini öğrenir.
6	Aldatma	Saldırgan kurbanını veya servetini ele geçirmek için onu aldatmayı dener	Geyiklerin kaçmasına çok sinirlenen subay, İngilizlere ödenen vergiyi (<i>lagaan</i>) artırarak onları yoksulluğa sürükler.
7	Suçta Katılma	Kurban aldanır ve istemeyerek düşmanına yardım etmiş olur	Bhuvan'ın subayın avlandığı esnada yakalandığında verdiği bilgiler sayesinde köyünü zor duruma düşürür.
8	Kötülük	Saldırgan aileden birine zarar verir	Subay, Hint kralı (<i>raja</i>) ile konuşarak bu yıl iki katı vergi ödemek zorunda olduklarını söyler.
9	Aracılık	Kötülüğün ya da eksikliğin haberi yayılır; bir dilek ya da bir buyrukla kahramana başvurulur, kahraman gönderilir ya da gitmesine izin verilir	Bhuvan'ın da aralarında olduğu köylüler toplanarak, bu sene yağmur yağmadığı için tarlaları ürün vermediğinden iki katı vergi ödeyemeyeceklerini bu durumu da anlatmaları ve subayı yumuşatması için kraldan konuşmasını rica ederler.

10	Karşı Eylemin Başlangıcı	Arayıcı kahraman eyleme geçmeyi kabul eder ya da eyleme geçmeye karar verir	Hint kralı subay ile konuşarak vergi indirimi yapmasını rica eder.
11	Ayrılış Kahraman evinden ayrılır	Kahraman evinden ayrılır	Kral, subay ile konuşurken Bhuvan da orada beklemektedir. Ancak subay Bhuvan'ı görünce yine sinirlenir ve bir bahis ortaya atarak kriket maçı oynamayı teklif eder.
12	Bağışçının İlk İşlevi	Kahraman büyü bir nesneyi ya da yardımcıyı edinmesini sağlayan bir sınama, bir sorgulama, saldırı ile karşılaşır	Subayın kız kardeşi Elizabeth, Bhuvan ve köylülerin hiç bilmedikleri kriket oyunu oynamanın adil olmadığını düşünerek oyun ile ilgili tüm bilgileri onlara öğreteceğini söyler.
13	Kahramanın Tepkisi	Kahraman ileride kendisine bağışta bulunacak kişinin eylemlerine tepki gösterir	Köylülerin, Elizabeth ile birlik olmasına, takımda Müslümanların ve alt kasttan kişilerin oynamasına karşı çıkmaları üzerine Bhuvan itiraz ederek ancak birlik ve beraberlik içinde olunursa maçı kazanabileceklerini söyler.
14	Büyülü Nesnenin Alınması	Büyülü nesne kahramana verilir	Oynayacakları bir top bile olmadığı için Elizabeth tarafından maçın en önemli nesnesi olan top Bhuvan'a verilir.
15	Kılavuzluk	Kahraman aradığı nesnenin bulunduğu yere ulaştırılır, kendisine kılavuzluk edilir ya da yol gösterilir	Bhuvan, verilen top ile her gün arkadaşlarıyla oyun pratikleri yapar ve Elizabeth kriket maçı hakkında bilgiler verir.
21	Takip	Kahraman izlenir	Bhuvan'ın köyün meydanında her gün kriket alıştırmaları yapması köylü tarafından merakla izlenir.
22	Yardım	Kahramanın yardımına koşular	Köyde yaşayan çiftçiler Bhuvan'a gönüllü olarak maçta oynamak istediklerini söyleyerek yardım ederler.
23	Fark Edilmeyen Varış	Kahraman kimliğini gizleyerek, kendi evine ya da başka bir ülkeye varır	Bhuvan bir çiftçi olmasına rağmen kriket maçını oynamasını önceden beri biliyor gibi bir tavır ile alıştırmalara devam eder ve maç günü de azimle İngilizlerin kışlasına gider.

24	Asılsız Savlar	Düzmece bir kahraman asılsız savlar ileri sürer	Bhuvan'ı kıskandığı için ispiyonculuk yapmak amacıyla İngiliz subayının yanına giden Lakha, kardeşi Elizabeth'in köylülere yardım ettiğini anlatır ve Bhuvan'ın bu maçı kaybetmesini istediğini söyler.
25	Güç Görev	Kahramana zor bir görev verilir	Bhuvan, Lakha'nın ona ve köyüne ihanet ettiğini öğrenir. Bunun sonucunda da kendisine Lakha'ya dair ne yapılması gerektiği kararı verilir. Bhuvan, uzlaşmacı yaklaşarak, Lakha'ya şans tanır ve onun maçta devam etmesine izin verir.
26	Görevi Yerine Getirme	Güç iş yerine getirilir	Bhuvan ve diğer köylülerin inancı sayesinde kriket maçında başarı sağlanır. ⁴
16	Mücadele	Kahraman ve saldırgan bir çatışmada karşı karşıya gelir	İngilizler ile Champaner köyünde yaşayan çiftçiler kriket maçında kıyasıya mücadele verirler.
17	Damgalanma	Kahraman özel bir işaret edinir	Köyde yaşayan halkın geleceği için büyük bir cesaret, azim ve kararlılıkla sergilediği vatansever özelliği ortaya çıkar.
18	Zafer	Saldırgan yenik düşer	Kriket maçını İngilizler kaybeder.
19	Giderme	Başlangıçtaki kötülük giderilir ya da eksiklik karşılanır	Maçı kazanan çiftçiler vergiden muaf olurlar.
20	Geri dönüş	Kahraman geri döner	Maçı büyük bir azimle ve inançla kazanan Bhuvan köyüne geri döner.
27	Tanınma	Kahraman tanınır	Maçı kazanması sonucunda köyde kahraman ilan edilir.
28	Ortaya Çıkarma	Düzmece kahramanın, saldırganın ya da kötünün gerçek kimliği ortaya çıkar	Subay Russell'in kışkırtıcı söylemlerinin ve köylüleri alçaltıcı kibrinin asılsızlığı hem diğer İngiliz rütbelileri arasında hem de köydeki çiftçiler arasında ortaya çıkar.

⁴ V. Propp'un biçimbilimsel yöntemine göre yeri değişen işlevlerin daha net anlaşılması amacıyla koyu ile belirtilmiştir.

29	Biçim Değiştirme	Kahraman yeni bir görünüm kazanır	Maçı kazanan Bhuvan artık sıradan bir çiftçi değil köyünü kurtaran bir kahramandır.
30	Cezalandırma	Düzmece kahraman ya da saldırgan cezalandırılır	Maçı kaybeden subay Russell kışlası kapatılarak bir Orta Afrika ülkesine sürülür.
31	Başarı	Kahraman evlenir ve tahta çıkar	Bhuvan sevdiği kızla evlenip köyün kahramanı olarak ilan edilir.

Tablo1- V. Propp'un Biçimbilimsel Yöntemine Göre *Lagaan* Filminin Analiz Tablosu

Değerlendirme

Gerçek hayattan uyarlanan ancak iskelet yapısının korunarak üzerine tamamen farklı bir senaryo yazılan bu film, Hint toplumunun yaşadığı sosyo-kültürel sıkıntılara yer vererek İngilizlerle olan mücadelenin küçük bir örneğini yansıtmaktadır. İngilizlere karşı kazanılan ilk futbol maçı olması sebebiyle esin kaynağı olan tarihi olay, Kalküta (Kolkata) şehrinde geçmektedir. Uyarlanan filmde konu değişikliği ile Hint toplumun çok önemli bir kesimini oluşturan çiftçi sınıfın ya da köylü sınıfın yaşadığı sıkıntıya dikkat çekilmek istenerek tarım bölgesi olan Gucarat seçilmiştir. Mekânın farklı bölgelerde seçilmesinin aksine tarihsel olarak İngilizlerin hüküm sürdüğü dönemin doğru bir biçimde yansıtılması da dikkati çeken konular arasında yer almaktadır.

Filmin başlangıcında Bhuvan'ın canlıların öldürülmesine karşı çıkan biri olarak görünmesiyle Hint toplumun inanç biçimi⁵ de göz ardı edilmemiş, verilmek istenen mesaj filmin başında kısaca işlendikten sonra ana konuya giriş yapılmıştır. Köy halkının tanrı Krishña tapınagında ibadet ettiğinin gösterilmesi sosyo-dinî yapıya uygun olarak kırsal kesimlerin popüler tanrısının Krishña⁶ olmasıyla uyum göstermektedir. Genel olarak Hint

⁵ Hinduizm; Hint alt kıtasında doğmuş, işleyiş ve gelenekleri devam ettirmesi bakımından önceki dönemlerde var olan Vedizm ve Brahmanizm'in devamı sayılabilecek bir dindir. Sosyal yapıyı düzenleyen doğan her bireyin temelde dört sosyal sınıfa mensup olduğu kast sisteminin (Brahman 'din adamı', Kshatriya 'savaşçı', Vaişya 'tüccar', Şudra 'işçi') önemini büyük olduğu bir dindir. Hinduizm çok tanrılı (politeist) bir dindir. Yaratıcılığı ile Brahma, koruyuculuğu ile Vishnu ve yok ediciliğiyle Şiva karşımıza çıkmaktadır. Bu üç tanrı arasında eşitlikçi bir yaklaşım vardır ancak günümüz Hinduizm'inde güncel olarak en önemli/popüler tanrılar Vishnu ve Şiva'dır. Bu üç tanrının, günlük hayatın her durumunu ve olgusunu niteleyebilecek canlı ve cansız pek çok formda bulunduğu inanılmaktadır. Hinduizm'e inananlar ibadetler ve inanç süreçlerinde daha özgür ve bireysellik hâkim olmasına rağmen herhangi bir canlı öldürmek, hırsızlık yapmak ve et yemek kesinlikle yasaktır (Kaya, 1998).

⁶ Tanrı Krishña hakkında ayrıntılı bilgileri için; Korhan Kaya, (2002) *Hint Mitolojisi Sözlüğü* 'Krishña' maddesine bakınız.

sinemasında yer alan filmlerde senaryonun konusuna göre dinî bayramlar ya da törenler sahnelenmektedir.⁷ Diğer yandan Hint toplumunun yapısı da filmde değinilen konular arasında yer almaktadır. Kriket maçında farklı dinlere mensup kişilerden (Hindu, Müslüman ve Sikh) oluşan takımın, İngilizlere karşı verdikleri mücadelenin maç ile sembolleştirildiği görülmektedir. Takımda yalnızca İsmail gibi farklı dine ait birisinin değil, Kachra gibi aşağı kasttan birisinin de bulunması, bağımsızlık mücadelelerinde birlik hâlinde olan toplumun yansımaları açık bir şekilde göstermektedir. Filmde konu edilen dönemde, her ne kadar aşağı kasttan kişilerle konuşmak, aynı yerde yemek yemek, dokunmak gibi yasaklar olsa da maç esnasında başta top olmak üzere her türlü nesnenin ortak kullanılması bu anlayışa biraz olsun esneklik getirilmek istendiğini göstermektedir. Öte yandan her sınıftan ve her dinden Hintlinin türlü zorluklar sonunda kazandığı maç, Hint toplumunun İngiliz emperyalizmine karşı birlik olmasının bir tür simgesel anlatımıdır. Subayın kız kardeşi Elizabeth'in Bhuvan'a olan imkânsız aşkı farklı dine ait kişilerin hiçbir zaman bir araya gelemeyeceklerinin de sinyalini vermektedir.

Diğer yandan, filmde İngilizlerin sözüden dönmeyen, kuralcı ve adaletsiz gösterilmesi⁸ 1858-1947 yılları arasındaki "British Raj" olarak adlandırılan dönemdeki yönetim sistemi hakkında bilgi vermektedir. Sömüren ve sömürülen olarak iki farklı tarafta yer alan İngilizler ve Hintliler, bir savaş gösterimiyle değil, sadece bir kriket maçıyla kozlarını paylaşarak gerçek savaşı sembolik düzeye indirgemiş olmaktadır.⁹ Maçın uzunluğuyla ve maç sırasında yaşanan sıkıntılarla Hintlilerin İngilizler karşısında dokuz yıl boyunca verdikleri mücadele özetlenmektedir. Filmin sonunda maçı kaybeden İngilizlerin, o bölgedeki kışlanın kapatılarak başka yere sürgün edilmeleri ise bağımsızlık mücadelesi sonrası Hindistan'ı terk etmeleri ile özdeşleştirilebilir. İngilizlerin hüküm sürdükleri dönemde patlak veren Hindu-Müslüman çatışmaları, Lakha'nın (Müslüman) Bhuvan'ın

⁷ Örneğin, Salman Khan'ın başrolde oynadığı Bajrangi Bhaijaan 'Sevginin Gücü' (2015) filminde koşulsuz sevgi ve kan bağı olmadan insanların birbirlerine olan bağlılığı konu edildiği için Rāmāyana destanı karakterleri olan Rāma ve Sītā'ya olan bağlılığı ile bilinen tanrı Hanuman'a ibadet edilmekte ve dini bayram olarak Hanuman bayramı kutlanmaktadır. Vidya Balan'ın başrolde oynadığı Kahaani 'Hikāye' (2012) filminde ise kayıp kocasını arayan hamile kadının gücünü gösterdiği için filmde tanrıça Durga'ya adanan dinî bayram "Durgā Pūjā" kutlanmaktadır.

⁸ Subayın kardeşi Elizabeth, ağabeyine sürekli adaletsiz davrandığını ve bu sebeple Hintlilere yardım etmek istediğini söyleyerek isyan etmiştir.

⁹ Mother India (1957), Border (1997), The Legend of Bhagat Singh (2002), Chittagong (2012) gibi filmler sömürgecilik dönemini konu edinen filmlerdir.

sevgilisine (Hindu) âşık olduğu için hiçbir zaman evlenemeyeceğinden dolayı subay ile işbirliği yaparak maça bilerek hata yapmasıyla yansıtılmıştır.

Tarihsel gerçekliği yansıtan filmler, uyarlandığı dönemin kültürel yapısından da izler taşınmasından dolayı, oldukça değerli bir sinema türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Asya'nın en eski futbol kulüplerinden biri olan Mohun Bagan Atletik Spor Kulübünün 29 Temmuz 1911 yılında İngilizlerin yer aldığı East Yorkshire Regiment takımı arasında gerçekleşen futbol maçından esinlenerek üretilen Lagaan filmi, bu görevi başarıyla yerine getirmiş ve farklı kültürlerle ait alışkanlıkların ve özelliklerin, Hint sinemasında, içinde yerel gelenek-görenek ve konuların da bulunduğu edebi ve sanatsal bir zenginliğin doğmasına sebebiyet vermiştir.¹⁰

	Gerçek Hayatta	Filmde
Zaman	İngiliz işgal yılları	İngiliz işgal yılları
Mekân	Kalküta	Gucarat
Oyun	Futbol	Kriket
Kahraman grubu	Şehirli	Köylü
Kast sistemi	Alt ve üst sınıfların birlikte mücadelesi	Alt ve üst sınıfların birlikte mücadelesi
Dinî görünüm	Hinduizm	Hinduizm, İslam, Sikhizm
Taraflar için arzu nesnesi	İşgal güçleri: vergi tahsili Halk: vergi muafiyeti/özgürlük	İşgal güçleri: vergi tahsili Halk: vergi muafiyeti/özgürlük

Tablo-2 Gerçek-Kurgu Analiz Tablosu

¹⁰ Official Website of Mohun Bagan AC - National Club of India, "Amor Akadosh", Erişim: 17.11.2021, https://www.themohunbaganac.com/mac_ratna/amor-akadosh/

Sonuç

"Lagaan: Bir Zamanlar Hindistan'da" (2001) filminin yapısal özelliklerinin incelenmesi sonucunda, filmin Vladimir Propp'un inceleme yönteminde belirtmiş olduğu işlevlerin, değişik sırada da olsa, birçok işlevin ihtiva ettiği görülmüştür. Propp'un incelediği masalarda her şey bir kötülükle başlar, bu kötülük bir eksiklik yaratır, bu eksikliği gidermede bir kahraman görevlendirilir, bu görevde ona yardım eden ya da karşı çıkan birileri olur, böylece kahraman türlü mücadeleler içinde görevini başarıyla tamamlayarak ödüllendirilir (1985: 6). Genel olarak masalarda ortak olan bu noktaların gerçek hayattan esinlenilerek senaryolaştırılan *Lagaan* filminde de yer alması Propp'un bu deneyini derin bir perspektifte yaptığını bir kez daha ortaya koymaktadır. Öyle ki kahramanlık anlatısı barındıran her toplumun bu yöntemden yararlanabileceği anlaşılmaktadır.

Propp'un, "*yapay olarak yaratılmış masallar, bu yasalara uymaz*" (1985: 29) şeklindeki tespiti, uyarılma filmlerde bu sıranın değişebileceği ihtimalini de taşımaktadır. Bu çalışmada, ilk 8 işlevin tamamı kurgu ve senaryo ile bağlantılı olmakla birlikte 15'inci işlevden sonra 21, 22, 23, 24, 25, 26 ile devam ederken 16, 17, 18, 19, 20'den sonra ise 27, 28, 29, 30 ve 31 ile bittiği tespit edilmiştir. Öyle ki bu filmde işlevlerin sıralarının bu şekilde değişmesi bu çalışma ile saptanmış olup, bir kez daha doğruluğu kanıtlanmıştır.

Lagaan filmi, içinde herhangi masal anlatısı ya da masal uyarlaması barındırmadan sadece gerçek hayattan esinlenilerek oluşturulan senaryo üzerinden seyirci ile buluşmuştur. Bu çalışma ile birlikte Propp'un biçimbilimsel analizinin yalnızca masallar için değil, görsel anlatı türü olan sinema için de geçerli olabileceği bir kez daha kanıtlanmıştır. Filmin senaryosunun da masalarda olduğu gibi benzer bir akışı takip ettiği görülmüştür. Yvette Biro, "*iyi düzenlenmiş bir öykünün bölümlerine bakıldığında, gerilim yaratmak için kullanılan farklı yöntemlerin ayırt edilebildiğini*" ifade etmektedir. "*Filmler çoğunlukla bir olay örgüsü dizisiyle örülmüş paralel öykülerden oluşur, bunlar dinamik sonuçlara yol açarken, aynı zamanda uzunluğu da sürdüren bir etkiye sahiptir*" (2011: 67). Bu tür çalışmaların devamlılığı ile Hint toplumuna ait farklı senaryoların da incelenmesi elde edilen sonuçları daha da güçlendirecektir. Bu düşünceyle bu çalışmanın diğer çalışmalara öncülük etmesi hedeflenmiştir.

İncelenen film, bir kötülük/eksiklik ile başlayıp ara işlevlerden geçerek evlenme işlevine ulaşan gelişmeyi içermektedir. İşlevlerin sırası değişse dâhi mantıklı bir ilişki vardır. Film, saldırganla çatışma ve kahramanın zaferini içermektedir. Sonuç olarak; anlatıları biçimbilimsel açıdan ele alan Propp metodu, farklı türdeki metinler için de uygulama imkânına sahip önemli bir metottür. İncelenen Hint filminde sadece üç işlev hariç diğerlerinin mantıksal ve estetik gereklilikle işlevlerin sıraları değişmesine rağmen yer aldığı görülmüştür. Diğer yandan, yaşanan bu tarihi olayın iskelet yapısının özenle korunarak tarihin büyük bir ustalıklarla sanata dönüştürülmesi ile birlikte iskelet yapıdaki her bir parça da ayrı birer işlev üstlenerek beyaz perdeye taşınmıştır.

İngiliz emperyalizmine karşı bir duruş sergileyen bu film farklılıklara rağmen bir amaç doğrultusunda birlik olduğunda zorluğun başarılacağı mesajını vermektedir. Bu anlamda sömürge bir ülke olarak bağımsız bir millet/ulus olma sürecine katkı sunan alt mesajından dolayı filmin çok tutulmuş olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akaraslan, T. (2015). “Vladimir Propp’un Biçimbilimsel Yaklaşımı Çerçevesinde “El Bilmez Alelacaip Oyunu Masalı” Üzerine Bir İnceleme. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. 10 (1), s. 283-297.
- Bıro, Y. (2011). Sinemada Zaman Ritmik Tasarım; Türbülans ve Akış (Çev.: A. Ceren Altunkanat). İstanbul: Doruk Yayımcılık.
- Çağlar, B. (2015). “Vladimir Propp'un Masal Anlatısı Perspektifinden “Interstellar” Filminin İncelenmesi”. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi. (24), s.31-55.
- Erbaş H. ve Alioğlu Türker, Ö. “Göç Filmleri Bağlamında Sınıf, Yoksulluk ve Dayanışma Üzerine Bir Tartışma”, der. Elmas, M. F., Becermen, M., Yoksulluk, Dayanışma ve Adalet başlıklı Uludağ Üniversitesi IV. Uluslararası Felsefe Kongresi Bildiri Kitabı, ss. 295-302.
- Güneş, A. (2019). “Yeraltı Diyarının Kartalı Adlı Masalın Vladimir Propp’un Biçimbilimsel Yaklaşımı Çerçevesinde Çözümlemesi”. Erciyes İletişim Dergisi. 6 (1), s. 513-526.
- İnce, M. (2018). “Vladimir Propp’un Yapısal Anlatı Çözümleme Yöntemi Işığında Hüsn Ü Aşk Mesnevi’sinin Yapısal Yönden İncelenmesi” Journal of Social Sciences and Humanities. 2 (1), s.81-95.

- Karaoğlu, H. İlay (2019). "Hint Sinemasının Edebi Kaynakları: Kathāsaritsāgara Örneği"
Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Kaya, Korhan (1998). Hintlilerde Tanrı. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kaya, Korhan (2002). Hint Mitolojisi Sözlüğü. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kızıldağ, H. (2018). "Sembolik Bir Masal Okuması: Keloğlan ile Altın Bülbül", Jass
Studies-The Journal of Academic Social Science Studies, 67, s. 161-170.
- Nakiboğlu, M. (2016) "Hermann Hesse'nin "Augustus" Masalında Masal Öğeleri ve
Propp'a Göre Çözümlemesi" Humanitas. 4(8), s. 241-255.
- Propp, V. (1985). Masalın Biçimbilimi (Çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat). İstanbul: Kent
Basımevi.
- Saran, Renu (2012). History of Indian Cinema. New Delhi: Diamond Pocket Books Ltd,
- Şimşek, G. (2012) "Los Angeles'da Bir Külkedisi: Propp'a Göre Bir Film Çözümlemesi.
Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 5(2), s. 311-324.
- Taş, Ç. (2018). "Animasyon Film Senaryosu Üretimin Bir Yöntem Olarak: Vladimir Propp
"Masalın Biçimbilimi". Sanat & Tasarım Dergisi. 9 (2), s. 398-413.
- Uğur, U. ve Günaydın, R. (2019). Vladimir Propp'un Yapısal Çözümleme Yöntemi
Çerçevesinde "Tadeo Jones 2: Kral Midas'ın Sırrı" Filmi İncelemesi. Nevşehir Hacı
Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 9(1), s. 25-43.
- Yaylagül, L. ve Baturlar, Ş. (2019). "Süreyya Duru'nun "Keloğlan" (1971) Filminin
Vladimir Propp'un "Masalın Biçimbilimi"ndeki Dizimsel Çözümleme Yöntemine
Göre İncelenmesi" Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası
Hakemli Dergisi. 27(1), s.60-80.

İnternet Kaynakları

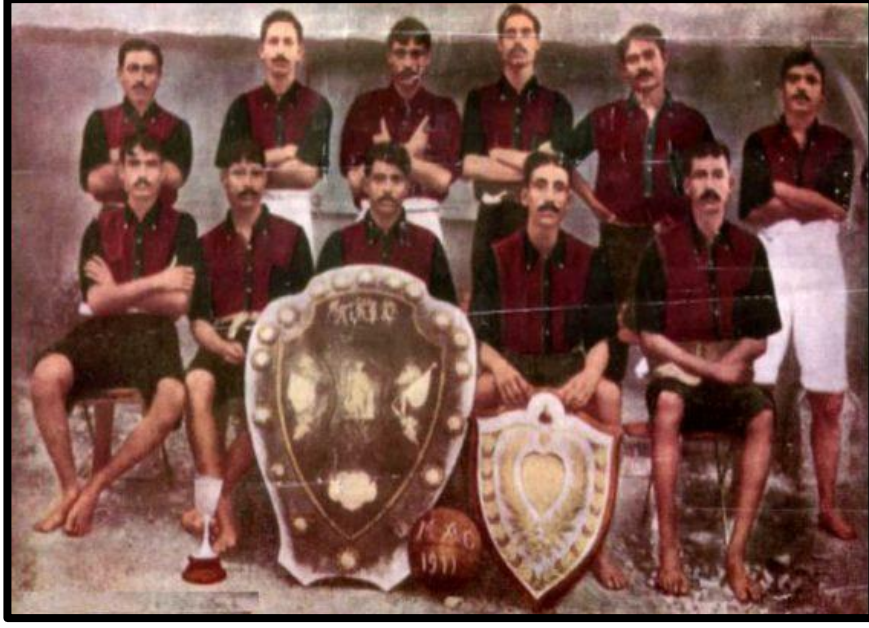
www.intersinema.com/lagaan-filmi/ Erişim Tarihi: 15.11.2021.

themohunbaganac.com/amor-ekadosh/ Erişim Tarihi: 17.11.2021.

themohunbaganac.com. Erişim Tarihi: 04.12.2021.

www.indiatvnews.com. Erişim Tarihi: 04.12.2021.

www.intersinema.com/lagaan-filmi/. Erişim Tarihi: 04.12.2021.

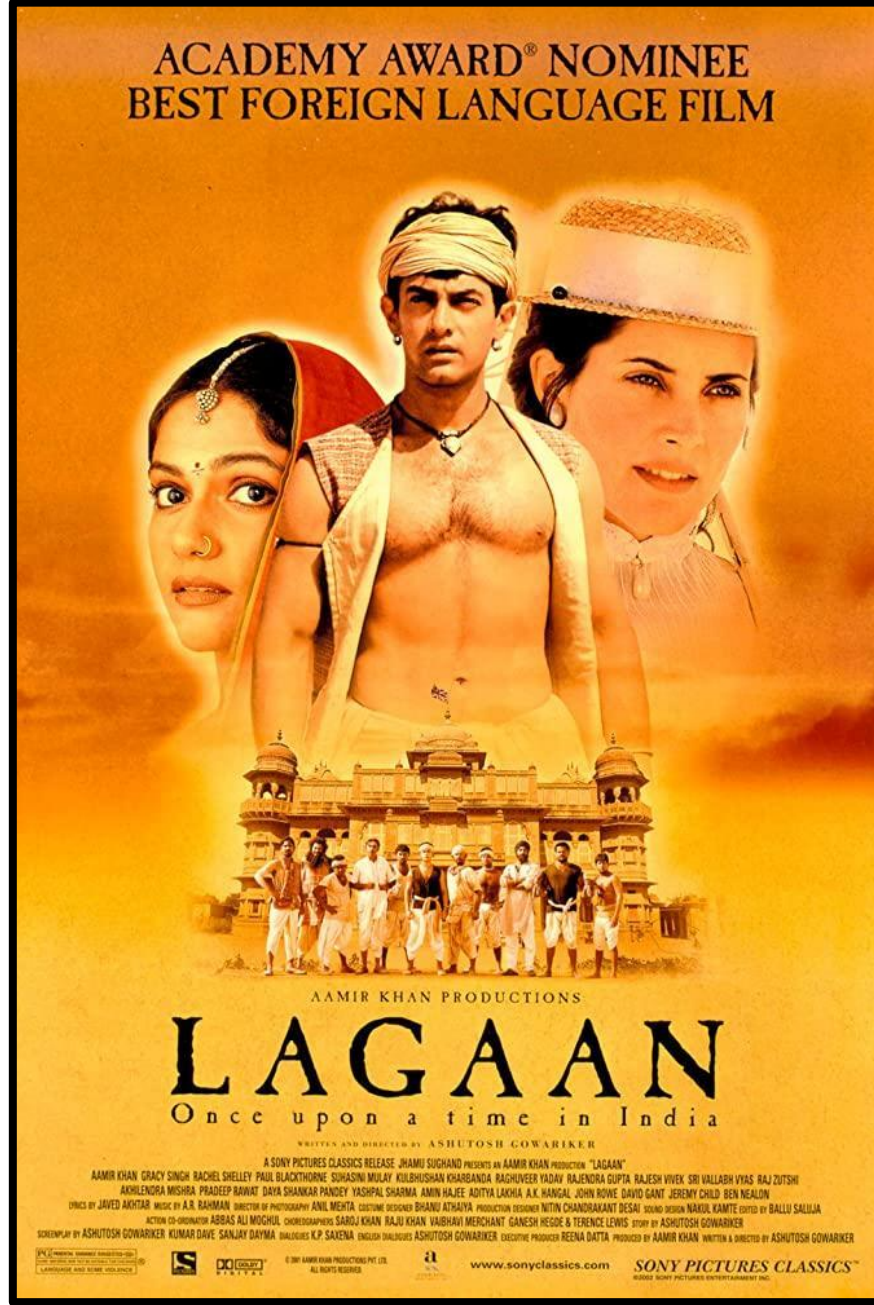
EK-1 Mohun Bagan Futbol Takımı¹¹

EK-2 Lagaan Filmindeki Kriket Takımı¹²

¹¹ themohunbaganac.com (04.12.2021)

¹² www.indiatvnews.com (04.12.2021).

EK-3 Lagaan Film Afışı¹³

¹³ tr.wikipedia.org/wiki/Lagaan (04.12.2021).

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.11.4>

Volume 6/2

2022 p. 53-67

ZHUANGZİ HİCİVLERİNİN İÇERİK VE TEKNİK AÇIDAN İNCELENMESİ

A CONTENT AND TECHNICAL ANALYSIS OF ZHUANGZI'S SATIRE

Gonca ÜNAL CHİANG*

ÖZ

Taocu düşüncenin önemli temsilcilerinden olan Çinli düşünür Zhuangzi (M.Ö.369-286), felsefesini anekdotlar ve hikâyeler aracılığıyla aktararak, “Qin Öncesi” (M.Ö.221 öncesi) dönemde gelişen felsefi düşüncenin yanı sıra, dönemin edebi yazınına da önemli katkılar sağlamıştır. Çin’de edebiyatın gelişim tarihinde de etkili rol oynayan Zhuangzi metinlerinin en dikkat çeken yönü; cümlelerinde ön plana çıkan ve hikâyeye orijinallik katan ironi tekniği ve hiciv sanatıdır. Düşünür, toplum ve yaşam hakkındaki görüşlerini, hayat felsefesini, sosyal ve siyasi eleştirilerini hiciv içeren cümleler ve ciddi önermeleri bile alaya alan bir üslupla sunarak dönemin geleneksel yazın tarzına yeni bir bakış açısı getirmiş, böylelikle düşüncelerinin daha geniş etki alanına sahip olmasının ve nesiller boyunca aktarılmasının yolunu açmıştır. Bu çalışmada, Zhuangzi metinlerinin edebi başarısının önemli bir kısmını oluşturan ve metinlere sanatsal cazibe katan hiciv sanatı, örnek anekdotlar üzerinden hem içerik hem de teknik yönüyle değerlendirilecek; hikâyelerin çağlar boyunca aktarılarak günümüzde dahi ilgiyle okunmasına katkı sağlayan eleştirel Zhuangzi üslubu tanıtılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Taocu Düşünce, Zhuangzi, Anekdot, Hiciv Sanatı, İroni.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sinoloji, E-mail: tsukue81@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2577-4638, Ankara, Türkiye.

ABSTRACT

The Chinese thinker Zhuangzi (369-286 BC), who is an important representative of Taoist thought, conveys his philosophy through anecdotes and stories. He made important contributions to the literary literature of the period, as well as to the philosophical thought that developed in the "Pre-Qin" (before 221 BC). The most striking feature of the Zhuangzi's texts, which also played an influential role in the development history of literature in China; are the technique of irony and the art of satire that come to the fore in his sentences and add originality to the stories. The thinker brought a new perspective to the traditional literary style of the period by presenting his views on society and life, his philosophy of life, social and political criticisms with satirical sentences and even serious propositions in a mocking style. In this study, the art of satire, which constitutes an important part of the literary success of the Zhuangzi texts and adds artistic appeal to the texts, will be evaluated in terms of both content and technique through sample anecdotes; it will be tried to introduce the critical Zhuangzi style, which contributes to the reading of the stories with interest even today by being transmitted throughout the ages.

Keywords: *Taoist Thought, Zhuangzi, Anecdote, Satire, Irony.*

Giriş

Çin tarihinde ilk olarak Qin Öncesi Dönem (MÖ. 221 öncesi) yazınında rastlanabilen hiciv örnekleri, dönemin edebi ve tarihi metinlerinde, düşüncede basit bir ironi ve dilde belli belirsiz alaycı bir üslup olarak karşımıza çıkar. Qin Öncesi bilginleri arasında Zhuangzi'dan önce Mozi¹, Zhuangzi ile aynı dönemlerde Mengzi² ve Zhuangzi'dan sonra Han Feizi³ eserlerinde mevcut düzeni ve dönem yöneticilerini yerme amacı güden ironik ve imalı cümleler kullanmışlardır. Ancak metinlerinde hicvi bilinçli ve etkili şekilde kullanarak, bu üslubu sanatsal bir yöntem haline getiren ilk düşünürün Zhuangzi olduğu söylenebilir. Zhuangzi'nın ironik anlatımı kullanarak, diğer düşünürler arasında ön plana çıkmasını sağlayan sebepler tarihsel ve sosyal temellere dayandırılabilir gibi; düşünürün ideolojik karakteri ve yaşadığı dönemin toplum düzenine dair anlayışı ile de yakından ilişkilidir.

¹ MÖ. 468-376. Mo Düşünce Ekolünün kurucusu.

² MÖ. 372-289. Ru Düşünce Ekolünün önde gelen temsilcisi.

³ MÖ. 280-233. Fa Düşünce Ekolünün önde gelen temsilcisi.

Zhuangzi, savaşların ve toplumsal karmaşanın hâkim olduğu Savaşan Devletler Dönemi'nde (MÖ.476-MÖ.221) yaşamıştır. O, bir düşünürün bilgeliği ve bir entelektüelin duyarlılığı ile toplumu gözlemlemiş, gördükleri karşısında hissettiği öfke ve hayal kırıklığını ve ciddi konuşmalara değer bulmadığı dünya düzenini mizahi, eleştirel ve alaycı bir üslupla ifade etme yolunu tercih etmiştir⁴. İroniyi yoğun olarak kullandığı yazıları çoğunluklu olarak, kendi adını taşıyan metni “Zhuangzi”da görülmektedir. Metinde, Zhuangzi'nin ironik ve mizahi üslubuna dair şöyle bir tespit yer almaktadır: “*Zhuangzi'ya göre insanlar dış dünyanın çekiciliğine o kadar bağlanmıştı ki, onlara mantık anlatmak imkânsızdı. Bu sebeple o da sözcükleri başka şekilde kullandı, erdemli insanların sözlerinden örnekler gösterdi, hikayelerle gerçeği yansıtmaya çalıştı...Onun anlattıkları tuhaf ama akıcıydı, zekice ama mizahi idi, etkili ve çekiciydi.*”⁵ Zhuangzi, kendisini maddi hayatın çekiciliğine kaptıran ve yaptığı hatalara kılıf uydurmada usta olan insanlara laf anlatmanın imkânsızlığının farkındadır. Bu sebeple abartılı hikâyelerle söylediklerine dikkat çekmeye, hiciv içeren anekdotlarla öğüt vermeye çalışır. Bu, Zhuangzi'nin düşüncelerini aktarmak ve insanlarda farkındalık yaratmak için kullandığı etkili bir yöntemdir.

Zhuangzi hicivlerinin en dikkat çeken tarafı üslubundaki cüretkâr, iğneleyici ve alaycı tavrın baskınlığıdır. Üstelik bu tavrıyla köylü-soylu, fakir-zengin, yönetici-halk ayrımı yapmaksızın eleştiriyi hak eden herkesin karşısında durur. Zhuangzi'nin sahip olduğu bu öz güven, Taocu düşüncenin maddi dünyayı ciddiye almayan bakış açısının yanı sıra, düşünürün özgür ruhuyla, hiçbir dünya nimetine tamah etmeyen kanaatkârlığıyla ve inandıklarını dile getirmekten çekinmeyen cesaretiyle ilişkilendirilebilir. Tarih kayıtcısı Sima Qian, Zhuangzi biyografisinde onun karakterini şu cümlelerle ortaya koymaktadır:

“Zhuangzi olayları gözlemek ve başarılı bir üslupla aktararak Konfüçyüs ve Mozi'nin fikirlerini çürütmek konusunda oldukça başarılıdır. Öyle ki; dönemin bilge kişileri de onun eleştirilerinden nasiplerini almışlardır... Büyük yöneticiler dahi onu kullanmayı başaramamışlardır. Chu Wei Yöneticisi Zhuang Zhou'nun⁶ üstün yeteneklerini duymuş, cömert hediyeler eşliğinde elçiler göndermiş ve ona Cao Ülkesinde vezirlik önermiştir. Zhuang Zhou, Chu elçisinin karşısında gülümseyerek şu sözleri söylemiştir: “Bin altın gerçekten cömert bir hediye; vezirlikse gerçekten değerli bir mevki. Peki sen hiç göğe adak verilen bir sığır gördün mü? Onu yıllarca beslerler, derisini desenli satenlerle süslerler, sonra onu tapınağa götürür adak kurbanı yaparlar. İşte o an bu sığır, sadece özgür küçük bir domuzcuk olabilmeyi diler. Peki, bu artık mümkün müdür? Hemen gidin buradan, beni de kirlletmeyin! Küçük bir pis su kanalında mutlu mesut yaşarım da yine

⁴ Ma Zhifu马志富, “Zhuangzi Sanwen De Fengci Yishu Tedian” (庄子散文的讽刺艺术特点), *Journal of Jinan Vocational College*, No.5 Serial No. 63, October 2007, s.84.

⁵ Tian Xia, Bölüm 6. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 595.

⁶ Zhuangzi.

de yöneticinizin zincirlerine vuramazsınız beni. Ömrüm oldukça bir yöneticilik görevinde bulunmayı değil, kalben ve ruhen mutlu olmayı tercih ederim”⁷ .

Sima Qian’in bu kaydında, Zhuangzi’nın bir ülkeye vezirlik yapabilecek kadar yetenekli ve bilgili, ancak kendisine yapılan vezirlik teklifini güçlü bir hiciv tekniğiyle reddedebilecek kadar tok gözlü ve özgürlüğüne düşkün olduğu anlaşılabilir⁸. Cesaretiyle beyleri, yöneticileri, yüksek mevkili memurları küçümsemekten, sivri diliyle onları eleştirmekten çekinmez. Zhuangzi’nın sahip olduğu bu karakter, düşüncelerini aktardığı alaycı dilin sınırlarını genişletirken, hikâyelerinde kullandığı hiciv türüne de benzersiz bir güç katmaktadır.

Zhuangzi’nın soyut mantıksal düşünce ile somut imgesel düşünceyi birleştirdiği ve çoğunlukla karakterler arası diyalog yöntemiyle aktardığı öykülerinde⁹; öğüt niteliği taşıyan eleştirel içeriğin yanı sıra, hiciv yöntemini üst düzeylere taşıyarak, bu sanatı olgunluk seviyesine ulaştıran sanatsal teknikleri de dikkate değerdir.

1- Zhuangzi Hicivlerinin İçerik Yönü

1.1. Tarihsel ve Toplumsal Eleştiriler

Zhuangzi'nın felsefesi, eleştirel bir felsefedir; hiciv ise Zhuangzi'nın eleştiride kullandığı en güçlü silahtır¹⁰. Onun hicvi ön plana çıkardığı anekdotlarının içeriğini ağırlıklı olarak sosyal ve tarihsel eleştirileri oluşturmaktadır. Yaşadığı savaş ve karmaşa döneminin toplum düzenini, dönemin yaygın insan profilini ve döneme kaynaklık eden geleneksel düşünceyi eleştirdiği hikâyelerinde, özellikle Konfüçyüs’e ve onun yolunu benimseyen Ruistlere yönelik iğneleyici cümleleri ön plana çıkmaktadır. Zhuangzi’nın özellikle dönemin yaygın ahlaki değerlerinin kişisel çıkarlara hizmet etmek amacıyla kullanılmasını çok sert bir dille eleştirdiği görülmektedir. Bu bağlamda; Zhuangzi’nın eleştirilerinden ilk nasibini alanların, Konfüçyüs ekolünün el üstünde tuttuğu, erdeminden, yeteneklerinden ve başarılarından örnekler gösterdiği eski hükümdarlar olduğu söylenebilir.

Zhuangzi metninin Özgür Seyahat bölümünde Hükümdar Yao ile Taocu bilge Xu You arasında geçen diyalogu aktaran bir anekdot dikkat çekmektedir¹¹. Anekdotta Yao

⁷ Shi Ji 史記 (Tarih Kayıtları), *Laozi Hanfei Liezhuan*. Chinese Text Project: <https://ctext.org/shiji/lao-zi-han-fei-lie-zhuan> (Erişim:3.8.2022)

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Unal Chiang, G., Zhuangzi’da Özgürlük Düşüncesi: “Özgür Yolculuk” Bölümü Üzerinden Bir İnceleme. *Dört Öge*, (16), 2019, s.47-65.

⁹ Zhou Shufang 周淑舫, Shilun Zhuangzi De Fengci Yuyan (试论庄子的讽刺寓言), *Journal of Suihua Teachers College*, No. 4, 1992, s. 13.

¹⁰ Li Mingzhu 李明珠, Lun Zhuangzi De Fengci Yishu (论庄子的讽刺艺术), *Journal of Anhui Institute of Education*, No 4 Serial No.72, April 1997, s.52.

¹¹ Özgür Seyahat, Bölüm 4. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 8,9.

yönetimi Xu You'ya bırakmak istemekte, Xu You ise ustaca kurduğu cümlelerle hükümdarlık mevkiini küçümsemekte ve teklifi reddetmektedir. Burada Zhuangzi, Xu You'nun ağzından bir tanrı tasviri çizer ve “*Yao, Shun gibi üstün nitelikli hükümdarlar, bu tanrının tozundan bile ortaya çıkabilir*”¹² cümlesiyle Konfüçyüs'ün ahlak sembolü olarak nitelendirdiği, Çin'in efsaneler döneminin en güçlü hükümdarlarını bu Tanrı'nın ardından bıraktığı toz zerrecikleri olarak tanımlar. Zhuangzi'nin bu yöntemle hükümdarlık iradesini küçümsediği, mevki sahibi olmayı üstünlük gibi gören siyasi düşüncüyü de sert bir dille hicvettiği görülebilmektedir¹³.

Benzer bir diyaloga, metnin Sonbahar Taşkınları bölümünde de rastlamak mümkündür¹⁴. Liang Beyliği'ne yönetici olan Huizi, Zhuangzi'nin kendisini ziyarete geleceğini duyduğunda yöneticilik görevini elinden alacağı korkusuna kapılarak ona engel olmaya çalışır. Bunu duyan Zhuangzi, anlattığı anka kuşu ve baykuş hikâyesi üzerinden güçlü bir ironi oluşturur. Hikâyede, Güney Denizinden Kuzey Denize özgürce seyahat eden ve önüne çeşitli besin ve tatlı su kaynakları çıktığı halde ihtiyacı dışında kalan hiçbir şeye tenezzül etmeyen anka kuşu ile kendisine ölü bir sıçan yakalayan ve bu sıçanı kaybetmemek uğruna saldırganlaşan baykuşu karşılaştırmaktadır. Burada Zhuangzi: “*çürümüş bir sıçan yakalayan baykuş çığlıklar atarak anka kuşuna tehditler savuruyor*”¹⁵ cümlesiyle ölü bir sıçana tenezzül eden baykuşun anka kuşuna gösterdiği tehditkâr tavır örneği üzerinden, Liang Beyi Huizi'nin saldırgan tavrını ironik ve sert bir anlatımla eleştirmektedir. Anekdotta Zhuangzi'nin aslen erdemli ve yetenekli görünen mevki sahibi yöneticilerin kalplerindeki karanlığı, şüpheli ve kötü niyeti de hicvettiği söylenebilir.

Zhuangzi metninde ön plana çıkan diğer bir eleştiri unsuru da dönemin yaygın ahlaki değerleridir. Zhuangzi, özellikle Konfüçyüs ve Mozi ekollerine güçlü bir temel oluşturan bu değerleri içi boşatılmış beyhude kavramlar olarak görmekte; yaşadığı savaşlarla dolu karmaşa döneminde çığırından çıkmış bir katliam ortamını normalleştirmiş gibi gözükken bu ekolleri sert bir dille eleştirmekte: “*insan cesetlerinin üst üste yığıldığı, insanların işkence gördüğü bir ortamda bilgelikten, doğruluktan ve dürüstlükten bahseden Konfüçyüs ve Mozi'yi biçimselleşmiş erdem ve ahlaki kavramlar üzerinden kuru gürültü yapmak*”¹⁶ suçlamaktadır.

Zhuangzi'nin ahlaki değerler bağlamındaki eleştirilerinin en çarpıcı örneği, Haydut Zhi ile Konfüçyüs arasında geçen bir diyalog üzerinden resmedilmektedir¹⁷. Anekdotta Konfüçyüs'ün, Bilge Liu Xiaji'nin kardeşi Haydut Zhi'yi, dürüst ve erdemli insan olma

¹² Özgür Seyahat, Bölüm 4. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 10.

¹³ Dong Qi 董琦, Zhuangzi Yuyan Gushi Yishu Tezhi Tanxi (庄子寓言故事艺术特质探析), *China Academic Journal Electronic Publishing House*, 2017, s. 43.

¹⁴ Sonbahar Taşkınları, Bölüm 12. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 287,288.

¹⁵ Sonbahar Taşkınları, Bölüm 12. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005 s. 288.

¹⁶ Serbest Bırakmak, Bölüm 2. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 169.

¹⁷ Haydut Zhi, Bölüm 1. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 518-522.

konusunda ikna etme çabası ironik bir şekilde konu edilmiştir. Hikâyede Konfüçyüs Haydut Zhi'ya:

“Hiç hak etmediğiniz bu kötü şöhretiniz için üzülüyorum. Dilerseniz sizin için güneydeki Wu ve Yue Beyliklerine, kuzeydeki Qi ve Lu Beyliklerine, doğudaki Song ve Wei Beyliklerine, batıdaki Jin ve Chu Beyliklerine gider konuşurum. Onları topraklarınızı sizin yönetmenize izin vermeleri konusunda ikna ederim. Siz de diğer beyliklerle barış içinde, orduya ihtiyaç olmadan halkınızı birleştirip, atalarınızı yücelterek onurlu yaşarsınız. Bu davranış hem bilgelere yakışan bir erdem olur hem de tüm insanları memnun eder” der. Duyduklarına çok sinirlenen Haydut Zhi, Konfüçyüs'e; *“kendisine vadettiği halkın, maddiyata önem veren ve tatlı sözlerle kandırılmayı bekleyen cahiller topluluğundan başka bir şey olmadığını”* söyleyerek Konfüçyüs'ü küçümser. Ardından Konfüçyüs'ün *“ideal insan ve ideal yöneticiler olarak öğrencilerine model gösterdiği eski yöneticileri; makam düşkünü, bencil ve işe yaramaz insanlar oldukları, yanlış kararlar alarak halka zarar verdikleri”* konusunda yerer. Ayrıca Konfüçyüs'ü; *“boş ve yanlış sözlerle, ikiyüzlü davranışlarla beylik beylik dolaşıp, yöneticileri kandırarak zenginlik ve şöhret elde etmeye çalıştığı”* konusunda eleştirir ve bunun *“soygunculuktan farksız”* olduğunu dile getirir.

Bu anekdotta Zhuangzi, Konfüçyüs ekolünün temelini oluşturan ve herkese şart koşulan erdem ve ahlaki kavramları Taocu düşünce merkezinde yeniden değerlendirerek farklı bir anlayış sunmaktadır. Mevki, şöhret ve maddiyat düşkünü yöneticilerin irade, yetki ve güç kullanarak, iyi yönetme bahanesi altında halka çektirdikleri eziyetin meşrulaştırılmasını sert bir dille eleştirirken; haydutluğu kendini gizlemeye gerek duymadan, yaptığı yanlışa kılıf uydurmadan, yalan ve kandırmacaya başvurmadan yapan kimselerin söz konusu yöneticilerden çok daha dürüst bir davranış sergiledikleri konusunda ironik bir tespit bulunmaktadır. Zhuangzi, erdem düşkünü Konfüçyüs'ün Haydut Zhi'ya yaptığı: *Haydutluğu bırak seni yönetici yapalım!* teklifini, halkı dolandırma ve onlara eziyet etme işinin, yöneticilik unvanı altında meşrulaştırılarak yapılmasına fırsat veren bir teklif olarak yorumlamış ve ahlak dışı gördüğü bu bakış açısını sert bir dille eleştirmiştir. Anekdotta, ahlaki değerlerden yoksun olması beklenen bir haydudun, ahlaki değerlerin temsilcisi kabul edilen Konfüçyüs'e ahlak dersi vermesi, anlatımdaki ironiyi ön plana çıkarmakta ve hicvi güçlendirmektedir.

Zhuangzi, yine Haydut Zhi'yı konu ettiği başka bir anekdotunda da erdem ve bilgelige dair yaptığı eleştirilerin aslen bu kavramların içeriğiyle değil, hangi amaca hizmet ettikleriyle ilgili olduğu konusuna dikkat çekmektedir¹⁸. Anekdotta Haydut Zhi'nın bir takipçisinin yönelttiği: *“Soyguncuların da kendi ahlaki kuralları var mıdır?”* sorusu üzerine Haydut Zhi: *“Evdeki hazinenin ne olduğunu tahmin etmeyi bilgelik, eve ilk giren kişi olmayı*

¹⁸ Kutuları Keserek Açmak, Bölüm 1. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 154-161.

cesaret, evden son çıkan kişi olmayı doğruluk, soygunu önceden tahmin etmeyi zekâ ve ganimeti hakkaniyetle paylaşmayı insancılık”¹⁹ olarak tanımlar. Zhuangzi burada Haydut Zhi’nın ağzından, döneme hâkim olan ahlaki bakış açısının yüzeyselliğine ironik bir eleştiri getirmektedir. Anekdotun sonunda “bıçak çalan adam idam cezasına çarptırılırken, diğer beylikleri gasp eden beylerin hükümdarlıkla ödüllendirilmeleri”²⁰ konusundaki çelişkiye dikkat çeken Zhuangzi, ahlaki değerlerdeki çifte standardı da güçlü bir ironi ile gözler önüne sermektedir²¹.

Zhuangzi metninde ahlaki değerlerin kişisel çıkarları gözetmek amacıyla kullanılmasına dair de çarpıcı örnekler verildiği görülebilir. Örneğin bir anekdotta, Yen Kapısı yakınlarında yaşayan ve anne babası öldüğünde kederini göstermek amacıyla kendini sakatlayan bir adamın, çizdiği örnek evlat imajıyla kendisine başkentte önemli bir makam edindiğinin, ancak onun bu kurnazlığını taklit eden köylülerin canlarından olduklarının hikâyesi trajikomik bir üslupla anlatılmaktadır²². Bu kısacık anekdot, insanın en doğal duygularının maddi dünyaya alet edilmesini ve çıkar peşinde koşma çılgınlığını hicvederken; mevki edinmek uğruna kendi canına kast etmekten çekinmeyen insanların ölümcül sonunu gözler önüne sermektedir. Zhuangzi burada aynı zamanda Konfüçyüs ekolünün el üstünde tuttuğu ana-babaya koşulsuz itaat kuralını kendine fayda sağlamak amacıyla kullanarak, temiz bir ahlaki kavramı kirliliğe çeviren insanları derin bir ironi ile eleştirmektedir. Zhuangzi, metninin aynı bölümünde, Konfüçyüsçü ahlak kurallarını benimsiyor gibi görünen kimi (sözde) Ruistlerin, yeri geldiğinde bu kuralları ahlaki olmayan karakterlerini meşrulaştırmak amacıyla kullandıklarının bilgisini de çarpıcı bir anekdotla sunmaktadır. Anekdotta, Konfüçyüs’ün derlediği ve Ru Ekolüne atfedilen Şarkılar Klasığı’nda²³ geçen “hayattayken insanlık yararına çalışmayan bir adamın, öldükten sonra ağzında bir inci tanesiyle gömülmeyi hak etmediği”²⁴ görüşünü kendilerine kalkan yapan kimi Ruistlerin mezarları kazdıkları ve ölümlerinin ağzındaki incileri topladıkları anlatılmaktadır. Anekdotta geçen olayın gerçekliği tartışılır olmakla birlikte, bu hikâyeye ile Zhuangzi’nın gerçek dünyada var olan örneklerine atıfta bulunduğu ve bunu ahlaki değerlerin temsilcisi Ru Ekolü üzerinden güçlü bir ironiyle yaptığı görülebilmektedir.

1.2. Zhuangzi’nın Yaşam Felsefesi

¹⁹ Kutuları Keserek Açmak, Bölüm 1. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 155.

²⁰ Kutuları Keserek Açmak, Bölüm 1. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 154-156.

²¹ Bian Jiazhen 边家珍, Lun Zhuangzi Sanwen De Fenshi Qingxiang Ji Fengci Tese (论庄子散文的愤世倾向及讽刺特色), *Wenxue Pinglun Bao*, No. 3, 2015, s. 183.

²² Harici Şeyler, Bölüm 12. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 478.

²³ Şarkılar Klasığı 詩經: Qin Öncesi edebiyatın başyapıtları arasında sayılan metin, Konfüçyüsçülerin büyük önem attığı bir kitaptır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Gürhan Kirilen, *Eski Çin’de Yazın ve Düşünce*, Gece Kitaplığı, Ankara 2019.

²⁴ Harici Şeyler, Bölüm 4. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 471.

Zhuangzi'nin hiciv içeren cümlelerinde, topluma ve insana dair eleştirilerinin yanı sıra düşünürün kendi yaşam felsefesini yansıtan görüşlerini de görmek mümkündür. Gerçeklere müdahale eder tarzda ortaya koyduğu anlatılarında öz iradeye dayalı yaşam tarzı, her şeyin önünde tuttuğu yaşam özgürlüğü, dünya görüşü ve geleceğe dönük idealleri de belirgin şekilde ön plana çıkmaktadır. Zhuangzi'nin yaşam felsefesi temel olarak birbiriyle iç içe geçen üç görüş üzerinde şekillenmektedir. Bunlar; doğayla uyum, eylemsizlik ve özgürlük olarak sıralanabilir.

Zhuangzi; yaratıcı güç olarak tasvir ettiği Dao'ı (doğayı), felsefesinin temeline yerleştirir ve Dao'ın düzenini (doğa düzenini) varlık için en ideal yaşam biçimi olarak betimler²⁵. Bu sebeple Zhuangzi anekdotlarının önemli bir kısmını, doğanın düzenine uyum sağlayan bilge kişilerin, doğanın düzeninden kopmuş kişilere verdiği nasihatler oluşturmaktadır. Zhuangzi metninin Sonbahar Taşkınları bölümünde, Kuzey Tanrısı'nın, Nehir Tanrısı'na verdiği şu öğüt dikkat çekicidir: “Davranışlarınla doğal olanı bozmadığın, aşırıya kaçan duygularınla alın yazısına müdahale etmediğin ve çıkar sağlamak uğruna ismine zarar vermediğin takdirde doğayla uyum sağlaman mümkün olabilir”²⁶.

Sonbahar Taşkınları bölümünün devamında Zhuangzi, Shoulin'li bir adamın hikâyesinden söz etmektedir. Bu adam, Handan'daki²⁷ insanların yürüyüşüne özenmiş ve onları taklit etmeye çalışmıştır. Sonuç olarak onlara benzemek şöyle dursun, kendi yürüyüşünü dahi unutmuş ve evine sürünerek dönmek zorunda kalmıştır²⁸. Bu anekdotta Zhuangzi, kendi doğasına aykırı davranarak, tabiatına uygun olmayan bir beceriyi edinmeye çalışan bir adamın başarısızlığını vurgularken, bu süreçte tabiatı gereği sahip olduğu yeteneklerini dahi kaybedebileceğinin altını çizmekte ve doğaya uyum fikrini ön plana çıkarmaktadır.

Yine başka bir anekdotta Zhuangzi doğanın düzenine karşı gelen ve bireysel iradeye itaat eden Lu Beyi'nin başarısız bir girişimini ironik bir hikâyeye yansıtmaktadır. Lu Beyi, beylik semalarında uçan ve kıymetli bir tür olan deniz kuşunu önemli bir insanı ağırlar gibi ağırlamış, ona ziyafet sofraları kurdurmuştur. Ancak özgürlüğü kısıtlanan ve gördüğü abartılı ilgi karşısında şaşkına dönen kuş üç gün içinde ölmüştür²⁹. Bir deniz kuşunun doğası, özgürce gökyüzünde uçmayı gerektirmektedir. İnsan sesinden dahi korkan bir kuşu saray duvarları içinde alıkoymak, onu yüksek sesli müzikli törenlerle ağırlamaya çalışmak kuşun

²⁵ Wang Yu 王煜, Zhuangzi Lun Dao Zhi Chaoyuexing Yu Shixianxing (莊子論道之超越性與實現性), *Zhongguo Wenhua Yanjiusuo Xuebao*, Volume 6 issue 1, December 1973, s. 111. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gonca Ünal Chiang, Üç Yönüyle Dao De Jing: Evren, İnsan ve Siyaset, *Felsefe Dünyası*, (54), 2011, 155-170.

²⁶ Sonbahar Taşkınları, Bölüm 7. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 272.

²⁷ Yer adı.

²⁸ Sonbahar Taşkınları, Bölüm 10. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 283.

²⁹ Mükemmel Mutluluk, Bölüm 5. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 298.

doğasına aykırı davranmaktır. Doğasına uygun ortam bulamayan bu kıymetli kuşun yaşamını devam ettirmesi olanaksızdır.

Zhuangzi bu anekdotlarda temel olarak kendi doğasını tanımayan, iradesi, yetkisi ve imkânlarını kullanarak doğa düzenini ihlal eden, varlığı tabiatından koparan insanları hicvetmekte ve bu kimselerin doğayla girdikleri mücadelede uğradıkları başarısızlığı gözler önüne sermektedir. Bunun yanı sıra; Zhuangzi'nın, topluma faydalı olma kaygısıyla halkı eğitmeye çalışan, onları insanlara faydalı olsunlar diye kendi tabiatlarına aykırı davranmaya zorlayan sözde bilgelere ve yöneticilere karşı da benzer bir tepkiyle yaklaştığı görülmektedir. Zhuangzi, metninin İnsanların Dünyası bölümünde, Chu Beyliği münzevisi Jie You'nun ağzından, Konfüçyüs'ün çizdiği “varlığa ve insana faydalı olmayı öğütleyen bilge kişi” profilini şu cümlelerle eleştirmektedir: “*Verdiğin öğütlere bir son ver... doğada ağaçlar kendiliğinden devrilir, oysa baltanın sapı odundan yapılır... Tarçın lezzetli olduğundan tarçın ağaçları kesilir. Reçine faydalı olduğundan reçine ağaçları da kesilir. Faydalı olmayı herkes bilir de faydasızlığın sağlayacağı faydayı kimse bilmez.*”³⁰ Zhuangzi burada Dao'nun (doğanın) doğal düzenini benimsemiş olan Taocu münzevi Jie You'nun ağzından, öznel ihtiyaçları doğrultusunda doğayı kendine hizmet eden bir maddi kaynağa çeviren, bu süreçte de varlığın yaşamına müdahale eden insanı ve onu bu yönde teşvik eden bilge kişiyi eleştirmektedir. Zhuangzi, bir varlığın en faydalı halinin onun en doğal hali olduğu fikrinin altını çizer. Ona göre her varlık tabiatı gereği hem kendine hem de doğanın düzenine faydalı özelliklere sahiptir. Tabiatının dışına çıkan veya çıkartılan hiçbir varlık gerçekten faydalı olamaz. Bu bağlamda Zhuangzi'nın anlattığı Özgür Ağaç anekdotu da oldukça dikkat çekicidir:

*“Huizi Zhuangzi'ya şöyle dedi: “Büyük bir ağacım var, insanlar onu aylandız ağacı diye adlandırıyor. Gövdesi öylesine düğüm düğüm ki eşyalık tahta olarak kesilemiyor. Dalları öylesine çatallı ve büklüm büklüm ki hiçbir standart ölçüye uymuyor. Yolun hemen kenarında olmasına rağmen hiçbir marangoz onunla ilgilenmiyor...” Zhuangzi ona şöyle cevap verdi: “...Şimdi senin kocaman bir ağacın var, onun işe yaramazlığından şikâyet edeceğine, neden onu boş bir araziye dikmiyorsun. İstedığın gibi etrafında gezer, özgürce gölgesinde yatarsın. Bu koca ağaç da baltayla kesilme tehlikesinden kurtulmuş olur ve hiçbir şey ona zarar veremez.”*³¹

Doğada ağaçlar kendi tabiatlarına uygun şekilde yaşarlar, zamanı geldiğinde de kendiliklerinden ölürler. Ancak insan tarafından faydalı görülen bir ağaç, vaktinden önce kesilip yaşama şansını kaybetmektedir. Oysa faydasız görülen ağaç yaşam hakkını sürdürerek hem kendisine hem de onu doğal ortamında kullanan insanlara çok daha faydalı

³⁰ İnsanların Dünyası, Bölüm 8. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 75.

³¹ Özgür Seyahat, Bölüm 7. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 13,14.

olabilmektedir. İşte bu, Zhuangzi'nin da yaşam felsefesi olan doğayla uyumlu yaşamının getirdiği gerçek faydadır.

Zhuangzi'nin yaşam felsefesinde, doğaya uyum görüşünün yanı sıra, eylemsizlik ve özgürlük fikirlerinin de ön plana çıktığı ve bunların doğaya uyum görüşü temelinde şekillendiği görülebilmektedir. Zhuangzi'nin eylemsizlik dediği şey; doğaya aykırı davranışlarda bulunmaktansa, eylemsiz kalarak doğal düzene müdahale etmemek anlamına gelmektedir. Bunu yukarıda geçen üç anekdot üzerinden açıklamak gerekirse, ilk hikayedeki Shoulin'li adamın, ikinci hikayedeki Lu Beyi'nin ve üçüncü hikayedeki ağaca şekil vermek isteyen Huizi'nin davranışları varlığın tabiatına aykırı ve doğal düzeni bozar niteliktedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, Zhuangzi bu kimselerin tavır ve davranışlarını hicvederken, onları tamamen eylemsiz kalmaya ve varlığın doğasına müdahale etmemeye davet etmektedir. Çünkü Zhuangzi'ye göre doğasına uygun yaşayan her varlık temelde gerçek özgürlüğün sahibidir ve dünyaya asıl faydayı da onlar sağlamaktadır.

2- Zhuangzi Hicivlerinin Teknik Yönü

Zhuangzi duygularını, düşüncelerini ve yaşam felsefesini hiciv ve ironi içeren hikâyelerle aktarmak konusunda son derece ustadır. Zhuangzi'nin hicivleri sadece mevcut durumu eleştirmek veya uygunsuzluğu kınamak değil; farkındalık yaratmak, yol göstermek ve nasihat etmek gibi işlevlere de sahiptir. Düşünürün çoğunlukla anekdotlar üzerinden dolambaçlı ve keskin bir dille aktardığı hikâyelerinde güçlü bir eleştirel içeriğin yanı sıra, hiciv sanatını olgunluk seviyesine ulaştıran bazı teknikler de dikkat çekicidir.

2.1 Diyalog Kurma ve Karakterler Arası Karşılaştırma

Zhuangzi'nin hiciv içeren hikâyelerini karakterler arası diyalog yöntemiyle ve genellikle de karşılaştırma yaparak sunduğu görülebilmektedir. Örneğin; metnin Sonbahar Taşkınları bölümünde Zhuangzi, Doğu Denizinde yaşayan bir su kaplumbağası ile bir kuyunun dibinde yaşayan kurbağa arasında geçen diyalog üzerinden bir karşılaştırma yapmaktadır³². Diyalogda kurbağa kuyunun dibindeki ufacık dünyasından son derece mağrur bir tavırla kaplumbağaya övünmekte ve “...buraların sahibiyim ve buralarda yaşamaktan büyük zevk alırım” sözleriyle hayatının güzelliğinden bahsetmektedir. Oysa kaplumbağa uçsuz bucaksız bir denizin sunduğu sınırsız imkânlarla son derece özgür bir hayat yaşamakta ve sahip olduklarından söz etmeye dahi tenezzül etmemektedir. Zhuangzi bu anekdotta, kaplumbağa ve kurbağanın hayatları arasında bir karşılaştırma yaparak, sahip olduğu imkânları övünme malzemesi yapmayan insanların alçakgönüllülüğü karşısında, küçücük dünyası ile böbürlenmiş dar görüşlü insanların zavallılığını hicvetmektedir.

³² Sonbahar Taşkınları, Bölüm 10. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 283.

Benzer bir karşılaştırmaya Sonbahar Taşkınları bölümündeki Huizi ve Zhuangzi arasındaki diyalogda da rastlamak mümkündür. Çalışmanın ilk sayfalarında da yer vermiş olduğumuz bu anekdotta, Liang Beyliği'ne yönetici olan Huizi'nin, Zhuangzi'nin yöneticilik görevini elinden alacağı korkusuna kapılıp ona engel olmaya çalışması anlatılmaktadır³³. Burada Zhuangzi bir anka kuşunun yaşamı ile bir baykuşunkini karşılaştırarak anlatımda güçlü bir ironi oluşturmakta; sahip olduğu ölü bir sıçan uğruna tehditkâr davranışlar sergileyen baykuş örneği üzerinden, Huizi'nin saldırgan tavrını sert bir anlatımla ve karşılaştırma yöntemine başvurarak hicvetmektedir.

2.2. Alaycı Üslup ve Abartılı Anlatım

Zhuangzi'nin hicivlerinde dikkat çeken diğer bir konu da düşünürün kullandığı alaycı üslup ve hikâyelerindeki abartılı anlatımdır. Onun alaycılığının sessiz ancak nüfuz edici bir gücü olduğu söylenebilir.³⁴ Örneğin Zhuangzi metninin Haydut Zhi bölümünde Haydut ile Konfüçyüs arasında geçen diyalogda Konfüçyüs, ahlaki açıdan yoksun gördüğü ve erdemli yola davet ettiği bir haydut tarafından boş ve yanlış sözler söylediği, ikiyüzlü davranışlarla yöneticileri kandırdığı, zenginlik ve şöhret elde etmeye çalıştığı konusunda alaycı bir üslupla eleştirdiği görülmektedir. Bu hikâyede Zhuangzi'nin, toplumda ahlaki olmayan davranışlarıyla tanınan bir haydudun ağzından, ahlak timsali Konfüçyüs'ü alaya alır bir ironiyle hicvettiği görülmektedir. Anekdotun devamında, duydukları karşısında ciddi bir sarsıntı yaşayan Konfüçyüs'ün hızla oradan uzaklaştığı, beti benzi atmış bir halde boş gözlerle etrafına baktığı, at arabasına bindiği halde dizginleri defalarca elinden düşürdüğü, nefes almasına dahi engel olan bir hayal kırıklığı ve şok yaşadığı tasvir edilmektedir.³⁵ Ayrıca beklemediği derecede ağır sözlere maruz kalan Konfüçyüs'ün yaşadığı şoku: “*Bir kaplanın kafasını okşayıp bıyıklarıyla oynamaya kalktım, ona yem olmaktan son anda kurtuldum*”³⁶ cümleleriyle ifade ettiği görülmektedir. Bu anekdotta Zhuangzi'nin kullandığı alaycı anlatım ve abartılı dil hem hikâye ile verilen mesajı dikkat çekmekte hem de anlatımdaki hicvi güçlendirmektedir.

Benzer şekilde metnin Gök ve Yer bölümünde Konfüçyüs'ün iyi öğrencilerinden olan ve etkili konuşmasıyla bilinen Zi Gong ile Taocu öğretiyi benimsemiş yaşlı bir çiftçinin diyalogu anlatılmaktadır³⁷. Zi Gong, arazisini sulamak için kuyudan su taşıyan yaşlı adamın haline üzülür ve ona sulama cihazı kullanmasını önerir. Bu öneriye sinirlenen yaşlı adam,

³³ Hikâye bilgisi için bkz: sy 3. Sonbahar Taşkınları, Bölüm 12. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 287,288.

³⁴ Ma Zhifu马志富, Zhuangzi Sanwen de Fengci Yishu Tedian (庄子散文的讽刺艺术特点), *Journal of Jinan Vocational College*, No.5 Serial No. 63, October 2007, s. 86.

³⁵ Haydut Zhi, Bölüm 1. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 518-522.

³⁶ Haydut Zhi, Bölüm 1. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 520.

³⁷ Gök ve Yer, Bölüm 11. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 199.

zekâsıyla her şeyi çözeceğini sanan ve kendi işini bir cihaza yüklemeye çalışan tembel tabiatlı Zi Gong'u, aklını gereğinden fazla kullandığı, bu sebeple de ruhunun saflığını ve sadeliği kaybettiği konusunda sert bir dille eleştirir. Anekdotun devamında, duydukları karşısında şaşkına dönen Zi Gong'un, otuz li³⁸ yol yürüdüğü ancak buna rağmen kendine gelemeyişi ve günün sonunda: “Konfüçyüs'ün dünyadaki tek bilge olduğunu sanırdım, biz ondan en az çabayla en iyi sonuca ulaşma yollarını öğrendik, oysa doğaya sadık olanın erdemi de vücudu da akli da sağlam olurmuş”³⁹ sözleriyle yaşlı çiftçinin haklılığını tasdiklediği tasvir edilmektedir. Anekdotta Ru Ekolu'nun en iyi konuşan ve ikna gücüyle kendini ispatlamış olan düşünürlerinden Zi Gong'un yaşlı çiftçinin sözleri karşısında sessiz kalması, on beş kilometre yol yürüdüğü halde kendine gelememesi ve günün sonunda yaşlı çiftçiyi Konfüçyüs'e üstün görmesi anlatıma abartı katarken hicvi de güçlendirmektedir.

2.3. Antropomorfi ve Fantastik Anlatım

Zhuangzi'nin hiciv içeren anekdotlarının diğer bir özelliği de içerdiği abartılı anlatıma ek olarak, zengin bir hayal gücünün ürünü olan antropomorfik tekniklere de yer veriyor olmasıdır⁴⁰. Zhuangzi'nin okuyucuya mantıksız hatta saçma gelebilen bir kurgu ile oluşturduğu ve insani nitelikleri başka varlıklara atfettiği fantastik hikâyelerinin, anlatımdaki ironiyi oldukça güçlendirdiği görülebilmektedir. Örneğin metnin Edimsiz Hükümdarlar bölümünde Zhuangzi Güney Denizi Hükümdarı, Kuzey Denizi Hükümdarı ve Orta Bölgenin Hükümdarı olmak üzere üç fantastik karakter yaratır. Güney ve Kuzey Denizi Hükümdarları, Orta Bölge hükümdarını ziyarete giderler ve çok iyi ağırlanırlar. Ancak ev sahibi hükümdarın uzuv deliklerinin olmadığını gören bu iki misafir, ona karşı jest yapmak amacıyla insanda bulunan ve yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamada fayda sağlayan uzuv deliklerinden ona da açmaya başlarlar. Her gün bir uzuv deliği açılan hükümdar buna dayanamaz ve yedinci günün sonunda hayatını kaybeder⁴¹.

Bu anekdotta Zhuangzi, yarattığı fantastik karakterler üzerinden, varlığın doğasına aykırı olan her tür girişimin, varlığa zarar verebilecek bir eyleme dönüşebileceğinin altını çizmekte ve bu tür işgüzarlıkları yapan kimseleri çarpıcı bir örnekle hicvetmektedir.

Yine metnin Zeyang bölümünde geçen başka bir hikâyede Zhuangzi bir salyangozun sağ ve soldaki iki boynuzuna kurulmuş iki büyük beyliğin arasındaki savaşları anlatmaktadır. On binlerce insanın öldüğü, iki düşman ordunun birbirini günlerce takip ettiği, kazanan tarafın on binlerce kilometre yol kat ederek beyliğine dönebildiği bu fantastik hikâyede çok güçlü hatta saçma denilebilecek bir abartı ile kurulmuş ironik bir anlatım

³⁸ Yaklaşık on beş kilometre.

³⁹ Gök ve Yer, Bölüm 11. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 200.

⁴⁰ Zhao Xia赵霞, Jian Zhe Zhuangzi Yuyan Zhong de Fengci Shoufa de Gaoming Yunyong (简折庄子寓言中的讽刺手法的高明运用), *Journal of Beijing Xuanwu Hongqi Spare-time University*, doi 8rdxzgl9jl/139801, March 2002, s. 24.

⁴¹ Edimsiz Hükümdarlar, Bölüm 7. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 131.

dikkat çekmektedir⁴². Zhuangzi bu anekdotta, iki beyliğin sahip olmak için birbirlerini öldürdüğü toprakları, bir salyangozun boynuzlarına sığacak kadar küçük ve önemsiz görmekte, sahip olduklarından daha fazlasını elde etmek uğruna birbirlerinin canına kasteden insanların bu anlamsız girişimini eleştirmekte ve yarattığı fantastik hikâyeyle de anlatımdaki hicvi güçlendirmektedir.

2.4. Otobiyografik Öğeler

Zhuangzi bazı anekdotlarındaysa eleştiriye konu ettiği kimi durumları kendi yaşamından yaptığı alıntılarla okuyucuya sunar. Bu bağlamda, yazarın sosyal ve ekonomik hayatına dair ip uçları da veren otobiyografik öğelerin, hikâyedeki hiciv içeren anlatımı ön plana çıkardığı görülebilmektedir. Örneğin bir anekdotta, yoksul bir aileye mensup olan Zhuangzi'nın soylu bir adamdan biraz tahıl ödünç almak istediği anlatılır. Maddi bolluk içinde yaşayan soylu adam Zhuangzi'ya: "*Vergileri toplamamı bekle, ancak o zaman sana biraz altın verebilirim*"⁴³ diye karşılık verir. Bu cevaba çok öfkelenen Zhuangzi, bir kap suyla yaşamını devam ettirebilecek olan bir balığın ihtiyacını, batı nehrinin su yolunu değiştirerek karşılamaya çalışan bir Bey'in hikâyesini anlatır. Hikâyeden, hayatta kalabilmesi için çok az miktarda suya muhtaç olan balığın, nehir suyunun gelmesini beklediği ve geçen süre içerisinde susuzluğa dayanamayarak kuruyup öldüğü anlaşılmaktadır. Bu anekdotta Zhuangzi, az miktarlarda ürüne muhtaç olan yoksul insanların zengin soylular tarafından boş vaatlerle oyalanmasını ve ihtiyacı olandan fazlasına sahip olduğu halde bunları kimseyle paylaşmaya yanaşmayan insanların çirkin yüzlerini kendi hayat hikâyesi üzerinden hicvetmektedir.

Yukarıdaki örneklerden Zhuangzi hicivlerinin, farklı teknikler kullanarak kendi stilini yaratan eklektik bir tarza sahip olduğu söylenebilir. Onun zengin hayal gücüyle ortaya çıkardığı hikâyelerinde benzersiz bir yaratıcılık dikkatleri çekmektedir. İronik tarzda sunduğu fikirlerini, kimi yerde abartılı kimi yerde mantıksız anlatımları içeren fantastik hikâyeler üzerinden sunmakta, alaycı üslubuyla uygunsuz bulduğu durumları kınamakta, sessiz ama nüfuz edici, dolambaçlı ama hedefini vuran ve zaman zaman kendisini bile konu eden tarzıyla onu dinleyenlere ciddi öğütler vermektedir. Başlangıçta okuyucuya nispeten soyut, sıradan ve sıkıcı görünen pek çok teorik konunun, onun edebi zekâsı ve sanatsal teknikleriyle birleştiğinde çok daha canlı, somut, dikkat çekici ve mizahi bir tarza kavuştuğu görülebilmektedir.

Sonuç Yerine

⁴² Zeyang, Bölüm 4. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 450.

⁴³ Harici Şeyler Bölüm 2. Zhang Songhui, *Zhuangzi Duben*, Sanmin Shuju, Taipei 2005, s. 469.

Zhuangzi'nın metinleri incelendiğinde, düşünürün felsefi düşüncelerini, toplumsal ve tarihi bağlamda ortaya koymak istediği eleştirilerini ve insan için ideal olduğunu düşünerek bizzat benimsediği hayat felsefesini ağırlıklı olarak hikâyeler aracılığıyla aktardığı görülmektedir. Onun hikâyelerini dikkat çekici ve eleştirilerini etkili kılan en önemli unsurunsa ustalıklarla kullandığı hiciv sanatı olduğu söylenebilir. Zhuangzi'nın daha çok ironi tekniğiyle şekillendirdiği hicivleri, düşünürün derin ve vurucu fikirlerini son derece alaycı ve mizahi bir tarzla aktarmasını sağlayan etkili bir güce sahiptir. Onun ironi içeren cümlelerinin etkinliği seçtiği kelimelerden çok, içlerinde sakladıkları bu dâhiyane fikirlerden ve sanatsal tekniklerden gelmektedir.

Zhuangzi hicivlerinde düşünürün hayata bakış açısının yanı sıra, idealist karakterinden ve sağlam kişiliğinden yansımalar görmek de mümkündür. Zhuangzi'nın dünya üzerinde gördüğü tüm çirkinliklere karşı güçlü bir nefreti ve tüm güzelliklere karşı tutkulu bir sevgisi vardır. Bu sebeple hicvini kötü, kaba, çıkarıcı ve dar görüşlü insanların çirkin yüzünü açığa çıkarmak ve toplumun karanlık tarafını aydınlatmak amacıyla güçlü bir silah olarak kullanmaktadır. Böylece insan ruhunun saf ve temiz yönünü destekleyerek, onu doğası itibarıyla zaten sahip olduğu ideal karaktere geri döndürmeyi hedeflemektedir.

Zhuangzi'nın hicvi okuyucuyla doğrudan konuşmaz, ancak olayları canlandırmak ve okuyucunun zihnini aydınlatmak için mevcut durumu ayrıntılı olarak tasvir ve analiz eder. Onun ince ve etkili tekniğiyle yarattığı renkli hicivlerinin nesiller boyunca aktarıldığı, kendinden sonra gelen düşünürleri ve yazarları önemli oranda etkilediği ve Çin edebiyatının gelişim sürecine de benzersiz bir katkıda bulunduğu gerçeği tartışılmazdır. O, derin felsefi düşünceleri, cesur karakteri, eleştirel ruhu ve hiciv sanatını üst seviyelere taşıyan sanatsal teknikleriyle dönemdaşı akımlardan çok daha farklı bir edebiyat geleneği yaratmış ve Çin yazınında erişilmesi güç bir mevkie sahip olmuştur. Zhuangzi anekdotlarındaki bu eleştirel edebi mizacın sonraki nesillerin şiirini, romanını ve tiyatro yazınına besleyen en önemli kaynaklardan biri olduğunu söylemek de hatalı olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Bian Jiazhen 边家珍, Lun Zhuangzi Sanwen De Fenshi Qingxiang Ji Fengci Tese (论庄子散文的愤世倾向及讽刺特色), Wenxue Pinglun Bao, No. 3, 2005, 179-187.

Kirilen Gürhan, Eski Çin'de Yazın ve Düşünce, Gece Kitaplığı, Ankara 2019.

Li Mingzhu 李明珠, Lun Zhuangzi De Fengci Yishu (论庄子的讽刺艺术), Journal of Anhui Insitute of Education, No 4 Serial No.72, April 1997, 51-54.

Ma Zhifu 马志富, Zhuangzi Sanwen de Fengci Yishu Tedian (庄子散文的讽刺艺术特点), Journal of Jinan Vocational College, No.5 Serial No. 63, October 2007, 84-90.

Unal Chiang Gonca, Zhuangzi'da Özgürlük Düşüncesi: “Özgür Yolculuk” Bölümü Üzerinden Bir İnceleme. Dört Öge, (16), 2019, 47-65.

Unal Chiang Gonca, Üç Yönüyle Dao De Jing: Evren, İnsan ve Siyaset, Felsefe Dünyası, (54), 2011,155-170.

Wang Yu 王煜, Zhuangzi Lun Dao Zhi Chaoyuexing Yu Shixianxing (莊子論道之超越性與實現性), Zhongguo Wenhua Yanjiusuo Xuebao, Volume 6 Issue 1, December 1973, 109-142.

Zhang Songhui, Zhuangzi Duben, Sanmin Shuju, Taipei 2005.

Zhou Shufang 周淑舫, Shilun Zhuangzi De Fengci Yuyan (试论庄子的讽刺寓言), Journal of Suihua Teachers College, No. 4, 1992, 11-14.

İnternet Kaynakları

Dong Qi 董琦, Zhuangzi Yuyan Gushi Yishu Tezhi Tanxi (庄子寓言故事艺术特质探析), China Academic Journal Electronic Publishing House, 2017, 43-44. <https://scjg.cnki.net/kcms/detail/detail.aspx?filename=DZLU201703045&dbcode=CJFQ&dbname=CJFD2017&v=> (Erişim:3.8.2022)

Shi Ji 史記 (Tarih Kayıtları), Laozi Hanfei Liezhuan. Chinese Text Project: <https://ctext.org/shiji/lao-zi-han-fei-lie-zhuan> (Erişim:3.8.2022)

Zhao Xia 赵霞 (March 2002), Jian Zhe Zhuangzi Yuyan Zhong de Fengci Shoufa de Gaoming Yunyong (简折庄子寓言中的讽刺手法的高明运用), *Journal of Beijing Xuanwu Hongqi Spare-time University*, doi 8rdxzgl9jl/139801, 24-26. (<https://www.chinaqikan.com/thesis/detail/139801>(Erişim:3.8.2022)

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.11.5>

Volume 6/2

2022 p. 68-97

**BEHİÇ ERKİN İLE GYULA NÉMETH ARASINDAKİ YAZIŞMALAR
(1934-1949)**

**CORRESPONDENCE BETWEEN BEHİÇ ERKİN AND GYULA NÉMETH
(1934-1949)**

Emre SARAL*

ÖZ

Behiç Erkin, 1928-1939 yılları arasında Elçi olarak bulunduğu Macaristan'da, ünlü Macar Türkolog Gyula Németh ile temasa geçerek kendisiyle yazışmıştır. 1934 yılında başlayıp 1940'ların sonuna dek süren bu yazışmalar günümüzde Budapeşte'deki Ulusal Széchenyi Kütüphanesi El Yazmaları Bölümünde muhafaza edilmektedir. Klasörde bulunan yazışmalar 19 mektup ve kartvizitle kartpostalardan ibarettir. Başlangıçta mesleki konulara dayalı resmî temaslar söz konusuysa da zamanla ahabaplığa evrilmiştir; öyle ki bu iki şahıs, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki Soğuk Savaş'ın başlangıç aşamasında araya giren engellere rağmen birbirlerine yazmayı sürdürmüşlerdir. Erkin'in diplomatik görevlerini tamamlayıp Türkiye'ye dönmesinin ve savaşın ardından yazışmaların içeriği yeni yıl tebriği vesilesiyle hal hatır sorma biçimine bürünmüştür. Bu yazışmalar dönemin siyasal ve sosyal atmosferini yansıtmaya, Macaristan'daki Türkoloji bilimine dair ipuçları vermesi açısından dikkate değerdir. Yazışmalar Németh'in de uzmanlık alanıyla uyduğu üzere, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Kültür Devrimi'nin önemli bir sütunu olan Türk tarihi ve dilinin tarihsel kökenlerinin tetkik edildiği döneme denk gelir. Türk yetkililer Macar alimin bilgisinden en ileri düzeyde istifade etmeyi bilmişler; Macar bilgin de meslekî birikimini paylaşma hususunda oldukça istekli davranmıştır. Bu çalışmada söz konusu tasnifte yer alan yazışmalar aynen

* Arş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, E-mail: saral@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0281-203X, Ankara, Türkiye.

paylaşılması olup kronolojik olarak verilen yazışmalarda bahsi geçen kişi ve olaylar açıklanarak yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Behiç Erkin, Gyula Németh, Türkoloji, Hungaroloji, mektuplaşma.*

ABSTRACT

Behiç Erkin corresponded with Gyula Németh, the famous Hungarian turcologist, where he was the minister in Hungary between 1928-1939. These correspondences, which began in 1934 and continued until the end of the 1940s, are kept in the Manuscripts Department of the National Széchenyi Library in Budapest. The relevant folder consists of 19 letters, business cards and postcards. It is understood that this contact, which initially included official contacts on professional issues, evolved into a friendship over time; So much so that these two people continued to write to each other despite the obstacles such as the Second World War and the Cold War. Following Erkin completed his diplomatic missions and returned to Turkey, the content of the correspondence took the form of New Year gratuities. These correspondences are remarkable owing to the fact that they reflect the political and social atmosphere of the period and give clues about the turcology in Hungary. The correspondence emerged during the examination of the origins of Turkish history and language, which was an important pillar of the Turkish Cultural Revolution in the Early Republican Period, as Németh's area of expertise was in line with. The Turkish authorities were able to utilize the Hungarian scholar's knowledge to its utmost where the latter was very willing to share his professional experience. In this study, the correspondence between Behiç Erkin and Gyula Németh in the referred classification is completely given while the people and events mentioned in these correspondences, which are given in a chronological order, are explained and interpreted.

Keywords: *Behiç Erkin, Gyula Németh, turcology, hungarology, correspondence.*

Giriş

Asker, diplomat, devlet adamı Behiç Erkin, 5 Nisan 1876'da İstanbul'da doğmuştur. 1898'de Harp Okulu'ndan mezun olmuş ve kurmay sınıfına ayrılmıştır. 1907 yılında Selanik'te görev yaparken demiryolu ulaştırması konusunda uzmanlaşmıştır. Balkan Savaşı'nda esir düşmüş ve 1913'te İstanbul'a geri dönmüştür. Birinci Dünya Savaşı

sırasında ordunun ikmal dairesinde görev yapmış; 1917’de albaylığa yükselerek Azerbaycan’da askerî teşkilat kurmak üzere görevlendirilmiştir. Mütareke sonrasında İstanbul’un işgaline kadar Genelkurmay Dairesi Bütçe ve Teşkilat Komisyonunda görev yapmış; işgalle birlikte Anadolu’ya geçmiştir. Atatürk’ün tavsiyesiyle Anadolu-Bağdat Demiryolları Genel Müdürlüğü görevine getirilmiştir. Millî Mücadele sırasında Ankara Hükûmetinin kontrolündeki demir yollarının aksamadan çalışmasında büyük pay sahibi olmuştur. Cumhuriyetin ilanının ardından 1925 yılında İstanbul Mebusu olarak seçilmiş; 1926 yılında da Nafia (Bayındırlık) Vekili olmuştur. İlk diplomatik görevi 4 Kasım 1928 tarihinde atandığı Budapeşte Elçiliği’dir. Bu görevini 13 Temmuz 1939 tarihinde Paris’e Büyükelçi olarak atanana dek sürdürmüştür. Paris’in Nazi işgaline girmesinin ardından elçiliklerin Vichy’e taşınmasıyla 10 Eylül 1940 tarihinden 13 Temmuz 1943 tarihine dek Vichy Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. Bu görevi sırasında 20 bine yakın Musevi kökenli kişiye Türk pasaportu vererek onları Holokost’tan kurtarmıştır. 1943 yılında Çankırı mebusu olarak seçilmiş, bu görevini 1946’ya dek sürdürmüştür. 11 Kasım 1961 tarihinde İstanbul’da vefat etmiştir.¹

Erkin, disiplini ve öngörülü tutumu sayesinde on seneyi aşkın bir süre boyunca görev yaptığı Macaristan’dan cemiyet hayatının aranılan ismi ve kordiplomatik duayen olarak ayrılmıştır.² Erkin, Macaristan’da elçilik görevinde bulunduğu dönemde Budapeşte Üniversitesi (günümüzde Loránd Eötvös Üniversitesi - ELTE) Felsefe Fakültesi Dekanı ve aynı zamanda Türkoloji Bölüm Başkanı olan ünlü Türkolog Gyula (Jules) Németh (1890-1976) ile pek çok sefer yazışmış; kendisiyle kişisel ahbaplık geliştirmiştir. Bu yazışmalar, 1934 yılında başlayıp 1940’ların sonuna dek sürmüştür. Macar Türkolojisinin önde gelen ismi Profesör Németh’in, Türk filolojisi ve dil biliminin yanı sıra farklı dönemlerde cereyan eden Türk-Macar ilişkileri üzerine de tetkikleri olmuştur. Vásáry’nin ifadesiyle “*kendisini dünyanın birçok yerinde profesörlük yapan ustaları yetiştiren Türkolojinin Budapeşte ekolünün kurucusu olarak tanıtmak abartılı olmaz.*”³ Bilimsel çalışmalarının yanı sıra, idarecilik vasfı da bulunan Németh, 47 sene boyunca yürüttüğü Türk Filolojisi bölüm başkanlığının yanı sıra, aynı üniversitenin rektörlük görevinde de bulunmuştur.

Bu yazışmalar Macar Ulusal Széchenyi Kütüphanesi El Yazmaları Bölümünde 121. Fon 184 sıra numarası ile kayıt ve koruma altına alınmıştır.⁴ Klasörde bulunan yazışmalar 19 mektup, kartvizit ve kartpostaldan ibarettir. Klasörde Németh’in gönderdiği mektupların

¹Oğuz AYTEPE, “Behiç Erkin (1876-1961)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/behic-erkin-1876-1961/> (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2022); George S. HARRIS, *Atatürk’s Diplomats & their Brief Biographies*, The Isis Press, İstanbul 2010, s.142. Erkin’e soyadı “müstakil fikirli” olduğu gerekçesiyle bizzat Atatürk tarafından verilmiştir. Behiç Erkin, *Hâtırat (1876-1952)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s.381-382.

²Erkin, *age.*, s.424-425, 580-584.

³István VÁSÁRY, “Németh, Gyula”, Macar Türkologlar Küçük Biyografik Ansiklopedi, (Yay. Gábor Fodor), Macaristan Büyükelçiliği – Türksoy Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı, Ankara 2022, s.166-169.

⁴*Országos Széchenyi Könyvtar (OSZK)Kézirattár* Fond 121 (Németh Gyula hagyatéka - Gyula Németh’in mirası) / 184.

müsveddeleri yer alırken Erkin'den gelen mektuplar orijinal biçimleriyle muhafaza edilmiştir. Bu malzemenin fotokopi veya fotoğraf ile çoğaltımı yasaktır; sadece suretlerinin el yazısıyla çıkarılmasına müsaade edilmektedir. Bu vesileyle, çalışmada günümüz imlâsına uymayan ve hatalı kullanımlar orijinal metinlerden üsluba dokunulmaksızın aynen aktarılmıştır; baskı hatası değildir. Yazışmalar kronolojik sıraya göre numaralandırılmış ve ilgili klasördeki esas sayfa numaraları da okuyucuya yol göstermesi açısından ilgili dipnotta verilmiştir. Yazışmalarda bahsi geçen kişi ve olaylar hakkında yine dipnotlarda açıklayıcı bilgi bulunabilir. Az sayıda Fransızca evrakın yanı sıra yazışmalar ağırlıklı olarak Türkçe yapılmıştır. Fransızca evrakın Türkçe tercümeleleri de ilgili yazışmanın hemen altında köşeli parantez içerisinde verilmiştir.

1⁵

T.C.

Budapeşte, 20 Temmuz 1934

Budapeşte Elçiliği

No: 13084

Efendim!

Türk Dili Tetkik Cemiyetinin hami reisi bulunan Türkiye reisi cumhuri Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin himayeleri altında, 18 Ağustos 1934 tarihinde, İstanbul'da Dolma bahçe sarayında ikinci Türk dili kurultayı toplanacaktır.

Bu kurultay millî bir kongre mahiyetinde olmakla beraber merbut tez mevzuları listesi mündericatından anlaşılacağı üzere beynelmilel dil işleriyle uğraşan ülemayı da alakadar edeceği şüphesizdir.

Türk dili tetkik cemiyeti umum kâtipliğinden alınan 10.7.1934 tarihli mektupta birinci Türk dili kurultayı azaları ile cemiyetin merkez ve dışarı teşkilat azalarından tez iryat etmek isteyenlerin tezlerini ve kurultaya iştirak etmek isteyenlerin de adres ve isimlerini nihayet 15 temmuza kadar bildirmeleri rica edilmektedir.⁶

İştirak arzu buyurduğu takdirde keyfiyetin, Ankara'da Türk Dili Tetkik Cemiyeti Umumî Kâtipliği adresine doğrudan yazılması rica olunur Efendim.

⁵ OSZK *Kézirattár* Fond 121/184, 1.

⁶ Profesör Németh kurultaya katılmamıştır. İkinci Türk Dil Kurultayı'na Sovyetler Birliği'nden Profesör Samoiloviç ve Profesör Meşçaninof; Almanya'dan Profesör Gise ve Polonya'dan Profesör Zayçakofski yabancı dil bilginleri olarak katılmışlardır; bk. *Türk Dili*, Sayı 12, Haziran 1935, *İkinci Türk Dil Kurultayı, 1934: Müzakere Zabıtları, Tezler*, Türk Dili Tetkik Cemiyeti, Ankara 1935.

Budapeşte Elçisi

İmza Behiç

2⁷

Budapeşte, 29.I.1935

xi. Verpeléti út 24.III.3

Pek mühterem efendim!

Mektubunuzu aldım, emrinize amadeyim.

Cuma günü müstesna olarak, hangi gün isterseniz ikametgâhımıza teşrif buyurunuz, saat onbirbuçuktan onikiye kadar evdeyim. En samimî hurmetlerimin kabulü ricasile. N.G.

3⁸

Türkiye Cumhuriyeti

Budapeşte: 1 Şubat 1935

Budapeşte Elçiliği

No. 13566

Saygıdeğer Profesör,

Geçen Ağustos ayında İstanbulda toplanan ikinci büyük dil kongresi dağılırken Reiscümhurumuz Kemal Atatürk Türk Dili Tetkik Cemiyetine türkoloji hakkında muhtelif memleketlerde çıkan eserlere dair bir bibliyografi hazırlanmasını emir buyurmuşlardır.

Türkoloji ile meşgul memleketlerin en mühimmi olan Macaristanda macar âlimleri tarafından gerek macarca ve gerekse diğer dillerde yazılan kitapların bir bibliyografisinin bize verilmesi için hariciye nezaretine müracaat ettik. Nezaretten bize bu hususta memleketin en salâhiyet sahibi profesörü tanılan size müracaat etmeliğimizi tavsiye eylediler.

Macaristanda gerek macarca ve gerekse diğer dillerde türkoloji hakkında yazılmış olan eserlerin bir bibliyografisinin hazırlanarak Elçliğimize verilmesini sizden rica edeceğiz.

Verdiğimiz zahmetten dolayı şimdiden teşekkürlerimizi takdim, saygılarımı sunarım.

Budapeşte Elçisi Behiç (imza)

⁷ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 2.

⁸ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 9.

4⁹*[Müsvedde]*

Budapeşte, 7 Şubat 1935

Elçi Bey Hazretleri!

1 Şubat 1935 tarihli tahriratı behiyenizi, hem de Satvet Nusret Bey¹⁰ vasıtasile gönderdiğiniz “birinci Türk Dili Kurultayı” unvanlı kıymetli eseri büyük bir sevinç ile aldım. Emrinize hazırım, macar türkolojisinin bibliografisini üniversitemizini Türkiyat Enstitüsünde yapacağız ve iki ay zarfında Zatı devletinize teslim edeceğim.

5¹¹

Légation De La République

TURQUE

No.13605

Monsieur le Directeur,

J’ai le plaisir de vous envoyer ci-joint, pour être mis dans la bibliothèque de votre honorable Institut, un exemplaire du recueil des procès-verbaux du premier congrès linguistique turc qui serait tenu 1932 à Istanbul.

Veillez agréer, Monsieur le Directeur, l’assurance de mes salutations les plus distinguées.

Budapest, le 15 février 1935

Le Ministre de Turquie

İmza Behiç Erkin

⁹ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 12.

¹⁰ (Osman) Satvet Nusret Anal (1904-1962) : 1925 yılında girdiği Dışişleri Bakanlığı’ndan 1951 yılında Müsteşar olarak emekli oldu. 1934-1935 yıllarında Üçüncü Kâtip, 1936-1937’de ise İkinci Kâtip olarak Budapeşte’de görev yaptı, bk. Harris, *age.*, s.358.

¹¹ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 3. Fransızca çevirilerin yapılmasında emeği geçen HÜ Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümünden Arş. Gör. Simay Turan'a şükranlarımı sunarım.

Monsieur Le Directeur de l'Institut De Philologie Turque

BUDAPEST

[Türkiye Cumhuriyeti Sefareti / No.13605

Sayın Müdür Bey,

1932'de İstanbul'da gerçekleşmiş olan ilk Türk Dil Kongresi'nin tutanaklarının bir nüshasını çok değerli Enstitünüzün kütüphanesine konulmak üzere tarafınıza göndermekten kıvanç duyarım.

Bu vesile ile en derin saygılarımı sunarım.

Budapeşte, 15 Şubat 1935

Behiç Erkin, Türkiye Elçisi

Türkiye Filoloji Enstitüsü Müdürü]

6¹²

Türkiye Cumhuriyeti

Budapeşte: 13 Mart 1935

Budapeşte Elçiliği

No. 13682

Profesör Németh Gyula

Budapeşte Üniversitesi Türkiyat Profesörü

Budapeşte

Saygıdeğer Profesör ;

Macaristan'da Türkoloji'ye dair şimdiye kadar çıkmış olan eserlerin bir bibliyografyasını yapmağı kabul buyurmuş olduğunuzu Türk Dili Tetkik Cemiyeti'ne bildirmiştım.

Bu defa da cemiyet Genel Kâtipliğinden aldığım cevap yazısında Türkoloji hakkındaki yüksek çalışmaları her tarafta tanınmış olan sizin gibi kıymetli bir üstadın bu işi kabul etmesinden çok sevindikleri bildirilmekte ve teşekkürlerinin arzına tavassutum rica olunmaktadır.

Arz ve bilvesile yüksek saygılarımı sunarım Muhterem Profesör

Budapeşte elçisi

İmza Behiç

¹² OSZK Kézirattár Fond 121/184, 4.

7¹³

Türkiye Cumhuriyeti

Budapeşte Elçiliği

Budapeşte 13 Mart 1935

Profesör Német Gyula

Budapeşte Üniversitesi Türkiyat Profesörü

Budapeşte

Muhterem Profesör;

Türkoloji hakkındaki bütün dünyaca tanınmış olan yüksek mesai ve şöhretinizi daima işittiğim ve gıyaben büyük takdirkârlarınızdan olduğum halde şimdiye kadar sizinle şahsen tanışmak ve görüşmek fırsatını bulamamış olmaklığımın dolayısı ile pek müteessirim. Bu kayıbımı bir az geç de olsa telâfi edebilmek üzere sizden, refikanız hanımla birlikte, önümüzdeki 20 mart Çarşamba günü saat bir buçukta lütfen Elçiliğe öğle yemeğine teşrifinizi rica edeceğim.

Ricamın kabul edileceğinden ümitvar olarak Muhterem refikanıza gıyabi hürmetlerimi takdim eylerim Muhterem Profesör.

Budapeşte Elçisi Behiç Erkin

¹³ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 5.

8¹⁴

[Müsvedde]

Budapeşte, 16 Mart 1935

Elçi Bey Hazretleri!

Dün gönderdiğiniz davetnameyi büyük bir memnuniyetle aldım. Zatı devletinize çok minnettar ve müteşekkirim. Davetinize sevinç ile icabet ederim, 20 mart Çarşamba günü saat bir buçukta seferethanede bulunacağım. Maalesef refikam gelemeyecek; davetinizden dolayı onun namına da arzı teşekkür ederim.

Hakkımdaki teveccühatınız kemali mahmidetle ihtiramatı faikâmın kabulünü rica ve istirham eylerim.

9¹⁵

Budapeşte, 8 Nisan 1935

Saygıdeğer Profesör;

Zatı âlilerini ziyaretle bir daha şerefyabı mülakat olmak arzusundayım. Fakat nevakitler evde bulunduğunuzu bilemediğim için gelüp bulamamak endişesile evvela sizden bir zaman tayin etmenizi rica edeceğim. Bu hafta içinde sizi nevakit ziyaret edebileceğimi bana bildirirseniz pek müteşekkiriniz kalacağım. Benim için en müsait saatler 18-20 arasındadır, mahaza başka zamanlarda da gelebilirim.

Bilvesile saygılarımı sunarım saygıdeğer Profesör.

Türkiye Cumhuriyeti Elçisi Behiç Erkin

¹⁴ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 6.

¹⁵ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 11.

10¹⁶*[Müsvedde]*

Elçi Bey Hazretleri!

Dünkü mektubunuzu samimane teşekkür ederim, bize teşrif buyuracağınızın haberi bendenizi son derece mesrur ve memnun etti. Hakikaten bu şerefe lâıyk değiliz. Cuma günü (12 nisan) saat altıda Zati devletinizi bekleyeceğiz. (Adresimiz mektubunuzun zarfında doğru yazılmamıştır, adresimiz xi. Verpeléti-út 24'dür)

En derin hürmetlerimin kabulünü rica ve istirham eylerim.

11¹⁷

Budapeşte, 30 Mayıs 1935

Elçi Bey Hazretleri!

Hazretlerinin ihalesi mucibince yaptığımız “Macar türkolojisinin bibliyografisi” nin hazır olduğunu ihbar etmekle kesbi şeref eylerim. İşin bu kadar uzun müddet sürmesinden affınızı rica eylerim.

1 Mayıs'ta fakültemizin dekanı Profesör Gombocz,¹⁸ füceten ölmüştür ve onun yerine bendeniz intihab edildim. O zamandan beri bütün vaktimi fakültenin işlerine hasretmeğe mecburum.

Bibliyografi ünvanının leffen gönderdiğim müsveddesini gözden geçirdikten ve tashih ettikten sonra lutfen bendenize geri gönderiniz.

Bibliyografiyi bir kaç gün zarfında Zati devletinize takdim edeceğim.

En samimî hürmetlerimin kabulünü rica ve istirham eylerim Efendim.

¹⁶ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 42.

¹⁷ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 7.

¹⁸ Zoltán Gombocz (18 Haziran 1877, Sopron – 2 Mayıs 1935, Budapeşte), Macar dil bilimci, Türk-Macar Dil ilişkileri uzmanı. Uzun yıllar boyunca Macaristan'ın en itibarlı dil bilimi konulu süreli yayınları olan *Magyar Nyelv* (Macar Dili) ve *Nyelvtudományi Közlemények* (Dilbilimi Bildirileri) mecmualarının editörlüğünü üstlendi. István Vásáry, “Gombocz, Zoltán”, *Macar Türkologlar*, s. 90-91.

12¹⁹

Türkiye Cumhuriyeti

Budapeşte: 8 Haziran 1935

Budapeşte Elçiliği

Pek Muhterem Profesör;

30 Mayıs tarihli mektubunuza geç cevap verdiğimden dolayı affinizi dilerim. Haziran ayı bizde malî yılın başı olduğu için birdenbire bastıran işler bu gayrı ihtiyari tehhüre bais oldu.

Vefatı tessürü mucip olan mösyö (Gombocz)un yerine sizin fakülte dekanlığına seçiminizi memnuniyetle haber aldım, en hararetli tebriklerimi sunarım.

Türkolojiye müteallik eserlerin bibliyografisi işle sizi pek çok zahmete soktuk. Bu bibliyografi Türk Dili Tetkik Cemiyetinin çalışmaları için en kıymetli esaslardan birisini koyacağından ne kadar teşekkür etsek zahmetinizin şükran borcunu ödeyemeyeceğimizi biliyorum.

Bibliyografinin ünvanı için tarafınızdan hazırlanan metin muvafıktır. Ancak malûm olduğu veçhile son zamanlarda Türkiye’de Bey, Hazretleri gibi elkap kaldırılmış bulunduğundan bunları çıkarmak suretile yeniden tanzim ettirdiğim bir numuneyi leffen takdim ediyorum.

Bilmukabele hürmetlerimin kabulünü rica ederim Muhterem Profesör.

Türkiye Cumhuriyeti Elçisi
Behiç Erkin (imza)

13²⁰

Türkiye Cumhuriyeti

Budapeşte: 11 Temmuz 1935

Budapeşte Elçiliği

No. 14018

Sayın Profesör Németh Gyula

Budapeşte Üniversitesi Felsefe

¹⁹ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 8.

²⁰ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 10.

Dekarı

Budapest

Sayın Profesör;

Kıymetli yardımları ve yüksek bakanlıkları altında türkiyat enstitüsü tarafından hazırlanan Türk dilinin bibliyografisine ait çok değerli kitabı Türk Dili araştırma kurumuna ulaştırdım.

Anılan kurumdan aldığım cevap yazısında bu değerli eseri almaktan çok sevinç duydukları bildirilmekte ve gerek size ve gerek türkiyat enstitüsünün diğer uzuvlarına kurumun en içten ve derin teşekkürlerinin sunulması rica edilmektedir.

Bu vazifeyi yapmağı bir şeref sayar ve bu yönle sayğı ve sevgilerimi tekrarlarım sayın Profesör.

Türkiye Cumhuriyeti Elçisi

Behiç Erkin (imza)

14²¹

[Müsvedde]

Macar türkolojisinin bibliyografisi:

Türkiye Cumhuriyeti reisi Atatürk Hazretlerinin yüksek himayesi altında bulunan Türk Dili Tetkik Cemiyetinin namına Türkiyenin Budapeşte Elçisi Behiç Erkin Bey Hazretlerinin ihalesi mucibince – Budapeşte Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü müdürü Prof. J. Németh tarafından hazırlanmıştır.

²¹ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 41.

15²²

Türkiye Cumhuriyeti

Budapeşte Elçiliği
1936.-

Budapeşte 5 Haziran

Profesör

Bay Németh Gyula

Budapeşte Üniversitesi Felsefe Fakültesi Sayın Dekanı Budapeşte

Sayın Profesör,

Hariciye Vekâletinden aldığım bir yazıda Türk Dili Kurumunun teşebbüsü ile ve Reiscümhur K. Atatürk'ün Yuca Başkanlığı altında 24 Ağustos 1936 tarihinde İstanbul'da Dolmabahçe Sarayında açılacak olan Dil Kurultayına Kurum tarafından sizin de davetli sıfatile iştirâkinizin rica edildiği bildirilmektedir.

Bu münasebetle İstanbul'a kadar gidip gelme yol masraflarınız ile İstanbul'da oturma ve yiyip içmenizi Dil Kurumu temin edecektir.

Kurultayın çalışma programından bir danesini bağlı olarak sunuyorum.²³

Dil Kurumumuzun bu davetine icabet ederek Kurultayda hazır bulunmak üzere İstanbulu teşrifiniz bizim için çok memnuniyeti mucip olacaktır.

Bu husustaki kararınızı lutfen bildirmenizi rica eder ve derin saygılarımı sunarım, çok sayın Profesör.²⁴ Türkiye Cümhuriyeti Elçisi Behiç Erkin

²² OSZK Kézirattár Fond 121/184, 13.

²³ Bahsi geçen eser için bk. *Kurultay Kılavuzu: Üçüncü Türk Dil Kurultayı Üyeleri*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1936.

²⁴ Németh, 24-31 Ağustos 1936 tarihleri arasında Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenen Üçüncü Türk Dil Kurultayı'na davet edilen 15 yabancı bilgenden birisi olmuştur; bk. *Üçüncü Türk Dil Kurultayı, Müzakereler, Zabıtlar, Tezler, 1936*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1937, s.VII. Kendisi Kurultay tarafından "Güneş Dil-Teorisi ve Dil Karşılaştırmaları Komisyonu üyesi olarak seçilmiş; bk. *age.*, s.30; ayrıca Kurultay'a hitaben kısa bir de konuşma yapmıştır: "Atatürk; Bayanlar, Baylar; Üçüncü Türk Dil Kurultayını Türk ırkından olan Macar Milletinin iki büyük ilmi kurumu, Macar İlimler Akademisi ile Budapeşte Üniversitesi namına kalbimin en derin duygularıyla selâmlarım. Türk Milletinin Büyük Önderinin rehberliğiyle yaptığı yüksek terakki ve hamlelere karşı Macar Milleti sonsuz hayranlıklar duymaktadır. Hususile Türk ilminin filoloji sahasındaki parlak çalışmaları bizi son derece ilgilendirmektedir. Şimdiye kadar bu çalışmalardan çok faydalandık, bundan sonra şimdi iştirak etmekle bahtiyar olduğum bu Üçüncü Dil Kurultayının vücade getirmiş olacağı kıymetli neticelerden bir kat daha istifade etmiş olacağız. Bu münasebetle bizi davet etmek lütfunda bulunan

16²⁵

Légation De La République

Turque

Budapest, le 31 mars 1936

Monsieur le Professeur,

C'est avec un véritable plaisir que je m'empresse de vous apporter mes remerciements les plus chaleureux pour la très aimable marque d'attention et d'intérêt que vous avez bien voulu témoigner à l'égard de Mlle Afet,²⁶ Professeur à la faculté d'Histoire à Ankara et vice-présidente de la Société de l'Histoire Turque, durant son séjour à Budapest. Elle était très sensible à l'accueil si bienveillant qu'Elle a reçu chez vous et m'a chargé de vous exprimer ses remerciements également les plus chaleureux.

Veillez agréer, Monsieur le Professeur, l'assurance de ma haute considération.

Le Ministre de Turquie Behiç Erkin Monsieur le Professeur Jules Németh
BUDAPEST

Türk Dil Kurumuna teşekkürler ederken Kurultay çalışmalarının gerek milletlerimiz ve gerek dünya ilmi için verimli olmalarını öz yürekten dilerim"; bk. age., s.316.

²⁵ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 14. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Başkanı Hasan Cemil Çambel de Németh'e ayrıca resmî bir teşekkür mektubu göndermiştir; bk. OSZK Kézirattár Fond 121 (Németh Gyula hagyatéka) / 137:

TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ
REİSLİĞİ
1350

Ankara: 10.IV.1936

Prof. Jules Németh
Doyen de la Faculté de Philosophie
De l'Université de Budapest

Verpeléti ut 24

BUDAPEST

Çok Sayın Profesör,

Kurumumuzun Asbaşkanı Bayan Âfet'in Peşte'yi ziyaretleri sırasında tarafınızdan gösterilen yüksek alâka ve misafirperverlikten dolayı bilhassa teşekkürü bir borç biliyoruz.

Aynı ırkın iki asil kolu olan Macar ve Türk milletlerinin ilmî ve daimî temaslarla birbirlerini daha iyi tanımaları Kurumumuzun büyük arzularından biridir. Macar Güzidelerinin de bizimle hemfikir olduklarına hiç şüphe etmiyorum.

Bundan böyle bu gibi ziyaret ve temasların çoğalmasını diler ve bu vesile ile derin saygılarımızı sunarız.

Türk Tarih Kurumu Başkanı (imza) C.Çambel

²⁶ *Ayşe Afet İnan (1908-1985)*: Tarihçi, Atatürk'ün öncülüğünde başlatılan tarih çalışmalarına büyük katkı sağlamış; ulus inşa sürecinde kadınlar için sembol haline gelen isimlerden biri olmuştur; bk. Olcay Özkaya – Volkan Payaslı, "Ayşe Afet İnan (1908-1985)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ayse-afet-inan-1908-1985/> (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2022)

TOBİDER

International Journal of Social Sciences

Volume 6/2 2022 p. 68-97

[Türkiye Cumhuriyeti Sefareti,

Budapeşte 31 Mart 1936

Sayın Profesör,

Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Profesörü ve Türk Tarih Cemiyeti Başkan Yardımcısı Sayın Afet Hanım'a Budapeşte'de geçirdiği süre boyunca göstermiş olduğunuz ilgi ve alakadan dolayı sizlere en içten teşekkürlerimi sunmaktan büyük bir memnuniyet duyuyorum. Kendisine evinizi açtığınız ve onu fevkalade şekilde ağırlamış olduğunuz için size en içten teşekkürlerini iletmemi hassasiyetle talep etti. Sayın Profesör size en derin saygılarımı sunarım,

Türkiye Macaristan Büyükelçisi Behiç ERKİN Sayın Profesör Jules Németh
BUDAPEŞTE]

17²⁷

Légation De La Republique Turque

Budapeşte, 20 Haziran 1936.-

Çok Sayın Profesör,

Dünkü posta ile gelen Ulus gazetesinde Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri Bay İbrahim Necmi Dilmenin²⁸ 24 Ağustos'ta İstanbul'da toplanacak olan Üçüncü Dil Kurultayı hakkında bir beyanatını gördüm. Sizi yakından ilgilendireceğini sandığım bu gazeteyi posta ile sunuyorum.

Bu vesile ile de en derin saygılarımı kabul buyurmanızı dilerim, çok saygıdeğer Profesör.

Türkiye Elçiliği Kâtibi Satvet N. Anal

²⁷ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 16.

²⁸ İbrahim Necmi Dilmen (1889-1945), Atatürk Dönemi'nin dil uzmanlarından ve yazarlarından. Başlangıçta desteklemediği Harf İnkılabı'nın daha sonra hararetle bir destekçisi olmuştur. Türk Dil Kurumunun 13 yıl boyunca Genel Sekreterliği görevini üstlenmiş; Maarif Vekâleti Genel Müfettişliği yapmıştır. Güneş Dil-Teorisi savunucularındandır; bk. Hüseyin Ağca, "İbrahim Necmi Dilmen (1889-1945)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ibrahim-necmi-dilmen-1889-1945/> (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2022)

18²⁹

Türkiye Cumhuriyeti

Budapeşte Elçiliği

Budapeşte: 10 Temmuz 1936

Çok Sayın Profesör:

Kültür Bakanlığımızdan gelen bir yazıda (Türk Dili ve tarihi konusunda yeni yapılan ve bundan sonra da devam edecek olan neşriyatımızı göndermek üzere Macaristanda bu işlerle ilgisi olan kurumların ve şahısların isim ve adreslerinin bildirilmesi) istenilmektedir.

Bu hususta bizi tenvir eylemek lütfunda bulunur ve bu işlerle ilgili Macar kurumlarının ve bilginlerinin isim ve adreslerini muhtevi bir liste tanzim ve bendenize gönderir iseniz pek müteşekkiriniz kalacağım.

Bu vesile ile de en derin saygılarımı tekrarlarım Sayın Profesör

Budapeşte Elçiliği Maslahatgüzarı N[usret].S[atvet].Anal

19³⁰*[Kartpostal]*

10 Eylül 1936

Mühterem Profesör

Kartinizi adlim çok mutehassis oldum.

Teşekkürlerimle derin hürmetlerimi sunarım.

Behiç Erkin

20³¹*[Pusula]*

Budapeşte: 17/XII/1936

²⁹ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 15.

³⁰ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 17. Kartpostalın üzerindeki damga 10 Eylül 1936 tarihini göstermektedir. Gece Budapeşte'de kilise tarafından Erzsébet Köprüsü Peşte ayağından çekilmiş bir Tuna manzarasıdır. Arkada Gellért Tepesi ve *Citadella* ismiyle anılan yüksek tepedeki kale görülmektedir.

³¹ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 18.

Pek Muhterem Profesör.

Türkiye Maarif vekili benden acele ismi melfuf kitabı istiyor, kitapçılarda bulamadım. Bu kitabın sizin eseriniz olduğuna göre nereden tedariki kabil olacağının lütfen bu mektübün hamiline tavsiye buyurulmasını derin hürmetlerimle dilerim efendim.

Türkiye Elçisi Behiç Erkin

Monsieur la Professeur

Jules Németh

Institut archeologique allemand Beyoglu Istanbul Turquie³²

21³³

[Kartvizit]

BEHİÇ ERKİN

Budapeşte Elçisi

Yakut lisanı hakkındaki hediye ettiğiniz esere³⁴ çok teşekkürler eder ve bu eseri kütüphanesinde değerli bir yâdigâr olarak saklayacağını en derin hürmetlerle arz ederim.

Budapeşte 26 Sontesrin 1936

³² Adreste el ile Budapest XI Verpeléti ut 24.III.3 Macaristan düzeltmesi yapılmış.

³³ OSZK *Kézirattár* Fond 121/184, 19.

³⁴ Németh'in bahsi geçen çalışması (*Az ösjakut hangtan alapjai*, Franklin-Társulat Nyomdájá, 1914), Hüseyin Namık Orkun tarafından "En Eski Yakut Fonetigi" başlığıyla 1936 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

22³⁵

Légation De La République Turque

Budapeşte, 9 Şubat 1937

Çok Sayın Profesör

Ulusal ve arşulusal sahadaki değerli ilmî mesainizin yüksek bir takdir nişanesi olmak üzere Kral Naibi tarafından Zatı Alinize “Couroune de Corvin” nişanının tevcih edilmiş olduğunu bugün öğrendim ve çok sevindim. En hararetli tebriklerimi sunar ve daima muvaffakiyetlerinizi ve afyetinizi dilerim çok Sayın Profesör.

Budapeşte Elçisi: Behiç Erkin

23³⁶

[Müsvedde] (Németh'ten Erkin'e)

Kral Naibi Hazretleri tarafından vakı olan yüksek Macar nişanıyle taltif buyurulmanızı kalbimin en derin hisleriyle tebrik ederim Efendim.

24³⁷

Legation De La Republique Turque

Budapeşte, 9 Şubat 1937

Çok Sayın Profesör

Kral Naibi tarafından bana tevci edilen nişan münasebetile izhar buyurduğunuz hissiyata bilhassa teşekkür ve en samimî temenniyatımın kabulünü rica ederim çok sayın Profesör.

Budapeşte Elçisi Behiç Erkin

³⁵ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 20. Behiç Erkin'e Macar Liyakat Nişanı 23 Ocak 1937 tarihli bir berat eşliğinde bizzat Devlet Başkanı Kral Naibi Horthy tarafından 25 Ocak 1937 tarihinde verilmiştir. Erkin, bu durumun basına bildirilmesinin ardından sayısız tebrik telgrafi ve mektubu aldığını ifade etmektedir; bk. Erkin, Hatırat, s.395-396.

³⁶ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 39.

³⁷ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 21.

25³⁸

Türkiye Cümhuriyeti

Budapeşte: 22 haziran 1937

Budapeşte Elçiliği

Çok Sayın Profesör,

11 haziran tarihli mektubunuzu aldım. Dr. Tagan Galimcan'ı³⁹ ben de tanırım. Kendisini Kültür Bakanlığı'na, Türk Tarih Kurumuna ve İstanbul Kültür Direktörlüğüne tavsiye eyledim.

Bayan Nemeth'e saygılarımı sunmanızı diler, daime sıhhatte devamınızı temenni ile en derin hürmetlerimi tekrarlarım çok Sayın Profesör.

Budapeşte Elçisi B Erkin

26⁴⁰

[Müsvedde]

Budapeşte, 9 Temmuz 1937

Elçi Bey Hazretleri!

İsmail Müştak Bey⁴¹ bendenize birkaç hafta evvel yazdığı bir mektubda yakınlarda Peşteye geleceğini haber verdi. Şimdiye kadar gelmedi zanındayım. Birkaç gün sonra Bulgaristan'ın türk şivelerine dair başladığım tedkikata devam etmek için Vidine hareket edeceğim ve oradan ağustos ortasında döneceğim.⁴² İsmail Müştak Bey benim gaybubetim

³⁸ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 22.

³⁹ Galimcan Tagan (1892-1948): 1917'de Başkurt Millî Hareketi'ne katıldı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Macaristan'a gitti. Debrecen'de ziraat okuduktan sonra 1930'da iktisat doktoru oldu. 1930-1944 yıllarında Macaristan Millî Etnografya Müzesi'nde Doğu bölüm başkanlığını yaptı. İkinci Dünya Savaşı sonunda Sovyet ordularının ilerleyişinden kaçarak vefatına kadar Hamburg Üniversitesi Türkoloji Bölümünde çalışmıştır; bk. Ahat Salihov, "Muhacir Başkurtların Türkiye'deki ve Diğer Ülkelerdeki Faaliyetleri", (ICANAS) Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15.09.2007, Bildiriler: Tarih ve Medeniyetler Tarihi, Cilt V, (Yay. Haz. Zeki Dilek vd.), s.2598.

⁴⁰ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 23.

⁴¹ İsmail Müştak Mayakon (1882-1938): Osmanlı Devleti'nde memuriyette bulundu, Millî Mücadele'ye katıldı; gazeteciliğe başladı, milletvekilliği yaptı; dil konularıyla ilgilendi. Ağustos 1938'de hastalanıp tedavisi için gittiği Paris'te 19 Ekim 1938'de vefat etmiştir.; bk. Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Cilt III, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s. 877-879. Atatürk'ün sofrasında çoğu kez hazır bulunan isimlerden olan Mayakon, masada konuşulan meseleleri kayda geçirmiştir; bk. Şaduman Halıcı, "İsmail Müştak Mayakon'un Atatürk'ün Sofrasında Tuttuğu Notlar", *Erdem*, Sayı 51 (2008), s.171-178.

⁴² Németh'in bu tetkiklerinin sonuçlarını neşrettiği eserler için bk. *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens*. Sofia, 1956.; *Die Türken von Vidin. Sprache, Folklore, Religion*. Budapest, 1965.

esnasında Peşte'ye gelirse, kendisine en samimî selâmlarımı teslim buyurmanızı rica ederim Efendim. En derin saygılarımla.

27⁴³

Türkiye Cümhuriyeti

Budapeşte Elçiliği

Budapeşte, 13 Temmuz 1937

Çok Sayın Profesör

9 Temmuz tarihli mektubunuzu aldım. İsmail Müştak Mayakon evvelce buradan geçmeği kararlaştırmış iken sonra refikasının hastalığı münasebetile İtalya tarikile doğruca Plombiere'e gitmiştir. Memlekete dönerken buraya uğraması ihtimalı bulunduğunu zannediyorum. Eğer sizin Bulgaristan'dan avdetinizden sonra gelirse görüşmeniz için malûmat veririm. Eğer avdetinizden evel geçerse arzunuz veçhile selamlarınızı söyleyeceğimi arz ve bu vesile ile de derin saygılarımı tekrarlarım çok sayın profesör.

Budapeşte Elçisi B. Erkin (imza)

28⁴⁴

Légation De La République Turque

Budapeşte, 18 sonteşrin 938

Azizim Bay Prof. Németh Gyula

Büyük Şefimiz Atatürk'ün vefatı münasebetile yazdığınız taziye mektubunu aldım. Çok mütehasıs oldum.

Taziyenize teşekkürle, en derin hürmetlerimi takdim ederim efendim.

Budapeşte Elçisi: B. Erkin (imza)

⁴³ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 24.

⁴⁴ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 25.

29⁴⁵

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

BUDAPEŞTE ELÇİLİĞİ

Budapeşte, 28 temmuz 1939

Hususî

Çok Sayın Profesör,

Paris Büyük Elçiliğine tayinim münasebetile Budapeşte'den ayrılırken maalesef sizinle buluşub veda etmek imkânı olmadı. Bundan dolayı şahsen çok müteessirim. Mamafih diğer vesilelerle Budapeşte'ye tekrar gelişimde buluşmak ve görüşmek ümidini muhafaza ediyorum.

Son defa görüşdüğümüz sırada Üniversitenin Türkiyat Enstitüsüne bazı kitaplar vermeği void etmiştim. Macaristan'dan ayrılırken bu voidimi de incaza şıtab ediyorum. Kitaplar ayrı paket halinde melfuttur.

Bayan Németh en derin saygılarımı sunar ve sıhhat ve afiyette devamınızı temenni ile hürmetlerimi tekrarlarım, çok sayın profesör.

Budapeşte Elçisi B. Erkin (imza)

30⁴⁶

AMBASSADE DE TURQUIE

33 RUE DE VILLEJUST

Paris 13 İlkteşrin 1939

Pek Muhterem Profesör Bay Németh,

İltifatnamenizi hürmet ve muhabbetle aldım, çok sevindim, hakkımda gösterdiğiniz teveccüh ve alâkaya teşekkürler ederim.⁴⁷

Lutufnamenizi harp dolayısile geç aldım, bu cevabım da size geç varacaktır bu sebeble kusurumun afvını dilerim.

⁴⁵ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 26.

⁴⁶ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 27.

⁴⁷ Behiç Erkin, 13 Temmuz 1939 tarihinde Paris'e Büyükelçi olarak tayin edilmiştir.

Budapeşte Elçimiz Bay Rüşen Eşref'e Zatiâlinizi takdim ettim, Bay Rüşen Eşref türk lisan ve tarihinde çok ileri gitmiş bir zattır, ümid ederim ki kendisile çok iyi dost olacaksınız.⁴⁸

Bu vesile ile de size en derin hürmetlerimi sunar afiyetler dilerim efendim.

Paris Büyük Elçisi B. Erkin

31⁴⁹

[Kartvizit]

Behiç Erkin

Ambassadeur de Turquie souhaite une heureuse Année Paris

[Behiç Erkin Türkiye Büyükelçisi mutlu yıllar diler. Paris]

32⁵⁰

T.C.

Paris Büyük Elçiliği

Hususî

Vichy, 8 İlkânun 1942

Pek Muhterem Bay Profesör Németh,

Bir sene evvel aldığım lutufnamenize şimdiye kadar cevap veremedim, birbirimizi sevdiğimize aramızda iyi hatıralar bıraktığımızı emin olduğum için sizi mektuplarımla sık sık taciz etmek istemedim.

Yakınlaşan 1943 senesinin Zatiâlinizle muhterem eşiniz hakkında hayırlı bir sene olmasını candan dilerim, size saadetler ve afiyetler temennisile en derin sevgi ve saygılarımı sunarım pek muhterem Profesör. Behiç Erkin (imza)

⁴⁸ *Rüşen Eşref Ünaydın (1892-1959)*: Edebiyatçı, yazar, devlet adamı, diplomat. Millî Mücadele'ye basındaki yazılarıyla katkıda bulunmuştur. 1923 yılında Afyonkarahisar Mebusu olarak Meclis'e girmiştir. TBMM'deki farklı komisyonlarda görev aldıktan sonra Türk Dili Tetkik Cemiyeti (1932) ve Cumhurbaşkanlığı (1933) Genel Sekreteri olarak görev yapmıştır. Tiran (1934), Atina (1934-1939), Budapeşte (1939-1943), Roma (1943-1944), Londra (1944-1945), Atina (1945-1952) büyükelçilik görevlerinde bulunmuştur; bk. Nuri Sağlam, "Rüşen Eşref Ünaydın", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/rusen-esref-unaydin-1892-1959/> (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2022).

⁴⁹ 21 Ekim 1939 tarihinde gönderilmiştir. *OSZK Kézirattár* Fond 121/184, 28.

⁵⁰ *OSZK Kézirattár* Fond 121/184, 29.

33⁵¹

[*Müsvedde*]

Aziz Meslekdaşım!

Bu mektubumu Size (günlerde Türkiye'ye hareket) teslim eden talebemi, Dr. Hasan Eren beyi Zatıâlinize tavsiye etmekle keşbişeref eylerim. Hasan Eren dört sene Budapeşte'de tahsil edip, hususa türk lisaniyatı ve mogol filolojisile iştigâl etmiştir.

Malûmatı çok geniş ve derindir. Macarca, rusça gayet güzel biliyor (Bulgarca'yı ana lisanı gibi konuşuyor), almanca, Fransızca okuyor, Grekçeden, Latineden imtihan vermiştir. Prof. Ligeti yanında moğol lisanı ve Moğol filolojisile, çok esaslı surette (bu sağlamdır) iştigal etmiştir, mogolca da okuyor, benim yanımda Çuvaşça da tahsil etmiş ve elde edilebilen bütün metinleri okumuştur.

Hususa türk kelimelerinin iştikakı ile oğraşiyor ve bu sahada birkaç güzel makalesi neşredilmiş ya neşredilmektedir. Magyar Nyelv ismindeki mecmuamızda Macar lisanının türk unsurları hakkında 10-15 ufak makalesi neşredildi. Şimdi KCSA-da⁵² iki makalesini neşredeceğim, bize Ebûlgazinin eserlerinde geçen Moğol kelimelerinden, digeri bazı Türk kelimelerinin iştikakından bahsediyor.

Öyle zannederim ki, bu çok istidadlı, çalışkan ve samimî gençin faaliyetinden istifade edebilirsiniz. Kendisine ilmî mesailerinde lûtfen yardım etmenizi çok rica eylerim. En samimî hürmetlerimin kabulü ricasile. J. Németh.

⁵¹ OSZK *Kézirattár* Fond 121/184, 30. Németh, bu mektubunda daha sonraki dönemde Türkoloji dünyasına ve Türk bilim camiasına çalışmalarıyla katkıda bulunacak Prof. Dr. Hasan Eren'i (1919-2007) bir meslektaşına tavsiye etmektedir. Eren, 1948 yılında Türkiye'ye gelerek Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde doçent olarak göreve başlamıştır. Bu veri ışığında bu referans mektubunun 1947 ya da 1948 yıllarında kaleme alındığı ve Németh'in meslektaşı olmayan Behiç Erkin'e hitaben yazılmadığı söylenebilir. Hasan Eren'in Türkoloji alanındaki rolüne ilişkin olarak söz konusu referans mektubundan da yararlanılarak oluşturulan güncel bir çalışma için bk. Sadık Hacı, "Hasan Eren – from Vidin to the peak of Turcology", *Balkanistic Forum*, Vol.3/2021, 248-261.

⁵² *Körösi Csoma-Archivum*: Türkoloji ve şarkiyat alanında eserlerin yayınlandığı itibarlı bir Macar süreli yayındır.

TOBİDER

International Journal of Social Sciences

Volume 6/2 2022 p. 68-97

34⁵³[Kartvizit]⁵⁴

Behiç Erkin

Ambassadeur de Turquie

Je regrette beaucoup de ne pas avoir le plaisir de vous voir à cause de son très court séjour à Budapest, je vous adresse, ainsi qu'à Madame Németh mes meilleurs amitiés et ses fidèles souvenirs. Budapest, le 16.VIII.1943

[“Behiç Erkin Türkiye Elçiliği

Budapeşte'ye kısa ziyaretim sebebiyle sizi görme şerefine nail olamamaktan esef duyar; size ve Bayan Németh'e en içten saygılarımı sunar, aziz hatıralarınızı yâd ederim. Budapeşte, 16 Ağustos 1943.”]

35⁵⁵

[Müsvedde]

Budapeşte, 30.viii.1943

xi. Verpeléti út 24.III.3

Büyük Elçi Bey Hazretleri!

Payitahtımızdan geçerken göndermek lûtfunda bulunduğunuz kartı büyük bir sevinç ile aldım. Hakkımda daima gösterdiğiniz teveccühat dolayısıyla en hararetli teşekkürlerimin kabulünü rica ederim.

İnşallah daha Hazretlerle buluşma müşerref olacağımı ümid eylerim. Mümkün olursa, muharebeden sonra derhal Türkiye'ye gidüp, bu sevgili memlekette birkaç ay geçirmek niyetindeyim.

En derin hürmetlerimin kabulü ricasıyla.

⁵³ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 32.

⁵⁴ Behiç Erkin, Paris Büyükelçiliği görevinden ayrıldığı 1943 yılında Türkiye'ye dönmüştür. Türkiye'ye dönüşü sırasında 9-17 Ağustos 1943 tarihleri arasında Budapeşte'ye uğramış; burada devlet başkanı Kral Naibi Amiral Horthy'nin de bulunduğu nüfuzlu kişilerle görüşmeler gerçekleştirmiştir; bk. Erkin, *age.*, 576-578.

⁵⁵ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 31.

36⁵⁶

İstanbul, 1 Ekim 1946

Pek muhterem Bay Profesör Németh,

1944 senesinden beri sizden bir haber alamadım, 23 Ağustos 1943 tarihli mektübünüz benim elime 11 Nisan 1944'te geçti o zaman muhabere imkânı kalmamıştı.

Nasılısınız inşallah Peşte içindeki muhabereleden sağ salim çıkmışsınızdır sıhhat haberinizi bekler ve en derin hürmetlerimi takdim ederim Sayın Profesör.

B. Erkin (imza)

37⁵⁷

[Müsvedde]

Budapeşte, 8 İkinci Teşrin 1946

Büyük Elçi Bey Hazretleri!

1 Ekim 1946 tarihli mektubunuzu büyük bir sevinç ile aldım, çok teşekkür ederim.

Bahtsız milletimin son senelerde ne gibi felaketlere uğradığını gazetelerden öğrendiniz.

Ailece önemli bir zayıdımız yoktur, ikametgâhımız muhasara neticesi olarak harap oldu, fakat kütüphaneme hiçbir zarar dokunmadı, çalışmakta devam ediyorum.⁵⁸

Şimdiki durumumuz çok fena ise de istikbalimizden hiç meyus değiliz.

⁵⁶ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 33.

⁵⁷ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 34.

⁵⁸ Savaş sırasında Macarların yeterince sadık bir müttefik olmadıklarını düşünen Almanlar 19 Mart 1944 tarihinde Macaristan'a asker göndererek; kendilerine bağlı bir hükûmeti iş başına getirmişlerdir. Devlet Başkanı Amiral Horthy ülkeyi savaştan çıkarmak için radikal bir adım atarak 15 Ekim 1944 tarihinde radyodan Macaristan'ın savaştan çekildiğini ilan etmiştir. Almanlar buna karşılık Buda Kalesi'ni işgal ederek Horthy ve ailesini tutuklayarak bir hükûmet darbesi yapmışlar ve Macaristan'da kontrolü tamamen ele geçirmişlerdir. Macar topraklarına ilk Sovyet birlikleriyse 1944 yılının Eylül ayının sonunda girmişlerdir. Almanlar, Macarlar ve Ruslar arasında çetin tank savaşları olmuş, Budapeşte altı hafta kuşatma altında kalmıştır. Almanlar Buda ile Peşte'yi bağlayan tüm köprüleri havaya uçurmuşlar, fabrikaları kullanılmaz hale getirmişlerdir. Yaklaşık altı ay süren şiddetli çatışmalar 4 Nisan 1945 tarihinde Sovyet ordularının Budapeşte'de kontrolü sağlamalarıyla sona ermiştir. İkinci Dünya Savaşı sonundaki Budapeşte kuşatması için bk. Krisztián Ungváry, *Battle for Budapest: One hundred days in World War II*, London, I.B.Tauris, 2003.

İsviçre gazetelerinden birinde bu günlerde okuduğum bir makaleye göre Türkiyenin iktisadî durumu çok iyidir. Bize nisbeten her halde parlak.

Hem Türkiye hem de Sizin için en samimî temennilerimin ve en derin hürmetlerimin kabulünü dilerim Efendim.

38⁵⁹

İstanbul, 20 Aralık 1947.

Çok muhterem Bay Profesör Nemeth

28 Aralık 1946 tarihli iltifatnamenizi sevgi ve saygı ile almışdım. Güzel Macaristanın geçirdiği felâketleri daima takip ettim ve daima mütessir oldum.

Ailece bir zarar görmediğimize çok sevindim diğer maddî zayıyatı telâfi kabildir allahutaala yardımcınız olsun.

Size karşı ne kadar derin hürmetler beslediğimi takdir buyurursunuz, mektüp yazmada kusurum sizi günlük dertleriniz arasında meşgul etmemek fikrinden ileri geldi.

Şimdi yeni yıl münasebetile size ve Sayın ailenize iyi dileklerimi takdim ederim. 1948 senesinin sizin ve yurdunuzun hakkında hayırlı olmasını diler ve iyi haberlerinizi bekliyerek en derin sevgi ve saygılarımı sunarım çok muhterem Bay Németh.

B.Erkin (imza)

39⁶⁰

İstanbul, 22 Aralık 1948.

Çok muhterem Prof. Németh,

Çoktan beri afiyet haberlerinizi alamadım çok meraktayım.

Yeni yılınızı candan tebrik eder 1949 senesinin hakkınızda hayırlı bir yıl olmasını candan diler size en kalbi sevgi ve saygılarımı takdim ederim efendim.

B.Erkin (imza)

⁵⁹ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 35.

⁶⁰ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 36.

40⁶¹

İstanbul, 25 Aralık 1949

Behiç Erkin muhterem Profesör Bay Jules Németh'in Yeni Yılına tebrik ile saadet ve afiyetler diler ve lütfen gönderdikleri "La Cérémonie du Tewhid à Vıdın" mecmuasına teşekkür ve bu suretle de hatırladığına minnet hislerini arzeder.

41⁶²

[Müsvedde]

Budapeşte, 18.2.1949

xi. Verpeléti út 24.III.1.

Büyük Elçi Bey Hazretleri!

Yeni yıl münasebetile irsal buyurduğunuz tebrikleri çok teşekkür eder ve yeni yılınızın kutlu olmasını candan dilerim.

Bu sene yine çok meşgulüm, üniversitelerimizin profesörleri tarafından bu senei tedsriye için yine rektör intihab edildim. Üniversitemiz bu senede büsbütün yeni bir şekle girmektedir ve inkilabın muamelatı çok vakit ve ihtimam taleb ediyor. Aynı zamanda ilmî faaliyetime de devam ederim, şimdi ise uyğur kavim isminin menşei hakkında bir makale yazıyorum.

(Türk isminin manası "kuvvet"dir, uyğur isminin manası da "kudretli"dir.)

En derin saygılarımın kabulünü rica ederim Efendim.

⁶¹ OSZK Kézirattár Fond 121/184, 37.

⁶² OSZK Kézirattár Fond 121/184, 38.

[*Müsvedde*] Elçi Bey Hazretleri!

Yeni sene münasebetile gönderdiğiniz selâmları çok teşekkür eder, size ve bütün türk milletine mutlu yeni sene temenni eylerim. Nvelin [Noel] ikinci gününden beri Avusturya müsteşrikleriyle temasta bulunmak ve Viyana kütüphanelerinde çalışmak maksadile Viyanada bulundum, şimdi geldim, selamınızı bunun için şimdiye kadar mukabele edemedim. En derin saygılarımı sunarım, Efendim.

Genel Değerlendirme

Behiç Erkin ile Gyula Németh'in yazışmalarında siyasi veya toplumsal olayları etkileyen, bunları yönlendiren herhangi bir mesele bulunmamaktadır. Bu bakımdan önemsiz gibi düşünülse de dönemin atmosferini yansıtması ve yakın dönem tarihimizin saygın bir şahsiyetinin yine saygın bir yabancı Türkolog ile olan yazışmalarından oluşan ve yurtdışında muhafaza edilen kişisel evrakı tetkike değerdir. Esasen, Németh'in uzmanlığına ve bilgisine başvurulmasıyla başlayan yazışmalar 1935 yılında cereyan eden ilk yüz yüze buluşmalarının ardından daha samimi bir boyut kazanmış ve bu iki kişi arasındaki ilişki bir ahabplığa evrilmiştir; öyle ki İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki Soğuk Savaş'ın başlangıç aşamasında araya giren engellere rağmen yazışmalarını sürdürmüşlerdir. Erkin'in diplomatik görevlerini tamamlayıp Türkiye'ye dönmesinin ve savaşın ardından yazışmaların içeriği yeni yıl tebriği vesilesiyle hal hatır sorma biçimine bürünmüştür.

Bu yazışmalarda dönemin siyasal ve sosyal gelişmelerine dair ipuçlarını görmek mümkündür. Yazışmalar, Németh'in de uzmanlık alanıyla uyduğu üzere, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Kültür Devrimi'nin önemli bir sütunu olan Türk tarihi ve dilinin tarihsel kökenlerinin tetkik edildiği döneme denk gelmiştir. Türk yetkililer Macar alimin bilgisinden en ileri düzeyde istifade etmeyi bilmişlerdir. Németh'ten Macaristan'da hazırlanan Türkoloji konulu eserlerin bibliyografyasının hazırlanması yönünde ricada bulunulması, Németh'in 3. Türk Dil Kurultayı'na davetli olarak katılması bunun göstergesidir. Németh de bilgisini paylaşmakta cömert davranmıştır. Kendisinin Galimcan Tagan, Hasan Eren gibi Türkoloji bilimine katkıda bulunmuş bilim insanlarına referans olduğu yazışmaların da bilimsel değeri haizdir. Bir mektubunda da *Türk* kelimesinin anlamını izah etmektedir. (bk. 41 no'lu mektup)

Németh'in ikametgâhının Budapeşte Kuşatması'nda zarar gördüğünü ifade etmesi; kendisinin ülkesinin geleceğine dair endişelerini dile getirmesi (bk. 37 no'lu mektup); savaş sonrasında Macaristan'da gerçekleşen sosyalist devrimin neticesinde üniversitenin yeniden yapılanmasında kendisine de görev verilmesi (bk. 41 no'lu mektup) gibi hususlar da bu iki şahsiyetin kişisel yaşantılarını etkileyen siyasal ve sosyal gelişmelere örnektir. İkinci Dünya

⁶³ OSZK *Kézirattár* Fond 121/184, 40.

Savaşı'nda 1943 yılında kısa süreliğine Budapeşte'ye gelen Behiç Erkin'in Németh'e gönderdiği kartpostalı alışılmışın dışında Fransızca kaleme alması posta gönderilerinin kontrole tabi tutulduğu ihtimalini akla getirmektedir.

Yazışmalarda Erkin'in ifade ve üslubunda son dönem Osmanlı Türkçesini kullandığı, Németh'in de son derece seçkin bir lisan bilgisine sahip olduğu görülür.⁶⁴ Erkin de zaten hâtıratında Németh'i “*bu zat gayet güzel Türkçe konuşur ve yazar*” ifadesiyle takdim etmiştir.⁶⁵

KAYNAKÇA

Ağca, Hüseyin; “İbrahim Necmi Dilmen (1889-1945)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ibrahim-necmi-dilmen-1889-1945/> (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2022)

Aytepe, Oğuz; “Behiç Erkin (1876-1961)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/behic-erkin-1876-1961/> (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2022)

Çankaya, Ali, Mücellidoğlu; *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Cilt III, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969.

Erkin, Behiç; *Hâtırat (1876-1958)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Hacı, Sadık; “Hasan Eren – from Vidin to the peak of Turcology”, *Balkanistic Forum*, Vol.3/2021, 248-261.

Halıcı, Şaduman; “İsmail Müştak Mayakon'un Atatürk'ün Sofrasında Tuttuğu Notlar”, *Erdem*, Sayı 51 (2008), s.171-178.

Harris, George S.; *Atatürk's Diplomats & their Brief Biographies*, The Isis Press, Istanbul, 2010

İkinci Türk Dil Kurultayı, 1934: Müzakere Zabıtları, Tezler, Türk Dili Tetkik Cemiyeti, Ankara 1935.

Országos Széchenyi Könyvtar (OSZK) Kézirattár (Millî Széchenyi Kütüphanesi El Yazmaları Bölümü) Fond 121 (Németh Gyula hagyatéka) / 184

Országos Széchenyi Könyvtar (OSZK) Kézirattár Fond 121 (Németh Gyula hagyatéka) /

⁶⁴ Erkin'in hâtıratını yayına hazırlayan Ali Birinci ve Fahri Unan'ın değerlendirmesi de bu yöndedir ; bk. Ali Birinci, “Behiç Erkin'in Hayat Hikâyesi ve Hâtıratı”, Erkin, *age.*, XVII.

⁶⁵ Erkin, *age.*, 418.

137.

Özkaya, Olcay - Payaslı, Volkan; “Ayşe Afet İnan (1908-1985)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ayse-afet-inan-1908-1985/> (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2022)

Sağlam, Nuri, “Ruşen Eşref Ünaydın”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/rusen-esref-unaydin-1892-1959/> (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2022)

Salihov, Ahat; “Muhacir Başkurtların Türkiye’deki ve Diğer Ülkelerdeki Faaliyetleri”, *(ICANAS) Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 10-15.09.2007, Bildiriler: Tarih ve Medeniyetler Tarihi, Cilt V, (Yay. Haz. Zeki Dilek vd.), s.2593-2606.

Ungváry, Krisztián; *Battle for Budapest: One Hundred Days in World War II*, I.B.Tauris, London 2003.

Üçüncü Türk Dil Kurultayı, Müzakereler, Zabıtlar, Tezler, 1936, Türk Dil Kurumu, Ankara 1937.

Vásáry, István; “Németh, Gyula”, *Macar Türkologlar Küçük Biyografik Ansiklopedi*, (Yay. Gábor Fodor), Macaristan Büyükelçiliği – Türksoy Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı, Ankara, 2022, s.166-169.

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.11.6>

Volume 6/2 Spring

2022 p. 98-109

ANNE CONWAY'İN KARTEZYEN TÖZ DÜALİZMİNE YÖNELİK REDDİYESİNİN ÖZGÜNLÜĞÜ¹

THE ORIGINALITY OF ANNE CONWAY'S REFUTATION TOWARDS CARTESIAN SUBSTANCE DUALISM

S. Atakan ALTINÖRS*

ÖZ

Filozoflar arasında cereyan etmiş töz hakkındaki tartışmalar bakımından, günümüze Yeniçağ'dan hayli zengin bir literatür miras kalmıştır. Söz konusu literatürde, Hobbes, Descartes, Leibniz, Locke, Spinoza gibi dönemin meşhur filozoflarının eserleri öne çıkmaktadır. Kaleme almış olduğu tek eseriyle Anne Conway'in adı ise meşhur olmamıştır. Oysa Conway bu onto-teolojik eserinde, Kartezyen düalist metafiziğe yönelik güçlü bir reddiye ortaya koymuştur. Biri maddî, diğeryise gayrimaddî-spiritüel olmak üzere, birbirinden apayrı iki tür tözün mevcut olduğuna dair Kartezyen fikri eleştirmiştir. Conway'in düalizm bağlamında eleştiri oklarını açıkça yönlendirdiği Descartes dışında, hedef tahtasına yerleştirdiği ikinci bir filozof da vardır: Conway'in yakın dostu Henry More. "Ateizme karşı panzehir" başlığıyla kaleme aldığı risâlesini Conway'e ithaf etmiş olan More, âtil madde ve aktif gayrimaddî ruh [*spirit*] olmak üzere iki tür töz bulunduğuna inanır. Conway düalizm eleştirisine, yurttaşı Hobbes'un saf maddî töz inancını dayanak almamıştır. Conway'e göre tek tür töz vardır ve o ne saf spiritüeldir ne de saf maddî. Ne materyalist ne de spiritüalist bir pozisyonda duran Conway açısından "maddî" ve "spiritüel" denen şeyler, aslında sadece ikisinden birinden ibaret olmayan tek bir tür tözün farklı

¹Bu makale, 10-12 Haziran 2022 tarihlerinde Antalya'da düzenlenmiş olan 11. Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Sempozyumu'nda sunduğum bildirim genişletilmiş halidir.

* Doç. Dr., Galatasaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, E-mail: aaltinors@gsu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6072-288X, İstanbul, Türkiye.

“hâller”idir. Makelemizde Conway’in fikirleri ile Leibniz’in ontolojisi arasındaki benzerliğe ve farklılığa da değineceğiz. Böylece, makalemizin sonuç bölümünde, yaşadığı çağın önde gelen filozoflarının töz anlayışları karşısında Conway’in özgün pozisyonunu belirginleştirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *Yeniçağ felsefesi, ontoloji, zihin felsefesi, töz problemi, zihin-beden problemi.*

ABSTRACT

In terms of the debates about substance that took place among philosophers, a very rich literature has been inherited today from the Early Modern Age. In the mentioned literature, the works of famous philosophers of the period such as Hobbes, Descartes, Leibniz, Locke, Spinoza come to the fore. Anne Conway’s name did not gain fame with the only work she wrote. However, in this onto-theological work, Conway put forward a strong refutation towards Cartesian dualist metaphysics. She criticized the Cartesian conception that there are two distinct types of substance, one material and the other immaterial-spiritual. Apart from Descartes, to whom Conway clearly directs the arrows of criticism in the context of dualism, there is a second philosopher placed on the target: Conway’s close friend Henry More. Dedicating his treatise “Antidote against to atheism” to Conway, he believes that there are two types of substances: Inert matter and active immaterial spirit. Conway did not base her critique of dualism on his compatriot Hobbes’ belief in pure material substance. According to Conway, there is only one type of substance, and it is neither purely spiritual nor purely material. For Conway, who is neither materialist nor spiritualist, things called “material” and “spiritual” are different “modes” of a single type of substance, which is not actually just one of the two. In our article, we will also touch on the similarities and differences between Conway’s ideas and Leibniz’s ontology. Thus, in the conclusion part of our article, we will try to clarify Conway’s original position against the substance understandings of the leading philosophers of her age.

Keywords: *Early modern philosophy, ontology, philosophy of mind, substance problem, mind-body problem.*

1. Giriş

Başlıkta da belirttiğimiz gibi bu metnimizde, Anne Conway’in Kartezyen töz düalizmine yönelik reddiyelerini ve kendi töz anlayışını değerlendirmeyi amaçlıyoruz. Bu

TOBİDER

amaca yönelik incelemelerimizi, dört alt başlık hâlinde takdim edeceğiz. Girişimizi takip eden ilk alt başlıkta, dilimizdeki mevcut felsefe literatüründe (eserinin çevirisi hariç) ismi geçmeyen Conway'in biyografisinin ve bibliyografisinin ana hatlarına değineceğiz. Bu teşebbüsümüzde özellikle, Conway hakkındaki şu iki monografiyi referans alacağız: Sarah Hutton'ın *Anne Conway: A Woman Philosopher* (2004) başlıklı kitabı ve Jonathan Head'in *The Philosophy of Anne Conway: God, Creation and the Nature of Time* (2020) başlıklı kitabı. Sonraki alt başlıkta Kartezyen töz düalizmini ana hatlarıyla gözden geçireceğiz ve Conway'in ona yönelik reddiyesini işleyeceğiz. “Sonuç” bölümümüzde ise, Conway'in, yaşadığı çağın önde gelen filozoflarının töz anlayışları karşısındaki özgün pozisyonunu belirginleştirmeye çalışacağız. Özellikle de Leibniz'in Monadoloji'sini hangi surette önelediğini ele alacağız. İlk olarak, Conway'in biyografisi ve bibliyografisiyle başlayalım.

2. Conway'in biyografisi ve bibliyografisi

Londralı asilzâde bir ailenin kızı olarak dünyaya gelen Anne (kızlık soyadı: Finch) Conway (1631-1679) çağının cinsiyet ayrımcısı zihniyetinin bir uzantısı olarak üniversitede öğrenim görme şansı bulamamıştır (Head, 2020: 2). Buna mukabil, özel öğretmenlerin ona evde matematik, lisan (Latince, Yunanca, muhtemelen Fransızca ve İbranice) ve felsefe dersleri verdiği, dolayısıyla yaşadığı dönem için iyi bir eğitim aldığı nakledilmektedir (Derksen, 1998). Conway'in eserinin baskısındaki yayıncının takdim yazısı da onun donanımına şahitlik eder: “... hemcinslerinin çok ötesinde bir bilgi birikimine sahip, Yunanca ve Latince edebiyata ziyadesiyle hâkim ve özellikle de her türlü felsefeyi hatmetmiş bir kadının birkaç yıl önce kaleme aldığı...” (Conway, 2020: 1). Conway'in felsefi ve teolojik fikirlerinde, esasen iki olayın belirleyici olduğu söylenebilir. İlki, genç kızlığında, Cambridge'deki Christ's College'a devam eden üvey kardeşi John Finch'in hocası Henry More ile tanışmasıdır. Kartezyen düşüncüyü benimsemiş olan More da bir düalistti; yani ilham aldığı Descartes gibi o da hem cismanî tözün hem de gayricismanî tözün mevcudiyetine inanıyordu. Stanford Encyclopedia of Philosophy'ye yazmış olduğu “Henry More” maddesinde John Henry (2008), More'un kâinatta âtil madde ve aktif gayrimaddî ruh [spirit] olmak üzere iki tür töz bulunduğuna inandığını kaydederek onun “doğanın ruhu” [spirit of nature] mefhumuyla, Tanrı ile, mekanik bir işleyişe sahip olan gayrimaddî doğa arasındaki ilişki meselesine çözüm getirmeye çalıştığını saptar. More ile hayatının sonuna dek sürecek bir dostluk kuran Conway, görüşmeleri ve mektuplaşmaları (ve de eşinin

muhteşem kütüphanesi) sayesinde felsefe alanındaki bilgi birikimini daha da derinleştirir. More dostluklarının bir nişanesi olarak *An Antidote against to Atheism* başlıklı risâlesini “Pek muhterem Vikontes Conway’e...” sözleriyle (More, 2022) ona ithaf edecektir. Conway bu döneminde More’un etkisiyle Kartezyen felsefeye müstesna bir ilgi ve bağlılık duyar. Ne var ki Conway, birazdan belirteceğimiz sonraki fikrî döneminde, Kartezyen felsefe kadar (dostluklarına hürmeten adını zikretmeden) More’un risâlesindeki düalizmi de eleştirecektir.

İkincisi olaya gelirsek, bu, bir hekim, simyacı ve Hristiyan Kabalacı olan Francis Mercury van Helmont ile ve hem de onun, kitabını yazmasına yardım ettiği bir arkadaşıyla tanışmasıdır. Şöyle ki, dönemin en iyi özel kütüphanelerinden birine sahip Vikont Conway ile evlenerek Vikontes Conway unvanını almasının ardından yeni yuvasında, çocukluğundan beri mustarip olduğu periyodik hastalık nöbetleri sebebiyle, van Helmont’a muayene olur. Müteakiben, hususî doktoru olarak istihdam edilecek van Helmont Vikontes’in hayatının son on yılı boyunca Conway çiftinin mülkünde yaşayacaktır (Hutton, 2003). Böylece doktoru ile Vikontes arasında teoloji ve felsefe konuları ekseninde sürecek derin bir entelektüel arkadaşlık kurulacaktır. Head’in naklettiğine (2020) göre, Van Helmont, Vikontes’i, o sıralarda Kabbala Denudata adlı kitabın yazımı üzerinde birlikte çalıştığı Christian Freiherr Knorr von Rosenroth ile tanıştır. Hem hekimiyle, hem de von Rosenroth ile yıllara yayılan sohbetlerinin etkisiyle Conway hayatının sonuna kadar Hristiyan bâtinî ve Kabalistik düşüncesiyle ilgilenecektir. Conway’in el yazmalarında, Kabbala Denudata başlıklı kitaba da birçok atıf vardır. Kartezyen düalizme yönelik reddiyesine temel teşkil edecek fikrî dönüşümü de muhtemelen o yıllarda gerçekleştirmiştir.

Conway’in ilk ve tek felsefî eserinin yayımlanmasının safahati şöyle özetlenebilir: Conway onto-teolojik fikirlerini, ana dilinde, el yazısıyla bir deftere kaydetmiştir. Yayıncısı (muhtemelen More), bunu, okura hitabında şöyle ifade edecektir: “... Descartes’ın ilkelerini öğrenir öğrenmez, bu ilkelerdeki hataları görmüş ve bilahare gerçek Kadim Felsefe yazılarına dair okumalarından o kadar çok şey keşfetmiştir ki ... kendi kullanımı için minik minik ve silik bir el yazısıyla kaleme almıştır” (Conway, 2020: 1). Bu İngilizce el yazması nüsha (okunaksız bazı kısımları yayımlanacak kitapta yer almayacaktır), müellifinin ölümünden sonra, hekimi ve arkadaşı van Helmont tarafından, dönemin bilim ve felsefe dili olan Latinceye kamuoyuna takdim edilmek üzere tercüme edilerek 1690 yılında Amsterdam’da *Opuscula Philosophica* başlıklı (ve yazarların adlarının belirtilmediği) bir

derleme kitabın içinde yayımlanmıştır. Orada, Conway'in yazdıkları şu başlığı taşır: Principia philosophiae antiquissimae et recentissimae de Deo, Christo et Creatura id est de materia et spiritu in genere. Daha sonra, el yazması defter kayıp olduğundan, bu Latince edisyondan tekrar İngilizceye tercüme edilerek yayımlanması ise, Conway'in ölümünden 13 sene sonra 1692'de gerçekleşmiştir: The Principles of the most Ancient and Modern Philosophy: Concerning God, Christ, and the Creature; that is, concerning Spirit, and Matter in General (bu nüshayı kaynak alan Türkçe tercüme de iki yıl önce, En Kadim ve Modern Felsefenin İlkeleri kısa başlığıyla yayımlanmıştır). Metin okunduğunda, başlığındaki “en kadim...” ile kastedilenin, Kabalacılık ve yeni Platonculuk olduğu görülür. Bu bahis, mevcut incelememizin odak noktasının dışında kaldığından, sadece şu tespitle yetineceğiz: “Sudûr”, Kabalacılık'ta ve yeni Platonculuğun kurucusu Plotinos'ta müştereken rastlanan bir doktrin olup mahlûkatın varlığa gelişini, Tanrı'dan bir sıra düzeni hâlinde sâdır olma süreci ile izah eder. Bu süreçte Tanrı'dan sâdır oluş sıralarına izafen mahlûkatın arasında bir derecelenme veya hiyerarşi söz konusudur (varlıkların Tanrı'dan sâdır olduğu varsayımının, “yoktan yaradılış”ı dışarıda bıraktığını da eklemek gerekir). Benzer bir sudûr ve varlıklar hiyerarşisi mefhumu, Conway'in eserinde de carîdir. Başlıktaki “en modern...” ifadesiyle ise, Conway Kabbala Denudata'da serdedilmiş fikirler ile birlikte kendi onto-teolojik görüşünü kastediyor olsa gerek. Artık, Conway'in “eleştirel hareket noktası” aldığı Kartezyen düalizmi ve buna karşılık onun özgün ontolojik görüşünü incelemeye geçebiliriz.

3. Sunuş

Dilimizde “töz” veya “cevher” ile karşıladığımız Latince substantia terimi, “şeylerin altında duran veya onlara zemin teşkil eden şey”i belirtir (Robinson, 2004); “o şey”in ne tür bir mahiyeti olduğu, fiziksel mi yoksa spiritüel veya zihinsel mi olduğu, tek bir tür mü yoksa birden fazla türde mi olduğu biçimindeki sorular ekseninde, töz problemi felsefe tarihindeki en büyük problemlerden, en hararetli tartışma konularından biridir. Kabaca söylendiğinde, töz problemine yönelik görüşler, düalizm ve monizm olmak üzere iki grupta tasnif edilir. Monist görüşler, tözün ya fiziksel ya spiritüel olduğunu savunurken düalist görüşler her iki töz türünü de kabul eder. Descartes da bu probleme düalist bir perspektiften çözüm aramıştır.

Descartes “töz” mefhumundan anladığı şeyi şöyle açıklar: “Tözden, mevcut olmak için sadece kendisine ihtiyaç duyacak surette var olan bir şeyi anlıyoruz” (1824: 95).

Descartes, bu tanım icabı da esasen “töz” adına lâayık yegâne varlığın Tanrı olduğunu vurgular. Ona göre, yaratılmış şeyler için kullanılan ikinci anlamdaki “töz” ise, [yaratılmış] başka hiçbir şeyin yardımı olmaksızın mevcut olabilen şeylere işaret eder (1824: 95). Descartes, işte bu ikinci anlamda tözleri, öznelikleri bakımından iki türe ayırır: Enine, boyuna ve derinlemesine yer kaplama, yani kısacası uzamlılık [1] cismanî tözün -yani maddenin- özneliğidir, düşünce ise [2] zihinsel tözün (1824: 95). Böylece Descartes kâinata biri maddî, diğeryse maddeden tamamen münezzehe iki tür yaratılmış töz olduğunu savunur: Düşünmeyen uzamlı madde ve yer kaplamayan düşünen zihin. Descartes bu surette, Antikçağ’dan itibaren felsefe tarihinin her döneminde rastlanan düalist ontolojilerin bir benzerini savunmuştur.

Genel olarak bütün töz düalizmleri gibi, Kartezyen düalizmin de izah etmekle mükellef olduğu hâlde bunu ne kadar başarabildiğini düşündüren bir husus vardır: Bambaşka olduklarını savunduğu iki töz türünün nasıl olup daha etkileşebildiği. Özel olarak da insanda, zihin veya ruh ile bedenin hangi surette etkileştiği. Descartes bir yandan ruhun tabiatı icabı “ne uzamla ne boyutlarla ne de bedenin müteşekkil olduğu maddeyle hiçbir bağlantısı olmadığı”nı savunurken (1995: 122) diğeryandan ise ruhun maddî bedenle nasıl etkileştiğini açıklamaya çabalar. Bu esnada, bambaşka iki tözün etkileştiği merkez olarak, beyindeki kozalaksı bezi gündeme getirir (1995: 122-123). Ruhun işlevlerini, beynin -günümüzde “epifiz bezi” olarak adlandırılan- bu bölümünde ifa ettiğini öne sürer. Descartes’ın “ruhun merkezî karargâhı” diye nitelendirdiği bu beze, yer kaplamadığını ilke aldığı ruhun bedendeki “yer”i olarak işaret etmesi çelişkilidir. Descartes ruhun, kozalaksı bezi ne tür bir fiziksel kuvvet yoluyla harekete geçirdiğine dair bir açıklama sunmuş değildir. Gayrimaddî ruhun, fiziksel bir organ olan beyin üzerindeki etkisi bakımından sunabildiği izah en niyetinde, “ruh beyni ve o yolla da bedeni etkiler, çünkü ruh ile, -onun merkez karargâhı- kozalaksı bez sıkı sıkıya bitmiştir”den ibarettir. Kartezyen düalizm “farz ettiği” etkileşime rağmen, zihnin beyne nasıl kumanda ettiği hususunda tatminkâr bir argüman ortaya koymaz.

Conway’in kendi töz anlayışını, tam da bu sebeple, yani Kartezyen düalizmin apayrı iki töz türünün etkileşimini izahta güçlük çekmesinden hareketle inşa ettiği söylenebilir. O, yaratılışı itibariyle zaten hem fiziksel hem de spiritüel olan tek bir tözden müteşekkil bir dünya tasavvuru yoluyla bu güçlüğün üstesinden gelecek bir ontoloji teklif edecektir. Bu surette, çağdaş zihin felsefesinde “zihin-beden problemi” adıyla bilinen

probleme dolaylı bir cevap da vermiş olacaktır. Kendisi uzamlı olmayan zihnin ya da ruhun uzamlı doğadaki bir bedende konumlanışını, Kartezyen görüşten daha makulce açıklamayı deneyecektir.

Conway'in Kartezyen töz düalizmine yönelik reddiyesine geçerken, onun eserinin esasen bir "onto-teolojik" deneme karakteri sergilediğini belirtelim. Mevcut metnimizde biz ise onun eserinin "teolojik" kısmına sadece gerektiği kadar değineceğiz ve örneğin onun "teodise"sini veya Kabalacı Hristiyanlık yorumunu bir kenara bırakarak mümkün olduğunca ontolojisine odaklanacağız. Onun ontolojisinde üç kerteriz noktası saptayarak başlamak yerinde olur: [1] Kâinat ve bütün mahlûkat kaadir-i mutlak Tanrı tarafından yaratılmış olup özü bakımından üç varlık türü mevcuttur: Yüce Tanrı, aracı İsa ve en alttaki diğer mahlûkat (Conway, 2020: 37). Bu önermesi, Conway'in ontolojisinin bazı yazarlar² tarafından üç ayrı töz türünü varsayan "trialist" bir ontoloji olarak değerlendirilmesine gerekçe teşkil etmiştir. [2] Bireylerin (Pavlus'un Yahuda'ya ya da Yahuda'nın Pavlus'a) değil, ama türlerin birbirine (atın insana, insanın toprağa) tahavvülü [transmutation] mümkün olduğu gibi (2020: 48), her beden/cisim bir ruha/zihne, her ruh/zihin de bir bedene/cisme dönüşebilir, çünkü beden ile zihin arasında sadece hâl bakımından [in modo] ve derece ile âlâkalı bir ayırım vardır, özsel bir ayırım değil (2020: 57). Söz konusu tahavvül, mahlûkatın işledikleri hayırlarla ya da günahlarla gerçekleşir; bir mahlûk da böylece varlıklar hiyerarşisinde yukarıdan aşağıya veya tersine bir yönde dönüşür (2020: 59). Bununla birlikte Conway, tahavvülü ve varlık hiyerarşisindeki basamaklarda yükselmeyi kabul etmesinin, asla Tanrı'nın ulviyetine erişmeye kapı aralama anlamına gelmediğini, o ulvî basamağın mahlûkata kapalı olduğunu da kesin bir dille söyler (2020: 99). [3] Her ruhun/zihnin kendi bedeni/cismi, her beden/cismin de kendi ruhu/zihni vardır (2020: 55). Zihinler ile bedenler birbirine öyle kopmaz bağlarla bağlıdır ki hiçbir beden zihinsiz olamaz (2020: 91). "Peki, ama neden?" sorusu akla gelir: Zihinler ile bedenler/cisimler arasındaki kopmaz bağın sebebi nedir? O, zihinlerin ya da ruhların bedenlere, özellikle de birleştikleri ve içinde yaşadıkları bedenlere büyük bir sevgiyle ve arzuyla bağlı olduğunu savunur ve ekler: "Bir şeyi başka

² Söz konusu yazarlardan ikisinin adını anarsak: Gordon-Roth, Conway'in genel ontolojisini monist olmaktan çok "trialist" kabul ettiğini kaydeder (2018: 283). Boyle da benzer biçimde şu tespitte bulunur: «Genellikle bir monist olarak etiketlenir, ama Conway aslında dönüşebilirlik bakımından farklılık gösteren üç temel töz türü teşhis eder. Bu üç tür sırasıyla Tanrı, Mesih ve yaratıklardır. Üç töz, özneliklerinde farklılaştığından, Conway'in görüşü, monizmden daha isabetli bir şekilde "trializm" diye nitelendirilebilir» (Boyle, 2006: 177).

bir şeye taşıyan her türlü sevgi ya da arzunun temeli bunların aynı doğaya ya da töze sahip olması ya da bunların birbirine benzemesi, tek bir zihinden çıkması ya da varlığını başka bir varlıktan almasıdır” (2020: 66). Öyle anlaşılmaktadır ki (sudûr nazariyesi taraftarı olduğunu sezdirenen bir surette) bidayette bütün varlıkların Tanrı’dan neş’et ettiğini ve Tanrı’nın da saf ruh olduğuna inanması bakımından Conway için cismanî ve spiritüel unsurlar birbirine yâd değil, âşinadır. Üstelik de ona göre bütün bedenlerin/cisimlerin “birden fazla” zihni vardır (2020: 91). Zihinlerin bir bedenden ya da cisimden diğerine kolaylıkla geçebildiğini savunan Conway zihinlerin cisimler ile birlikteliğini “tutsaklık” benzetmesiyle tarif eder: “Zihinlerin belli sert bedenlerdeki bu tutsaklığı ve bedenler yumuşadığında özgürleşmeleri, zihin ile beden tek bir orijinal doğaya ve töze sahip olduklarına, beden sabit ve yoğunlaşmış zihinden başka bir şey olmadığına, zihnin ise uçucu bedenden başka bir şey olmadığına dair net bir savdır” (2020: 91). Buraya kadar aktardıklarımızdan Conway’in “tek töz”, yani monizm savunucusu olması yanında, doğadaki bütün varlıkların hem zihinsel hem de cismanî çok sayıda yapı taşının kombinasyonundan mürekkep olduğuna inandığı da anlaşılmaktadır. Eserinin başka bir faslında da şöyle der:

«...gerek bir insanın gerek bir hayvanın bedeni tek bir bedende toplanmış ve belli bir düzende dizilmiş sayısız bedenler topluluğundan başka bir şey değilse, aynı şekilde insanın ya da hayvanın ruhu da bu bedende birleşmiş sayısız ruhun toplamıdır [...] her insan, daha doğrusu her mahlûk birçok ruha/zihne ve bedene sahiptir. (İnsanlarda var olan bu ruhlardan birçoğuna Yahudiler tarafından Nizzuzuth, yani kıvılcım denir.)» (2020: 55).

Böylece Conway’in nazarında her mahlûk, (bir benzetmeyle söylersek atomların kümeleşmesi gibi) kümeleşmiş olan hem spiritüel hem de cismanî yapı taşlarından müteşekkildir. Conway’in bu görüşü, Leibniz’in kâinatın metafiziksel atomları telâkki ettiği monadlarını ve her türlü (taş, bitki, hayvan, insan, vs.) mahlûkatı onların kümeleşmeleriyle izah etme tarzını ziyadesiyle andırmaktadır. Benzerliğe işaret etmek üzere Monadoloji’nin ilk üç cümlesini gözden geçirelim:

«[1] Burada sözünü edeceğimiz Monad, bileşiklere giren, yalın/basit bir cevherden başka bir şey değildir; yalındır, yani kısımları yoktur. [2] Ve mademki bileşikler vardır, yalın cevherler de olmalıdır; zira bileşik olan, yalın olanların kümeleşmesinden ya da aggregatum’undan başka bir şey değildir. [3] Hiçbir kısmın/parçanın olmadığı yerde de ne

uzam, ne şekil, ne de bölünebilme imkân dâhilindedir. Ve bu Monadlar, Tabiatın hakikî Atomları ve tek kelimeyle şeylerin unsurlarıdır» (Leibniz, 2018: 39).

Metnimizin sonuç kısmında iki filozof arasındaki benzerliğe tekrar döneceğiz. Şu hususu da vurgulamak gerekir ki Conway'e göre, spiritüel varoluş tarzı/hâli, cismanî varoluş hâlinde daha üstündür (2020: 58); dolayısıyla da bir mahlûk ne kadar spiritüel hâle dönüşürse, varlıklar hiyerarşisinde o kadar üst basamağa yükselir ve saf ruh olan Tanrı'ya yaklaşır (2020: 58).

Neticede Conway için “saf spiritüel töz” tasavvurunun (Tanrı haricinde) bir oksimoron olduğu, var olması imkânsız bir şeye tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Conway Kartezyen metafiziğin hayatiyet unsurundan yoksun “ölü maddî töz” tasavvurunun da yanlış olduğunu öne sürer: “... ölü maddenin tümüyle bir gayrivarlık, salt bir kurgu ve uydurma ve imkânsız olduğunu söylemek gerekir” (2020: 65). Conway Kartezyen felsefenin, her türlü candan ve algıdan mahrum saydığı bedeni/cismi ölü bir kütle addetmesini eleştirir (2020: 96) ve şunu ekler:

«Bu büyük hata, beden ile zihnin birbirine karşıt şeyler olduğunu ve birbirlerine dönüşemeyeceğini söyleyen ve dolayısıyla bedenleri her türlü can[an]/hayat[an] ve duyudan/algıdan mahrum gören herkese hamledilmelidir. Bu bizim felsefemizin temel kaidelerine tamamen aykırıdır. Bu sebeple felsefemizi [...] temel ilkeleri bakımından Descartesçilik karşıtlığı³ diye adlandırmak daha doğru olur» (2020: 96).

Böylece Conway, Kartezyen ölü madde anlayışına karşı, her cismin/bedenin doğada belli bir can veya ruh/zihin olduğunu ve de algılar yanı sıra arzu, keyif, keder gibi hislere sahip olduğunu savunur (2020: 58). Conway'in fiziksel cisimlere de canlılık vasfı atfetmesi, aşağıda açıklayacağımız surette, Leibniz'in onunla hemfikir kalacağı bir noktadır.

4. Tartışma ve Sonuç

Yukarıda açıkladığımız üzere Conway, Descartes'ın ve en başta hocası More gibi Kartezyenlerin, biri maddî, diğeryse maddeden tamamen münezzehe iki tür yaratılmış töz bulunduğu iddiasını reddeder. Kartezyen “düşünmeyen uzamlı madde” ve “yer kaplamayan düşünen zihin” çifte töz anlayışını hükümsüz kılmak üzere yeni bir ontoloji teklif eder. Conway Kartezyen düalizme yönelik reddiyesinde, yurttaşı Hobbes'un saf maddî töz

³ Vurgulamak için italik yazdık.

inancını dayanak almadığı gibi, (hemen ardından Leibniz'in savunacağı) saf spiritüel töz inancını da dayanak almamıştır. Conway, Hobbes ile kıyasladığında Descartes'ı ehvenişer bulur ki gerekçesini tahmin etmek hiç de zor değildir: Hobbes'un materyalizmi. O Tanrı'nın bile maddî tözden ibaret olduğunu öne sürecek kadar ileriye gider, ki Descartes en azından gayrimaddî bir ruh/zihin olarak Tanrı tasavvuruna sahiptir (2020: 97). Evet, Hobbes gibi Conway'e göre de tek tür töz vardır, fakat o ne saf maddîdir ne de saf spiritüel. Bu noktada bir parantez açarak, Conway'in ontolojisi hakkında yapılmış olan "tirialist" tespitlerine katılmadığımızı belirtelim. Metnimizin 1 numaralı dipnotunda belirttiğimiz gibi Gordon-Roth ile Boyle, Conway'in "Tanrı, Mesih ve yaratıklar" şeklindeki üçlü tasnifinden hareketle onun ontolojisini "tirialist" diye nitelendirmiştir. Bizse, Conway'in ontolojisinin monist karakterde olduğunu düşünüyoruz. Fakat, monizmin hangi versiyonu? Yaratıkların hem cismanî hem de spiritüel olduğunu savunması, Conway'in, monizmin "spiritüalist" bir versiyonunun taraftarı olduğu çıkarımında bulunmanın önündeki engeldir. Tanrı'nın zâtı konunun dışında tutularak, yani sadece yaratılmış doğa bakımından söylendiğinde: Ne materyalist ne de spiritüalist bir pozisyonda duran Conway açısından "maddî" ve de "spiritüel" denen şeyler, yukarıda eserine atıfla kaydettiğimiz gibi, sadece ikisinden birinden ibaret olmayan tek bir töz türünün farklı "hâller"idir. İşte tam da bu gerekçeyle, onun ontolojisinin "nötr monizm" diye nitelendirilmeye cevaz verdiği kanısındayız. Spinoza'da ve Hume'da görüldüğü kadar, çağdaş felsefede de (örneğin Russell'da) rastlanacak nötr monizm ya da diğer bir adlandırmayla "çift veçhe" [double aspect] teorisi, gayricismanî zihinlerin de fiziksel cisimlerin de ayrı "tözler" olarak mevcut bulunduğuna itiraz eden bir yaklaşımdır. Priest'in belirttiği gibi (2018: 119), çift veçhe teorisine göre, zihinsel/ruhsal olan ve fiziksel olan, altlarında yatan ve onlardan birine indirgeyemeyeceğimiz aslî bir realitenin iki veçhesidir. Anlaşılacağı üzere, monizmin bu versiyonunun "nötr" diye nitelendirilmesinin sebebi, tâbir câizse, iki farklı töz türü adayından herhangi biri lehine oy kullanmamasıdır. Böylece "nötr monizm", mahiyeti hakkında pozitif bir belirleme yapmaktan kaçındığı tek bir töz türünün, fiziksel ve zihinsel/ruhsal iki veçhe sergilediğini esas alır.

Son olarak Conway'in eserinin ve düşüncelerinin, hak ettiği itibarı görmemesine ve isminin Yeniçağ'da gölgede kalmasına değinerek bitirelim. Gerek el yazmalarının anonim olarak yayımlanmasının, gerekse bir kadın filozof olarak yanlış çağda dünyaya gelme talihsizliğinin neticesiyle, Conway'in ismi gölgede kalmıştır. Oysa ki Hutton'un da belirttiği

gibi (2003) Conway, Leibniz'in sistemini hayli andıran bir öngöründe bulunmuştur⁴. Peki neden "hayli andıran"? Yani, aralarındaki benzerlik nedir? Ve buna ikinci bir soru eklersek, aralarındaki farklılık nedir? Sorduğumuz bu iki sorunun ikincisini önce cevaplayalım. Leibniz saf spiritüel (ve tek) bir töz türünden, yani monadlardan müteşekkil olduğunu düşündüğü kâinata, farkındalık hiyerarşisinde en alt basamaktaki koma durumunda bulunan monadların kendilerini, bizim "madde" dediğimiz bir surette; buna mukabil farkındalık hiyerarşisinde üst basamaklardaki monadların ise kendilerini "zihin" [esprit] denen bir surette dışa vurduğunu düşünür. Yani bizim "madde" dediğimiz şey esasen, spiritüel tözün fenomenal plandaki tezahürüdür. Bu bakımdan Leibniz daha ziyade "spiritüel monizme" yakın durmaktadır. Oysa Conway, yukarıdaki paragrafımızda da ifade ettiğimiz gibi, töz problemi bakımından "nötr monizm" diye nitelendirmemize imkân tanıyan bir pozisyon sergiler. İlk sorunun cevabına gelirsek... İki filozofun teodiseleri arasındaki kısmî benzerliği izah etmeye girişmeksizin şu çarpıcı noktaya işaret etmekle yetinelim: Conway ile Leibniz'in ontolojileri arasındaki en önemli benzerlik, "vitalizm" ortak paydasıdır. Leibniz'in ontolojisi, iştiha ve algı gibi kapasiteleri olduğunu savunduğu monadlardan müteşekkil canlı kâinat tasavvuruyla vitalist bir ontolojidir. Her cismin/bedenin doğada belli bir can veya ruh/zihin olduğunu ve de algılar yanı sıra arzu, keyif, keder gibi hislere sahip olduğunu savunması itibariyle Conway aslında bu tür bir vitalist ontolojinin taslağını Leibniz'den hemen önce ortaya koymuş olma payesine sahiptir. Onların peygamberinin dediği gibi: "Öyleyse Sezar'ın hakkını Sezar'a verin..." [Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari...] (Matta: 22: 21).

KAYNAKLAR

Boyle, D. (2006). "Spontaneous and Sexual Generation in Conway's Principles". in Smith, Justin E. H. (ed.), *The Problem of Animal Generation in Early Modern Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 175-194.

Conway, A. (2020). *En Kadim ve Modern Felsefenin İlkeleri*. Çev: Ferit Burak Aydar. İstanbul: İş Bankası Kültür yay.

Derksen, L. D. (1998). "Anne Conway's Critique of Cartesian Dualism".

⁴ Hutton (2003), bu hususta şöyle bir tespitte bulunarak doğrudan bir "esinlenme" ihtimâli gündeme getirir: Leibniz, *Principia philosophiae antiquissimae et recentissimae*'in -muhtemelen de Conway ile ortak arkadaşları van Helmont tarafından Leibniz'e hediye edilmiş olan- bir nüshasına sahiptir.

<https://www.bu.edu/wcp/Papers/Onto/OntoDerk.htm>

Descartes, R. (1824). Les principes de la philosophie. in Œuvres de Descartes, tome: III, (éd. par Victor Cousin), Paris: chez F. G. Levrault.

Descartes, R. (1995). Les Passions de l'âme, Paris: Bookking International.

Gordon-Roth, J. (2018). "What Kind of Monist is Anne Finch Conway?". Journal of the American Philosophical Association, volume 4, issue 3, fall 2018, pp. 280-297. DOI: <https://doi.org/10.1017/apa.2018.24>

Head, J. (2020). The Philosophy of Anne Conway: God, Creation and the Nature of Time. Bloomsbury Publishing.

Henry, J. (2008). "Henry More". Stanford Encyclopedia of Philosophy. Erişim adresi: <https://plato.stanford.edu/entries/henry-more/>

Hutton, S. (2003). "Lady Anne Conway" maddesi, Stanford Encyclopedia of Philosophy. Erişim adresi: <https://plato.stanford.edu/entries/conway/>

Hutton, S. (2004). Anne Conway: A Woman Philosopher. New York: Cambridge University Press.

İncil. Erişim adresi: <https://www.bible.com/bible/823/MAT.22.21.VULG>

Leibniz, G. W. (2018). Monadoloji & Metafizik üzerine Konuşma, Çev: Atakan Altınörs, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat yay.

More, H. (2022). An Antidote against to Atheism. Erişim adresi: https://en.wikisource.org/wiki/An_Antidote_Against_Atheism

Priest, S. (2018). Zihin Üzerine Teoriler. Çev: Ayhan Dereko, İstanbul: Litera yay.

Robinson, H. (2004). "substance", Stanford Encyclopedia of Philosophy, Erişim adresi: <https://plato.stanford.edu/entries/substance/>

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.11.7>

Volume 6/2

2022 p. 110-118

A COMPARATIVE STUDY ON KATE CHOPIN'S "A RESPECTABLE WOMAN" AND SEVGİ SOYSAL'S "TANTE ROSA AFOROZ EDİLİYOR"

KATE CHOPIN'İN "A RESPECTABLE WOMAN" VE SEVGİ SOYSAL'IN "TANTE ROSA AFOROZ EDİLİYOR" ESERLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Esengül SAĞLAM CAN*

ÖZ

Feminist edebiyat eleştirisi, edebî bir eserde kadınların neler yaptıklarına, erkeklerle nasıl etkileşime girdiklerine, toplumdaki rollerinin neler olduğuna, ahlaki ve sosyal kodların onlar için neler ifade ettiğine odaklanır. Bu eleştiri kuramı, okunan her metne yeni değerlendirmeler, tarihsel, toplumsal ve disiplinler arası bakış açıları sunar ve beraberinde kadın yazarların eserlerini farklı bir perspektifle ve kadın duyarlılığıyla sunmaları önem kazanır. Bu makalede, eserlerinde sadece kadının bireysel duygularını anlatmakla kalmayıp içinde buldukları toplumların ataerkil yapısını da eleştiren Kate Chopin ve Sevgi Soysal'ın öykülerindeki kadın karakterler ve temalar karşılaştırılmaktadır. Feminist edebiyat eleştirisi çerçevesinde incelenen Chopin'in "A Respectable Woman" ve Soysal'ın "Tante Rosa Afroz Ediliyor" öykülerinden hareketle yazarların kadınlık kültürünü eserlerinde ne şekilde ele aldıklarına ve kadın imgesini nasıl şekillendirdiklerine odaklanılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, her ne kadar farklı zaman dilimi, toplum yapısı ve kültür ortamında bulunsalar da kadın

* Arş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, E-mail: esengulsaglam@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3614-0219, İstanbul, Türkiye.

yazarlar ve kadın kahramanların ataerkil toplum düzeninin politikaları karşısında benzer özellikler taşıdıklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kadınlık, Feminist Edebiyat Eleştirisi, Kadın Yazarlar, Kate Chopin, Sevgi Soysal.*

ABSTRACT

Feminist literary criticism focuses on what women are doing in a fictional work, how they interact with men, what the moral and social codes for women are, and what the women's role in society is. Feminist criticism provides new evaluations and historical, social, and interdisciplinary points of view to every text. It is also thought that women writers look at the world differently and create their works within a predominantly female sensibility. This study presents a comparative analysis of the themes and heroines in the short stories "A Respectable Woman", by Kate Chopin, and "Tante Rosa Aforoz Ediliyor", by Sevgi Soysal. Sevgi Soysal and Kate Chopin not only describe the individual feelings of women but also criticize the patriarchal structure of society in their works. By doing a feminist reading, it will be tried to understand the aims of Chopin and Soysal while describing and demolishing the cult of ideal womanhood in their writings. In this article, the woman image will be problematized in the light of feminist literary criticism, and it is examined how this image is shaped in these short stories. It is aimed to show that although the authors and short stories' protagonists are from different eras, societies, and cultures, the reflections of politics, controlled by patriarchy, have similar characteristics.

Key Words: *Womanhood, Feminist Literary Criticism, Woman Writers, Kate Chopin, Sevgi Soysal.*

INTRODUCTION

Feminism is a doctrine based on women's rights struggles in a patriarchal society. Feminist literary criticism, shaped around the works of researchers such as Virginia Woolf, Kate Millet, Sandra M. Gilbert and Susan Gubar, is based on interpreting literary creations around the image of a woman and examining the relation of the image in question with the place of women in the patriarchal order. According to Berna Moran, feminist literary criticism developed in the 1960s as a part of the feminist movement and started by revealing the attitude towards women in the works of male writers. It turned to women writers,

TOBİDER

determined the features in their works, and tried to prove that women writers formed an independent tradition in the history of literature. Then, it stated that language was a tool to humiliate and oppress women in patriarchy. In this regard, the critics draw attention to women writers who have a different tradition and discourse because of the fact that women have been exposed to the same oppression in history. In these circumstances, it is expected for women writers to comprehend the world and life more distinctly than male writers. But differences are not due to a natural dissimilarity; these are the results of similar tensions in women's experiences in the community. Women form a subculture in communities; therefore, there is a unity or a similarity between the experiences, behaviours, and values in women writers' works. (2002, p. 255/262)

Chopin and Soysal are controversial writers in their own countries. Kate Chopin is an American writer, once considered notorious by her period and ignored several times because of her unaccepted and extraordinary ideas implied in her novels and short stories. She was an example of a writer whose ideas were ahead of her time. By the early 1890s, Kate Chopin gained a national reputation for publishing her short stories. In her later works, Chopin dealt with young heroines stressed in traditional domestic conditions. Her literature career ended after *The Awakening* was published. Chopin's books were banned by the libraries of St. Louis, and she was removed from membership in the St. Louis Fine Arts Club. Her publisher cancelled the publication of the third short story collection. Chopin's works were condemned to be inappropriate for social criteria and morals, and Chopin and her literary works were forgotten for some time until resurrected in 1969. (Ed., 2022)

Sevgi Soysal's short stories and novels are not conventional episodic works, either. The themes of her stories are depression, solitude, distress, and sadness of the women. Sevgi Soysal's writings, criticising social inequity, gender injustice, and militarism, have been essential to understanding Turkey since the 1960s. After 12 March 1971, the reflection of the alterations appears in her works. Soysal tells about heroines' interior universes, dilemmas, and conflicts with society. Like Chopin, Soysal's novel, *YürümeK* -handling male-female relationships and the concept of marriage- was forbidden because of obscenity.

Butler says that "women" is a troublesome term, a struggle, and a cause for concern. (2014, p. 46) Most of Chopin's and Soysal's major characters in their short stories are

“troublesome” women. Both “A Respectable Woman” and “Tante Rosa Aforoz Ediliyor” have lots of common features against the men-designed world, and these two short stories emphasize women’s similar positions and conditions at different times.

A COMPARISON OF “A RESPECTABLE WOMAN” AND “TANTE ROSA AFOROZ EDILİYOR”

Chopin and Soysal deconstruct the image of virtuous womanhood, constructed by the patriarchal world in “A Respectable Woman” and “Tante Rosa Aforoz Ediliyor”. Through the short stories, both tell the experiences and status of ordinary female characters and deconstruct the traditional point of view of an ideal wife and mother.

In “A Respectable Woman”, Mrs. Baroda learns that Gouvernail, her husband's friend, wants to spend one or two weeks at Baroda's plantation. She feels disappointed because, Mrs. Baroda dreams of resting with her husband, Gaston Baroda, after a busy winter season. She has never encountered Gouvernail, although she has a prejudged idea about him. Mrs. Baroda thinks he will be an arrogant snob, but he is lovable and inoffensive in fact. She unexpectedly likes Gouvernail and becomes confused. However, the deepness of the interest disturbs her because she is “a respectable woman” with a good life, and she is undoubtedly not familiarized with these feelings. Mrs. Baroda wants to tell Mr. Baroda about her hazardous feelings but decides that she must control them by herself. The next day, she departs from the house and does not return until that Gouvernail leaves the plantation, because she must stay as a lady. Mr. Baroda wants Gouvernail to return the following summer. Mrs. Baroda first refuses, then she changes her mind, delighting her husband, who tells her wife that Gouvernail doesn’t deserve her displeasure. Mrs. Baroda kisses her husband and tells him that she “overcomes everything” and treats him “more nicely”.

In “Tante Rosa Aforoz Ediliyor”, Rosa, who is married for seven years, can’t go to church because she suckles her third baby. The season is winter, and children play snowball fights on the street. One snowball breaks the window of Rosa’s house, and she closes the hole with her breast. When the women return to their house from the church, they see Tante Rosa and condemn her husband, who doesn’t care about that. Then Rosa finds a letter in the chest and tries to remember who sent it. When she finds the writer of the letter, she devolves to her husband and children. The church excommunicates Tante Rosa, and this situation is

published in the journal *Sizlerle Başbaşa*. While Tante Rosa's husband is acclaimed as a hero in the village, everyone waits for her suicide. Tante Rosa doesn't care about anything, goes to a big city, and gets married again. Her new and handsome husband plays fiddle and Tante Rosa, who becomes a newspaper vendor, gains money by selling the journal of *Sizlerle Başbaşa*. In all short stories in *Tante Rosa*, like "Tante Rosa Aforoz Ediliyor", this journal is important for the heroine. Carol Dyhouse (2015) says that fashion magazines are one of the most important tools that shape women's lives and expectations. Magazines are in the position of reflecting the ideals and images of femininity presented to women. *Sizlerle Başbaşa* is used ironically by the Soysal for parodying the women who believe in the reality of the news in this kind of publication. The magazine is with Tante Rosa in every period of her life as a guide.

Beauvoir, in *The Second Sex* (1952), draws attention to the fact that society imposes on women certain missions, and it minimizes women's awareness levels. Roles are assigned to women by society, and the women maintain their lives without being able to recognize self-existence. It is dictated to women that living under the control of others is not a choice but a necessity of creation. Beauvoir also states that women are restricted in an area called a family. They are responsible for giving birth to children and taking care of their husband's will; in other words, a wife must be a "lady of the house" for the family's bliss. Her home comes in possession of her "(...) lot, the expression of her social value and her truest self. Because she does nothing, she eagerly seeks self-realization in what she has." (Beauvoir, 1952, p. 451) So, being a married woman means being a mother, a wife, and the lady of the house is the best position for the community. In "A Respectable Woman" and "Tante Rosa Aforoz Ediliyor", heroines question the lady concept and realize that they are controlled by the other. Both Tante Rosa and Mrs. Baroda come into a world of cognitive enlightenment, and experience self-realization.

According to Anne Phillips, the doctrine of husband control results in married women not having a legal position. Once married, women cease to be persons. (2012, p. 40) In "A Respectable Woman", the reader doesn't know Mrs. Baroda's first name, because she doesn't have independent visibility apart from her husband in the public. Like Beauvoir and Phillips, in the introduction of *Images of Women in Literature*, Mary Anne Ferguson remarks that

from a male viewpoint, the central and most desirable feature of female characters has been their inactivity. (1986, p. 6) The patriarchal world forces women to be passive, but Chopin and Soysal deny the accepted and learned notions of being a perfect, loving, and inactive woman.

Badinter says that three reasons set a woman up as an object in her husband's eyes: A woman is both a means of climbing the social ladder, an object that amuses the man's heart, and a suitable abdomen. (1992, p. 114) Tante Rosa and Mrs. Baroda are not typical female characters, because they defy the conventional role of women. Tante Rosa, firstly, is depicted as an ordinary woman who takes care of her husband and children. After she finds a letter from a man whose name is not remembered by Rosa, she becomes confused, decides to leave her duties, and then “locks the door” for her husband. The locked door symbolizes her desire to be an individual. While remembering the writer of the letter, she “awakes” and discards her social role, and regains her own identity taken by society.

According to Eagleton, women are both within and out of the masculine community and described as romantically idealized members or sacrificial exile persons:

“The woman is both 'inside' and 'outside' male society, both a romantically idealized member of it and a victimized outcast. She is sometimes what stands between man and chaos, and sometimes the embodiment of chaos itself. This is why she troubles the neat categories of such a regime, blurring its well-defined boundaries. Women are represented within a male-governed society, fixed by sign, image, meaning, yet because they are also the 'negative' of that social order, there is always in them something which is left over, superfluous, unrepresentable, which refuses to be figured there.” (Eagleton, 2003, p. 165)

Tante Rosa’s decision makes her a marginal woman in the eyes of society. Although Rosa is a Catholic woman, she doesn’t arrange her life according to religion. She doesn’t care about the community or the church and doesn’t want to have the responsibility of womanhood. Even though Catholics can’t divorce, Rosa doesn’t obey this rule and she doesn’t escape from the fight with society silently. Tante Rosa is strange not only in the fictional world but also in Turkish society. Hereupon Selim İleri says that the events, people, and atmosphere in *Tante Rosa* are quite strange to Turkish society. Because of that, the work has been criticized and has not been sufficiently evaluated. (1977, p. 6-7)

In "A Respectable Woman", Mrs. Baroda and her feelings change like Tante Rosa. When Mrs. Baroda meets Gouvernail, a kind and unpretentious visitor to the Baroda plantation, she feels puzzled about him. She doesn't determine what she wants and contends with her identity as "a respectable woman." Because if you are a married woman, being a respectable woman means being faithful and behaving like a model. After she feels a desire for Gouvernail, she acts as a good model because of social stress. However, then she insists on her husband to invite Gouvernail again because she is now sure what to want; now she doesn't want to be "a respectable woman". The final words of Mrs. Baroda have a hesitant meaning: "I have overcome everything! You will see. This time I shall be very nice to him." (Chopin, p. 3) She understands her desire and overcomes her guilty feelings. So, Mrs. Baroda implies that after crushing her suspicions and social limitations she decides to have an affair with Gouvernail. Like Tante Rosa, after realizing her feelings, Mrs. Baroda decides not to play the role of a respectable woman. This time Kate Chopin wants the readers to complete the short story with the actions of the "awakened" Mrs. Baroda.

According to Özkırmılı, during her childhood, Tante Rosa has been surrounded by contradictions and prohibitions, and she pursues a personal way out of such an environment. (1977, p. 9) Similarly, when the character of Tante Rosa is psychologically examined, it is clear the conflict with the patriarchal society is explained by her unwillingness to play the role of true womanhood: "Tante Rosa left a letter in the back, left three kids, one in the teat. She left her husband and the church." (Soysal, 2002, p. 36) The metaphor of "the angel in the house" is a result of the cult of true womanhood. Women feel subordinated in a world designed for men. They digress from the angel concept, the formulation of motherhood, kindness, devotion, and purity, and want to be individual. So, the women reverse the holy imputation and turn into "the madwoman in the attic".

Like Tante Rosa, Mrs. Baroda discovers that her identity as a woman is more meaningful than her social substance as a reputable woman at the end of the story. First, she conflicts with herself and then determines to conflict with the rules of society. If "A Respectable Woman" and "Tante Rosa Aforoz Ediliyor" were written as typically conventional short stories, Mrs. Baroda and Tante Rosa would possibly preserve their marriages. Tante Rosa and Mrs. Baroda don't fit in men-designed forms, and they don't want

to accept directions and conventions. Both decide having a wealthy sentimental life is more acceptable than being the model of true womanhood. In brief, if there were one more page of “A Respectable Woman”, Chopin would describe Mrs. Baroda’s actions while pursuing her feelings and desires like Tante Rosa. Therefore, “Tante Rosa Aforoz Ediliyor” can be read as the continuation of “A Respectable Woman” because Mrs. Baroda gives hints understood with the character of Tante Rosa.

CONCLUSION

The feminist movement, developed as a social and political struggle, advocates equality between sexes. Feminist literary criticism is based on the view that women writers have an important mission. Because patriarchal discourse in literature is insufficient to reveal women and women's problems. The male order, which is dominant in the world of literature as well as in society, causes women to appear in literary works under their desires. However, women writers open a big door in literature and displace patriarchal patterns. They create their discourse and universe of images and shed light on the adventures of women to discover themselves. In this context, it should be noted that both short stories contain strong feminist messages.

Kate Chopin was considered unreputable by her era due to the ideas mentioned in her novels and short stories and forgotten until her works were revitalized in 1969. Like Chopin, Sevgi Soysal was criticized because of Tante Rosa’s “immoral” character when the book of *Tante Rosa* was published in 1968. As it is seen, Kate Chopin’s rediscovery period and Sevgi Soysal’s writing period coincide with the 1960s, the years of the second-wave feminism movement. As a woman, while Chopin appears beyond her time, Soysal represents her own time, but both emphasize similar points about womanhood.

Most of all, Soysal and Chopin make the reader think at the end of the short stories: What does it mean to be a respected woman? Does society give honor to a woman, or is it enough for a woman to respect herself, even though being out of line? Mrs. Baroda faces a dilemma and hesitates between her feelings and social duties. Then her adventures end when she gets to know herself, decides to go beyond social norms, and experiences an awareness of femininity. In the process that Mrs. Baroda starts to individualize, Tante Rosa seems like gaining her freedom. However, as is seen in the other short stories of *Tante Rosa*, even this

awareness doesn't make Tante Rosa happy. Because social norms continue to work for those who are out of patriarchal lines.

Consequently, this study has remarked that the problems of the women have some similarities no matter in which place, civilization, and period they live. Power mechanisms, the concept of success as described by society, and gender roles preventing the development of the individual are all defined through the experiences of Mrs. Baroda and Tante Rosa. It is essential that from the perspective of feminist literary criticism, Mrs. Baroda and Tante Rosa seem to be models fighting with social norms to gain their lost identities.

REFERENCES

- Badinter, E. (1992). *Biri Ötekidir -Kadınla Erkek Arasındaki Yeni İlişkiler ya da Androjin Devrim-* (trans. Ş. Tekeli). İstanbul: Afa Yayınları.
- Beauvoir, S. D. (1952). *The Second Sex* (trans. H. M. Parshley). New York: Knopf.
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi* (4th ed.) (trans. B. Ertür). İstanbul: Metis Yayınları.
- Chopin, Kate (2022). A Respectable Woman. *The Kate Chopin International Society*. [https://www.katechopin.org/a-respectable-woman/] [20.07.2022]
- Dyhouse, C. (2015). *Gösteriş -Kadınlar, Tarih, Feminizm-* (trans. D. Akın). İstanbul: Can Yayınları.
- Eagleton, T. (2003). *Literary Theory: An Introduction* (4th ed.). Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Editors (2022). Biography. *The Kate Chopin International Society*. [https://www.katechopin.org/a-respectable-woman/] [20.07.2022]
- Ferguson, M. A. (1986). *Images of Women in Literature*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- İleri, S. (1977). Sevgi Soysal Üzerine. *Türk Dili*. (304), p. 6-12.
- Moran, B. (2002). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* (7th ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkırımlı, A. (1977). *Tutkulu Perçem'den Şafak'a Sevgi Soysal'in Yazarlık Çizgisi*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Phillips, A. (2012). *Demokrasinin Cinsiyeti* (2nd ed.) (trans. A. Türker). İstanbul: Metis Yayınları.
- Soysal, S. (2002). *Tante Rosa*. İstanbul: İletişim Yayınları.

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.11.8>

Volume 6/2

2022 p. 119-157

**KAPTANIDERYA KÜÇÜK HÜSEYİN PAŞA’NIN DENİZ SEFERLERİ
(1792-1803)**

**NAVAL EXPEDITIONS OF CHIEF ADMIRAL KUCUK HUSEYIN PASHA
(1792-1803)**

Ertan ÜNLÜ*

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu’nda deniz kuvvetlerinin en üst mercii olan kaptanıderyalık makamının, denizcilik tecrübesi olan kişilere verilmesi anlayışı genellikle kabul görmüştür. Bunda, meslekten yetişenlerin, dışarıdan gelenlere göre bu mevkiye daha layık oldukları düşüncesi etkindir. Ancak pratikte farklı kariyer basamaklarında deneyim kazanmış kişilere de kaptan paşalık tevcih edilmiş ve onlar da diğerlerine benzer şekilde başarılı hizmetlerde bulunmuştur. Bunlardan biri de, III. Selim döneminde (1789-1807) yaklaşık on iki yıl kaptanıderyalık görevini yürütmüş olan Küçük Hüseyin Paşa (1792-1803)’dır. Zira Hüseyin Paşa, vezaret rütbesiyle başçukadarlıktan kaptan paşalığa yükseltilmiştir ve donanmada yapmış olduğu ıslahatlarla da modern Osmanlı denizciliğinin kurucusu addedilmektedir.

Bu doğrultuda Küçük Hüseyin Paşa’nın kaptanıderyalık dönemi bu makalenin konusunu oluşturmakta, özellikle de paşanın deniz seferleri çalışmanın odak noktasını teşkil etmektedir. Bundaki amaç, çıktığı deniz seferlerinde Küçük Hüseyin Paşa’nın nasıl bir profil sergilediğini anlamaktır. Dolayısıyla makale iki kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısımda, Hüseyin Paşa’nın ilk kaptanıderyalık deneyimi olan Akdeniz’deki korsanlar üzerine yaptığı sefer yer almaktadır. İkinci kısımda ise ittifakların ters yüz olduğu Mısır seferi vardır. Bu iki seferin seçilmesi ise, Hüseyin

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: enlu@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8192-0359, Ankara, Türkiye.

Paşa'nın diğer deniz seferlerinin, rutin seyrüsefer özelliği göstermesinden kaynaklıdır.

Anahtar Kelimeler: *Küçük Hüseyin Paşa, Kaptanıderya, Deniz Seferleri, III. Selim, Donanma, Osmanlı Denizciliği.*

ABSTRACT

In the Ottoman Empire, it was generally accepted that the title of chief admiral, the highest authority of the naval forces, should be given to people with naval experience. The reason for this was the thought that those who trained in the profession were more worthy of this position than those who came from outside. However, in practice, people who gained experience in different career steps were also conferred as capitan pasha and they provided successful services like the others. One of them was Küçük Hüseyin Pasha (1792-1803), who served as the chief admiral for nearly twelve years during the period of Selim III (1789-1807). Likewise Huseyin Pasha was promoted from başçukadarlık to capitan pasha with the title of vezaret and was considered the founder of modern Ottoman maritime with the reforms he made in the navy.

Accordingly, this article's subject is the chief admiral period of Küçük Hüseyin Pasha, in particular the naval expeditions of the Pasha comprise the focus of the study. The purpose of this is to understand what kind of profile was displayed by Küçük Hüseyin Pasha during his naval expeditions. Therefore, the study consists of two parts. The first part contains the expedition of Hüseyin Pasha on the pirates in the Mediterranean, which was his first experience as capitan pasha. The second part covers the Egypt expedition in which the alliances were turned upside down. The choice of these two expeditions is due to the fact that Hüseyin Pasha's other naval expeditions showed routine navigation characteristics.

Keywords: *Küçük Hüseyin Pasha, Chief Admiral, Naval Expeditions, III. Selim, Navy, Ottoman Maritime.*

Giriş

1757/58 yıllarında dünyaya gelen Küçük Hüseyin Paşa'nın kaderi, onlu yaşlarında Ahıskalı Silahdar İbrahim Paşa tarafından III. Mustafa'ya takdim edilmesiyle değişmiştir. Zira bu takdimle Hüseyin Paşa, kariyer basamaklarını tırmanacağı Osmanlı sarayının kapısından içeri girmiştir. Enderunda gördüğü eğitimin ardından Şehzade

Mehmed'in hizmetine verilen Hüseyin Paşa, III. Selim'in (7 Nisan 1789) tahta geçişiyle, mabeyncilik ve tebdilcilik görevleriyle "hâne-i hâssa"ya alınmıştır. Beş altı ay gibi bir zaman zarfında da başçukadarlığa getirilmiştir. Hüseyin Paşa'nın asıl yükselişi ise, vezaret rütbesiyle 10 Mart 1792'de atandığı kaptanıderyalıkla olmuştur. Aynı dönemlerde I. Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultan'la da nikahlanan Küçük Hüseyin Paşa, hanedan damadı bir kaptan paşa olarak, ölümüne dek bu vazifesini sürdürmüştür (7 Aralık 1803).¹

İşte Küçük Hüseyin Paşa'nın yaklaşık on iki yıl süren kaptanıderyalık dönemi bu makalenin konusunu oluşturmakta, özellikle de paşanın deniz seferleri çalışmanın odağında yer almaktadır. Bundaki amaç, Hüseyin Paşa'nın çıkmış olduğu deniz seferlerinde nasıl bir kaptan paşa profili sergilediğini anlamaktır. Zira Hüseyin Paşa, her ne kadar donanmada yaptığı ıslahatlarla modern Osmanlı denizciliğinin kurucusu addedilse de², donanma eğitimi ve deniz tecrübesi olmayan, deneyimsiz bir kaptan paşa olarak kaptanıderyalığa atanmıştır.

Bu doğrultuda makale iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda, Küçük Hüseyin Paşa'nın ilk kaptanıderyalık tecrübesi olan, Akdeniz'deki korsanlar üzerine çıktığı sefer yer almaktadır. İkinci kısımda ise ittifakların ters yüz olduğu Mısır seferi vardır. Bu iki seferin seçilmesi ise, Hüseyin Paşa'nın diğer deniz seferlerinin, rutin seyrüsefer özelliği göstermesinden ileri gelmektedir. Literatürle birlikte, dönemin kronikleri ve arşiv belgeleri de çalışmanın kaynaklarını teşkil etmektedir.

Küçük Hüseyin Paşa'nın İlk Deniz Seferi: Vira Bismillah!

Kul olarak girdiği Osmanlı sarayında kariyer basamaklarını tırmanarak hanedan damadı bir kaptanıderyaya dönüşen Küçük Hüseyin Paşa, Rusya ve Venedik bandıralı gemilerle Akdeniz'de seyrüsefere engel olan, aynı zamanda kıyılara da baskınlar düzenleyerek yağma faaliyetlerinde bulunan Lambro ile Karakaçan (Kara-Katzanis) adlı

¹ Hüseyin Paşa hakkında bkz.: Nejad Göyünç, "Kapudan-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa", *Tarih Dergisi*, c. 2, S. 3-4, İstanbul 1952, s. 35-50; aynı yazar, "Hüseyin Paşa, Küçük", *DİA*, c. 19, İstanbul 1999, s. 6-8; Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, c. 3, Haz.: Nuri Akbayer, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 724; Münir Aktepe, "Husayn Pasha (Küçük Hüseyin Pasha)", *The Encyclopedia of Islam*, c. III, 1986, s. 627-628; J. H. Mordtmann, "Hüseyin Paşa (Küçük)", *İA*, c. 5/1, İstanbul 1987, s. 654-655; Ertan Ünlü, "Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın Gelirleri ve Giderleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 40/69, 2021, s. 234-265; aynı yazar, "Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın Rumeli Seraskerliği", *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, 2/4, 2021, s. 457-489.

² N. Göyünç, "...Küçük Hüseyin Paşa", s. 48; Aynı yazar, "Hüseyin Paşa, Küçük", s. 7; Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, Kapı Yay., İstanbul 2008, s. 207-217.

korsanlar üzerine ilk deniz seferine çıkmıştır.³ Ancak Hüseyin Paşa bu ilk deniz seferine biraz isteksiz yollanmıştır. Zira Esmâ Sultan ile nikahları kıyılsa da (29 Mayıs 1792), düğünleri (19 Aralık 1792) henüz yapılmamıştır.

Küçük Hüseyin Paşa'nın kaptanıderya olur olmaz yaklaşık üç ay içinde alelacele bu sefere yollanması, saraydaki hiziplerden birini teşkil eden Valide Sultan ile kethüdası Yusuf Ağa'nın III. Selim'e baskı yapmalarından kaynaklıdır. Zira onlar, aralarının açık olduğu Hüseyin Paşa'nın, III. Selim üzerindeki giderek artan nüfuzunu kırmak arzusundadır. Dolayısıyla Valide Sultan ile kethüdası Yusuf Ağa, Küçük Hüseyin Paşa'yı Akdeniz'e göndererek bunu başarmayı planlamıştır.⁴

Bu doğrultuda Esmâ Sultan'la nikahının kıyılmasının hemen akabinde Akdeniz'e doğru yelken açan (2 Haziran 1792) Küçük Hüseyin Paşa, İstanbul'dan yola çıktıktan kısa süre sonra Çanakkale Boğazı'nı aşmıştır.⁵ Korsanların elden kaçmaması için şaşırtma taktiği uygulayan Hüseyin Paşa, öncelikle Midilli, Sakız ve Pare adaları civarına gideceğini konakçılarla etrafa duyurmuştur. Ardından da, bir müddet ikamet ettiği Bozcaada'dan ayrılarak, Midilli'nin batısında yer alan Sığır açıklarına gelmiş ve burada da donanmayı iki takıma bölmüştür. Altı gemiden oluşan ilk takım, kapudane başbuğluğuyla Nakşa ile Pare adaları boğazından geçecek ve Değirmenlik Adası önünden Portakale'ye ulaşacaktır. Paşanın kendisi ise, diğer takımla, Çamlıca Adası yolunu kullanarak, Andre ve Benefşe boğazları üzerinden Manyâ'ya varacaktır. Karadan da Mora valisi Mustafa Paşa Hüseyin Paşa'ya destek olacaktır.⁶

³ *A.DVNSNMH.d. 9*, s. 477-478, hüküm no: 495, 496; *AE.SSLM.III. 1/28, 18/1071, 22/1265, 22/1284, 25/1404; C.AS. 383/15840; C.BH. 248/11513; C.DH. 128/6357; C.ZB. 18/896; TSMA.d. 2108; HAT. 212/11507, 240/13435, 259/14965, 262/15129, 263/15183, 264/15337; TSMA.e. 877/49; Ahmed Vâsif Efendi, Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr, İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 314, s. 263-278, 291; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 5, 1309, s. 276-277.*

⁴ III. Selim dönemindeki hizip çatışmaları için bkz.: S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında...*, s. 114-121, 505-520.

⁵ Hüseyin Paşa bu yolculuğun başlangıcını şöyle anlatmaktadır: "...Der'aliyyeden hareket eylediğimizin ferdâsı cum'airtesi günü (...) donanma-yı hümâyûn ile Gelibolu pişgâhına lenger-endâz vusûl, bir gice ikâmet ve donanma-yı hümâyûnun barut ve peksimâdını ahz ve Bahr-ı Sefid'e 'azîmet (...) işbu mâh-ı Şevvâl'in on üçüncü bazar günü Gelibolu'dan hareket ve boğazda dahî ikâmet olunmayub hurûca niyet olunmağla...". Bkz.: *AE.SSLM.III. 22/1265; TSMA.d. 2108; V. Sema Arıkan, III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, TTK, Ankara 1993, s. 76.

⁶ Hüseyin Paşa'nın tüfenkçibaşısı Osman Ağa'nın yazdığı takirirde geçen yukarıdaki rota, paşanın mektupçusu Mustafa Ferid Efendi'nin takiririnde İstendil ve Çuka adaları arkasından Anabolu tarafından şekilde zikredilmektedir. Bkz.: *C.AS. 383/15840; C.DH. 128/6357; C.ZB. 18/896; HAT. 259/14965.*

Bu esnada Lambro'nun taraftarlarından Karakaçan, iki adet kırlangıç gemisiyle Andre Boğazı'nda Küçük Hüseyin Paşa'nın ileri gönderdiği donanmayla karşılaşmıştır. Şaşırtma amaçlı Osmanlı gemilerinin de Rusya bandırası taktığı bu karşılaşmada, karşılıklı top atışlarının ardından Karakaçan'ın kırlangıçlarından biri ele geçirilmiştir. Akabinde donanmanın geri kalmasıyla Hüseyin Paşa'nın geldiğini gören Karakaçan, Çamlıca Adası'na firar ederek, karaya sığınmıştır. Fakat bu, Karakaçan'ın kurtuluşuna çare olmamıştır. Zira Çamlıca Adası'nda kısırılan Karakaçan, adamlarıyla beraber burada yakalanmış ve gemisi de zapt olunmuştur.⁷

Karakaçan'ın yakalanmasının ardından Manya'ya doğru yola koyulan Küçük Hüseyin Paşa, Lambro'nun bulunduğu Portakale'ye iki mil uzaklıktaki Cinbova Limanı önüne gelmiştir. Bir gece burada konaklayan Hüseyin Paşa, ertesi gün, Venedik bandıralı bir geminin arkalarından Portakale Limanı'na girmesi üzerine, kırlangıcına binerek limana yaklaşmıştır. Karşılıklı top ve humbara atışıyla başlayan mücadele, sandallarla karaya asker çıkarılmasıyla sürmüştür. Bu esnada Venedik bandıralı gemidekiler ile limanın kayalıklarında mevcut korsan taifesi de kaçmış ve böylece peksimet yüklü olan gemi, toplarıyla birlikte Osmanlı donanmasının eline geçmiştir.⁸

Bu sırada karaya çıkarılan askerin Lambro ile mücadelesi devam ettiğinden, top ve humbara atışıyla Portakale Limanı'nda askerlerini destekleyen Küçük Hüseyin Paşa, ikinci vakti tekrar Cinbova Limanı'na dönmüştür. Ancak Lambro'nun takviye kuvvetle karadaki askerleri sıkıştırması, Hüseyin Paşa'nın yeniden Portakale Limanı'na gelmesine sebep olmuştur. Top ve humbara atışıyla Lambro'nun adamlarını perişan eden Hüseyin Paşa, karadaki askerlerini gemiye alarak, bir süre onları dinlendirmiştir. Sonrasında bir daha Portakale Limanı'na giren Hüseyin Paşa, akşama kadar savaşmıştır. Gece herhangi bir geminin limandan kaçmaması için liman boğazını kırlangıçlar ile kapatan Hüseyin Paşa, filikasıyla limanı kontrol ettiği esnada Lambro ve adamlarının dağlara kaçtığını görmüştür. Akabinde filikasıyla limana dalan Hüseyin Paşa, kırlangıç gemisinin de yetişmesiyle, yakılmak üzere olan korsan gemilerine el koymuştur.⁹

⁷ HAT. 259/14965.

⁸ HAT. 259/14965.

⁹ HAT. 259/14965.

Hüseyin Paşa her ne kadar Lambro'nun gemilerine el koysa da, kaçmasına engel olamamıştır. Ardından da korsanların bıraktıkları toplar ile diğer eşyaları alarak, donanmaya geri dönmüştür. Artık Hüseyin Paşa'nın Portakale'de yapacak bir şeyi yoktur ve o da Manya başbuğu Canako'nun olduğu "Maretonuşya" tabir olunan çay ağzındaki limana yönelmiştir. Fakat bu esnada Manya kaptanlarından biri gelerek, Lambro ve adamı Ligor'un İsgotar Köyü'nde bulduklarını paşaya haber vermiştir. Bunun üzerine Hüseyin Paşa, donanma gemilerini çay ağzına yönlendirdikten sonra, bir kırlangıç ile İsgotar Köyü'ne gitmiştir. Limandan İsgotar Köyü'nü topa tutan Hüseyin Paşa, topları boşa harcamaktan başka bir sonuç elde edememiştir. Çünkü Lambro ve adamları İsgotar Köyü'nü çoktan terk etmiştir.¹⁰

İsgotar Köyü'nden umduğunu alamadan donanmaya geri dönen Küçük Hüseyin Paşa, yol üzerinde Kapudane Bey'in top atışından hasar gören gemisini kontrol etmiş ve dalgıçlarla geminin içinde bulunan topları kurtararak, kendi gemisine yüklemiştir. Bu esnada Lambro'nun Venedik hâkimiyetindeki Çuka Adası'na kaçtığını Manya başbuğundan öğrenen Hüseyin Paşa, öncelikle bir casusunu adaya göndermiştir. Aldığı bilgi ise, Lambro'nun firar ettiği, ancak adamı Ligor'un birkaç kıta gemi ile Çuka Adası'nda olduğudur. Bunun üzerine Hüseyin Paşa, Çuka Adası kumandanıyla görüşmek amacıyla adaya bir görevli yollamıştır. Osmanlı Devleti ile Venedik arasındaki dostane ilişkiye dayanarak, korsanların ve teknelerin kaptan paşaya verilmesini isteyen görevli, paşanın yanına eli boş gelmiştir. Zira ada kumandanı, Venedik'in korsanlara yardım etmediğini ve ayrıca Venedik'ten bir haber ulaşmadan harekete girişmesinin de doğru olmayacağını ileri sürerek, ayak diremiştir. Zaten merkezdeki Venedik elçisi de durumu imparatorluğa aynı şekilde izah etmiştir. Hatta Venedik'le ağız birliği etmişçesine, Rusya elçisi de korsanları kabul etmemektedir. Sadece Venedik adalarındaki Fransız konsolosları bunun aksini dile getirmekte ve korsanların Venedik'in himayesinde olduğu, onlar tarafından dillendirilmektedir.¹¹

Görünen köy kılavuz istemese de, korsanları Venedik'ten geri almak için Küçük Hüseyin Paşa'nın diplomasi kurallarına uymaktan başka çaresi yoktur. Dolayısıyla bundan sonra Hüseyin Paşa, Manya tarafındaki işlere çeki düzen vererek, on beş gün çay

¹⁰ HAT. 259/14965.

¹¹ A.DVNSNMH.d. 9, s. 477-478, hüküm no: 495, 496; AE.SSLM.III. 1/28; HAT. 240/13435, 259/14965, 261/15059, 263/15183, 264/15337.

ağzında ikamet etmiştir. Burada bulunmasını gerektirecek bir durum kalmaması, bulunduğu civarda fırtınanın çoğalması ve ayrıca askerin de zedelenmiş olması, paşayı çözüm aramaya zorlamıştır. Bu doğrultuda 30 Haziran 1792’de donanmayı üç takıma bölen Hüseyin Paşa, Kapudane Bey’e, yedi kıta gemi ile, Çuka Adası önünden ve Girit Adası arkasından geçerek Rodos’a, oradan da kendisiyle buluşacağı Midilli’ye gitmesini tembihlemiştir. Donanmanın geri kalanını Andre Boğazı’na gönderen Hüseyin Paşa, maiyetindeki birkaç kıta kırlangıçla beraber, önce Portakale Limanı’ndaki korsanların tabya ve kulelerini yıkmış, akabinde Manya asilerinden sekiz neferi yakalayarak, Çamlıca yoluyla Andre Boğazı’na doğru hareket etmiştir. Ancak hava muhalefeti nedeniyle İstendil Boğazı Limanı’na varan Hüseyin Paşa, oradan Midilli’ye yönelmiştir. Fakat yolda havanın gazabına uğrayan Hüseyin Paşa, Sakız Adası kıyılarına gelmiştir. Müteakiben Midilli’ye ulaşan Hüseyin Paşa, kırlangıçlar seraskeri Halil Bey’i bazı gemilerle Selanik Körfezi’ne görevlendirmiştir. Bir müddet Midilli’de kalmayı planlayan Hüseyin Paşa, ardı sıra Sakız, Rodos ve Pare adalarına gitmek niyetindedir. Lakin korsan yatağı olan Akdeniz’de korsanların tamamen bitirilmesinin mümkün olmadığını bilincinde olan Hüseyin Paşa, maiyetindeki kırlangıç gemilerinden kimilerini kış muhafazasına ayırmış ve bir zaman daha Akdeniz’de dolaşmasının ardından İstanbul’a dönmüştür (25-29 Eylül 1792).¹²

Görüldüğü üzere Küçük Hüseyin Paşa, donanma eğitimi olmayan bir kaptanıderya olarak alelacele gönderildiği ilk deniz seferinden başarılı şekilde dönmüştür. Onun bu başarısı, “*savaşlar nedeniyle birkaç senedir Akdeniz’deki işlerle ilgilenemeyen Osmanlı İmparatorluğu’nun, Avrupa devletleri karşısında Akdeniz’deki eski şanına kavuşması*” şeklinde yorumlanmıştır. Dolayısıyla III. Selim nezdindeki nüfuz ve itibarını daha da perçinleyen Hüseyin Paşa, paşalara giydirilen hilat haricinde, padişaha layık samur bir kürkle ödüllendirilmiştir.¹³

Küçük Hüseyin Paşa bu başarısının ardından pek fazla kaptanıderyalığını test etme fırsatı yakalayamamış, sadece Akdeniz’e birkaç rutin seyrüsefer yapmakla

¹² Hüseyin Paşa, 25 Eylül 1792’de Baruthane açıklarına gelmiştir. 26 Eylül’de Kumkapı civarına ulaşan Hüseyin Paşa, burada Karakaçan’ı gemi direğine asarak idam etmiştir. Paşanın huzura çıkışı ise 29 Eylül 1792’dir. Bkz.: HAT. 31/1444, 259/14965; TSMA.d. 2108; A. Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr*, s. 263-278; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 5, s. 276-277; V. S. Arıkan, *III. Selim’in Sirkâtibi...*, s. 98-99.

¹³ A. Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr*, s. 267, 291; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 5, s. 277; V. S. Arıkan, *III. Selim’in Sirkâtibi...*, s. 99.

yetinmiştir.¹⁴ Ancak Balkan coğrafyasını kasıp kavuran dağlı isyanları, Hüseyin Paşa'nın aleyhinde olarak işleri değiştirmiştir. Zira Hüseyin Paşa, saray kliklerinin girişimiyle 13 Aralık 1797'de "berren", "nehren" ve "bahren" Rumeli seraskeri atanarak, dağlı isyanlarını bastırmakla görevlendirilmiştir. Bu doğrultuda Hüseyin Paşa, 10 Nisan 1798'de çıktığı Rumeli seferinden istenildiği gibi bir sonuç elde edememiştir.¹⁵ Napolyon Bonapart'ın 2 Temmuz 1798'de Mısır'ı¹⁶ işgali üzerine de, Mart 1799'da İstanbul'a dönerek, donanma ile gecikmeli olarak yeni faaliyet sahası olan Mısır'a gönderilmiştir.

Mısır Seferi

Mısır seferi, Küçük Hüseyin Paşa'nın ciddi anlamda kaptanıderyalığını test ettiği tek deniz seferi olarak nitelenebilir. Çünkü, korsanlardan ziyade, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına göz dikmiş büyük bir devletle mücadele olunmaktadır. Ayrıca İki Sicilya Krallığı ve İngiltere ile, birkaç sene öncesine kadar imparatorluğun baş düşmanı olan Rusya da Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki sıfatıyla bu seferde yer almaktadır.¹⁷

¹⁴ HAT. 198/9965, 198/9961, 230/12800, 23/1097, 79/3303, 203/10509, 208/11036; C.BH. 142/6854; C.ML. 428/17317; A. Vâsif Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr*, s. 357-358, 424, 434-435.

¹⁵ Hüseyin Paşa'nın Rumeli seraskerliği hakkında geniş bilgi için bkz.: E. Ünlü, "...Küçük Hüseyin Paşa'nın Rumeli Seraskerliği", s. 457-489.

¹⁶ Mısır meselesiyle ilgili birkaç çalışma için bkz.: Enver Ziya Karal, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1938; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1798-1802 Osmanlı Fransız Harbi (Napolyon'un Mısır Seferi) III.ncü Cilt 5.nci Kısım Eki*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1987; Mehmet İlkin Erkutun, *Darendeli İzzet Hasan Ziyânâme (Sadrazam Yusuf Ziya Paşa ve Fransızların İşgali Üzerine Yapılan Osmanlı Devleti'nin Mısır Seferi 1798-1802) Tahlil ve Tenkidli Metin*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004; Kamil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, S. 2, 2008, s. 141-183.

¹⁷ Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki ittifak görüşmeleri 28 Temmuz 1798'de başlamış ve 23 Aralık 1798'de yapılan antlaşmayla Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki olmuştur. Bu noktada 5 Eylül 1798'de Büyükdere'ye gelen Rus donanması 18 Eylül 1798'de Osmanlı donanmasıyla buluşmak için Marmara'ya açılmıştır. Bu sefer sırasında Osmanlı İmparatorluğu, her ne kadar zorlansa da, bir yandan da Rus donanmasının işesini sağlamıştır. İngiltere ise 5 Ocak 1799'ta Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak antlaşması imzalamış ve Fransa'nın Mısır'dan çıkarılması konusunda Osmanlı ile birlikte hareket etmiştir. Ancak sonrasında imparatorluğa karşı zorluk çıkarmıştır. Yine Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere donanmasına da işe desteği vermiştir. İki Sicilya Krallığı ile de 21 Ocak 1799'da ittifak yapılmıştır. Geniş bilgi için bkz.: *AE.SSLM.III. 68/4093, 68/4119, 69/4123, 129/7821, 347/19982; C.HR. 64/3155, 119/5918, 121/6021, 144/7168; TSMA.e. 638/10, 672/7; Ahmed Vâsif Efendi, ...Hakâ'iku'l-Ahbâr*, s. 321-340; E. Z. Karal, *Fransa-Mısır...*, s. 98-105; Kahraman Şakul, "Diplomatik Bir Mesele Olarak İşe: Rus Donanmasının Osmanlılar Tarafından İşesi", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular -Oluşum, Teşkilât ve İşlev-*, ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi Yay., İstanbul 2008, s. 387-410; Aynı yazar, "Osmanlılar Fransız İhtilâli'ne Karşı: Adriyatik ve İtalya Sularında Osmanlı Donanması", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İSAM Yay., İstanbul 2010, s. 255-313; Yüksel Çelik, "III. Selim

Öte yandan, bu önemli seferde Küçük Hüseyin Paşa, her ne kadar Vidin dönüşünde “nüfûzuna medâr olmak” amacıyla samur bir kürkle ödüllendirilmiş olsa da, Pazvandoğlu meselesinde kaybettiği itibarını da yeniden kazanmak zorundadır. Zira Mısır sorunu ortaya çıktığında Hüseyin Paşa, III. Selim’in donanmanın başına geçmesi için yaptığı geri gel çağrılarına kulak asmamış ve yerine Kapudane Abdülkadir Bey’i donanma başbuğu olarak yollatmıştır. Dolayısıyla bir anlamda efendisine karşı mahcup olan Hüseyin Paşa, bu sefer elinden gelen gayreti göstererek, işi kotarmalıdır. Aksi takdirde III. Selim’in gazabına uğraması muhakkaktır. Zaten III. Selim, İstanbul’a döndükten sonra Hüseyin Paşa’ya bunun sinyalinin vermiş ve bir an önce hazırlıklarını tamamlayarak Akdeniz’e açılmasını tembihlemiştir. Bu noktada Hüseyin Paşa’nın Beşiktaş’ta demirli olan donanmanın gerekli tedarikinin sağlanması ve hava koşullarının elverişli olmasının ardından yola koyulacağı şeklindeki açıklamalarını da yeterli görmemiştir. Bu, III. Selim’in şu satırlarından anlaşılmaktadır:

“...Geçen gün karâr verildiği gibi kara 'askeri ve kapudân paşa bir sâ'at evvel 'azîmet eyleyecek idi ve bu maslahatda bir dakîka te'hîr ma'âz-Allah ne gûna mahâzîri müntic olacağı etrâfiyla müzâkere olunmuş ve bilinmiş idi. Kaç gündür bir hareket yok...”¹⁸

Bu doğrultuda bir aktör olarak Mısır seferinde oyuna sonradan dahil olan Küçük Hüseyin Paşa, yaklaşık bir yıllık gecikmeyle 19 Temmuz 1799’da Akdeniz’e doğru yelken açmıştır. O, burada, Mısır sahillerini abluka altına alan İngiliz donanmasına katılacak ve iki donanma halen Mısır’da olan Napolyon Bonapart’ı ele geçirmeye çalışacaktır. Lakin bu mümkün olamamıştır. Zira Bonapart, İngiltere kuşatmasından kurtularak, 23 Ağustos 1799’da Mısır’dan Fransa’ya kaçmıştır. Onun kaçışında, her ne kadar peşine düşmüş olsa da, İngiltere kumandanı General Sydney Smith’in işi sıkı tutmamasının rolü olduğu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte, bu süreçte Hüseyin Paşa’nın da Çanakkale Boğazı civarında bulunduğunu belirtmek lazımdır. Hatta

Devrinde Mısır’da Osmanlı-İngiliz Rekabeti (1798-1807)”, *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İSAM Yay., İstanbul 2010, s. 351-366.

¹⁸ HAT. 154/6491, 154/6467, 155/6512, 164/6825, 165/6856, 257/14764, 267/15583, 1436/59038; C.BH. 23/1094, 46/2156; TSMA.e. 534/24, 784/38.

Bonapart'ın firarının ardından Hüseyin Paşa, birkaç aylık Boğaz ikametinin akabinde 19 Aralık 1799'da geri İstanbul'a dönmüştür.¹⁹

III. Selim'in bir an önce harekete geçmesini istediği Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa'nın Çanakkale Boğazı'ndan İstanbul'a geri dönmüş olması, Cezzar Ahmed Paşa'nın Akka başarısı ve ardından Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın serdâr-ı ekrem olarak Osmanlı ordusuyla Mısır'a gönderilmesinden kaynaklı olmalıdır. Zira Fransızlar, her ne kadar Ebûkîr'da Köse Mustafa Paşa'yı yenmiş ve onu esir almış olsalar da (25 Temmuz 1799), bunun akabinde barışa meyletmişlerdir. Üç ay içinde Mısır'ı boşaltmak koşuluyla da, 24 Ocak 1800'de Osmanlı İmparatorluğu'yla El-Ariş Sözleşmesi'ni imzalamışlardır. Ancak Fransızlar bu sözleşmeye sadık kalmamış ve General Jean Baptiste Kléber, Yusuf Ziya Paşa'yı 20 Mart 1800'de Aynu-ş-Şems'te bozguna uğratarak, Yafa'ya kadar Osmanlı ordusunu geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Dolayısıyla Hüseyin Paşa, 28 Nisan 1800'de yeniden donanmayla İstanbul'dan Mısır'a doğru yola çıkmıştır.²⁰

Mısır meselesi için ikinci kez yola koyulan Küçük Hüseyin Paşa, İstanbul'dan ayrılışının üçüncü günü Gelibolu'ya ulaşmış ve burada donanmanın ihtiyacı olan peksimetleri almıştır. Ardından da Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Pare Adası'na gelmiştir. Fakat İodos, Hüseyin Paşa'nın Pare Adası'ndan hareketine hemen izin vermemiştir. Dolayısıyla o da, her ne kadar imparatorluk İskenderiye ve Dimyat'a yetişmesi yönünde emirler gönderse de, bir süre Pare Adası'nda zorunlu ikamet etmiştir. Hava koşullarının normalleşmesi üzerine de 21 Mayıs 1800'de Pare Adası'ndan Mısır'a doğru yeniden yelkenleri fora etmiştir.²¹

¹⁹ HAT. 163/6796, 164/6825, 226/12584, 240/13476, 240/13477, 242/13561, 242/13593, 242/13601, 270/15756, 263/15177; TSMA.e. 428/45, 883/17; V. S. Arıkan, *III. Selim'in Sirkâtibi...*, s. 309, 319; Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, Haz.: Hüseyin Sarıkaya, Çamlıca Yay., İstanbul 2017, s. 372, 411. Hüseyin Paşa'nın Çanakkale Boğazı civarında olduğu sıralarda, Kapudane Abdülkadir Bey komutasındaki donanma gemileri, Rusya ile birlikte İki Sicilya Krallığı'nın yardımına gitmiştir. Ancak Hüseyin Paşa, bütün donanmanın İskenderiye'de toplanmasının daha iyi olacağını beyan ederek, buna karşı çıkmıştır. Zira Mısır meselesi henüz çözülmemiştir. Bkz.: HAT. 155/6513, 157/6568, 162/6746, 239/13389.

²⁰ AE.SSLM.III. 71/4260; C.AS. 31/1405, 78/3665, 1004/43920, 401/16537, 236/9972, 789/33421; HAT. 154/6473, 156/6520, 156/6524, 157/6574, 158/6606, 158/6585, 159/6653, 159/6656, 163/6780, 164/6837, 164/6804, 164/6806, 165/6906, 226/12584, 244/13739, 246/13842, 266/15471; TSMA.e. 428/19, 428/26, 428/43, 428/55, 428/60, 428/64, 428/66, 428/67, 428/71, 429/1, 429/2, 429/3, 429/5, 536/5, 576/68, 576/69, 577/11, 645/3, 665/36, 668/38, 674/7, 674/31, 682/14, 684/4, 731/55, 745/67, 755/10, 786/48, 786/50, 786/51, 786/52, 1169/25; Ahmed Vâsîf Efendi, *...Hakâ'iku'l-Ahbâr*, s. 412-414, 416-418, 424-435, 438-442; V. S. Arıkan, *III. Selim'in Sirkâtibi...*, s. 327.

²¹ HAT. 155/6503, 157/6546.

Hüseyin Paşa'nın İskenderiye'ye varışı Haziran başlarıdır ve o da Mısır'daki işlerin ucundan tutmaya başlamıştır. Bu noktada öncelikle Yafa'daki ordudan haber alan Hüseyin Paşa, Fransızların tahliyesi için İskenderiye Limanı'nda bulunan gemileri kontrol etmiştir. Akabinde de Fransızların tavrını ölçmek amacıyla, İskenderiye'deki Fransız generali Jean Lannes'e mektup göndermiştir. General Lannes cevabında, antlaşmanın bozulması konusunda kusurlu olduklarını, ancak Fransızların savaşı yeniden başlatmadığını vurgulamıştır. Bununla birlikte tekrar bu meseleye nizam verilmesi isteğini de üstü kapalı olarak Hüseyin Paşa'ya iletmiştir. Hatta bu doğrultuda Hüseyin Paşa'nın aracı olabileceğinin altını çizen Lannes, General Kléber'e de benzer bir yazı ulaştırılmasını rica etmiştir. Çünkü Napolyon'un Fransa'ya dönmesinin ardından Mısır'daki asıl yetki Kléber'in elindedir.²²

General Lannes'in bu ricası, Fransız dostu olarak vurgulanan Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa'da karşılık bulmuş ve hemen akabinde Hüseyin Paşa Kléber'e mektup göndermiştir. Bu durumu İstanbul'a da bildiren Hüseyin Paşa, Kléber'in cevabına göre hareket edeceğini merkeze belirtmiş ve İngiltere'nin bu konuda hemfikir olduğunun da altını çizmiştir. Fransızların İskenderiye'deki vaziyetini de şu şekilde dile getirmiştir;

*Fransızların İskenderiye'de 3 bin askeri vardır. Ayrıca Arap kabilelerinden birinin reisi olan Giryani isimli şeyh, 6 bin süvari ile Fransa'ya hizmet etmektedir. Şeyh Giryani, İskenderiye serdarlığının yanı sıra, İskenderiye, Ebûkîr, Reşid ve Dimyat'a doğru uzanan sahili de kontrol altında tutmaktadır.*²³

Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa General Kléber'den cevap beklese de, bu cevap gelmeyecektir. Zira Kléber 14 Haziran 1800'de Osmanlı İmparatorluğu'nu zan altında bırakacak bir suikasta kurban gitmiştir. Onun yarım bıraktığı işi ise General Jacques François de Menou üstlenmiştir. Bu süreçte İskenderiye açıklarında vakit geçiren Hüseyin Paşa, Derne ve İskenderiye arasında bulunan 12 bin süvarilik Ebuali Kabilesi'nin İskenderiye civarında gözükmemesinin Fransızlara korku vereceğini düşünerek, Kapudane Bey'i hediyelerle beraber Derne beyi ile Ebuali kabilesi şeyhine göndermiştir. Ardından

²² AE.SSLM.III. 187/11272; TSMA.e. 446/14, 446/15, 446/16, 557/15.

²³ AE.SSLM.III. 187/11272; HAT. 139/5766, 155/6503, 164/6831, 165/6900; TSMA.e. 446/14, 446/15, 446/16, 481/38, 557/15.

da Mehmed Bey'i İskenderiye önlerinde bırakarak, dört aydır hareket halinde olan donanmanın su ihtiyacını karşılamak üzere Finike'ye gelmiştir.²⁴

Finike'de bir süre zaman geçiren Küçük Hüseyin Paşa, buradan Yafa'ya giderek Sadrazam Yusuf Ziya Paşa ile görüşmüştür. Ardından da Limasol'a gelerek, Kasım başlarına dek İskenderiye önlerinde dolanmıştır. Havaların soğuması nedeniyle de, kış tertibi almak üzere Meğri Limanı'na yönelmiştir. Meğri Limanı'nda İngiltere kumandanı General Smith'le buluşan Hüseyin Paşa, İngiltere'nin göndereceği 5 bin kara askeri ile Smith'in yerine İskenderiye'ye görevlendirilen General Richard Bickerton'un akıbeti hakkında konuşmuştur. Zira dört aydır bu konuda bir gelişme yoktur. Bunun sebebi ise, İngiltere'nin Portekiz'e yardımda bulunmasıdır. Dolayısıyla Mısır meselesi bir müddet İngiltere tarafından askıya alınmıştır. Öte yandan, yeni vazifesine gitmekte ayak direyen Smith, ülkesini en iyi şekilde temsil etmekte ve Hüseyin Paşa'ya, kışın Derne ile Girit arasında gezinerek, Fransa'dan Mısır'a destek yollanmasını önleyeceğini belirtmektedir. Hüseyin Paşa da karşılık olarak Smith'e, altı gemi ile Kapudane Bey'i muhafaza için Akdeniz'de bıraktığını, kendisiyle ittifak halinde olunacağını ve bölgede düşmanın kuş dahi uçurmaması gerektiğini vurgulamıştır. Akabinde de Hüseyin Paşa, ilkbaharda dönmek şartıyla, donanmanın geri kalanıyla yola koyularak 22 Kasım 1800'de İstanbul'a avdet etmiştir.²⁵

Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa'nın İstanbul'a dönmesinden yaklaşık bir ay sonra İngiltere yeniden Mısır'a kuvvet göndermiş ve Hüseyin Paşa'nın da hemen bölgeye gelmesini Osmanlı İmparatorluğu'ndan talep etmiştir. Bu doğrultuda 22 kapak kaldıran gemi, 18 bin kara askeri ve 2 generalle Aralık başlarında Rodos ile Meğri ve Marmaris sularına ulaşan İngiltere donanması, gerekli hazırlıkların yapılmasının ardından 22 Şubat 1801'de Mısır'a doğru yola çıkmıştır. Hüseyin Paşa da 1 üç ambarlı gemi, 7 kalyon, 4 firkateyn, 2 bomba gemisi, 7 korvet, 34 şalope ve yaklaşık 3 bin nefer ile 27 Şubat 1801'de yeniden İstanbul'dan Mısır'a hareket etmiştir. Bu arada vebadan zarar gören Osmanlı ordusunun zahire ve akçe ile takviye edilmesini merkezden talep eden Yusuf Ziya Paşa da, karadan onlara katılmak üzere, Gazze ve El-Ariş'e doğru yürüyüşe

²⁴ TSMA.e. 760/10, 706/24; HAT. 85/3479, 114/4548, 137/5650, 137/5622, 140/5817, 157/6540, 243/13637; Ahmed Vâsîf Efendi, ...*Hakâ'iku'l-Ahbâr*, s. 477-478, 505.

²⁵ HAT. 155/6514, 158/6580, 240/13425, 240/13428; TSMA.d. 2095; TSMA.e. 429/3; Ahmed Vâsîf Efendi, ...*Hakâ'iku'l-Ahbâr*, s. 529; V. S. Arıkan, *III. Selim'in Sırkâtibi...*, s. 341.

geçmiştir. İmparatorluk da boş durmayıp, İngiltere ve Osmanlı kuvvetlerine yardımda bulunmaları için Mısır halkına teşvik yazıları göndermiştir.²⁶

İstanbul'dan 27 Şubat 1801'de donanma ile yola koyulan Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa, İngiltere donanması kumandanı General George Keith Elphinston'la görüşmek üzere Marmaris'e gelmiştir. Ancak General Keith burada değildir. Zira düşmana yardım ulaştırılacağını öğrenmesinin akabinde, maiyetindeki kara askeri ve donanma ile birlikte İskenderiye'ye gitmiştir. Kışı Akdeniz'de geçiren Kapudane Bey de bir hafta sonra arkasından ona eşlik etmiştir. Bunun üzerine Hüseyin Paşa da, onlara yetişmek için, Rumeli'den çıkan askeri beklemeden 20 Mart 1801'de Meğri'den hareket etmiştir.²⁷

Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa'nın varışından çok önce Meğri'den ayrılan İngiltere donanması Ebûkîr önlerine ulaşmış ve 8 Mart 1801'de karaya asker çıkartmıştır. Fransızlar ile yapılan muharebe sonucunda da 19 Mart 1801'de Ebûkîr Palankası Fransızlardan arındırılmıştır. 400 kadar İngiliz askerinin öldüğü bu muharebenin akabinde General Keith, General Ralph Abercromby komutasında bir birliği İskenderiye tarafına yönlendirmiştir. Zira Fransızlar Reşid'i boşaltarak, İskenderiye'de güçlerini birleştirmek niyetindedir. Bu doğrultuda General Menou bile emrindeki kuvvetlerle 23 Mart 1801'de Kahire'den Fransızlara yardıma gelmiştir. Ancak İngiltere askeri onu yenerek, İskenderiye Kalesi'ne çekilmek zorunda bırakmış ve İngilizler İskenderiye'yi kuşatmıştır. General Abercromby'nin hayatını kaybettiği bu kuşatma esnasında, İngiltere donanmasının ardından Ebûkîr'a gelen Kapudane Bey de karaya asker sevk ederek, mücadeleye destek vermiştir.²⁸

²⁶ TSMa.e. 429/7, 429/8, 429/9, 429/10, 429/11, 429/12, 429/15, 429/16, 443/35, 674/9, 1174/53, 536/7, 536/31, 577/6, 755/10, 786/51; AE.SSLM.III. 228/13315; HAT. 113/4514, 154/6480, 155/6505, 155/6506, 156/6522, 158/6598, 256/14717, 261/15045, 262/15105, 1480/1; C.AS. 30/1380, 489/20419, 986/43021; C.BH. 144/6941; C.DH. 27/1323, 77/3806; V. S. Arkan, III. *Selim'in Sirkâtibi...*, s. 347. Vasıf Tarihi'nde Hüseyin Paşa komutasında Mısır'a küçük ve büyük olmak üzere 70 savaş gemisi sevk edildiği vurgulanmaktadır. K. Şakul, bu sefer için kazalardan toplanması planlanan toplam donanma neferinin yaklaşık 11 bin olduğunu belirtmektedir. Ayrıca İngiltere ordusuna Kızıldeniz üzerinden 6 bin Hintli asker de katılacaktır. Bkz.: Ahmed Vâsif Efendi, ...*Hakâ'iku'l-Ahbâr*, s. 529-530, 533-534, 553-554; K. Şakul, "Osmanlılar Fransız İhtilâli'ne Karşı...", s. 266; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...*, s. 95-97.

²⁷ HAT. 83/3446, 153/6456, 154/6500, 156/6522, 158/6598, 163/6797; TSMa.e. 443/35, 755/10, 786/51; C.AS. 30/1380, 97/4401; C.BH. 128/6191.

²⁸ HAT. 89/3648; TSMa.e. 429/15, 443/35, 755/10, 786/51; C.HR. 50/2471, 26/1300.

Fransızların kamuoyuna duyurmamak için çaba harcadıkları bütün bu gelişmeler sırasında Küçük Hüseyin Paşa yoldadır ve o 27 Mart 1801'de Mısır sularına ulaşmıştır. İki gün açıklarda bekleyen Hüseyin Paşa, İskenderiye kuşatmasıyla ilgilenen İngiltere generalleri John Hely Hutchinson ve Keith'le ittifak halinde 30 Mart'ta askerlerini Ebûkîr'da karaya çıkartmıştır. Ancak Hüseyin Paşa İskenderiye muhasarasıyla vakit kaybetmek istememektedir ve askerlerini Reşid'e göndermek niyetindedir. Bu niyetini, "Reşid'de düşman askeri azdır ve ele geçirildiği takdirde de düşmanın maneviyatı sarsılacaktır" sözleriyle Keith ve Hutchinson'a açıklamıştır. General Keith ve Hutchinson Hüseyin Paşa'nın bu planını desteklemekle birlikte, Reşid'in on iki saatlik mesafede kumlu bir mevki olduğunu, dolayısıyla toprakların gitmesinin ve askerlerin de zahire ile takviyesinin zor olduğunu dile getirmişlerdir. Ayrıca gönderilecek kuvvetlerin Reşid'i alamadıkları takdirde düşmana cesaret geleceğini de ilave etmişlerdir. Bunun üzerine Hüseyin Paşa, Reşid harekâtını şöyle onlara izah etmiştir;

Tayin edeceğimiz askere üç günlük peksimet ile sularını verelim. Bir topu dört beygir yerine sekiz beygire çektirelim. Yine küçük kayıklara ve şalopelere peksimet, su, mühimmat gibi levazımatları yükleyelim. Bunların bir kısmı Muhadiye Gölü (Idku Gölü)'nün içinden askerle beraber sahil boyunca Reşid'e üç saat mesafedeki İt Köyü (Idku)'ne kadar gitsin. Diğer kısmı ise denizden Reşid Boğazı'na ulaşsın. İki taraftan bu kayıklar ve şalopeler askeri kollasın.²⁹

²⁹ Hüseyin Paşa, 1 Temmuz 1801 tarihli arzında, Ebûkîr önlerine geldiğinde İngiltere askerlerinin Fransızlarla mücadele ettiğini, İngilizlerin çok adamlarının öldüğünü ve birçoğunun da yaralandığını gördüğünü belirtmektedir. Dolayısıyla o, bu tür hizmet edenlerin yabancı devletler tarafından taltif edildiklerini vurgulayarak, yararlılıkları nedeniyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun da bunlara nişan vermesi gerektiğini merkeze bildirmiştir. Paşanın bu talebi dikkate alınmış ve daha sonra imparatorluk tarafından İngilizlere kürk ve altın gönderilmiştir. Ayrıca 2 Nisan 1801'de 7 ila 72 saat aralığında devam eden bir fırtına çıkmıştır. Bu fırtına Hüseyin Paşa'yı epey zorlamıştır. Çünkü Hüseyin Paşa'nın bindiği Selimiye adlı üç ambarlı gemi haricinde, Kapudane Bey'in Tâvus-ı Bahrî Kalyonu, Giritli Hüseyin Kaptan'ın Cîrân-ı Bahrî Fırkateyni ve Giritli Salih Kaptan'ın Şehber-i Zafer Fırkateyni gibi irili ufaklı pek çok gemi fırtınada hasara uğramıştır. Dimyat'a gönderilen gemilerde de durum aynıdır. Hatta İngiltere donanması da bu fırtınadan payına düşeni almıştır. Yine de Hüseyin Paşa, merkezden istediği destek dışında, yedekliklerden temin ettiği malzemelerle hasarların bir kısmını karşılamıştır. Bkz.: *AE.SSLM.III. 250/14515; HAT. 31/1461, 83/3446, 86/3518, 89/3648, 139/5748, 153/6445, 164/6854, 274/16141; C.BH. 41/1916, 113/5463, 18/864, 26/1219, 131/6341; C.HR. 50/2471; TSMA.e. 429/17, 429/21, 429/43, 429/51, 443/35, 536/4, 536/20, 536/23, 536/24, 536/25, 536/27, 536/28, 536/29, 536/30, 536/34, 683/36, 709/80, 755/10, 1201/14.*

Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa bu harekât planıyla General Keith ve General Hutchinson'u ikna etmiş ve ardından da kethüdası Hüsrev Ağa'yı³⁰ başbuğ nasederek, İnce Mehmed Bey'in de dahil olduğu 6 bin kişilik bir kuvveti, ki İngilizler de bir miktar askerle bu birliğe destek vermiştir, 7 Nisan 1801'de Reşid'e göndermiştir. 8 Nisan'da Idku'ya ulaşan müttelik güçler, 9 Nisan'da Reşid'e hücum etmiştir. Reşid'de bulunan binin üzerinde Fransız askeriyle yapılan yarım saatlik mücadele sonrasında Reşid düşerken, düşman askerinin bir kısmı nehir yoluyla Rahmaniye'ye kaçmış, 200-300 neferi de Reşid'e bir buçuk saatlik mesafede yer alan Reşid Boğazı'ndaki Nil'in kapısı konumundaki palankaya firar etmiştir.³¹

Bunun akabinde Hüsrev Ağa, İngiliz süvarileri yanına katarak, Levent Çiftliği sol kol ağası Abdullah Ağa'yı Reşid palankasını ele geçirmekle görevlendirmiştir. Şalopelerin idaresini üstlenen Bodrumlu Halil Bey de maiyetiyle beraber Reşid Boğazı'na gelmiştir. Başlangıçta Fransızlara palankayı terk etmeleri için çağrı yapılmış olsa da, olumsuz cevap alınması üzerine, karadan ve nehirden palankaya müdahale edilmiştir. Bu sırada Hüsrev Ağa da bölgededir ve dört günlük bir çarpışmanın sonucunda Fransızlar aman dileyerek, 20 Nisan 1801'de Reşid palankasını teslim etmişlerdir.³²

Hüsrev Ağa'nın Reşid'deki bu başarısının akabinde Küçük Hüseyin Paşa yönünü Rahmaniye'ye çevirmiştir. Zira Reşid'in ele geçirilmesiyle Mısır içlerine girmek daha kolaydır. Bu konuda Hüseyin Paşa, 30 Mart'ta Ariş'e ulaşmış olan Yusuf Ziya Paşa komutasındaki ordunun da bir an önce bölgeye gelmesi için ısrarlıdır. Çünkü Hüseyin Paşa'ya göre Fransızlar, Kahire ve Dimyat'tan bütün gücünü buraya aktarmaktadır. Dolayısıyla Hüseyin Paşa, Yusuf Ziya Paşa'nın öncü birlik olarak gönderdiği çarhacı Tahir Paşa ile Mısır valisi serasker Mehmed Paşa'nın Salihye'de bulunmalarını da vakit kaybı olarak vurgulamaktadır. Oysaki onlar, 11 Nisan'da Salihye'yi Fransızlardan almış ve sonrasında da Bilbeys'e varmışlardır. Yusuf Ziya Paşa da 18 Nisan'da Kureyn civarına

³⁰ Hüsrev Mehmed Paşa hakkında bkz.: Yüksel Çelik, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa: II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, TTK, Ankara 2013.

³¹ *HAT. 83/3446, 89/3648; C.HR. 50/2471; TSMA.e. 443/35, 536/24.* Hüseyin Paşa, Reşid'e gönderdiği askerlerine şöyle seslenmiştir; *Padişahımız beni kaptan paşa sizi de askerlerim diye bugün için beslemiştir. Göreyim sizi can ve başla çalışarak, dostlarımızın yanında beni utandırmayın. Sizler karadan bizler de dostlarımızla denizden gayret ederek hem esir olmuş din kardeşlerimizi hem de Mısır'ı gönül birliğiyle düşmandan kurtaralım.* Mısır'da yapılan muharebelerle ilgili resimler ve haritalar için bkz.: *TSMA.e. 662/25, 684/4, 755/14, 760/11.*

³² *HAT. 83/3446, 89/3648, 249/14084; C.HR. 50/2471; TSMA.e. 443/35, 536/24.*

gelerek onlara katılmıştır. Ancak Hüseyin Paşa, Tahir Paşa'nın Fransızların boşalttığı Dimyat'ı zapt ederek, Riyale Bey ile Dimyat'a yolladığı gemilerin içeri sokulmasından yanadır. Fakat Valide Sultan kethüdası Yusuf Ağa ile yakınlıkları nedeniyle aralarının iyi olmadığı Yusuf Ziya Paşa, Tahir Paşa yerine, Halep valisi İbrahim Paşa'yı serasker olarak Salahiye'den Dimyat'a sevk etmiştir. Nihayetinde serdar-ı ekrem olarak kara ordusu Yusuf Ziya Paşa'nın yetkisindedir ve o, Hüseyin Paşa'ya kendisinden rol çaldırmak niyetinde değildir.³³

Bu süreçte Hüseyin Paşa, müttefik güçlerle birlikte 9 Mayıs 1801'de Rahmaniye'ye yakın bir köy olan Fuvva'ya gelmiştir. Ertesi gün Hüseyin Paşa ince donanma ile nehirden ve İngiltere askeri karadan Rahmaniye'ye saldırıya geçmiştir. Saat ikiye dek yapılan şiddetli hücum sonrası Fransızlar çok fazla kayıp vermiş ve bir kısmı da Kahire'ye firar etmiştir. Rahmaniye palankasında kalan 150-200 civarı Fransız ise, aman dileyerek 11 Mayıs'ta Rahmaniye'yi Hüseyin Paşa ile Hutchinson'a teslim etmiştir.³⁴

Rahmaniye'nin Fransızlardan alınmasının ardından Kahire'ye doğru yola çıkan Küçük Hüseyin Paşa'ya, III. Selim tebrik mesajı yollamıştır. Fakat Hüseyin Paşa, başarılarından dünyalar kadar memnun olan efendisine karşılık olarak sitemlerini sunmuştur:

İngiltere askeri ile beraber emrimde 15-20 bin asker vardır. İstanbul'dan hareketimden beri de bir yerden yardım gelmemiştir. Hatta ne bir nüzül emini ne bir defterdar ne de bir kasapbaşı yanımdadır. Her iş benden sorulmaktadır. Hem akçe hem zahire bulup, bir de kasapbaşılık yapmaktayım. Arada da vakit oldukça muharebe etmekteyim. Akçe olmadığından da yararlık edenlere belimdeki şalı birer parmak birer parmak dağıtmaktayım. Bir kuru peksimet ile askeri nasıl idare edeyim. Pirinç versem, yağ ve ete muhtaçtır. Alıştırıp sonra kesmek de külliye zararlıdır. Benim gücümle ancak bu mahalle varılmıştır. Bugün yarın daha büyük savaş olacaktır. Cihat farzdır ama kafirden intikam almak parasız olmamaktadır. Mısır içlerine varıldıkça da işler iyice karışmaktadır. İşte halim bu şekildedir ve zerre takatim de kalmamıştır. Yine de bunlar

³³ TSMA.e. 429/12, 429/13, 443/35, 674/9, 684/3, 755/10, 786/51, 786/52; HAT. 83/3446, 86/3518, 142/5875, 153/6445, 154/6498, 158/6607; AE.SSLM.III. 428/24491; C.AS. 672/28231, 986/43037; S. J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında...*, s. 505-520.

³⁴ HAT. 141/5864, 145/6122, 153/6445, 249/14084; AE.SSLM.III. 71/4246; C.AS. 613/25857; TSMA.e. 443/35.

*şikâyet değil, durumu hikâye etmektir. İnşallah rabbim sizin hayırduanızla Hüseyin kulunuzu ağlatmaz. Zira ya Allah canımı alacak ya da hayırduanızla en kısa sürede size fetih haberleri iletteceğim.*³⁵

Küçük Hüseyin Paşa, III. Selim'e serzenişte bulunsa da, Kahire'ye doğru yürümeye devam etmektedir. Ancak, General Keith'in yanında tercüman olarak yer alan Kıbrıslı Tomas'ın verdiği bilgiler, paşayı düşündürmektedir. Zira İngilizler, Fransızları çıkardıktan sonra Mısır'da kalmak niyetindedir. 6 Mayıs 1801 tarihli arzında bunu merkeze ileten Hüseyin Paşa, General Hutchinson'un tavrından da tedirgindir. Çünkü Hutchinson, Rahmaniye akabinde ayak sürümektedir. Yine de Hüseyin Paşa, müttefik kuvvetlerle birlikte Kahire'ye doğru ilerlemektedir.³⁶

Bu noktada Hüseyin Paşa'nın ileri gönderdiği karakol kuvvetleri 14 Mayıs'ta Fransızlarla çarpışmıştır. Yusuf Ziya Paşa komutasındaki ordu da Bilbeys'e ulaşmış ve asker Kahire'ye dört saatlik bir mesafede olan Hankah'da metrislere girmiştir. Ancak Kahire'deki Fransız askerleri 15 Mayıs'ta 6-7 bin piyade, bin kadar süvari ve 20 topla onlara müdahale etmek için yola çıkmıştır. Karşılıklı olarak ise 2-3 bin Arnavut süvari ve delil askeri ile Tahir Paşa onların üzerlerine yollanmıştır. İki ordu 16 Mayıs'ta 10 saatten fazla mücadele yapmış ve bunun sonucunda da Fransızlar dayanamayarak geri Kahire'ye kaçmıştır. Bu sırada 3 binden ziyade askerle Dimyat'a gitmiş olan Halep valisi Vezir İbrahim Paşa da, Riyale Bey ile ittifak halinde, Dimyat Boğazı'ndaki burçlar ile İzbe Kalesi'ni almış ve oradan Burullus Kalesi'ne firar eden 500 Fransız'ı da ele geçirmiştir.³⁷

Bu gelişmeler doğrultusunda Kahire'ye doğru ilerleyişini sürdüren Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa, Mayıs sonlarında Bulak'a 5-6 saatlik mesafeye kadar gelmiştir. Sadrazam Yusuf Ziya Paşa da 18 Mayıs'ta Bilbeys'ten hareket ederek Benha Köyü'ne varmış ve Kahire'de yapılacak harbin nasıl olacağını görüşmek üzere Hüseyin Paşa ile General Hutchinson'u çağırmıştır. Bu daveti kabul eden Hüseyin Paşa, Hutchinson ile birlikte Yusuf Ziya Paşa'nın bulunduğu yere gitmiştir. Bunu, 1 Haziran 1801 tarihli arzında merkeze bildiren Hüseyin Paşa, birkaç gün orduda kaldıklarını ve ordusunun

³⁵ HAT. 159/6661; TSMA.e. 429/14, 429/18, 443/35, 683/16, 429/49.

³⁶ TSMA.e. 411/19, 429/21.

³⁷ AE.SSLM.III. 428/24491; C.AS. 613/25857; TSMA.e. 429/14, 429/18, 429/24, 429/25, 429/46, 443/35; HAT. 88/3624, 154/6498, 157/6563, 159/6643, 169/7216. Y. Çelik, Dimyat'ın Küçük Hüseyin Paşa tarafından 3 Haziran 1801'de ele geçirildiğini belirtmektedir. Bkz.: Y. Çelik, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüseyin Paşa*, s. 17.

durumu hakkında da Yusuf Ziya Paşa'ya tafsilatlı bilgi verdiğini belirtmektedir. Ayrıca Hüseyin Paşa, Yusuf Ziya Paşa'dan 50 bin kuruş borç talep ettiğini, ancak paşanın yanından eli boş gittiğini dile getirmekte ve bunu şöyle ifade etmektedir; “*Dimyat'dan henüz hazîneleri gelmiş iken bir akçe viremediler ve bir çadır ve çerge ile dahi i'ânet idemediler.*”³⁸

Bu görüşmenin akabinde Dicle merhalesine geçmiş bulunan Yusuf Ziya Paşa, Hüseyin Paşa ile Hutchinson'un Nil'in birleştiği noktada olan Şilkan'a ulaşmaları haberinin ardından, 6 Haziran'da buradan ayrılarak, Şilkan'a 2,5 saat uzaklıktaki Şubra Şihabiye menziline gitmiştir. Buradaki iki günlük mola sonrasında da yeniden yola koyulan Yusuf Ziya Paşa, 9 Haziran'da Şilkan'a varmıştır.³⁹

Yusuf Ziya Paşa Şilkan'a ulaştığı gün, Nil'in batı yakasında bulunan Küçük Hüseyin Paşa'nın çadırına gitmiş ve birlikte gizlice harekâtı konuşmuşlardır. Bu görüşmede Yusuf Ziya Paşa, bir süredir Mısır'da olan Fransızların Bulak ve Kahire'yi gereği gibi istihkâm ve takviye ettiklerini Hüseyin Paşa'ya bildirmiştir. Ayrıca, her ne kadar Hüseyin Paşa'nın yanında büyük toplar olsa da, orduya Dimyat'tan gelecek toplar için birkaç gün Şilkan'da kalmanın daha uygun olduğunu ve bu durumu General Hutchinson'a da iletmesini Hüseyin Paşa'dan istemiştir.⁴⁰

Bunun ardından Küçük Hüseyin Paşa, General Hutchinson'la beraber, 13 Haziran'da Yusuf Ziya Paşa'ya iadeiziyarete bulunmuştur. Bu ziyarete Yusuf Ziya Paşa hem kendi birliklerinin hem de Hüseyin Paşa ile Hutchinson'un ordularının bir an önce yola çıkması gerektiğini dile getirmiştir. Ancak Hutchinson, iki tarafın birbirine yardımda bulunması amacıyla Nil'in üzerine kurdurduğu köprünün henüz tamamlanmadığını ve dolayısıyla köprü bitinceye kadar beklenilmesini rica etmiştir. Fakat Yusuf Ziya Paşa ile Hüseyin Paşa aynı fikirde değildir ve onlar 16 Haziran'da işe girişmek niyetindedir. Bu doğrultuda da ordunun Şilkan ile Kahire'nin ara noktasında olan Basus Köyü'ne yerleşmesini, Hüseyin Paşa ile İngiltere askerlerinin de buranın karşısında yer alan Tanaş mevkiinde konuşlanmasına karar vermişlerdir.⁴¹

³⁸ AE.SSLM.III. 428/24491; C.AS. 1072/47196; C.HR. 50/2471; HAT. 88/3624, 159/6661, 169/7216; TSMA.e. 429/14, 429/18, 536/1.

³⁹ AE.SSLM.III. 428/24491; C.AS. 1072/47196; C.HR. 50/2471; TSMA.e. 429/14, 429/18, 429/19, 536/1.

⁴⁰ TSMA.e. 536/1.

⁴¹ TSMA.e. 536/1.

Bu plan üzerine Yusuf Ziya Paşa 16 Haziran 1801'de Şilkan'dan yola çıkarak Basus Köyü'ne gelmiştir. Fakat ordunun yerleşme düzeni konusunda hemfikir olan General Hutchinson, düşmanın arkadan hücum etmesine engel olmak amacıyla Gize üzerine saldıracağını bildirmiştir. Onun bu düşüncesine Küçük Hüseyin Paşa da katılmaktadır. Ancak yine de Hüseyin Paşa, Nil'in doğu yakasına geçerek, Yusuf Ziya Paşa'nın ordusuyla birlikte Bulak, Babünnasr ve Babülfeth taraflarından Kahire'yi muhasara etmenin daha uygun olacağı konusunda Hutchinson'u ikna etmeye de gayret göstermiştir. Lakin Hutchinson fikrini değiştirmemiştir. Dolayısıyla Yusuf Ziya Paşa, bir iki gün Basus'ta kalarak bu durumu onlarla yeniden mülakat etmiştir.⁴²

Bu görüşmeler esnasında Yusuf Ziya Paşa, Kahire'de olan Fransızlara teslim olmaları için aman teklif edilmesi önerisinde bulunmuştur. Çünkü emri altındaki ordu düzensizdir ve Kahire'ye girildiği gibi askerlerin yağma ve talan yapacağı düşüncesindedir. Bu meseleyi hem sözlü hem de yazılı olarak Hüseyin Paşa'ya da iletmiştir. Ancak Hutchinson bu fikre karşı çıkmıştır. Zira Kahire'nin bir mahallesi zapt olmadıkça, Fransızların bunu gurur meselesi yapacakları endişesi taşımaktadır. Dolayısıyla bu konu bir süre ertelenmiş ve Hüseyin Paşa ile İngiltere orduları, iki ordunun birleşmesini sağlayacak köprünün kurulacağı noktanın karşısında olan Varakülhadra Köyü'nde çadırlarını dikmişlerdir.⁴³

Yusuf Ziya Paşa her ne kadar orduların Nil'in kendi bulunduğu tarafında birleşmeleri konusunda ısrar etse de, General Hutchinson ile Küçük Hüseyin Paşa farklı düşünmektedir. Dolayısıyla onlar, Yusuf Ziya Paşa'yı devre dışı bırakarak, kendi aralarında gizlice görüşmüşlerdir ve Hüseyin Paşa bu konuda şunları dile getirmektedir:

Hem ben hem de Hutchinson Mısır sorununa bir an önce nizam verilmesi endişesi içindeyiz. Ancak benim ve Hutchinson'un orduları karşıya geçerse, Said ve İskenderiye tarafı açık kalacağından, Kahire'ye takviye kuvvet ile zahire gelmesi muhtemeldir. Bu da işi geciktirecektir. Yine Mısır'ın teslimi için aman dileyen Fransızlarla görüşmeler başladığında da, herkes söze karışacak ve durum uzayacaktır. Ayrıca asker Kahire'ye girdiğinde yağmaya girişeceğinden, şehrin zaptı zor olacaktır. Üç senedir küffar elinde perişan olan Kahire halkını, askerinin yağmasıyla bir kat daha

⁴² HAT. 153/6450; TSMA.e. 443/35, 536/1, 536/21, 536/22, 536/35, 536/36.

⁴³ HAT. 88/3624, 153/6450; TSMA.e. 443/35, 536/1, 536/21, 536/22, 536/35, 536/36.

harap ettirmek, yabancı devletler arasında dedikoduya sebep olacaktır. Dolayısıyla bunun önüne geçmek amacıyla bizim Hutchinson ile Gize üzerine gitmemiz elzemdir. Böylece bir yandan İskenderiye yolu kesilecek bir yandan da Said'den zahire sevki önlenecektir.⁴⁴

Küçük Hüseyin Paşa açıklamasına şöyle devam etmiştir:

*İngiltere ordusu ile bulunduğumuz sahilden Gize üzerine giderek muhasara eyleyeceğiz. Bu sırada Gize alınincaya dek karşı taraftaki ordu savaşımadan metrislerde bekleyecek. Bu, Fransızların muharebeye dahil olmasını engelleyecektir. Sonrasında Kahire'yi teslim mecbur kaldıklarında ve görüşmeler başladığında, bu, yağmanın önlenmesi için ordudaki askerden gizli tutulacaktır.*⁴⁵

Görüşlerini bu şekilde dile getiren Küçük Hüseyin Paşa, Yusuf Ziya Paşa'nın Gize'ye gitmelerine müsaade etmemesi ve Hutchinson'un da fikrinden dönmemesi durumunda, müttefik olarak Ebûkîr'dan beri birlikte mücadele ettikleri İngilizlerden ayrı hareket etmenin, işe zarar vereceği endişesi de taşımaktadır. Bu noktada da Hutchinson'la beraber giderek, bir iki gün içerisinde Gize'yi ele geçirmek ve akabinde de karşıya geçerek iki ordunun aynı anda Kahire'ye hücum etmesi düşüncesindedir. Bu, her ne kadar Yusuf Ziya Paşa sonradan öğrenmiş olsa da, Yusuf Ziya Paşa'dan bile gizlenmiştir.⁴⁶

Bu doğrultuda İmbaba Köyü civarında bulunan Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa ile General Hutchinson, her ne kadar Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın önerisini daha önce reddetmiş olsalar da, işi savaşız bitirmek ve Kahire'yi askerin yağmasından kurtarmak amacıyla Bulak'taki Fransız generali Augustin Daniel Belliard'a gizlice bir mektup göndermişlerdir. Bu mektubun içeriği şöyledir:

Üç takım orduyla ve donanmayla Kahire'yi kuşattık. Savaş yoluyla elinizden alırsız. Fakat sizin kuvvetinizin durumunu tutulan esirlerden haber aldık. Yine Gize kumandanının General Menou'ya gönderdiği yazıyı da ele geçirdik. Kahire'de ne kadar askeriniz var, haliniz nasıldır, palankalar ile tabyalarda ne kadar top ve mühimmat vardır ve lağımınız ne taraftadır biliriz. Dolayısıyla ara yerde kan dökülmeden şu Kahire'yi teslim etmek size hayırlıdır. Eğer inat eder ve savaşa girişerseniz, sonrasında

⁴⁴ HAT. 88/3624, 153/6450; TSMA.e. 443/35, 536/1, 536/21, 536/22, 536/35, 536/36.

⁴⁵ HAT. 88/3624, 153/6450; TSMA.e. 443/35, 536/1, 536/21, 536/22, 536/35, 536/36.

⁴⁶ HAT. 88/3624, 153/6450; TSMA.e. 443/35, 536/1, 536/21, 536/22, 536/35, 536/36.

*aman dilemeniz fayda etmez. Allah'ın yardımı ile Kahire alınır. Sizin hepinizi yok ederiz. Yarın Gize üzerine gidilip Said ve İskenderiye yollarınız bile kesilir. Düşünüp ona göre cevap verin.*⁴⁷

General Belliard'ın karşılık olarak verdiği cevap ise şu şekildedir:

*Şimdi biz muhasaradayız. Kahire'yi teslim edip selamete çıkmak benim canıma minnettir. Lakin ben yalnız değilim. Benden başka da yetkili kişiler vardır. Savaşmadan Kahire'yi teslim etmeye razı olursam, diğerlerinin beni suçlamaları kaçınılmazdır. Dolayısıyla savaşa başladıktan sonra teslim talip olup bir adam gönderirim. Ama sizinle haberleştiğimi kimse bilmesin ve Avrupa'ya da bildirilmemesini rica ederim. Zira orada duyulur ise madde meydana çıkar.*⁴⁸

Belliard'tan gelen bu cevap üzerine Hüseyin Paşa ile Hutchinson, Yusuf Ziya Paşa'nın orduların Nil'in doğu yakasında birleşmesi teklifini dikkate almayarak, 22 Haziran 1801'de gizlice Gize önüne gitmişler ve Belliard'la kararlaştıkları planı hemen devreye sokmuşlardır. Askeri metrislere yerleştirdikten sonra aynı gün içinde savaşa başlayan Hüseyin Paşa ile Hutchinson, birkaç saat muharebenin ardından pek çok asker kaybetmiştir. Düşman askerinden de kayıpların verildiği bu mücadelede, 5-10 nefer Fransız askeri de esir edilmiştir.⁴⁹

Küçük Hüseyin Paşa ile Hutchinson'un ertesi gün büyük toplar ve havanlarla birlikte tabyalar tanzim ederek muharebeye devam etmeye niyetlendikleri esnada, Belliard tarafından, daha önce kararlaştırıldığı üzere, Gize'deki Fransız kumandanı aracılığıyla haber gelmiştir. Gelen bu haberde Belliard, bazı maddeleri görüşmek için hem Hüseyin Paşa'nın hem de Hutchinson'un birer görevli yollamasını talep etmiştir. Onun bu isteğine karşılık veren Hüseyin Paşa ile Hutchinson, hemen iki görevli irsal etmiştir. Birkaç saat sonra Gize'den geri dönen görevliler, Belliard'ın, Kahire'nin teslimini müzakere etmek amacıyla tekrar adam sevk edilmesini, bunun bir gün sonra saat birde gerçekleşmesini, yapılacak görüşmenin ordudan gizli tutulmasını ve işin Gize'de bitirilmesini istediğini beyan etmiştir.⁵⁰

⁴⁷ HAT. 88/3624, 153/6450, 159/6625; TSMA.e. 443/35, 536/1, 536/21, 536/22, 536/35, 536/36.

⁴⁸ HAT. 88/3624, 153/6450, 159/6625; TSMA.e. 443/35, 536/1, 536/21, 536/22, 536/35, 536/36.

⁴⁹ HAT. 88/3624, 153/6450, 264/15301; TSMA.e. 443/35, 536/1, 536/21, 536/22, 536/35, 536/36.

⁵⁰ HAT. 88/3624, 153/6450; TSMA.e. 443/35, 536/1, 536/21, 536/22, 536/35, 536/36.

General Belliard'ın bu taleplerini Hutchinson'la görüşen Küçük Hüseyin Paşa, her ne kadar Yusuf Ziya Paşa'dan gizli hareket etmiş olsa da, Kahire önlerinde bulunan Yusuf Ziya Paşa'ya haber vermeksizin bir görevli gönderilmesinin uygun olmadığını dile getirmiş ve gidecek heyette Yusuf Ziya Paşa'nın da bir adamının olması gerektiğinin altını çizmiştir. Fakat Hutchinson aynı düşüncede değildir: *Şimdi sadrazam hazretlerine haber vermeyelim. İşi bitirelim ve akabinde kendisine sonucu iletelim.* Yine de Hüseyin Paşa, Hutchinson'u dinlemeyerek bildiğini okumuş ve Yusuf Ziya Paşa'ya her şeyi iletmiştir. Ayrıca ertesi gün top ve tüfek atılmayarak, askerin metrislerde tutulmasını da Yusuf Ziya Paşa'dan rica etmiştir. Yapılacak müzakereler için de kethüdası Osman Bey'in yollanmasını talep etmiştir.⁵¹

Bu çerçevede Yusuf Ziya Paşa'nın kethüdası Osman Bey, Hüseyin Paşa'nın adamı İshak Bey ve General John Hope 24 Haziran 1801'de Gize'ye gönderilmiştir. Fransa adına ise Belliard'ın görevlendirdiği generaller François Xavier Donzelot, Charles Antoine Louis Alexis Morand ve Jean Joseph Tarayre bulunmaktadır. Yapılan görüşmede Fransızlar Mısır'ın teslimini konuşmak amacıyla üç gün ateşkes istemişlerdir. Ancak bu Hüseyin Paşa tarafından kabul görmemiştir. Dolayısıyla anlaşma hususunda İshak Bey ve Osman Bey ile John Hope'a 48 saate kadar yetki verilmiştir. Müzakere için ise Gize ile müttefik kuvvetler ordusu arasında bir yer belirlenmiştir.⁵²

Küçük Hüseyin Paşa, 30 Haziran-1 Temmuz 1801 tarihli yazılarında, başlangıçta Fransızların 19 maddelik bir metin gönderdiklerini ve bu maddelerin çoğunun kabul edilebilir türden olduğunu dile getirmektedir. Ancak Fransızların; Kahire'de bırakacakları mühimmat, top, zahire vs. için 2 milyon Fransız akçesi talep etmeleri; Kahire'deki kaleleri 15 gün sonra teslim etmeyi taahhüt etmeleri; yanlarında Kıpti ve Şami halkı da götürmeye niyetlenmeleri; yine hizmetlerinde bulunup Kahire'de kalanlara da dokunulmaması gibi şartların yeniden gözden geçirilmesinin uygun olacağı görüşündedir. Bu noktada da divan kâtibi Emin Efendi'yi tayin etmiştir.⁵³

Sonrasında Fransızların akçe talebi tamamen reddedilerek, Fransızların, 15 gün yerine, 12 gün içinde Mısır, Bulak ve Gize kalelerini her şeyi ile teslim etmeleri

⁵¹ HAT. 88/3624, 153/6450; TSMA.e. 443/35, 536/1, 536/21, 536/22, 536/35, 536/36.

⁵² A.DVNSMHH.d. 211, s. 177-181; HAT. 88/3624, 88/3634, 153/6450, 163/6793, 169/7216, 1667/14; TSMA.e. 443/35, 536/1, 536/2, 536/3, 536/8, 536/21, 536/22, 536/35, 536/36.

⁵³ A.DVNSMHH.d. 211, s. 177-181; HAT. 88/3624, 88/3634, 153/6450, 163/6793, 169/7216; TSMA.e. 443/35, 536/1, 536/2, 536/3, 536/8, 536/21, 536/22, 536/35, 536/36.

kararlaştırılmıştır. Yine Fransızlar, tüm masrafları müttefik devletler tarafından karşılanmak üzere, kendilerinin olan mallarla beraber memleketlerine ulaştırılacaktır. Bu noktada da onlara Kahire önünde yer alan palankalardan bir palanka ile birlikte, Gize Kalesi'nden bir kapı verilecek ve Nil'in batı yakasından Reşid'e gideceklerdir. Top, mühimmat, zahire gibi eşyaların ittifak kuvvetleri askerlerince zapt edilmesi için de komiserler tayin edilecektir. Antlaşma metni İskenderiye'de bulunan General Menou'ya da gönderilecek, ayrıca Fransa'ya mektup sevki için gemi ayarlanacaktır. İlaveten, Osmanlı ve İngiltere kumandanları ile Fransa generali, imzalanmasının akabinde, 24 saat içinde mukaveleyi onaylayacak, üçer de karşılıklı rehin alınacaktır. Ek olarak hem Osmanlı-İngiliz esirleri hem de Fransız esirler serbest kalacak, Fransızlarla gitmek isteyen halka da müdahale olunmayacaktır. Tahliye oluncaya kadar da askerler birbirlerine saldırmayacaktır.⁵⁴

Bu şartlarla hazırlanan 21 maddelik antlaşma metni 27 Haziran 1801'de iki tarafın temsilcilerince imzalanmış ve 28 Haziran 1801'de de rehinler ile senetler mübadele edilerek, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa, Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa, General Hutchinson ve General Belliard karşılıklı olarak bunu onaylamıştır. 10 Temmuz 1801'de de Fransızlar Kahire, Gize ve Bulak kalelerini tahliye ederek, 5 gün içinde gemilere binecekleri Gize'deki palankaya çekilmişlerdir. Böylece Kahire tamamen zapt edilmiştir. Bu esnada Hüseyin Paşa ile Yusuf Ziya Paşa, Fransızlarla gitmek isteyen Kahire'deki Kıptilerin lideri Cercis Cevheri ve Muallim Yakub Hanaya ile Yahudilerin reisi Hîti ile gizlice görüşerek, onları affetmişlerdir. Zira kırkar, altmışar yaşında olan bu kişilerin çoğu Mısır'da mal, mülk ve evlat sahibidir. Dolayısıyla, barış yapılırsa bile, tekrar Fransa'nın Mısır üzerine gelmesine neden teşkil etmeleri, Hüseyin Paşa ve Yusuf Ziya Paşa'yı tedirgin etmiştir.⁵⁵

Küçük Hüseyin Paşa, Fransızların Gize'ye çekildiği gün, Yusuf Ziya Paşa, Hutchinson ve diğer görevlilerle birlikte Kahire'ye girmiştir. O, bunu, III. Selim'e şöyle bildirmektedir:

⁵⁴ A.DVNSMHH.d. 211, s. 177-181; AE.SSLM.III., 428/24492; HAT. 88/3624, 88/3634, 153/6450, 154/6479, 163/6793, 169/7216, 270/15787; TSMA.e. 429/20, 429/22, 429/23, 429/26, 429/27, 429/28, 429/29, 429/32, 443/35, 536/1, 536/2, 536/3, 536/21, 536/22, 536/26, 536/35, 536/36, 536/42, 536/43.

⁵⁵ A.DVNSMHH.d. 211, s. 177-181; AE.SSLM.III., 428/24492; C.AS. 1131/50208; HAT. 88/3624, 88/3634, 153/6450, 165/6860, 169/7216; TSMA.e. 429/20, 429/22, 429/23, 429/26, 429/28, 429/29, 429/40, 443/35, 536/1, 536/2, 536/3, 536/21, 536/22, 536/26, 536/35, 536/36, 536/42, 536/43.

Askerimi önüme katıp Kahire'ye girdiğimde, Kahire ulema ve şeyhleri ile ocaklısı bizi karşıladı. Bu kadar müddet düşman elinde aciz kalan Kahire halkı, kadınıyla, çocuğuyla sokaklara dökülmüş, ağlayarak şükrettiler. Yerden göğe kadar Sultan Selim'in adını haykırdılar. İç kaledeki batı kapısı kethüdam Hüsvrev Ağa tarafından zapt olunmuştu. Onu buraya tayin ettim ve bir taraftan Fransızlar çıkarken, diğer taraftan bizler de iç kaledeki Gavri Sarayı'na ulaştık. Akabinde de buranın ilk fatihi olan büyük ecdadımız Sultan Selim Han'ın divan kurduğu Gavri divanhanesi denilen yerde, bütün ulema, şeyh, ocaklı ve diğer ileri gelenler mevcut iken, devletin devamı için sizin adınıza fetih hutbesi okuttum. Osmanlı sancaklarının birini de buraya koydum. İkisini ise kale burçlarına astım. Burçlara ve palankalara asker yerleştirildi. Kimse yağmaya girişmedi. Eğer yağma olsaydı, Kahire halkı ayaklar altında kalır ve şehir yeni baştan harap olup, sürülmüş tarlaya dönerdi. Böylece Kahire Kalesi yeniden İslam memleketi oldu. Bu büyük kalenin 9 demir ve 7 ağaç anahtarlarını mühürdarım Hayreddin Ağa ile size gönderiyorum.⁵⁶

Küçük Hüseyin Paşa o gün Kahire'de kalmıştır. Şehrin nizamı ile ilgili gerekli tedbirleri aldıktan sonra, 11 Temmuz 1801'de, Kahire'yi Yusuf Ziya Paşa'ya teslim ederek, ordusunun bulunduğu Gize'ye dönmüştür. 15 Temmuz'da da, gemilere bindirilerek ülkelerine gönderilecek olan 10-11 bin Fransız ile birlikte, Gize'den Reşid'e doğru yola koyulmuştur.⁵⁷

Hüseyin Paşa, İngilizlerle beraber, Fransızları dört bir yandan çevirerek, yaklaşık 15 günlük bir yolculuğun ardından 28 Temmuz 1801'de Reşid'e gelmiştir. Bu süreçte, Fransızların yollanması için, ücretiyle donanma maiyetinde olan müstemen gemilerinden 28 parça gemi, ki bunların 18'i Rus gemisidir, tedarik edilmiştir. Bunların su ve kumanyaları da donanma zahiresinden verilmiştir. Ancak gemilerin Fransa'ya sağ salim gitmesi hususunda yanlarına savaş gemisi ilave edilmesi gerekmiştir. Dolayısıyla Hüseyin Paşa, bunu İngiltere donanmasının temin etmesini istemiştir. Zira Osmanlı

⁵⁶ AE.SSLM.III., 428/24492; HAT. 88/3624, 88/3634; TSMA.e. 684/20.

⁵⁷ HAT. 88/3634, 153/6433, 154/6472, 159/6625; TSMA.e. 429/22, 429/26, 429/28, 429/29, 429/32, 443/35, 536/42, 536/43.

donanmasında mevcut olan gemiler ile personelin hali, çok da bunu kaldıracak durumda değildir.⁵⁸

Bu noktada Fransızların gemilere yüklenmesi uygun olmayan eşyalarını satmak için 5-10 gün Reşid'de kalmasını fırsat bilen Küçük Hüseyin Paşa, İngiltere generali Keith ile durumu görüşmeye gitmiş ve akabinde de Reşid'e geri gelmiştir. 31 Temmuz'da durumu merkeze bildiren Hüseyin Paşa, bu sürecin uzamaması ve Fransızların bir an önce gemilere bindirilip gönderilmesi haberini en kısa sürede iletceğini beyan etmiştir. Ayrıca, Fransız kafilesinin gemilere bineceği Reşid Boğazı'nın, onların bulunduğu yere yakın olmakla birlikte, hava koşulları nedeniyle 1 hafta ya da 10 gün gecikmeye yol açabileceğini dile getirmiştir. Bunu önlemek amacıyla da Hüseyin Paşa, İskenderiye kuşatması için askerini yolladığı Marye Boğazı'ndan Fransızları memleketlerine sevk etmenin daha iyi olacağını vurgulamıştır. Zira burası hem Reşid'e 5-6 saatlik bir mesafedir hem de donanmaların gözetiminde işlem gerçekleştirilecektir. Böylece vakit kaybının da önüne geçerek, hemen İskenderiye kuşatmasıyla meşgul olunabilecektir.⁵⁹

Yine bu doğrultuda Hüseyin Paşa, Fransızları gemilere bindirip gönderdikten sonra, İskenderiye önünde kuşatmayı sürdüren İngilizlerle müzakere edilerek, İskenderiye'nin tahliye ve teslimi için General Menou'ya yeniden haber ulaştırılması taraftarıdır. Eğer Menou, mücadele etmeden İskenderiye'yi vermeyi kabul ederse, onlar da vilayetlerine yollanacaktır. Aksi halde Hüseyin Paşa, savaşın kaçınılmaz olduğunu ve vakit kaybetmeden harbe girişileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla her iki durumda da yeni gemilerin Mısır sahillerine sevk edilmesinin elzem olduğuna dikkat çekerek, askerinin maaşları için de para talep etmiştir.⁶⁰

⁵⁸ HAT. 88/3634, 114/4581, 153/6433, 154/6474, 154/6488, 154/6496, 159/6624; TSMA.e. 429/22, 429/26, 429/28, 429/29, 429/32, 443/35, 536/26, 536/42, 536/43.

⁵⁹ HAT. 88/3634, 153/6433; TSMA.e. 429/22, 429/26, 429/28, 429/29, 429/32, 443/35, 536/26, 536/42, 536/43.

⁶⁰ Kahire başarısının ardından İskenderiye'yi de bir an önce ele geçirmek için sabırsızlanan Hüseyin Paşa, daha 18 Temmuz'da General Menou'nun İskenderiye'yi kolay vermeyeceğini ve savaşacağı haberini almıştır. Hatta Menou'nun, istihkâmlarını arttırarak, etraftan zahire topladığı vurgulanmıştır. Ayrıca İskenderiye'deki Fransızların iki takım olduğu ve bunların bir tanesinin çıkıp gitme taraftarı olduğu da gelen havadislerdendir. Bkz.: HAT. 88/3624, 88/3634, 153/6433, 249/14113; TSMA.e. 429/22, 429/26, 429/28, 429/29, 429/32, 429/49, 429/50, 429/51, 443/35, 536/26, 536/42, 536/43.

Bunun akabinde Küçük Hüseyin Paşa, yanlarına 6 İngiliz savaş gemisi verdiği Fransızları 11 Ağustos 1801'de gemilere bindirerek, Marye Boğazı'ndan memleketlerine göndermiştir. 12 Ağustos'ta da İngilizler İskenderiye'deki büyük ordularına katılmak üzere Reşid'i terk etmişlerdir. Onların ardından da Hüseyin Paşa 14 Ağustos'ta Reşid'den hareket etmiştir.⁶¹

17 Ağustos 1801'de İskenderiye'ye gelen Hüseyin Paşa, zaten şehri kuşatmış olan İngilizlerle birlikte askerlerini metrislere yerleştirmiş ve kararlaştırdığı gibi General Menou'ya teslim haberi göndermiştir. Ancak Fransa'dan yardım bekleyen Menou, olumlu cevap vermemiştir. Dolayısıyla İskenderiye'de dört taraftan mücadeleye girilmiştir. Bu noktada İskenderiye'nin doğusu ile batıdaki Acemi bölgesinde Osmanlı ve İngiliz kara askerleri vardır. Deniz tarafından da hem İngiltere hem de Osmanlı riyalelerinin yönettiği iki takım donanma bulunmaktadır. Güneyde Marye Boğazı'ndan açılan su yolu ile oluşan Maryetis (Maryot) Gölü'ne de ince donanma konuşlandırılmıştır.⁶²

Bu düzen çerçevesinde yapılan ilk müdahalede Acemi tarafında bulunan 3 adet Fransız gemisi batırılmıştır. Yine Fransızların İskenderiye Limanı'ndan Maryot Gölü'ne geçirdikleri şalopelerin bir kısmı zapt edilirken bir kısmı da yanarak, suya gömülmüştür. 20 Ağustos günü ise, General Eyre Coote komutasındaki 5 bin İngiliz askeri Acemi yakasında karaya sevk edilmiştir. Bu birliğin 22 Ağustos'ta gece saat ikide yürüyüşe geçmesiyle de topyekûn bir harekât gerçekleşmiştir.⁶³

General Coote, yapılan mücadele sonucu Acemi Adası'ndaki Fransız tabyasını 9 top ve 1 kıta humbarasıyla zapt etmiştir. Bunun yanı sıra 195 Fransız'ı da esir etmiştir. Deniz tarafında olan iki takım donanmanın 9 savaş gemisi de Müslüman Limanı olarak adlandırılan limana girerek, liman ağzını ele geçirmiştir. Bu başarının ardından Fransızların barışa yanaşacağını düşünen Küçük Hüseyin Paşa, İngiltere generalleri ile

⁶¹ *T SMA.e. 429/32, 443/35.*

⁶² *AE.SSLM.III. 428/24493, 199/11929; HAT. 153/6448, 154/6481, 156/6518, 163/6783, 265/15377; T SMA.e. 428/3, 429/28, 429/30, 429/32, 429/50, 429/51, 443/35, 536/17, 536/32, 536/39, 536/40, 536/41, 1168/29.*

⁶³ *AE.SSLM.III. 428/24493; HAT. 153/6448, 154/6481; T SMA.e. 428/3, 429/30, 429/32, 443/35, 536/17, 536/32, 536/39, 536/40, 536/41, 1168/29.*

görüşerek, 23 Ağustos gecesi sabaha iki saat kalımına kadar metrislerden top attırmıştır. Düşmanı zayıflatma gayesi güden bu girişimin akabinde Fransızlar yürüyüşe geçerek, müttefik kuvvetlere karşılık vermiştir. Ancak, her ne kadar biraz Osmanlı ve İngiliz askeri hayatını kaybetse de, Fransızlar geri püskürtülerek, tabyalarından ikisi daha alınmıştır.⁶⁴

Müttefik kuvvetlerin 10 gün 10 gece kadar süren bu mücadelesine İskenderiye'deki Fransız generali Menou daha fazla dayanamamıştır. Dolayısıyla o, 26 Ağustos 1801'de, İskenderiye'nin teslimi ve antlaşma şartlarını görüşmek üzere, 3 günlük ateşkes talebiyle, bir adamını Küçük Hüseyin Paşa ile İngiltere generallerinin yanına yollamıştır. Bu, her iki taraftan da kabul gördüğünden, hemen muharebe durdurulmuştur.⁶⁵

General Menou, 29 Ağustos'ta teslim şartlarını içeren bir kâğıt göndermiş, ancak onun belirttiği şartların bir kısmı müttefik kuvvetlerce kabul görmemiştir. Dolayısıyla onlar, Menou'ya şunları önermiştir;

*Maryetis Gölü'nden denize kadar olan bir sıra metris ve tabyanın yanı sıra, Acemi tarafındaki 2 palanka mühimmatıyla teslim edilecektir. Limanda bulunan savaş gemileri ile diğer tüccar tekneleri terk edilecek ve senetlerin mübadelesinden 10 gün sonra da İskenderiye Kalesi tahliye olunacaktır. Eğer bunu kabul etmezse harbe devam olunacaktır.*⁶⁶

General Menou'nun onayladığı bu şartların ardından Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa, General Hutchinson ve General Keith'le birlikte, Kahire'dekine benzer şekilde, 22 maddelik antlaşmayı 2 Eylül 1801'de imzalamıştır. Rehinler ile senetlerin değiştirilmesinin akabinde de, Fransızların boşalttığı palanka ve ordugahlara Osmanlı ile İngiliz askerleri yerleştirilmiştir. Fransızlardan alınan ganimetler de müttefik kuvvetler arasında pay edilmiştir.⁶⁷

Öte yandan, antlaşma metninde Fransızların 10 gün sonra İskenderiye'yi boşaltacakları belirtilmiş olsa da, bu mümkün olamamıştır. Çünkü memleketlerine

⁶⁴ AE.SSLM.III. 428/24493; C.AS. 1132/50281; HAT. 153/6448, 154/6481; TSMA.e. 428/3, 429/30, 429/32, 443/35, 536/17, 536/32, 536/39, 536/40, 536/41, 1168/29.

⁶⁵ HAT. 153/6448; TSMA.e. 443/35, 536/17, 536/32, 536/39, 536/40, 536/41.

⁶⁶ AE.SSLM.III. 428/24493; HAT. 1349/52713, 153/6448; TSMA.e. 443/35, 536/17, 536/32, 536/39, 536/40.

⁶⁷ AE.SSLM.III. 428/24493; HAT. 137/5649, 139/5752, 141/5835, 141/5867, 141/5869, 159/6639, 153/6448, 1667/15, 226/12595; TSMA.e. 443/35, 536/10, 536/16, 536/17, 536/32, 536/39, 536/40.

gönderilecekleri gemilerin temininde aksaklıklar yaşanmıştır. Dolayısıyla Fransızlar, ancak 15 Ekim 1801'de İskenderiye'den tamamen çıkmıştır. Ardından da 16 Ekim'de Küçük Hüseyin Paşa İskenderiye'ye girerek, III. Selim adına hutbe okutmuştur. General Menou'dan teslim aldığı şehrin anahtarlarını da, Süleyman Ağa ile İstanbul'a yollamıştır. Kendisine gazilik unvanı kazandıran bu başarıdan memnun olan III. Selim de, hem Osmanlı hem de İngiliz askerlerini çeşitli hediyelerle ödüllendirmiştir.⁶⁸

Kahire'nin ardından İskenderiye'nin de kurtarılmasıyla Mısır'daki Fransız sorunu bitmiştir. Ancak Mısır'daki problemler tam olarak çözülememiştir. Çünkü III. Selim'in yeni bir düzen kurmak istediği Mısır'da, "beyler meselesi" patlak vermiştir. İmparatorluğun müttefiki İngiltere de beyleri himaye ederek bu meseleye eklemlenmiştir.⁶⁹

Öte yandan, 1811'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun başını ağrıtabilecek olan bu sıkıntılı durum, zaten araları iyi olmayan Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa ile Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'yı da birbirine düşürmüştür. Şöyle ki; daha 18 Mayıs'ta Hüseyin Paşa, Rahmaniye'ye zahire almaya gelerek yakalanan Fransız esirlerinden, Kahire kapılarına Fransızlar tarafından tabyalar kurulduğunu ve bunun da orduda korkuya yol açtığından, bazı askerlerin kaçtığını öğrenmiştir. Bu noktada Hüseyin Paşa, 24 neferden oluşan Mısır beylerinin yarardan çok zararları olduğunu dile getirmiş ve Murad Bey ile iki beyin ölümünü örnek göstererek, onların eksilmesinin faydalı olduğunu belirtmiştir. Bu, beyler sorununun kendiliğinden de çözümü demektir. Fakat uygulamada işler farklı yürüdüğünden, Hüseyin Paşa rahatsızlığını beyan etmiştir. Zira ona göre, bir beylik boşalsa, yerine dört beylik tevcih olunmakta ve bu da Mısır'daki beylerin sayısını neredeyse 80-90'a çıkartmaktadır. Dolayısıyla Hüseyin Paşa, bunun Yusuf Ziya Paşa'ya bildirilmesini ve bu pratikten de vazgeçilmesini talep etmiştir. Ancak Hüseyin Paşa'nın

⁶⁸ TSM.A.e. 389/21, 389/22, 429/27, 429/51, 429/52, 429/53, 443/35, 536/34, 683/16, 709/80, 755/10, 1201/14; C.A.S. 666/27998; C.SM. 6/268, 20/1021; C.BH. 62/2941, 240/11131, 263/12163, 272/12557; C.DH. 27/1326, 40/1994, 66/3280, 196/9784, 52/2552; C.ML. 68/3101; AE.SSLM.III. 419/24020, 249/14483, 419/24018, 249/14483, 85/5131, 112/6782, 367/20942; HAT. 34/1614, 109/4331, 154/6485, 164/6854, 163/6781, 163/6782, 164/6841, 162/6732, 223/12445, 223/12472, 256/14705; MAD.d. 19604; YB.04. 5-9.

⁶⁹ TSM.A.e. 298/13, 429/35, 429/36, 429/37, 429/41, 429/42, 429/43, 429/44, 429/46, 429/47, 755/10, 815/39, 874/19, 877/44; HAT. 84/3457, 85/3482, 85/3497, 86/3527, 86/3547, 86/3551, 87/3560, 87/3561, 87/3580, 87/3586, 87/3587, 87/3589, 88/3602, 88/3619, 89/3638, 96/3882, 124/5106, 124/5122, 153/6443, 153/6446, 155/6501, 157/6537, 157/6548, 157/6560, 159/6637, 118/4780, 141/5869, 168/7100, 169/7218, 223/12478, 258/14827, 1337/52162, 1483/51.

yazdığı yazıdan haberdar olan Yusuf Ziya Paşa'nın kapı kethüdası Seyyid Mehmed Efendi, vaziyeti önceden Yusuf Ziya Paşa'ya ileterek, işleri karıştırmıştır.⁷⁰

Seyyid Mehmed Efendi'nin yaptıkları bununla sınırlı değildir. Zira o, İskenderiye kuşatması sürerken Yusuf Ziya Paşa'nın kendisine yazdığı “...*Kapudân paşa beyleri istishâb ediyor. Mısır gereği gibi muhâsara olunmuş olduğundan güzel sûretle râbitası mümkün idi. Hattâ şürût-ı mukâvelenin bir iki mâddesi ifâde olundu kapudân paşa ‘acele itdi...*” sözlerini etrafa yaymıştır. Bundan etkilenen Küçük Hüseyin Paşa, durumu III. Selim’e bildirmiş ve beylerle birlik olmasını da, efendisinin işini görmek için, vaktin bir gereği olduğu şeklinde açıklamıştır. Bu noktada Mirahur Esad Bey’in takriri de bunu teyit eder niteliktedir. Çünkü Mısır beyleri, her ne kadar Yusuf Ziya Paşa Mısır beylerini orduya davet etmiş olsa da, ancak Hüseyin Paşa'nın verdiği teminlerle orduya desteğe gelmişlerdir.⁷¹

Küçük Hüseyin Paşa, Seyyid Mehmed Efendi'nin kendisine karşı yaptığı bu saygısızlığı III. Selim’e aksettirmiştir. Bundan tedirgin olan Yusuf Ziya Paşa ise, paşanın kendisi hakkında kötü bir şey söyleyip söylemediğini açık olarak III. Selim’e sorarak öğrenmek istemiştir. Bu noktada Mısır’da yeni bir düzen kurmayı tasarlayan III. Selim, arabuluculuk rolü üstlenerek, sadrazamına şöyle cevap vermiştir:

“...*Şimdiye dek kapudân paşa senin hilâfına bir şey yazmadı. Kapudân paşanın mizâcı ve senin hüsn-i sülûkun ma'lûmumdur. Doğrusu bu âna kadar hüsn-i imtizâc olunduğu pesend olunur hâlâtdan olmağla nezd-i hümayûnumda bâ'is-i mahzûziyyet olmuşdur. Lâzım olan maslahat benim matlûbum olan husûslara sa'y ve gayret etmektir. Kapudân paşa senin hakkında bir şey yazsa dahî ben ısgâ etmem. Seninle herhâlde ittifâk ederek şu beyler mâddesine vesâ'ir nizâma dikkat eyleseni ben kapudân paşaya yazdım. Göreyim seni ânın tavrına bakmayub bundan sonra dahî hüsn-i ittifâk ile matlûbum olan nizâma gayret edesin...*”⁷²

⁷⁰ HAT. 169/7145.

⁷¹ TSMA.e. 429/50, 755/10.

⁷² “*Senin hâlini ra'nâ bilürüm. A'lâ ve ednâdan çok sitekler çekdik. Cümlesine sabr ve tahammül eyledik. Sabrın nefîcesi hayır oldu. Cenâb-ı Hakka şükür eylesin. Senin hakkında bir kimesne senâdan gayrı bir şey bana ismâ' edemez. Müsterih olasın.*” “...*Allah'ın 'inâyetiyle muvaffak olduklarımız fütûhâtı çekemeyen biraz münâfık gâlibâ biraz şey yazmış ise bir dolu i'timad eylemeyesin. 'Alemallah kapudân paşanın böyle şey yazdığını işitmedim. Ben senin gayret ve sadâkatini ve bu seferde çektiğin elem ve mihneti ve sabr ve tahammülünü hüda 'alimdir herkesden ziyâde bilürüm ve istihdâm eylediğim kullarımın mizâc ve meşreblerini dahî ra'nâ bilürüm. Böyle tekeddür ve ızdırâb iktizâ etmez. Sen hâmil-i mühür ve sadâretsiz*

Ardından da yazdığı hatla kaptan paşasına şu öğütlerde bulunmuştur:

“Mısır Fransızlı yedinden nez‘ olundu. Lâkin Mısır yalnız Fransızlıdan alınmağla zabt olunmuş olmaz. ‘Înâyet-i Hakla beylerin dahî külliyyen def‘iyle ve nizâm tahtına girmekle olur. Senin ma‘lûmundur. Zirâ Fransızlıdan evvel dahî ma‘nen Mısır devlet-i ‘aliyyem hükmünde olmayub beyler zâlimlerinin yedlerinde idi. Bilürsün şimdi ‘înâyet-i Hakla ele girmişken yine beylerden birisi kalsa nizâm şöyle dursun ma‘âzallah evvelkiden on kat ziyâde fesâda sebep olur. Buna gâyet dikkat lâzımdır. Bundan sonra beylerden birisinin kalmamasına Allah ile ‘ahd eyledim. Kendülere kapucubaşılık vesâ‘ir diledikleri rütbeyi veririm. Ancak birisinin bundan sonra Mısır’da kaldığına rızâm yoktur. Bu husûsları sana ve sadr-ı a‘zama ifâde ve şu Mısır nizâmına güzelce sa‘y ile râbıta verilmesi matlûbum olduğunu ve mevâd-ı sâ‘ireyi ifâde için sâbık vezîr kethüdâsı Osman Efendi’yi yine kethüdâ nasbıyla me‘mûr ve irsâl eyledim. (...) Göreyim seni benim rızâm ve matlûbum üzere şu beylerin ve kâşiflerin birisinin Mısır’da kalmamasına sadr-ı a‘zam ile bi‘l-ittifâk gayret eylesin. Bu mâdde dahî Mısır’ın fethi gibi bana büyük hizmetdir ve sebep-i iftihârdır.”⁷³

Görüldüğü üzere III. Selim, Küçük Hüseyin Paşa ile Yusuf Ziya Paşa arasındaki gerginlikte ne kaptan paşasını ne de sadrazamını gücendirmiş, beyler meselesindeki sorumluluğu onların üzerine yükleyerek, ikisini de sakinleştirmiştir. Bu doğrultuda sadrazam kethüdası olarak Mısır’a gönderdiği Osman Efendi de, önce Hüseyin Paşa ile görüşmüştür. Ancak Hüseyin Paşa bu sırada İskenderiye kuşatmasındadır ve beyler maddesi için kuşatma bittiği anda Kahire’ye geleceğini Osman Efendi’ye bildirmiştir. Bu konuda yaptığı gizli planı da şöyle açıklamıştır:

İskenderiye ele geçtiğinde, sadrazamla konuşmak ve veda etmek amacıyla bir günlüğüne akşama yakın bir vakitte nehir yoluyla hızlıca Bulak’a vasıl olacağım. Ertesi sabah, sadrazam hazretleri ve sen, Mısır beyleri ile beraber Bulak’ta belirlenen yerde olun. Biraz sohbet edip, kahve içtikten sonra, beylerin hepsini tutuklayacak ve gemilere koyacağım. Hâlihazırda İskenderiye’de bulunan beş beyi de Hüsrev Paşa yakalayacak.

Yine Hüseyin Paşa, İngilizlerin Mısır’daki nizama karışmayacağını belirttiklerini, ancak tersi olursa da önlemini alacaklarını dile getirmiş, Mısır valiliğine

o kapudân paşadır. Artık böyle şeyler kalem ile edâ olunmaz. Mülâkatımızda sana olan teveccühümü anlarsın...” Bkz.: TSMa.e. 429/6, 429/33, 429/39, 429/50.

⁷³ TSMa.e. 429/42. Aynı öğütler Yusuf Ziya Paşa’ya da yapılmıştır. Bkz.: TSMa.e. 429/41.

aday gösterilen Rumeli valisi Hakkı Paşa, Seydi Ali Paşa ve Hüsrev Paşa ile ilgili de şunları vurgulamıştır:

*Hakkı Paşa uygundur. Ama Rumeli'deki durum ortadayken, yerinden oynatmak abestir. Seydi Ali Paşa da devlet terbiyesi görmemiştir. Daha önce Trablus'tan firar ederek, Mısır'a gelmiş ve devlete ihanet eden Murad Bey'in himayesine girmiştir. Dolayısıyla vali olsa da, devlete hizmeti ve sadakati soru işaretidir. Hüsrev Paşa ise gençtir ama devletin işleyişini iyi bilmektedir. Fakat bir müddet kethüdam olduğundan, bu olsun da diyemem. Eğer dersem, bana sonrasında kusur bulunur.*⁷⁴

Küçük Hüseyin Paşa, 30 Ağustos 1801 tarihli yazısında bu düşüncelerini merkeze de iletmiştir. Ancak o, her ne kadar Hüsrev Paşa sonrasında Mısır valisi olsa da, III. Selim'in beğendiği beyler meselesi ile ilgili planını tam olarak gerçekleştirememiştir. Çünkü Sadrazam Yusuf Ziya Paşa ile anlaşmazlıkları alttan alta sürmektedir. Şöyle ki; aslında Hüseyin Paşa, daha Kahire'de iken bu planını Yusuf Ziya Paşa ile paylaşmış ve İskenderiye'den geri gelene kadar da Kahire'de olan beylerin bir yere salıverilmemesi konusunda uzlaşmıştır. Nihayetinde beyler, rahat durmamakta, iltica gayesiyle İngiliz generalleri ile gizli ve açık olarak iletişim kurmaktadır. Fakat Hüseyin Paşa'nın Kahire'den çıkmasının akabinde Yusuf Ziya Paşa, zahire sevki için Elfi Mehmed Bey'i Said'e yollamıştır. Ama Elfi Mehmed Bey, Kahire'den yola çıkmadan evvel, peşinden gitmeleri için diğer Mısır beylerini de ayartmıştır. Bu da Hüseyin Paşa ile Yusuf Ziya Paşa'nın planının boşa çıkması anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla Hüseyin Paşa, böyle olmaması taraftarıdır ve planı teyit etmek için Yusuf Ziya Paşa'ya mektup göndermiştir. Lakin aldığı cevap pek hoş değildir. Zira Yusuf Ziya Paşa, aksini iddia etse de, “*bu iş için gelecek iseniz zahmet çekip gelmeyin*” karşılığını vererek, Hüseyin Paşa'yı gücendirmiştir. Bundan mütevellit Hüseyin Paşa, “*Yusuf Ziya Paşa benim Kahire'ye varmama izin vermemiş, artık ben Kahire'ye gitmem*” diye ayak diremiştir.⁷⁵

⁷⁴ HAT. 84/3457, 155/6501; TSMA.e. 536/37.

⁷⁵ HAT. 85/3497, 155/6501, 157/6558, 163/6781; TSMA.e. 429/33, 429/35, 429/37, 429/43, 429/45, 429/46, 755/10, 785/2. Yusuf Ziya Paşa, Hüseyin Paşa'ya gönderdiği kâğıtta, yalnız gelmeyesiniz tabiri olmadığını belirtmekte ve eğer öyle yazılı ise hakkında gerekenin yapılmasını talep etmektedir. O, ilgili yazıda, İngiliz generali Hutchinson'un beyleri himayesinin merkeze sorulduğunu ve bu yazıya cevap gelene kadar da Hüseyin Paşa'nın İskenderiye nizamına gayret göstermesinin daha iyi olacağını vurguladığını beyan etmektedir.

Bu doğrultuda baştaki planını değiştiren Küçük Hüseyin Paşa, Hüsrev Paşa'nın Mısır valiliğine atanmasını fırsat bilerek, Kahire'deki kuvvetli beylerden Cercavi Osman Bey, Bardisi Osman Bey ve kethüda İbrahim Ağa'yı hem maaşlarını hem de Hüsrev Paşa'nın istikbalini konuşmak üzere yanına çağırmıştır. Bunu Yusuf Ziya Paşa'ya da bildiren Hüseyin Paşa, beylerin gönderilmesini ondan talep etmiştir. Yusuf Ziya Paşa'nın da iknasıyla Hüseyin Paşa'nın davetini kabul eden beyler, korkularına rağmen Reşid'e ulaşmışlardır. Ardından da Hüseyin Paşa'ya haber ederek, İngilizlerle beraber İskenderiye'ye geleceklerini iletmişlerdir. Bu konuda Hüseyin Paşa'nın tavrı nettir ve onlara şöyle cevap vermiştir:

“Gelip gelmemenizin bana ne faydası ne de zararı vardır. Ben işlerinizi müzakere etmek için, daha önceki vaatlerime bağlı kalarak sizi çağırdım. Ancak yalnız olarak doğrudan bana gelerseniz ne güzel, hoş geldiniz. Lakin İngiltere askeri ile gelmeniz ayıptır, istemem, geldiğiniz yere geri dönün.”

Dolayısıyla Hüseyin Paşa'nın bu etkili cevabı karşısında eli kolu bağlanan beyler, aldıkları aman kâğıtlarıyla mecburen İskenderiye'ye gitmiştir.⁷⁶

Cercavi Osman Bey, Bardisi Osman Bey ve kethüda İbrahim Ağa'nın İskenderiye'ye gitmesiyle, Mısır beylerini yakalama planını devreye sokmak isteyen Küçük Hüseyin Paşa, Yusuf Ziya Paşa'nın muhalefetiyle karşılaşmıştır. Zira Yusuf Ziya Paşa, General Hutchinson'un beyleri himaye etmesinin devletin verdiği bir görev mi olduğunu yoksa kendi isteğiyle mi beyleri himaye ettiğini öğrenmek için merkeze bir yazı yazmıştır ve bunun cevabının gelmesinin beklenilmesinin daha iyi olacağı kanaati taşımaktadır. Yine Yusuf Ziya Paşa, Hüseyin Paşa'nın, eğer bu cevap gelmeden harekete geçerse, en azından Hutchinson'la müzakere edip, ondan, *biz Devlet-i Aliyye'nin yardımına geldik, memleket nizamına karışmayız* mealinde bir yazı almasının, işin sorunsuz halledilmesine yardımcı olacağı düşüncesindedir. Çünkü aksi takdirde bu mesele, iki devlet arasında soruna yol açacak türdendir. Bu noktada ısrarlı davranan Yusuf Ziya Paşa'ya, Hüseyin Paşa şu karşılığı iletmiştir: *“Siz bu tarafı düşünmeyin. O gün belli olduğunda ben hiçbir dedikoduya mahal vermeden, yanımda olanları takımlarıyla beraber donanmaya kaldırım.”*⁷⁷

⁷⁶ TSMA.e. 755/10, 786/52.

⁷⁷ TSMA.e. 755/10, 786/52.

Küçük Hüseyin Paşa'nın beklediği gün Fransızların 15 Ekim 1801'de İskenderiye'den çıkarılması ile gelmiştir. Zaten bu esnada merkezden de İngilizlerin devletin iç işlerine karışmaya yetkili olmadıkları teyit edilmiştir. Dolayısıyla bunun akabinde önce Yusuf Ziya Paşa harekete geçerek, kimsenin mal ve canına zarar vermeden, Şeyhülbeled İbrahim Bey ile Kahire'deki diğer beyleri 20 Ekim 1801'de kaldırmıştır. Ancak içlerinden Ebu Diyab Selim Bey, birkaç adamıyla beraber Said'e firar ederken, onun 40-50 nefer adamı da Gize'de oturan İngiltere kumandanına iltica etmiştir. Her ne kadar Yusuf Ziya Paşa yazdığı bir kâğıtla bu adamları istemiş olsa da, bundan bir sonuç elde edememiş ve Gize'deki İngiliz kumandanı da gelen kâğıdı General Hutchinson'a iletmiştir.⁷⁸

Bunun üzerine Hutchinson, General Charles Stuart'ı Küçük Hüseyin Paşa'ya göndermiş ve durumu görüşmek için kendisinden bir görevli istemiştir. Ardından da Hüseyin Paşa'nın yolladığı görevliye şunları söylemiştir:

Reşid'de olan General David Baird'i Yusuf Ziya Paşa'nın kaldırdığı bütün beyleri talep eylemesi için görevlendirdim. Verirler ise ne güzel ama inat ederler ise savaş ile almasını Baird'e tembihledim. Ayrıca İngiltere Devleti ile Devlet-i Aliyye'nin savaş halinde olduğunu, bunu kendi kendime etmediğimi ve devletim tarafından bu işe memur olduğumu da Yusuf Ziya Paşa'ya mektupla ilettilim.

Hutchinson'un bu sözlerini 26 Ekim 1801 tarihli arzıyla merkeze aktaran Küçük Hüseyin Paşa, vaziyetten Yusuf Ziya Paşa'nın haber edilmesini talep etmiş ve Hutchinson'u şu şekilde sakinleştirmeye çalıştığını dile getirmiştir: *Müttefik iki devlet arasında bu tür bir sorun ortaya çıksa da dostane hallolunur. Bu tür bir hareketi sizden beklemezdim. İngiltere Devleti'ni biz yine dost ve müttefik biliriz.*⁷⁹

Küçük Hüseyin Paşa iki devlet arasındaki dostluğa vurgu yaparak General Hutchinson'u sakinleştirmeye çalışsa da, 22 Ekim 1801'de kendisi de yanındaki beyler için harekete geçmiştir. Bu noktada 7 nefer ümera ve Murad Bey'in kethüdası İbrahim Ağa ile birkaç kâşifi, Hüsrev Paşa'nın Mısır valiliğini kutlamak bahanesiyle filikalarıyla

⁷⁸ TSMA.e. 298/13, 429/35, 429/36, 429/43, 429/45, 439/46, 577/9, 786/52, 1195/20; HAT. 157/6537, 267/15561. Yusuf Ziya Paşa, Küçük Hüseyin Paşa'nın iddia ettiği gibi beyler maddesi ile ilgili kendisine Hutchinson'dan bir yazı gelmediğini, kendisinin hem Gize'ye hem de Reşid'e casuslar göndererek durumu incelediğini belirtmiştir.

⁷⁹ HAT. 157/6537, 88/3602.

Maryetis Gölü'ndeki firkateye davet etmiştir. Zira burada onlar tutuklanacak ve üç ambarlıya hapsedilecektir. Ancak firkateye binen beyler, yolda durumun farkına varmışlar ve birkaç kalyoncuyu katletmişlerdir. Çıkan arbedede Cercavi Osman Bey, Aşkar Osman Bey, Melelvani Mehmed Bey, Küçük Murad Bey, İbrahim Kethüda ile Çukadar Salih ölürken, Bardisi Osman Bey, Şerkavi Mehmed Bey, Kileri Ahmed Bey, Osman Kâşif, Süleyman Kâşif ve Ali Kâşif de yaralı olarak üç ambarlıya kaldırılmıştır.⁸⁰

Yusuf Ziya Paşa'nın ardından Küçük Hüseyin Paşa'nın da yanında olan beyleri kaldırmış olması, General Hutchinson'un hoşuna gitmemiştir. Bu noktada o, Hüseyin Paşa'yı savaşa tehdit ederek, hayatta olan beyleri teslim etmesini istemiştir. İki devlet arasında sorun çıkmamasına uğraşan Hüseyin Paşa da, onun bu talebine razı olmuştur. Akabinde de III. Selim'in İstanbul'a dönmesi yönündeki çağrılarını dikkate alan Hüseyin Paşa, Mısır'daki işleri Yusuf Ziya Paşa ile Hüsrev Paşa'ya bırakarak, 7 Aralık 1801'de Dersaadet'e gelmiştir.⁸¹

Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa her ne kadar Mısır'daki beyler meselesine bir çözüm bulamamış olsa da, sonradan dahil olduğu Mısır seferinde gösterdiği çabayla, III. Selim nezdindeki yerini korumuştur. Ömrünün geri kalan zamanlarında ise Hüseyin Paşa, rutin Akdeniz seferlerine devam etmiş ve yakalandığı verem hastalığı sonucu 7 Aralık 1803'te vefat etmiştir.⁸²

Sonuç

Görüldüğü üzere, denizcilik tecrübesi olmadan kaptanıderyalığa getirilmiş olan Küçük Hüseyin Paşa, her ne kadar kaptanıderyalığını pek test etme fırsatı yakalayamamış olsa da, rutin seyrüseferler haricinde çıktığı iki deniz seferinde de uyguladığı taktikler ve kazanmış olduğu başarılarla, ne yaptığının bilincinde olan güçlü bir kaptan paşa profili çizmektedir. Bu noktada o, kaptan paşalığı döneminde imparatorluğun Akdeniz'deki imajını da tazelemiştir. Dolayısıyla meslekten yetişmiş kişilerin kaptanıderyalığa daha layık oldukları yönündeki genel kanı⁸³, Hüseyin Paşa nezdinde geçersizdir. Bunda, onun, kaptanıderyalık öncesinde sahip olduğu yirmi beş yıllık devlet hizmeti deneyiminin payı

⁸⁰ TSM.A.e. 298/13, 429/35, 429/43, 439/46, 577/9, 786/52, 1195/20; HAT. 157/6537, 267/15561; Ahmed Vâsıf Efendi, ...*Hakâ'iku'l-Ahbâr*, s. 606.

⁸¹ TSM.A.e. 429/37, 429/43, 429/45, 429/46, 577/9, 786/52, 815/39, 877/44, 1195/20; HAT. 87/3565, 87/3561, 87/3569, 87/3586, 87/3589, 88/3602, 157/6537, 166/6936, 176/7658; C.SM. 56/2821; V. S. Arıkan, III. Selim'in Sirkâtibi..., s. 365.

⁸² TSM.A.e. 785/79; HAT. 256/14670; Ahmed Vâsıf Efendi, ...*Hakâ'iku'l-Ahbâr*, s. 776, 814, 821.

⁸³ İdris Bostan, "Kapudan Paşa", *DİA*, c. 24, İstanbul 2001, 354-355.

muhakkaktır. Zaten birlikte büyüdüğü III. Selim'in Hüseyin Paşa'yı kaptanıderyalığa seçmesi de bundandır. Nihayetinde Hüseyin Paşa, donanmanın ihtiyaç duyduğu ıslahatı kavrayıp, uygulayacak niteliktedir⁸⁴, ki modern Osmanlı denizciliğinin kurucusu yaftası da bunun bir nişanesidir. Ancak yine de bütün bunlar, tek başına Küçük Hüseyin Paşa'ya ithaf edilmemelidir. Zira gerek seferlerde gerekse donanmadaki işlerde diğer devlet adamlarının da katkıları son derece önemlidir.

Öte yandan, Küçük Hüseyin Paşa'nın hem hanedana damat olması hem de III. Selim'e olan yakınlığı, bu süreçte ona saygınlık kazandırmıştır. Bu, Mısır beylerinin, Mısır seferi sırasında Sadrazam Yusuf Ziya Paşa yerine onun çağrısıyla orduya destek vermeleri örneğinde açık olarak görülmektedir.

Bununla birlikte, Hüseyin Paşa'nın sahip olduğu prestijin, olumsuz yansımaları da azımsanmayacak ölçüdedir. Valide Sultan ve kethüdası Yusuf Ağa'nın Hüseyin Paşa'yı gözden düşürme girişimleri, bunun bir vechesidir. Mısır seferinde de Sadrazam Yusuf Ziya Paşa bunlara eklenmiştir. Çünkü Küçük Hüseyin Paşa, sonradan dahil olduğu Mısır Seferi'nde, gösterdiği çabayla, serdar-ı ekrem olarak Mısır'da bulunan Yusuf Ziya Paşa'dan bir anlamda rol kapmış gibidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Sultan III. Selim (AE.SSLM.III.) 1/28, 18/1071, 22/1265, 22/1284, 25/1404, 68/4093, 68/4119, 69/4123, 71/4246, 71/4260, 85/5131, 112/6782, 129/7821, 187/11272, 199/11929, 228/13315, 250/14515, 249/14483, 347/19982, 367/20942, 419/24018, 419/24020, 428/24491, 428/24492, 428/24493.

Bâb-ı Âsâfi Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNSMHH.d.) 9, 211.

⁸⁴ Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018, s. 216.

Cevdet Askeriye (C.AS.) 30/1380, 31/1405, 78/3665, 97/4401, 236/9972, 383/15840, 401/16537, 489/20419, 613/25857, 666/27998, 672/28231, 789/33421, 986/43021, 986/43037, 1004/43920, 1072/47196, 1131/50208, 1132/50281.

Cevdet Bahriye (C.BH.) 18/864, 23/1094, 26/1219, 41/1916, 46/2156, 62/2941, 113/5463, 128/6191, 131/6341, 142/6854, 144/6941, 240/11131, 248/11513, 263/12163, 272/12557.

Cevdet Dahiliye (C.DH.) 27/1323, 27/1326, 40/1994, 52/2552, 66/3280, 77/3806, 128/6357, 196/9784.

Cevdet Hariciye (C.HR.) 50/2471, 26/1300, 64/3155, 119/5918, 121/6021, 144/7168.

Cevdet Maliye (C.ML.) 68/3101, 428/17317.

Cevdet Saray (C.SM.) 6/268, 20/1021, 56/2821.

Cevdet Zabtiye (C.ZB.) 18/896.

Hatt-ı Hümayûn (HAT.) 23/1097, 31/1444, 31/1461, 34/1614, 79/3303, 83/3446, 84/3457, 85/3482, 85/3479, 85/3497, 86/3518, 86/3527, 86/3547, 86/3551, 87/3560, 87/3561, 87/3565, 87/3569, 87/3580, 87/3586, 87/3587, 87/3589, 88/3602, 88/3619, 88/3624, 88/3634, 89/3638, 89/3648, 96/3882, 109/4331, 113/4514, 114/4548, 114/4581, 118/4780, 124/5106, 124/5122, 137/5622, 137/5649, 137/5650, 139/5748, 139/5752, 139/5766, 140/5817, 141/5835, 141/5864, 141/5867, 141/5869, 142/5875, 145/6122, 153/6433, 153/6443, 153/6445, 153/6446, 153/6448, 153/6450, 153/6456, 154/6467, 154/6472, 154/6473, 154/6474, 154/6479, 154/6480, 154/6481, 154/6485, 154/6488, 154/6491, 154/6496, 154/6498, 154/6500, 155/6501, 155/6503, 155/6505, 155/6506, 155/6512, 155/6513, 155/6514, 156/6518, 156/6520, 156/6522, 156/6524, 157/6537, 157/6540, 157/6546, 157/6548, 157/6558, 157/6560, 157/6563, 157/6568, 157/6574, 158/6580, 158/6585, 158/6598, 158/6606, 158/6607, 159/6624, 159/6625, 159/6637, 159/6639, 159/6643, 159/6653, 159/6656, 159/6661, 162/6732, 162/6746, 163/6780, 163/6781, 163/6782, 163/6783, 163/6793, 163/6796, 163/6797, 164/6804, 164/6806, 164/6825, 164/6831, 164/6837, 164/6841, 164/6854, 165/6856, 165/6860, 165/6900, 165/6906, 166/6936, 168/7100, 169/7145, 169/7216, 169/7218, 176/7658, 198/9961, 198/9965, 203/10509, 208/11036, 212/11507, 223/12445, 223/12472, 223/12478, 226/12584, 226/12595, 230/12800, 239/13389, 240/13425, 240/13428,

240/13435, 240/13476, 240/13477, 242/13561, 242/13593, 242/13601, 243/13637, 244/13739, 246/13842, 249/14084, 249/14113, 256/1467, 256/14705, 256/14717, 257/14764, 258/14827, 259/14965, 261/15045, 261/15059, 262/15105, 262/15129, 263/15177, 263/15183, 264/15301, 264/15337, 265/15377, 266/15471, 267/15561, 267/15583, 270/15756, 270/15787, 274/16141, 1337/52162, 1349/52713, 1436/59038, 1480/1, 1483/51, 1667/14, 1667/15.

Maliyede Müdevver Defterler (MAD.d.) 19604.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d.) 2095, 2108.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA.e.) 298/13, 389/21, 389/22, 411/19, 428/3, 428/19, 428/26, 428/43, 428/45, 428/55, 428/60, 428/64, 428/66, 428/67, 428/71, 429/1, 429/2, 429/3, 429/5, 429/6, 429/7, 429/8, 429/9, 429/10, 429/11, 429/12, 429/13, 429/14, 429/15, 429/16, 429/17, 429/18, 429/19, 429/20, 429/21, 429/22, 429/23, 429/24, 429/25, 429/26, 429/27, 429/28, 429/29, 429/30, 429/32, 429/33, 429/35, 429/36, 429/37, 429/39, 429/40, 429/41, 429/42, 429/43, 429/44, 429/45, 429/46, 429/47, 429/49, 429/50, 429/51, 429/52, 429/53, 443/35, 446/14, 446/15, 446/16, 481/38, 534/24, 536/1, 536/2, 536/3, 536/4, 536/5, 536/7, 536/8, 536/10, 536/16, 536/17, 536/20, 536/21, 536/22, 536/23, 536/24, 536/25, 536/26, 536/27, 536/28, 536/29, 536/30, 536/31, 536/32, 536/34, 536/35, 536/36, 536/37, 536/39, 536/40, 536/41, 536/42, 536/43, 557/15, 576/68, 576/69, 577/6, 577/9, 577/11, 638/10, 645/3, 662/25, 665/36, 668/38, 672/7, 674/7, 674/9, 674/31, 682/14, 683/16, 683/36, 684/3, 684/4, 684/20, 706/24, 709/80, 731/55, 745/67, 755/10, 755/14, 760/10, 760/11, 784/38, 785/2, 785/79, 786/48, 786/50, 786/51, 786/52, 815/39, 874/19, 877/44, 877/4, .883/17, 1168/29, 1169/25, 1174/53, 1195/20, 1201/14.

Yabancı Arşivler Bulgaristan Arşivi (YB.04.) 5/9.

Diğer Kaynaklar

Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c. 5, 1309.

Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, Haz.: Hüseyin Sarıkaya, Çamlıca Yay., İstanbul 2017.

Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr*, İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 314.

Aktepe, Münir, "Husayn Pasha (Küçük Hüseyin Pasha)", *The Encyclopedia of Islam*, c. III, 1986, s. 627-628.

Arıkan, V. Sema, *III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, TTK, Ankara 1993.

Bostan, İdris, "Kapudan Paşa", *DİA*, c. 24, İstanbul 2001, 354-355.

Çelik, Yüksel, "III. Selim Devrinde Mısır'da Osmanlı-İngiliz Rekabeti (1798-1807)", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İSAM Yay., İstanbul 2010, s. 351-366.

Çelik, Yüksel, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa: II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, TTK, Ankara 2013.

Çolak, Kamil, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, S. 2, 2008, s. 141-183.

Erkutun, Mehmet İlkin, *Darendeli İzzet Hasan Ziyânâme (Sadrazam Yusuf Ziya Paşa ve Fransızların İşgali Üzerine Yapılan Osmanlı Devleti'nin Mısır Seferi 1798-1802) Tahlil ve Tenkidli Metin*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004.

Göyünç, Nejad, "Hüseyin Paşa, Küçük", *DİA*, c. 19, İstanbul 1999, s. 6-8.

Göyünç, Nejad, "Kapudan-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa", *Tarih Dergisi*, c. 2, S. 3-4, İstanbul 1952, s. 35-50.

Karal, Enver Ziya, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1938.

Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, c. 3, Haz.: Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.

Mordtmann, J. H., "Hüseyin Paşa (Küçük)", *İA*, c. 5/1, İstanbul 1987, s. 654-655.

Panzac, Daniel, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018.

Shaw, Stanford J., *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, Kapı Yay., İstanbul 2008.

Şakul, Kahraman, “Diplomatik Bir Mesele Olarak İaşe: Rus Donanmasının Osmanlılar Tarafından İaşesi”, *Eskiçağ’dan Modern Çağ’a Ordular -Oluşum, Teşkilât ve İşlev-*, ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi Yay., İstanbul 2008, s. 387-410.

Şakul, Kahraman, “Osmanlılar Fransız İhtilâli’ne Karşı: Adriyatik ve İtalya Sularında Osmanlı Donanması”, *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İSAM Yay., İstanbul 2010, s. 255-313.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1798-1802 Osmanlı Fransız Harbi (Napolyon’un Mısır Seferi) III.ncü Cilt 5.nci Kısım Eki, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1987.

Ünlü, Ertan, “Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa’nın Gelirleri ve Giderleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 40/69, 2021, s. 234-265.

Ünlü, Ertan, “Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa’nın Rumeli Seraskerliği”, *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, 2/4, 2021, s. 457-489.

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.11.9>

Volume 6/2

2022 p. 158-175

MEKAN VE MÜZİK İLİŞKİSİNDE TEMEL YAKLAŞIMLAR: ETNOGRAFİK ARAŞTIRMALARDA MEKAN

THE BASIC APPROACHES TO THE RELATIONSHIP OF PLACE AND MUSIC: THE PLACE IN THE ETNOGRAPHIC RESEARCHES

Fulya SOYLU BAĞÇECİ*

ÖZ

Etnografik alan, deneyim ve müzik çerçevesine yerleşen bu çalışmada etnomüzikoloji, antropoloji ve sosyal bilimlerin yöntemsel ve kuramsal bilgi birikiminden faydalanılarak temel yaklaşımlar ortaya konmuştur. Etnografik alana yüklenen anlamların kültür analizi üzerindeki belirleyiciliği disiplinlerarası bir yaklaşımla sunulmuş, tarihsel süreçte farklılaşan ve değişen bilimsel bakış açıları vurgulanmıştır. Alan çalışmalarında etnografik alanın amaç ve koşullara göre değişen yönleri gerek müzik araştırmaları üzerinden gerekse nitel araştırmalarda benimsenen teknikler üzerinden açıklanmıştır. Etnografik alanın coğrafik ve fiziki özellikleri, kurumsallığı, çok boyutluluğu ya da homojenliği, kısaca amaçlanan konuyla bağlantılı olan özgünlüğü yöntemsel ve kuramsal boyutlarıyla belirtilmiştir. Çalışma sürecinde kuramsal, yöntemsel, etnografik araştırmalara dayalı pek çok kaynak taranmış ve elde edilen veriler betimsel bir karakterle yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Etnografik mekan, alan, mekan ve müzik.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halis Üniversitesi, Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, Müzikoloji, E-mail: fsoylubageci@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9915-9078, Niğde, Türkiye.

ABSTRACT

In this study, which is placed in the framework of the ethnographic field, experience and music, the basic approaches are revealed by making use of the methodological and theoretical knowledge of ethnomusicology, anthropology and social sciences. The decisiveness of the meanings attributed to the ethnographic field on the cultural analysis has been presented with an interdisciplinary approach, and the scientific perspectives that differ and change in the historical process are emphasized. In the field studies, the changing aspects of the ethnographic field according to the aims and conditions are explained both through music studies and the techniques adopted in qualitative research. During the course of the study, many sources based on the theoretical and methodological ethnographic researches are scanned and the data obtained are interpreted with a descriptive character.

Keywords: *Ethnographic Place, Place, Place and Music.*

Giriş

Etnografik mekana yönelik yöntemsel ve kuramsal bilgi birikimi üzerinden mekan ve müzik ilişkisine yönelik temel yaklaşımları ortaya koymak bu çalışmanın odak noktasıdır. Mekan ve müzik kültürel bir yapının çeşitli göstergeler, sembolik anlamlar ve etkileşimler taşıyan önemli iki unsurdur. Bütün bu anlam örüntüsünü çözümlene çabasının birer sonucu olan çeşitli yöntemsel ve kuramsal ilkeler de zaman içerisinde kültürel dokuyu anlama konusuna farklı cephelerden geliştirilen bakış açıları ile yön vermeye başlamıştır. Burada kültüre ve müziğe dair fenomenlerin yanı sıra bilimsel yaklaşımlarda kültürü çözümlenmek için benimsenen ilkelerin fazlaca rol oynadığı görülür. Aynı zamanda araştırmacının eğitim geçmişinin, benimsediği kuramsal ilke ve ekollerin, konuyla bağlantılı bilgi birikiminin elde edilen verilere, analiz ve yorumlama süreçlerine doğrudan etkisi söz konusudur. Tıpkı kültürel yapının çevresel faktörlerden mekansal unsurlara, hukuk, eğitim ve aile yapılarından inanç sistemine, sanata ve müziğe varana kadar çok boyutlu ve etkileşimli bir yapısı var ise kültürü anlamak da farklılıklara ve çok boyutlu bakış açılarına sahip olmakla mümkün olabilir.

TOBİDER

Nitekim etnomüzikoloj, antropoloji ve sosyoloji gibi alanların tarihsel gelişim sürecine bakıldığında bu konunun bir yansıması olarak birbirini takip eden, birbirine tepki olarak doğan ya da yenilenen perspektiflerle yeniden yorumlanan pek çok paradigmaya rastlarız. Her bir paradigmanın perspektifinde ise müziğe, mekana ve diğer kültürel fenomenlere yüklenen anlamların farklılaştığını görebiliriz. Bu nedenle çalışmada öncelikle mekan ve müzik ilişkisinin genel nitelikleri ele alınmış, sonrasında etnografik paradigmalarda mekan ve müzik ilişkisinin temel özellikleri açıklanmış ve son olarak etnografik mekanın belirlenmesinde alan, deneyim ve müzik ilişkisi açısından rol oynayan faktörler ortaya konmuştur.

Mekan ve Müzik ilişkisinin Genel Nitelikleri

Mekan ve müzik ilişkisi, mekansal biçimin fiziki özelliklerini içeren somut unsurlardan insan davranışlarını şekillendiren psikolojik, toplumsal, kültürel süreçlerin simgesel ve anlamsal boyutlarına kadar uzanan geniş bir yelpazeyi kapsar. Elbette bu kapsam söz konusu ilişkinin bütün unsurlarını açıklama konusunda yeterli değildir. Çünkü mekansal alanların coğrafik, ideolojik, teolojik ve ekonomik pek çok etkeni olmakla birlikte (Tümtaş, 2012: 9) müzik algısının ve müziğe dair uygulamaların bu etkenlerle iç içe geçtiği, beslendiği anlamsal birikim açısından bazen bu unsurlara eklemlendiği ya da bir “karşı duruş”u simgelediği görülür. Bu doğrultuda insanla ve insanın doğasıyla ilgili olması nedeniyle hem mekansal üretimin hem de müzik pratiklerinin kültürel faktörlerle doğrudan bir ilişkisi vardır. Toplumun kırsallık, kentsellik, grupsallık bağlamları, kimliksel ve törensel pratiklerin hepsi mekan içinde inşa olur. Mekan bu anlamda zamanın düşünce ve imgelem dünyalarının yansıdığı birer ayna görevi görür (Tümtaş, 2012: 12). Toplumsal ve kültürel yapılanmanın önemli görüngülerinden biri olan müzik yaşantısı da bu düşünce ve imgelem dünyasının bir parçası olması nedeniyle mekanın anlamsal boyutuyla bağlantı içerisindedir. Timothy Rice (2014: 66), müziğin kökenleri, toplumdaki yeri, performans anlayışı gibi konuların her kültürdeki yansımaları ve tanımlamalarının farklı, o kültüre özgü olan inanç dizinlerine yaslandığını açıklar. Yine Alan P. Merriam’a göre (1967: 3), müziğin ne olduğu, nasıl olduğu hakkında bir teori, insanın hareket ettiği doğal ve kültürel çevre ile koordine edilir. Kültürel yaşantının bir aynası olarak kabul edilebilecek mekan algısı, aynı zamanda müzik ve kültür ilişkisini, bu ilişkinin anlamsal boyutunu, kültüre has özellikleri yansıtan bir araç niteliğindedir. Bu noktada “mekansal alanların ekseninden

müzik algısını ve müziğin özelliklerini anlamak” konusu, hedeflenen çalışma içeriğine göre farklılıklar sergileyen bir kapsamla karşımıza çıkar. Etnomüzikoloji kapsamında olan dolayısıyla genel anlamıyla *kültür ve müzik, müziğin kültürel boyutlarına* yaslanan etnografik araştırmalarda doğrudan ya da çeşitli dolaylı bağlarla mekansal konular yer alır. Mekan ve müzik ilişkisi kentsel ya da kırsal alanlardaki coğrafik ayırım dinamikleriyle, geçmiş ve bugün odağında müzik ve kültür ilişkisinin devamlılığı, dönüşümü, temsili, yayılım ve gelişim özellikleri gibi konular üzerinden karşımıza çıkar. Örneğin “*Afghan music in Australia*” isimli çalışmasında John Baily, (2010: 157), Afganistan’dan Avustralya’ya göç eden Afgan müzisyenlerin buradaki müzik üretimlerini ve yaşanan kültürel etkileşimleri araştırmıştır. Bu çalışmada göç unsuru, kültürel devamlılık, kültürel etkileşim gibi konuların ayrılmaz bir parçası olarak Afganistan ve Avustralya gibi iki farklı ülkenin mekansal bağlarını görürüz. Mekan konusunun etnografik inceleme alanında daha merkezi bir konuma yerleştiği bir diğer araştırma alanına baktığımızda “*scene*” kavramı karşımıza çıkar. *Scene*, yerel ve küresel ilişkisi kurulabilen bir müzik türüne/tarzına gönderme yaparken, aynı zamanda yer/mekan içerisindeki (kent, bölge, ulus) birbirinden farklı müzik tarzlarının o yer/mekan ile kimliklendirilmesine gönderme yapar. Ağırlıklı olarak popüler müzik türlerinin araştırılmasında ön plana çıkan bu kavram, bir bölge ya da mekanla eşleştirildiğinde o müzik türü ile ilgili yerel olanaklarla gerçekleştirilen endüstriyel ve endüstriyel olmayan müzik türleri anlaşılır (Erol, 2009: 234). Dolayısıyla bu araştırmalar bir kent, bölge ya da mekan adı ile anılır. Sara Cohen (2013: 576), “*Musical memory, heritage and local identity: remembering the popular music past in a European Capital of Culture*” isimli çalışmasında rock müzik ile kolektif hafıza arasındaki ilişkiyi Avrupa kültür başkenti Liverpool odağında araştırmıştır. Ayhan Erol (2009: 236), ise *Müzik Üzerine Düşünmek* isimli kitabında yer alan “*Yerel Kültür Olarak İzmir Rock Scene*” araştırmasının mekan kapsamını Alsancak ve Bornova’da yer alan beş rock-bar olarak belirtmiştir.

Etnografik araştırmaları göz önüne aldığımızda mekan bağlamından bağımsız bir çalışmaya rastlamak neredeyse mümkün değildir. Özellikle klasik etnografiyi yansıtan araştırmalarda bu bağlam, coğrafik bir bölge, yöre ya da geleneksel bir alan olabilirken, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etnografik araştırmadaki yeni arayışlarla birlikte yaşanan dönüşümler, dikkatlerin Doğu’dan Batı’ya çevrilmesine yol açmıştır (Kayaalp,

2014: 105). Bu doğrultuda modern iletişim teknolojilerinin gelişim göstermesiyle mekanın kültürler arasında açık bir tampon oluşturabileceğinden söz etmek zordur (Eriksen, 2009: 460). Ancak yeni yönelimlerle bürokrasi, şirketler, piyasa, bilim ve teknoloji gibi alanların çözümlenmesi ve bu alanlardaki iktidar ağlarının sorgulanması gündeme gelmiştir. Öznesi sadece insan ve kültür odaklı çalışmalar yerlerini yavaş yavaş çok-failli, çok-alanlı saha araştırmalarına bırakmıştır (Kayaalp, 2014: 105). Bu durum etnografyanın, kapitalist dünya sistemi gibi daha büyük makroyapılanmalar tarafından bağlamsallaştırılan geleneksel tek mevkili konumundan, "yerel" ve "küresel", "yaşam dünyası" ve "sistem" gibi ikiliklerle kesişen çoklu gözlem ve katılım alanlarına kaydığının işaretini verir (Marcus'dan akt. Altuntek, 2015: 11). Etnografik araştırmanın çok mevkili konumunu, insana, nesneye, metafora, bir çatışmaya, olay örgüsüne, hikaye ya da kinayeye odaklanarak inşa etmek mümkündür. Bu tür çalışmalardaki mekansal kurgu karmaşık bir kültürel görüngünün farklı ortamlar içinde takip edilmesi anlayışına dayalıdır. Göç çalışmaları çok mevkili etnografya şeklinin en yaygın araştırma türleri olarak gösterilebilir. Evrim Hikmet Öğüt'ün *Geçici Göçün Sesleri: İstanbul'daki Keldani-Iraklı Göçmenlerin Müzik Pratikleri* (2016: 460) isimli araştırması etnografik araştırmanın çok mevkili konumuna örnek olarak gösterilebilir. Bu noktada araştırma müzik ve göç konulu pek çok çalışmada da olduğu gibi kültürel görüngünün farklı ortamlardaki yansımalarını tartışırken, diaspora, geçici göç gibi kavramların da belirleyiciliğinin altını çizer.

Mekan ve müzik ilişkisine kültürel araştırmaların yanı sıra izlenimcilik, avangart gibi akımlarla ilişkili sanat düşüncesinde ve icra, performans, akustik, bestecilik gibi alanlardaki çeşitli deneysel çalışmalar dahilinde rastlamak mümkündür. Çeşitli çalışmalarda dikkat çekici noktalardan biri olan *kavramsal sanat* düşüncesi, hem müzik ve ses unsurunun hem de mekan kavramının bir sanat nesnesi haline dönüşmesini sergilemiştir. Teorik olmayan ancak zihinsel süreçlerle yakından ilişkili sezgisel bir anlayışın ön planda olduğu kavramsal sanat düşüncesinde en can alıcı nokta *fikir ve kavram* unsurudur (Lewith, 1967). Bu anlayışın müzik ve mekan ilişkisindeki yansımaları 1960'lı yılların avangart bestecileri, John Cage, Pierre Schaeffer ve Edgard Varese'nin müzik düşüncelerinde yer almıştır. Bu doğrultuda hem mekan hem de ses unsurunun, hatta söz konusu *fikir ve kavram* anlayışının bir yansıması olarak *sessizlik* kavramının dahi sanat nesnesine dönüştüğünü görebilmek mümkündür. Klasik Batı müziğinde

müzikal ses anlayışının sınırlarını esneten ve plastik sanatlar alanına yaklaşan bu örneklerin yanı sıra kimi sanatçıların seslerin sadece kavramsal nitelikleriyle ilgilendikleri ve deneysel müzik düşüncesine yaklaştıkları görülür (Esen, 2016: 36). Bir elektroakustik müzik formu olan ve Simon Fraser Üniversitesi'nde geliştirilen *soundscape* (mekan sesi) besteciliği, dinleyicinin o mekan ile ilgili hatıralarını ve hayalgücünü harekete geçiren deneysel çalışmalara bir örnektir. Bu çalışmalarda dikkat çeken en önemli nokta hoş, nahoş, yumuşak, gürültülü ya da görmezden gelinen gibi son derece gerçekçi seslerin dijital transformasyon ile çevresel ortamı karakterize eden ve sembolik, algısal, zihinsel kodlara hitap eden bir oluşum içerisine girmesidir (Helvacıoğlu, 2011: 41). Elbette bu çalışmalar seslerin müzikal varlığından sıyrıldığı deneysel örnekleri temsil ederken bireysel-toplumsal belleğe ve kültürel etkileşimlere de vurgu yapar. Bu noktada çalışmamızda ele aldığımız mekan ve müziğe dair toplumsal, kültürel ve çevresel unsurların birer anlam taşıyıcısı olduğunu ve hem müziğin hem de mekansal-çevresel faktörlerin aynı zamanda bir aktarım aracı olduğunu belirtmek gereklidir.

Etnografik Paradigmalarda Mekan ve Müzik

Genelde toplum bilimleriyle özelde antropolojiyle ilişkili olan alan çalışmasına dayalı müzik araştırmaları, etnografik mekan ve müzik ilişkisini etnomüzikolojinin yöntem ve kuram bakımından antropolojiye bağlı olması odağında açıklamayı gerekli kılar (Özer, 2002: 12). Alan Meriam (1964: 3), etnomüzikolojinin müzikolojik ve etnolojik olmak üzere iki bölümden oluştuğunu, her ikisini de vurgulayan, harmanlayan bir yapı içerdiğini ve alandaki bu ikili doğanın her iki literatürü de kapsadığını açıklamıştır. Etnografik paradigmanın farklı kabul ve bakış açıları olması, mekan ve müzik ilişkisini çözümlene ve yorumlama noktasında da farklılıklara yol açar. Her bir paradigmanın perspektifinde yeniden inşa edilen etnografya, mekan ve müzik etkileşimine farklı pencerelerden bakan çeşitli bilimsel kabuller ve yönelimler ortaya koyar. Verilerin toplanması ve sonuçların yorumlanması için bir model sunan paradigmalarda aynı zamanda araştırma sürecine yön veren bir kuramdan daha fazlasına işaret eder. Bu doğrultuda paradigmalarda bize araştırma amacıyla doğru orantılı olarak en kapsamlı veri olanağını sunacak bir etnografik mekanın belirlenmesi hususunda çeşitli parametreleri sunarken aynı zamanda mekan ve müzik ilişkisinin çözümlenme ve

yorumlanma süreçleri hakkında da bilgi sunar. Ancak paradigmaların ortak noktası toplumların, kültürlerin, geleneklerin bakış açısını çözümlmek iken bu ortak nokta bilgikuramsal ve yöntembilimsel açıdan tartışmalı olmuştur (Altuntek, 2009: 45). Bu durumun en temel nedenleri etnografik araştırma süreçlerinin hem eleştirel yaklaşımlarla hem de değişip dönüşen bilimsel perspektifler nedeniyle bilgi edinme, çözümlme, anlamlandırma ve yorumlama açısından farklılıklar ortaya koymasıdır. Müzik kültürünün araştırılması ve yorumlanması içinde bulunulan ortama, toplumsal yapıya, mekana ve ilgili zaman kesitine bağlı olarak sürekli değişen ve dönüşen koşullarla karşı karşıya olan bir çalışma sürecini beraberinde getirirken bunun yanı sıra paradigmalar kapsamında bilimsel yönelimlerin birbirleriyle çelişmesi araştırmacının önünü görebilmesi adına zorluk derecesini arttıran bir konu olarak görünebilir. Ancak amaca ve probleme dayalı iyi çizilmiş bir yol haritası bütün bu zorlukların avantaja çevrildiği zengin bir yöntemsel ve kuramsal derinliği araştırmaya taşıyacaktır.

Mekan ve müzik aynı anlam dünyasının kodlarını yansıtan iki farklı unsur olarak birbirleriyle bütünlük arz eder. Bu iki ayrı unsuru ortak bir zemine yerleştiren konu ise sosyal ve kültürel ortamda birlik beraberlik bilincini inşa eden sembolik ve anlamsal yapıdır. Mekan ve müzik etkileşimini paradigmalar üzerinden anlayabilmek için toplum bilimleri, antropoloji ve etnomüzikoloji literatüründe yer alan alan çalışmalarını incelemek, bu araştırmalarda izlenen yolların, yapılan çözümlmelerin, yorumlamaların ve ilgili çıkarımların niteliğine odaklanmak gereklidir. Yapılan çalışmalarda doğrudan mekan kuramı üzerine inşa edilen bir yaklaşım beklentisinden ziyade ilgili araştırmaların mekan bağlamı üzerinden paradigmalar arasındaki ayrımlar anlaşılabilir. Özellikle ilk dönem çalışmalarına bakıldığında coğrafik bir bölge ile belirlenen mekansal alanlar, söz konusu bölgeye has müzik ve toplum ilişkisinin çözümlenmesiyle kendini gösterir. Şüphesiz ki bu tür bir çalışmada araştırılan alan, bölge, mekan, kültür ve müzik gibi bütün unsurlar kendi içerisinde anlamsal bir bütünlük taşır ve bu bütünlük sayesinde diğer kültürel, toplumsal, geleneksel yapılanmalardan farklı bir konuma yerleşir. Bruno Nettl (2015: 405) “*Diversity and Difference*” başlıklı yazısında, etnomüzikolojiyi kaçınılmaz olarak bir toplumun “kendi” müziğine sahip ırk, sınıf, cinsiyet, yaş kategorilerine ayrılma biçimini inceleyen, azınlıkların müziğine bakan alanı olarak açıklamıştır. Alan çalışmasının bilinen ilk örneklerinden bugüne kadar yapılan araştırmaları göz önünde bulundurduğumuzda bu çalışmaların ciddi orandaki çoğunluğu, Bruno Nettl’in ayırım ve

farklılıklara yönelik düşünceleriyle örtüşür. Tarihsel gelişiminin ilk dönemlerinden yani Almanya, Fransa, Kuzey Amerika’da yürütülen müzik etnolojisi çalışmalarında ön plana çıkan karşılaştırmalı müzikoloji esasına dayalı yaklaşımlardan (Bulgan, 2016: 1) bugünün etnografik araştırmalarına kadar olan süreçte etnomüzikolojinin bilinen en belirgin problemlerinden birinin “öteki” meselesi olduğu anlaşılır durumdadır. Çalışmamız açısından en dikkat çekici nokta “öteki” algısını vurgulayan söz konusu ayrımlardan birinin de mekan, bölge, yer gibi faktörler olduğu; mekan, müzik ve kültür etkileşiminde anlamsal zeminin mekansal unsurların tasarımından, müzik düşüncesine, müzik türlerinden icraya ve icracılara kadar uzanan somut ve soyut kültürün bütün unsurlarına sirayet edebileceğidir. Dolayısıyla odaklanılan konu, kültürel çözümlemelerde farklı alanlar olarak algılanabilecek mekan ve müzik gibi kültürün iki farklı dinamiğinin aslında aynı anlam dünyasından beslendiği, doğru yöntembilimsel stratejilerle, kavramsal zemin üzerine inşa edilebilecek bir çalışmanın kültürel bütünlüğü oluşturan anlam ilişkilerini ve genel manzarayı ortaya koyacağıdır. Ancak mekan ve müzik etkileşiminin simgesel bir anlam dünyasını yansıtabileceği ve bütün unsurların bu anlam dünyasını dillendiren birer iletişim aracı olabileceği düşüncesi doğrultusunda bilimsel hakikatleri ortaya koymak araştırmacıyı zor ve karmaşık bir tablo ile karşı karşıya bırakabilir. Mehmet Rifat (2009: 13), insan kültürü ile birlikte sürüklenip evrimleşen anlam konusunun açıklanabilmesi için çeşitli düzeylerde ayrıntılı çözümlemelerin ve yeniden yapılandırmaların gerekliliğinden bahsetmiştir. Oluşturulabilecek bilimsel stratejilerin çeşitliliği bize bu konunun pek çok kavramsal ve kuramsal altyapıyla ilişkilendirilebileceğini, pek çok temel prensibi ortaya koyabileceğini gösterir.

Antropolojik çalışmaların gelişim gösterdiği dikkat çekici tarihsel atılımlardan olan keşifler çağı, aydınlanma ve evrimcilik düşüncesi, aynı zamanda müzik çalışmalarının da disiplinler biçimlenişini besleyen önemli üç hareket olmuştur (Erol, 2009: 33). Bu çerçevede ön plana çıkan müzik tarihine yönelik çalışmaların yanı sıra karşılaştırmalı müzikoloji, klasik Batı müziği dışında kalan müzik kültürleri, müziğin evrimi, müzik stil analizi ve karşılaştırma, ses sistemleri, çalgılar gibi müziğe dair fenomenleri aydınlatmaya çalışan bir alan olarak gelişim göstererek etnomüzikolojinin erken dönemlerini temsil etmiştir (Rice, 2014: 17). Karşılaştırmalı müzikolojinin etnografik araştırma alanları, müzik tarihi, müziğin kültürel boyutları gibi konuların anlamlandırılması hususunda benimsediği bilimsel perspektif, müziğin hangi mekansal

unsurlarla ilişkili olduğuna ve müziğe ilişkin problemlerin hangi yönleriyle bu unsurlarla özdeşleştiğine ışık tutar. Bu çerçevede tarih yazımı, Batı uygarlığının ilerlemesini çizgisel bir evrim düşüncesine dayandıran yaklaşımla ele alınmış, diğer bir taraftan müziğin evrimsel gelişiminde hem geçmişe ışık tutma hem de klasik Batı müziği ile doruk noktasına ulaşan evrensel bir müzik tarihi ortaya koyma düşüncesini ön plana çıkarmıştır. Batı dışı toplumlarda “ilkel” olarak kabul edilen insanlardan hareketle, müziğin evrimsel ilerleyişinin kökenine yönelik bilgi elde etme çabası, evrim kuramının müzik alanındaki çalışmalara yansıyan temel yönelimlerinden birini teşkil etmiştir (Rice, 2014; Nettl, 2015; Erol, 2009; Özer, 1997). Etnografik araştırmaların klasik Batı müziğini temel hareket noktası olarak kabul etmesi ve karşılaştırma düşüncesi çerçevesinde “ilkel” olarak kabul edilen coğrafyalara seyahat etmeyi, alan deneyimini sağlayacak katılım ve gözlem unsurunu beraberinde getirdiği için kültürel evrimciliğe dayalı alan çalışmalarının coğrafik mekan unsurlarıyla, çevresel faktörlerle birebir bağlantılı olduğu görülür. Coğrafik mekan ve müzik ilişkisinin çok etkin olduğu bu çalışmalarda etnomüzikolojiye dayalı terminolojinin ilkel ve oryantal biçimleri kastettiği, hatta “exotic music” kavramının ortaya çıktığı görülür (Merriam, 1964: 5). Erich M. Von Hornbostel ve Curt Sachs’ın (2018) beraber yaptıkları çalgı sınıflandırmasına yönelik “Classification of Musical Instruments” isimli çalışmada yer alan “*European and exotic organology*” ifadesi söz konusu terminoloji için bir örnek teşkil eder. Bunun yanı sıra 1909’da Benjamin Gilman, egzotik müzik çalışmasının ilkel ve oryantal biçimleri içerdiğini, W. V. Bingham’ın da buna Dalmaçyalı köylülerin müziğini eklediğini ileri sürer (Merriam, 1964: 5). Mekansal bağlamın keskin coğrafik sınırlarla ortaya çıktığı bu çalışmaların egzotik, ilkel ve oryantal gibi terimler müziğe dair tanımlamalarda da etken olmuştur. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri, dönemin antropolojik bakış açısının karşılaştırmalı müzikolojiye kadar uzanan bir alanda yapılan tanımlamalara, bilimsel stratejilere ve en önemlisi “kültürün ve müziğin anlamlandırılması” konusuna sirayet etmiş olmasıdır. Elbette müzikoloji alanına aşına olan her araştırmacı, bu bilimsel perspektifin ilerleyen süreçte değişen bilimsel bakış açılarıyla birlikte kültürlerin karşılaştırılamayacağı ya da herhangi bir müzik türüne göre başka bir müziği değerlendirmenin bilimsel objektiflik ilkesine aykırı olduğu gibi gerekçelerle eleştirildiğinin farkındadır. Levi-Strauss (2016: 33) “*Tarih öncesi sanat çarpıcı bir gerçekçilik sunarken bu sanatlar aşırı bir şekilsizliğe kadar giden biçimlemenin çok yüksek bir derecesiyle nitelenebilirler*” ifadeleriyle Avrupa sanatının kökenini arama

isteğinin yanlış bir yaklaşım olabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca “*Kendi öncellerinin eserlerinden habersiz ya da bunlara kayıtsız her biri beraberinde karşıt inançlar, teknikler, biçimler getiren farklı toplulukların aynı toprak üzerinde birbirini izlediği düşünüldüğünde, coğrafi sürekliliğin hiçbir şeyi etkilemediği görülür*” ifadesiyle de hem coğrafik dayanakların hem de bu toplulukların sanat algısını Batı uygarlığından eşitsizce geri kalmış kopyalar olarak değerlendirmenin söz konusu ilişkiyi kurmada sonuçsuz bir çaba olduğunu açıklamıştır (Levi-Strauss, 2016: 33). Bu çerçevede müzik kültürüne dair çeşitli çıkarımlarda bulunmak ya da yorumlamalar yapabilmek için sadece yer/mekan/coğrafya odaklı olmanın ya da sadece kültürün evrimsel ilerleyişine dayalı çıkarımlarda bulunmanın, araştırılan durum, olay, örüntü ya da fenomeni ortaya koymada sınırlı bir boyutu teşkil edeceği aşikardır. Çünkü kültür ve müzik ilişkisini içeren sosyal ve kültürel yapılar çok boyutlu bir anlam dünyasının yansımalarını içerir. Bu doğrultuda Bozkurt Güvenç’in (1979: 13) “*doğal çevre ve iklim herşeyi, her farkı açıklamaya yetseydi, aynı bölge ve iklim kuşağındaki komşuların birbirine benzemesi gerekmez miydi ?*” sorusu, hem çevresel faktörlere dayalı evrimcilik düşüncesini yansıtan çıkarımların hem de kültürün tek taraflı yaklaşımlarla anlaşılmasının yetersiz kalacağını ifade eden bir niteliktedir. Dolayısıyla bugünden geçmişe ışık tutma ya da geçmişten yola çıkarak bugüne ışık tutma çabalarını içeren “*etnografik analoji*”ye dayalı köken arayışı çalışmaları (Erol, 2009: 37), kültürel antropoloji ve müzikolojinin gelişimini sağlayan önemli bir itici kuvveti içerirken ilerleyen süreçteki bilimsel yönelimler için de yeni düşüncelere kapı aralayan karşıt bir görüşü temsil etmiştir. Kültürel görelilik ilkesinin antropoloji dünyasında kabul görmeye başlamasıyla birlikte her kültürel grubun kendi coğrafik, ekolojik ve diğer pek çok etkenin tesiriyle kendine özgü bir tarihi olduğu bilinci ön plana çıkar. Bu anlayış toplumların kültürel yapısını etnikmerkezci bir bakış açısıyla değil de empati, anlayış ve bilimsel nesnellik doğrultusunda özgün ve biricik olarak kabul eder (Bates, 2018: 15). Batı merkezli kültürel evrimci perspektifin aksine kültürleri kendi bütünlüğü içerisinde çözümlenmeyi önceleyen bu kuramsal yaklaşım, bilimsel düşünceyi zedeleyen iyi-kötü, ilkel-medeni, Doğu-Batı gibi ikilemlere karşı bir duruş sergilemiştir. Özellikle Malinowski ile beraber alan çalışması süreçlerinin gelişmeye başlaması (Altuntek, 2009: 73), etnografik alana gitmeyen ancak masa başında eline gelen verileri betimleyen yazarın ikincilliğiyle zedelenen bir diğer bilimsel çarpıklığın da önüne geçer. Sadece mekan ve müzik ilişkisinin yorumlanması açısından değil kültürün her unsurunu

betimleme ve yorumlamada güvenilirliği zedeleyen bu anlayış veri toplama süreçleriyle metin organizasyonu süreçlerinin arasındaki ayrımı engelleyen, etnografik mekanla araştırmacıyı buluşturan önemli bir adımdır. Mekana dair yapılan kültürel çözümleme, çıkarım ve yorumlamaların her birinin kuramların çerçeveleriyle şekillenmesi, “bir organizma olarak toplum” ve “bir gramer olarak kültür” paradigmlarında (Özbudun, 2014: 329), davranışsal ekolojide, yorumcu etnografyada, düşünümsel kuramda da farklı anlayışları beraberinde getirecektir (Altuntek, 2009). İşlevselci ve yapısal işlevselci kuramlara göre toplumsal farklılıklar, temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurumların ve kültürel yapıların hangi araçsal misyonla görev yaptığıyla ilişkilidir. Bu nedenle her kültürün kendi iç ve dış olanaklarıyla bağlantılı olarak toplumun bütünlüklü yapısını sürdürmesini amaçlayan parçaları, eğitim sisteminden hukuka, aile sisteminden din anlayışına ve kültürün bütün detaylarına kadar uzanır. Dolayısıyla her bir kültürel unsurun amaçları bu bağlamda şekillenir. Yapısalcı ve işlevselci perpektiften yapılan araştırmalarda, mekan ve müziğe dayalı kültürel çözümler toplumun bütünlüklü yapısına hizmet eden bir müzik anlayışının izlerini yansıtacaktır. Yorumcu etnografya ise toplumsal yapıyı o toplumun üyelerinin gözünden algılamayı, farklı perspektiflerin yaratacağı veri zenginliğine ulaşmayı ve yoğun bir biçimde betimlemeyi önceler. Clifford Geertz’in (2010: 33) görüşlerinden yola çıkarak fenomenolojik bir bağlama sahip olan çalışmalarda mekana ve müziğe ve kültürün diğer pek çok unsuruna dayalı yapılabilecek iyi bir yorumun bizi yorumlanan şeyin merkezine götürebileceğini anlayabiliriz. Her bir paradigmda toplum olma bilincine ve kültürel yapının temel unsurlarına farklı bakış açıları getirildiğinden dolayı kültürlerin yorumlanmasının değişiklikler içermesi normal bir durum olarak karşımıza çıkar. Bunun üzerine araştırmacının perspektifi, etnografik alanların farklılıkları, araştırılan zaman diliminin, çevrenin vs. etkileri de eklenince çok boyutlu anlam arayışlarına girmek gerekecektir.

Etnografik Alan, Deneyim ve Müzik

Klasik etnografi gözünden bakıldığında sadece bir ülke, bir toplum ya da halkı belirli bir coğrafi bölgeye giderek araştırma bilinci, özellikle etnomüzikoloğun işini oldukça kolaylaştıran bir anlayıştır. Ancak her gün değişen yaşam koşulları, siyasetin ve ekonominin yön verdiği pek çok değişken, pek çok kurumun piyasalaştırılması, yaratıcı endüstrilerin türemesi ve kamusal konuların etkisi gibi faktörler, araştırma alanını sadece kendi içindeki anlamlar bütünü olarak değerlendirmeyi zorlaştırır. Bu doğrultuda alanı

sadece bir mekan olarak değerlendirmek yanıltıcı olacaktır. Etnografik alan, mekan bağlamından bağımsız kişiler, kuruluşlar, farklı kuruluşlardaki ortak paydalar ya da aykırı durumlar gibi koşullar baz alınarak belirlenebilir. Etnomüzikoloğun sürekli devinen, küreselleşen ve hayatın her alanında yeni yollarla varlığını sürdüren bu dünya düzeninde el değmemiş bir kültür bulabilmesi güçtür. Yeni ekonomik koşulları, küreselleşmeye tabi olan değer ve normları, kültürlerin en ince detayına kadar nüfus etmiş sosyal platformları görmezden gelen araştırmaların gerçekleri yansıtamadığı aşikardır. Etnomüzikoloğun arayış içinde olması, gerek çalışılan konunun gerçeklerine yönelmesi gerekse kuramsal bakış açıları geliştirmeyi amaçlayan bir çerçeveye hareket etmesi bir zorunluluktur. Nasıl ki her araştırma sürecini bir kuramsal bağlama oturtmak şart değil ise her çalışmayı da bundan önce yapılmış çalışmalardan ve kuramsal mirastan ayrı değerlendirmek yanlış olacaktır. Bu durumda alan, deneyim ve müzik çerçevesine dengeli biçimde inşa edilmiş bir araştırma sürecinin müziğin kültürel boyutlarını çözümlenme konusunda sosyal bilimlerin kuramsal ve yöntemsel birikimi ile müziğe dayalı her türlü konu arasında bir köprü ve ilişki kurması beklentidir. Kültürün pek çok alanında olduğu gibi müziğin üretiminde de içinde bulunulan çevrenin, tarihsel konuların ve güncel koşulların etkisi çok büyüktür. Bu durum etnografik alanın gerçeklerinin sadece müziğe bağlı olmadığı hususunu aynı zamanda kuram denizinde terminolojiye boğulmuş bir çalışmanın müziğe dayalı konuları tam olarak aydınlatamayacağı hususunu göz önünde bulundurmayı gerektirir.

Alan, deneyim ve müzik ilişkisi üzerine inşa edilmiş bir araştırma sürecinin en önemli karakteri şüphesiz araştırmacı olacaktır. Çünkü başkalarının perspektifinden onların yaşam deneyimlerini çözümlenmeye çalışan araştırmacı bu çözümlenmeyi bütün duygu, düşünceleri, mantığı ve zihni ile yani kendi yaşam deneyimleri ile yapacaktır. Araştırmanın ilk zamanlarından sonlandırıldığı sürece kadar araştırmacının çalışmaya etki ettiği düşünömsel süreç devam eder. Üstelik araştırmacının sürece dahil olduğu bu etkinin çalışmaya yansması alana gitmeden ya da katılımcı gözlem ve görüşmeler sağlamadan çok öncesinde başlar. Yani araştırmacılar üzerinde çalıştıkları insan topluluklarından bağımsız değıllerdir ve onlar üzerinde tamamen etkisiz oldukları söylenemez. Daha etkili ve kesin sonuçlar sağladığı gerekçesiyle kültürel antropologların çoğu düşünömselliğı etnografik araştırma sürecinin gerekli ve ayrılmaz bir parçası olarak görür. Veri toplayan, bütün bir kütür analizi sürecini yürüten, alan notları tutan ve

katılımcı gözlem sağlamak gibi görevleri olan araştırmacıların metinlerine düşüncelerini yansıtmaları artık bilinen bir durumdur (Lavenda, Schultz, 2017: 36). Deneyimini ve bütün bir düşünümsel süzgeçinden geçirmiş olduğu araştırma sürecini etnografiye dönüştürmekle yükümlü olan araştırmacı, deneyim ve metin arasında köprüdür. Nitel araştırmaların insanı ve toplumları anlamaya yönelik doğasının en iyi çözümlenme yöntemi sürece katılmaktır. Bu katılım etnografik alanın yaşam deneyimlerine katılma, müzik pratiklerine katılma, kültürel yaşantıya katılma ya da gözlem seviyesinde kısmi boyutlu bir katılım anlayışıyla yürütülebilir. Araştırmacı etnografik alanla etkileşim içerisine girdiği andan itibaren katılımcı olsa da bu katılımın yoğunluğu sürecin başlarındaki tanıma anlarında daha yüzeyseldir. Ancak etnografik alanın yaşam deneyimlerine gerek görüşmelerle gerek kültürel pratiklere katılımı dahil olan bir araştırmacı daha derin ve yoğun bir çaba içerisinde olacaktır. Katılımın niteliği etnografik alanın niteliğiyle doğru orantılı olacağı için alanın özellikleri burada belirleyici olacaktır. Nitel araştırmalar amaçlı bir biçimde seçilmiş nispeten küçük örneklerle hatta tek bir duruma derinlemesine odaklanır (Patton, 2018: 230). Araştırmanın amacıyla uyumlu olarak tercih edilen örnekleme mantığı etnografik alan anlama çabamızla özdeşleşmelidir. Nitel araştırmaların bize sunmuş olduğu örnekleme toplumsal yapıların çözümlenmesi konusunda farklı alternatifler sunar. Her bir örnekleme çeşidinden yola çıkarak etnografik alanın sadece fiziksel, kurumsal ya da coğrafik bir mekan olması fikri burada devre dışı kalır. Bu doğrultuda etnografik alan ve bilindik bir mekan algısı birbirinden çok farklı durumlardır. Araştırılması ve anlaşılması hedeflenen konu doğrultusunda etnografik alan farklı mekanlarda istikamet eden kişilerden, belirli bir mekanla özdeşleşmesi artık mümkün olmayan kişi, grup ve koşullardan, dijital platformlardaki durum ve koşullardan, sadece bir kurumun üyeleriyle ya da farklı kurumlardan kişi ve grupların bir araya gelmesiyle oluşabilir. Örneğin kökenleri yüzyıllar öncesine dayanan ve günümüzde hala yaşayan bir müzik geleneğinin araştırılmasının hedeflendiği bir araştırmada mekansal bağlam hala belirli bir coğrafik alanda varlık gösteren grup üyeleriyle oluşabileceği gibi kent merkezindeki bir dernek ya da vakıf da olabilir. Bu durumda her iki örnek fiziksel ya da coğrafik bir mekansal alana işaret eder. Nitel araştırmalarda normal ve ortalama olanı aydınlatmaya çalışan tipik durum örnekleme, yapıyı ve yapının varyasyonlarını detaylandırmak için kuram temelli örnekleme, işlemsel yapı örnekleme veya kuramsal örnekleme ya da çeşitlilikten ziyade benzeşik durumları yansıtan bir alanı aydınlatmak için homojen örnekleme tercih

edilebilir. Diğer bir taratan yine fiziksel bir mekanda belirli bir durumu aydınlatmak bazen aşırı ve aykırı bir durumun çözümlenmesini ya da kritik bir durumun çözümlenmesini gerektirebilir. Örneğin Alevi müziği açısından “Telli Kuran” olarak kabul edilen bağlamanın kutsal kabul edilmesi beklenen bir durumdur. Bir cem ayininde bağlama dışında keman ya da gitar gibi çalgıların yer alması, müziğin araç olarak kullanılması belirli durumlarda beklenebilir. Ancak “Telli Kuran” anlamı bağlama yerine farklı çalgılara ithaf edilirse böyle bir anlayış karşımıza aykırı bir durumu çıkarabilir. Böyle bir durumda etnografik alan beklenmedik biçimde pratiklerini yürüten, kültürel anlamların değişmesi, dönüşmesi ya da sembolikleşmesinin ötesine geçtiği aykırı durumlarla karşımıza çıkan bir kurum, dernek ya da bölge olabilir. Mantıklı genellemeler yapılabileceği durumlarda ise en büyük etkiye sahip olan bir ya da birkaç bölge tercih edilip kritik durum örneklemeinden faydalanılabilir (Patton, 2018: 236). Burada dile getirilen bütün örnekleme sadece coğrafik bir bölge, yöre, kurum ya da dernek araştırmalarında değil amaca göre her türlü mekansal bağlamda tercih edilebilir. Örneğin kartopu zincir örnekleme ile sadece belirli bir mekanda varlık gösteren etnografik alanın ileri gelenlerine ulaşmak hedeflenebilirken aynı zamanda ülkenin geneline dağılmış, artık aynı coğrafik bölge, yöre ya da mekanda varlık göstermeyen, ancak araştırılan konuyla muhattap alanın temsilcisi kişilere ulaşmak söz konusu olabilir. Bu durumda etnografik alan belirli bir mekan bağlamına oturmaz ve burada etnografik alanın belirleyiciliği araştırmaya konu olan geleneğin, cemiyetin, kültürün içerisinde öne çıkan temsilcilere ulaşmayı gerekli kılar. Dolayısıyla yaygın bir anlayış taşıyan “alana gitmek” düşüncesi çoğu koşulda belirli bir coğrafik mekan, bölge ya da yöre ile özdeşleşmiştir. Oysa ki etnografi aynı kültüre sahip bir grubun değerlerinin, davranışlarının inançlarının, dilinin paylaşılan ve öğrenilen modellerini tanımladığı, yorumladığı nitel bir desendir (Creswel, 2020: 92).

Dijital çağın bir gerekliliği olarak son dönemlerde gözlem ve katılımcı gözlemin sanal ortamlara kaydığı görülür. Bu tür çalışmalar dijital etnografi, sanal etnografi, netnografi, siber etnografi, internet etnografisi, ağ etnografisi, webetnografi gibi isimlerle karşımıza çıkar (Özbaş Anbarlı, 2020: 93). Bu koşullarda yürütülen çalışmalarda etnografik alan sanal ortamdır. Ayrıca çalışma sürecinde ortaya çıkan koşullara göre alan deneyimiyle veri toplamak kısmen dijital alanlarla kısmen fiziki katılımlarla da sağlanabilir. Sanal olarak yürütülen etnografik çalışmaların birbirleriyle ayrışan yönleri

söz konusudur. Örneğin netnografi, sosyal medyayı sadece bir pazarlama aracı değil aynı zamanda tüketici içgörüsü sağlayan bir araç olarak görür. Bu doğrultuda netnografi, kültürel içgörülere dönüştürülecek sosyal medya verilerinin oluşturulabilmesi için antropolojiye dayalı bir yöntem olarak karşımıza çıkar (Kozinets, 2010: 1). Çevrimiçi, sanal ve siber etnografi aynı anlama gelirken dijital etnografi sadece interneti içeren ortamları ve dijital video gibi bütün yeni teknolojileri içerir (Özbaş Anbarlı, 2020: 94). Bu durumda akıllara gelebilecek sorular şunlardır? Müziğe dayalı sanal çalışmalarda bir araştırmanın dijital, siber, sanal, webetnografi vs. niteliği taşıması için görüşmelerin internet aracılığıyla yürütülmesi yeterli midir? Yoksa gerek görüşmeler yoluyla gerekse sanal ortamlardan, grup ve müzik toplulukları, video, forum vs. kanalıyla veri toplamak ve bu doğrultuda çeşitli çözümler yapmak mı sanal bir etnografik çalışmayı yansıtabilir? Literatüre bakıldığında her iki şekilde de çalışmaların sanal etnografi ya da dijital etnografi olarak adlandırıldığı görülür. Ancak günümüz koşullarında bir çalışmayı sanal bir etnografik alan bağlamına oturtmak için ikinci bakış açısının daha doğru bir seçenek olduğu açıktır. Güncel koşullarda fiziki katılımlarla, yüz yüze yapılan görüşme ve gözlemlerle yürütülen bir alan çalışmasında dahi dijital verilerden müzik videolarından, internet röportajlarından, haberlerden yararlanmak, ayrıca internet ortamına kayan gözlem ve görüşmeler yapmak kaçınılmaz olabilir. Bu sebeple bir çalışmanın sanal bir etnografi olabilmesi için bundan daha fazlası gereklidir.

Sonuç

Etnografik alanı sadece belirli bir coğrafik bölgede yer alan ve içinde yaşayan insanların kendine has toplumsal yaşantısını sürdürdükleri fiziksel ve mekansal bir olgu olarak algılamak kısmi bir anlayış olacaktır. Günümüz koşullarının getirisiyle şekillenen kompleks toplumsal ilişkileri ve geleneksel kültürlerden farklı olan çok boyutlu ve katmanlı sosyal sistemleri çözümler aynı şekilde farklı perspektiflerle irdelenen, üzerinde derinlemesine düşünülmüş bir çabayı gerektirir. Mekana, yöreye ya da bölgeye dayalı müzik araştırmalarında dahi toplumsal yapıyı betimlemek için kuramsal bilgi birikimi, tarihsel veriler ve sosyal yaşamın kaçınılmaz bir parçası olan kültürel etkileşimler gibi pek çok göz ardı edilemeyecek faktör söz konusudur. Mekan bağlamı insan, toplum ve müzik ilişkisiyle ilgili olan her araştırmanın içerisinde belirli boyutlarda varlık bulabilir. Diğer bir taraftan müzik ve mekan etkileşiminin niteliklerine odaklanan bir araştırma sadece mekan kuramı üzerine de sistemleştirilen bir anlayışla yürütülebilir.

Etnografik alan ise belirli bir toplumsal yapıya aidiyeti olan bireyler, kurumsal bir sistem, dijital alanda varlık gösteren bir sosyal ortam, internet ortamında yer alan müzik üretimleri ya da kuram oluşturma yolunu seçen bir araştırmacının gözlemlediği ya da karşılaştığı çeşitli kriterler vs. baz alınarak belirlenebilir. Dolayısıyla “orada bir köy var” anlayışı ve klasik kültür analizi perspektifinin aksine her araştırma serüveninin içerisindeki özgün koşullar baz alınarak geliştirilen ve esnetilen bir araştırma stratejisi nitel araştırmaların doğasıyla uyumlu olacaktır.

KAYNAKÇA

- Altuntek, S. (2009). *Yerli'nin Bakışı Etnografya: Kuram ve Yöntem*. Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Altuntek, S.(2015). *Yöntembilim Üzerine Antropolojik Okumalar*. Dipnot Yayınları, İstanbul.
- Bailey, J. (2010). Afghan music in Australia. *Migracoes: Journal of the Portuguese Immigration Observatory*, 7, 157-176.
- Bates, D. G. (2018). 21. *Yüzyılda Kültürel Antropoloji. İnsanın Doğadaki Yeri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Cohen, S. (2013). Musical memory, heritage and local identity: remembering the popular music past in a European Capital of Culture. *International journal of cultural policy*, 19(5), 576-594.
- Creswell, J. W. (2020). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Eriksen, T. H. (2009). *Küçük Yerler Büyük Meseleler Sosyal ve Kültürel Antropoloji*. Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara
- Erol, A. (2009). *Müzik Üzerine Düşünmek*. Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Esen, E. (2016). Zamanda Değil Mekânda Olmak: Ses Sanatı Bağlamında Ses ve Mekân İlişkisi. *Tykhé Sanat ve Tasarım Dergisi*. c.1. s.1: 33-51.

- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması*. Çev. Hakan Gür, Dost Kitabevi, Ankara.
- Güvenç, B. (1979). *İnsan ve kültür*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Helvacıoğlu, E. (2011). *Soundscape Composition Analysis Of Current Aesthetics (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Istanbul Technical University Institute Of Social Sciences.
- Kayaalp, E. (2014). *Etnografik Çalışmalarda Yeni Arayışlar, Alanlar ve Failler*. Ramazan Aras (ed.) *Sınırları Aşmak: Türkiye’de Sosyo-Kültürel Antropoloji ve Disiplinlerarası Yaklaşımlar içinde* (s. 104-122). Konya: Çizgi
- Kozinets, R. V. (2010). *Netnography: The marketer’s secret weapon*. *White paper*, 1-13.
- Lavenda, R. H., Schultz, E. A. (2017). *Kültürel Antropoloji-Temel Kavramlar*. Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Lévi-Strauss, C. (2016). *İrk, Tarih ve Kültür*. Metis Yayınları, İstanbul.
- LeWitt, S. (1967). *Paragraphs on conceptual art*. *Artforum*, 5(10), 79-83
- Merriam, Alan P. (1964). *The anthropology of music*. Northwestern University Press.
- Merriam, A. P. (1967). *Etnomusicology Of The Flathead Indians*. Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, New York.
- Neetl B. (2015). *The Study of Ethnomusicology*. University of Illinois Press, Urbana, Chicago and Springfield.
- Öğüt, E. H. 2016. *Geçici göçün sesleri: İstanbul’daki Keldani-Iraklı göçmenlerin müzik pratikleri*. *Alternatif Politika*, 8(3), 460-473.
- Özbaş Anbarlı, Z. (2020). *Dijital Etnografi: Dijital Uzamı Anlamak İçin Bir Yöntem*. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 10 (20).
- Özer, Y. (2002). *Müzik Etnografisi*. Dokuz Eylül Yayıncılık, İzmir.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.

Rice, T. (2014). *Ethnomusicology: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, New York.

Rifat, M. (2009). *Göstergebilimin ABC'si*. Say Yayınları, İstanbul.

Sachs, E. M. V. H. C. (2018). *Classification of Musical Instruments* translated from the original German by Anthony Baines and Klaus Wachmann, with additions and revisions by Febo Guizzi.

Tümtaş, S. M. (2012). *Kent, Mekan ve Ayrışma, Kentsel Mekanda Ayrışma Dinamikleri*. Detay Yayıncılık, Ankara.

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.11.10>

Volume 6/2

2022 p. 176-217

ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİYLE EMLAK FİYATLARI VE KONUTA ERİŞEBİLİRLİK AÇISINDAN ŞEHİR KARŞILAŞTIRMALARI

CITY COMPARISONS IN TERMS OF PROPERTY PRICES AND HOUSING AFFORDABILITY THROUGH MULTI-CRITERIA DECISION-MAKING METHODS

Gökhan ÖZKAYA*

ÖZ

Özellikle pandemi döneminin başlangıcından itibaren dünya genelinde emlak fiyatlarının hızla artmasıyla birlikte düşük ve orta gelirli milyonlarca insan kira ve konut fiyatları nedeniyle önemli sorunlar yaşamaktadır. Buna bağlı olarak, gelirlerinin önemli bir kısmını kira ya da konut kredisine ayırmaları gerekmektedir. Konut kira ve satın alma fiyatları, ortalama aile gelirinine göre daha hızlı artmaktadır. 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi'nin ve 169 ilgili hedefin çoğu, konutla diğer başlıklara göre daha fazla bağlantılıdır. Hükümetler, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini destekleyen politikalar aracılığıyla tüm bireylerin sosyal, ekonomik ve ekolojik olarak sürdürülebilir toplu-luklarda yeterli ve uygun fiyatlı konutlara erişebildiği ve herkesin tam potansiyeline ulaşabileceği bir ortam sağlamalıdır. Çalışma, konut satın alınabilirliği ve emlak fiyatlarının performansını ölçmede kullanılan göstergelerin sistematik olarak nasıl analiz edileceğine dair ve karşılaştırma yapabilmek için küme analizi ve çok kriterli karar verme yöntemlerinden oluşan yeni ve özgün bir bütünleşik yaklaşım önermektedir. Gösterge ağırlıkları Critic yöntemi ile objektif olarak belirlendikten sonra 25 ülkeden 60 şehir TOPSIS, VIKOR, PROMETHEE I-II, ARAS, COPRAS, ELECTRE, SAW ve MAUT yöntemleri ile karşılaştırılmıştır. Ayrıca Borda Sayım

* Arş. Gör. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, E-mail: gozkaya@yildiz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2267-6568, İstanbul, Türkiye.

Metodu ile genel bir ortak sıralama elde edilmiştir. Ayrıca ülkeler ve şehirler bazında değerlendirmeler ve karşılaştırmalar yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Emlak piyasası, erişebilir konut, kentsel eşitsizlik, sürdürülebilir kalkınma hedefleri, ÇKKV.*

ABSTRACT

Especially since the beginning of the pandemic period, millions of people with low and middle incomes are experiencing significant problems due to the rapid increase in real estate prices worldwide. Therefore, they have to allocate a significant portion of their income to rent or housing loans. The price of renting and purchasing a home is increasing faster than the average family income. Many of the 17 SDGs and 169 related objectives have a greater connection to housing than others. Governments should provide an environment where all individuals have access to adequate and affordable housing in socially, economically and ecologically sustainable communities, and where everyone can reach their full potential, through policies that support the Sustainable Development Goals. This study proposes a new and original integrated approach consisting of cluster analysis and multi-criteria decision-making methods to systematically analyze indicators and compare the performance of housing affordability and property prices in cities. After determining the indicator weights objectively with the Critic method, 60 cities from 25 countries are compared with TOPSIS, VIKOR, PROMETHEE I-II, ARAS, COPRAS, ELECTRE, SAW and MAUT methods. Also, a general common ranking was obtained with the Borda Count Method. In addition, evaluations and comparisons are made in terms of countries and cities.

Keywords: *Property market, affordable housing, urban inequality, sustainable development goals, MCDM.*

1. Introduction

Due to economic growth and population expansions around the globe, getting a property has become increasingly tough for especially low and medium-income households in many nations (Galster & Lee, 2021). During the pandemic period, a significant increase in the price of the real estate has been recorded in numerous metropolitan cities across the globe. Housing rents and prices are increasing at a higher rate than the increase in average family income. An increasing number of individuals

living in cities, notably those with lower incomes, have been required to pay greater proportions of their income for the housing rent or mortgage credit. Many governments are working hard to guarantee that their residents have access to affordable housing. On the other hand, according to a recent report by the International Monetary Fund (IMF), housing strategies of governments in many countries have not been successful (Fields & Hodkinson, 2018; Samarasinghe, 2021). There are several threats to cities, regions, and society at large due to a shortage of affordable housing. A lack of housing costs European economies 195 billion euros each year, according to Eurofound. In Europe, one in ten people spends more than 40% of their income on housing-related costs. It is clear that governments and policymakers can no longer brush over the human and financial costs of this policy failure or in certain instances a policy vacuum by leaving it up to the market. Many of the 17 SDGs and 169 related objectives have a greater connection to housing than others. Governments should provide an environment where everyone has access to adequate and affordable housing in socially, economically and ecologically sustainable communities, and where everyone can reach their full potential, through policies that support the Sustainable Development Goals (Europe, 2017).

Housing is actually considered a fundamental right for all people. It is one of the most important elements that meet the need of shelter, which is one of the basic physical needs of the individual, and that people need to live in a safe and comfortable way. Also, it is the subject of a wide and diverse background of different experts in the fields of planning, financing, design, sociological research, anthropology, anthropometry, hygiene, construction, technology, management and maintenance (Almusaed & Almssad, 2018). Housing cannot be expressed only as a commodity, if it is considered in a social framework, it is a concept that has social, economic, political and physical content for the society. The cost of housing and problems with finding affordable housing can affect the budget of a family, resulting in leaving less money for food, utilities, transportation to work, health care, and child care. It also causes less money to be set aside for emergencies, retirement and opportunities like going to college or starting a small business. Therefore, these problems could lead to fewer chances and a worse standard of living in general (Anacker, 2019).

Also, the housing market has a fundamental role in economic development and poverty reduction. For policies in this sector to make a difference, they must be well-organized, evidence-based, and capable of responding to demands and real needs as well as social issues related to housing (Un-Habitat & Programme, 2011). The housing market, together with the related sectors, is the most important field of activity for the construction sector and the construction materials industry, which is a driving force for the growth of the economy. The healthy functioning of the construction sector is important for the existence of financial stability. The feeling of stability and trust paves the way for the increase in the volume of housing investment and the revival of housing demand (Alaloul et al., 2021). Therefore, it is very important for policy makers to produce strategies and action plans related to this issue for the future of their nations.

The crisis of affordable housing has a number of negative effects on both individual households and the economy as a whole. A lot of research shows that families who have trouble paying for housing, especially their children, are more likely to have problems with their health, education, and jobs (Leventhal & Newman, 2010; Newman & Holupka, 2014). Also, it is clear that the lack of affordable housing leads to longer commutes and delays in starting families, getting married, and having children (Wrenn et al., 2019; Wu et al., 2019). On a larger scale, not being able to afford a house could have big and long-term effects on the economy as a whole, such as putting downward pressure on birth rates and environmental damage in cities. Unaffordable housing could also slow the growth and competitiveness of a metropolitan area by discouraging people and businesses from moving there. This misallocation of labor can slow economic growth at the national level (Hsieh & Moretti, 2019).

When the studies in the literature are reviewed, it is seen that the housing prices is related to many parameters such as population migration (Lin et al., 2018), national income (GDP) (Englund & Ioannides, 1997), foreign investment (Chen et al., 2021), current account deficit (Hepsen & Asici, 2013), housing loan volume (Jiang et al., 2018) and loan interest rates (Akkas & Sayilgan, 2015; Chen et al., 2021), exchange rate (Bahmani-Oskooee & Wu, 2018), inflation (Rehman et al., 2020) and construction costs (Chiwuzie & Dabara, 2021; Geng, 2018; Olanrewaju et al., 2018). Socio-economic stability of a country and growth may be gauged by its capacity to purchase housing. The

goal of housing affordability is to guarantee that the housing offered can be afforded by all income groups, regardless of income level (Dawkins, 2021; Liu & Ong, 2021). However, on the other hand, housing prices in the world continue to rise. Worldwide, the value of an average home has increased by 10.3% in the 12 months to the fourth quarter of 2021. Figure 1 shows the impact of the pandemic on global house prices. The chart above presents the ratio of countries/regions by annual price increase. The chart below shows the annual % change in real global housing prices from Q1 2018 to Q4 2021 (Kate Everett-Allen, 2021).

Fifty-four of the 56 countries and regions tracked by the Knight Frank Index observed that prices increased year-on-year, while prices remained stable only in Malaysia and Morocco. In addition, the proportion of housing markets with price increases exceeding 10% per year among these 56 countries has increased from 13% at the beginning of the pandemic to 48% now (Kate Everett-Allen, 2021).

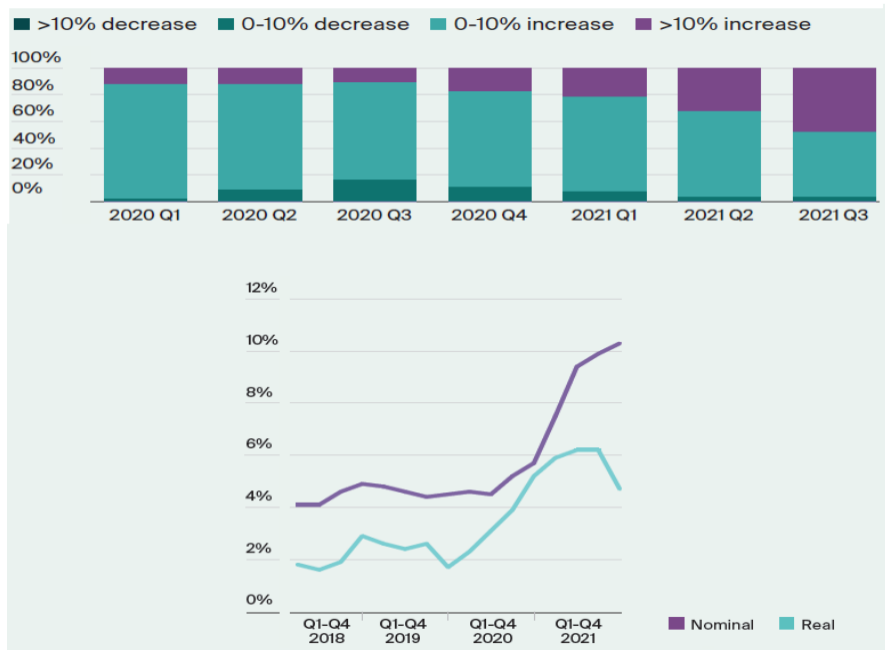

Figure 1: The ratio of countries/regions by annual price increase and the annual % change in real global housing prices from Q1 2018 to Q4 2021 (Kate Everett-Allen, 2021).

In nominal terms, Turkey is the nation where prices have risen the most, with prices going up by 108% in Q3 2021. This value is 127 percent as of the end of the first

quarter of 2022. In addition, Turkey is the country with the highest inflation rate in Europe with 67 percent inflation as of the end of Q1 2022. When inflation is taken into account, Australia follows Turkey with a 17.5 percent price increase in real terms (Institute, 2012). Thus, it is likely that housing prices will continue to go up. In real terms, South Korea is the country where prices rose at the fastest rate each year from Q3 2020 to Q3 2021. Ninety-six per cent of markets have positive annual price growth (Kate Everett-Allen, 2021; Kim & Yook, 2021).

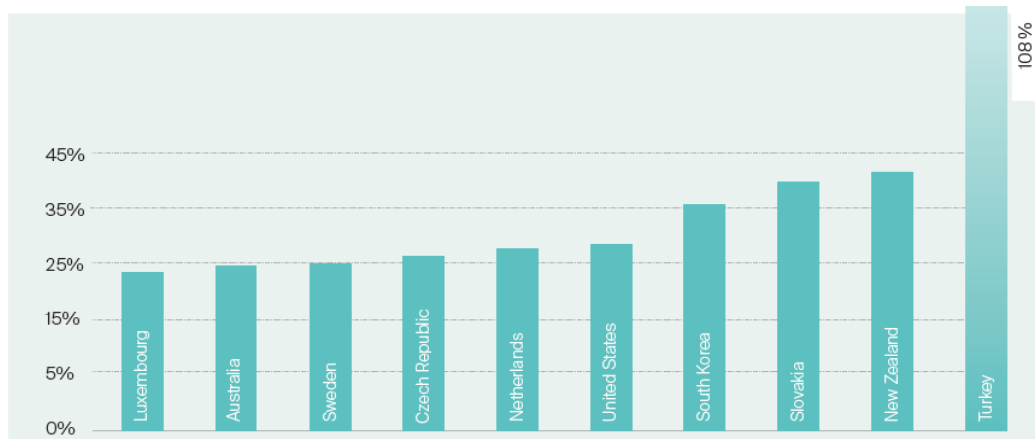

Figure 2: Highest property price risers since the start of the pandemic, top ten performing markets since Q4 2019 (Kate Everett-Allen, 2021).

When it comes to nominal or real prices, Turkey, New Zealand, the Czech Republic, Slovakia, and Australia are in the top five. In 2021, prices dropped in just three markets: Malaysia, Malta, and Morocco.

	COUNTRY/ TERRITORY	NOMINAL PRICE GROWTH	REAL PRICE GROWTH (ADJUSTED FOR INFLATION)
1	Turkey	59.6%	17.3%
2	New Zealand	22.6%	15.7%
3	Czech Republic	22.1%	16.4%
4	Slovakia	22.1%	15.4%
5	Australia	21.8%	17.5%
6	Netherlands	20.3%	13.8%
7	United States	18.8%	11.0%
8	South Korea	18.4%	14.2%
9	Jersey	18.4%	14.1%
10	Estonia	17.3%	10.0%
11	Sweden	16.0%	11.7%
12	Iceland	15.9%	10.2%
13	Canada	15.5%	10.1%
14	Russia	14.6%	6.7%
15	Ireland	14.4%	8.4%
16	Ukraine	13.6%	3.3%
17	Luxembourg	13.4%	10.4%
18	Slovenia	12.9%	10.2%
19	Latvia	12.7%	7.6%
20	Austria	12.6%	8.0%
21	Hungary	12.6%	6.7%
22	Germany	12.4%	6.8%
23	Chile	11.7%	6.1%
24	Portugal	11.2%	8.2%
25	United Kingdom	10.8%	5.1%

Figure 3: Ranking of Countries by Nominal % Annual Change, from Q4 2020 to 14rd Quarter 2021 (Kate Everett-Allen, 2021).

In the study, it is primarily aimed to draw attention to the housing market, which shows a very high price increase globally, with current data and to compare the important cities of the countries where this increase has been most experienced in terms of some related indicators and affordability. In the analysis part of the study, CRITIC, TOPSIS, VIKOR, ARAS, COPRAS, PROMETHEE II, SAW, MAUT, ELECTRE, Borda Count and Clustering methods are used. Indicator weights are obtained by the CRITIC method, one of the objective weighting methods. In the study, 60 cities from 25 countries with the highest price increase are compared by using 7 indicators, including price to income ratio, gross rental yield city centre, gross rental yield outside of centre, price to rent ratio city centre, price to rent ratio outside of city centre, mortgage as a percentage of income, and affordability index.

Some of the studies in the literature and their contents are as follows. The main purpose of Cheong and Li (2018) was to explore the transitional dynamics of housing affordability indicators of major cities in three developed countries: the USA, Canada and

Australia, in the period after the global financial crisis. Samarasinghe (2021) presented a comparative analysis, primarily focusing on comparing and contrasting affordable housing policies in Australia and New Zealand. Matoušek (2021) aimed to investigate disparities in affordability of own housing across regions of the Czech Republic. Hurbánková (2021) aimed to analyse the regions of Slovakia using selected indicators related to housing. According to the results of the analysis, they found out that from the point of view of the analysed indicators the best were placed Trenčín, Nitra and Žilina regions, and the worst Košice and Prešov regions. By considering the rapid and continuous increase of housing prices in Turkey recently, Kartal, M. T., Kartal et al. (2021) aimed to examine the determinants of the residential property price index (RPPI). Saldaña-Márquez et al. (2019) presented a comparative analysis of the housing indicators used by the single-family housing rating systems, in which the residential urban environment influences buildings' certification scores, emphasizing the relationships of six systems developed by middle-income countries (MICs) and the two most-recognized rating systems. Soaring real estate prices and valuations despite the economic downturn brought by the pandemic have focussed the attention of Dutch policymakers on potential macro-financial and socio-economic implications. In this context, Luca and Geis (2021) reviews the salient features of Dutch commercial and residential real estate markets with an eye to identify pertinent risks and challenges. Emekci (2021) on the one hand aimed to examine how the pandemic has exacerbated the problem; on the other hand, the paper tried to reveal that the problem has been handled incorrectly and how weaknesses in the policy strategies contribute to this problem through a case study of the low-income group.

The remaining of the study is organized as follows: Section 2 explains analyzed cities, definitions of indicators, raw data and all the steps of the proposed MCDM methods. Section 3 presents obtained results. Section 4 presents discussions and Section 5 presents the conclusion.

2. Materials and Methods

This section explains methodology and raw data of the study. Utilizing the "Property Prices Index by City 2022" data, 40 cities from 25 nations with the largest real housing growth over the pandemic period were assessed in terms of 7 indicators using CRITIC-based TOPSIS, VIKOR, ARAS, COPRAS, PROMETHEE II, SAW, MAUT,

and ELECTRE methodologies. The data utilized for the analyses were gathered from the Numbeo and World Bank databases. Information about the research cities is supplied in Table 1.

Table 1. Cities evaluated in the analyses

City, Country	Population	Density (per km ²)	City, Country	Population	Density (per km ²)
Adelaide, Australia	1,306 million	422	Melbourne, Australia	5,078 million	500
Amsterdam, Netherlands	821.752	4,908	Montreal, Canada	1,78 milyon	4,517
Ankara, Turkey	5,663 million	531	Munich, Germany	1,472 million	4,800
Antalya, Turkey	1,319 million	113	New York, USA	8,538 million	10,892
Auckland, New Zealand	1,657 million	1,210	Nizhny Novg., Russia	1,257 million	2,400
Berlin, Germany	3,645 million	4,112	Odessa, Ukraine	1,015 million	6,300
Birmingham, UK	1,149 million	4,200	Ottawa, Canada	994.837	317
Boston, USA	673.184	5,383	Perth, Australia	1,985 million	334
Bratislava, Slovakia	424.428	1,169	Philadelphia, USA	1,567 million	4,514
Brisbane, Australia	2,28 million	346	Phoenix, USA	1,615 million	1,207
Budapest, Hungary	1,756 million	3,351	Prague, Czechia	1,309 million	4,600
Calgary, Canada	1,336 milyon	1,501	Reykjavik, Iceland	122.853	480
Chicago, USA	2,704 million	4,588	Riga, Latvia	632.614	2,000
Christchurch, N. Zealand	381.500	270	Rotterdam, Holland	623.652	3,043
Cologne, Germany	1,086 million	2,700	Saint Helier, Jersey	33.500	2,671
Dallas, USA	1,317 million	1,494	S. Petersburg, Russia	4,991 million	3,752
Dublin, Ireland	544.107	4,708	San Diego, USA	1,406 million	1,670
Edmonton, Canada	981.280	1,360	San Francisco, USA	870.887	7,174
Göteborg, Sweden	579.281	1,300	Santiago, Chile	5,614 million	9,821
Hamburg, Germany	1,841 million	2,400	Seoul, South Korea	9,776 million	16,000
Houston, USA	2,303 million	1,483	Stockholm, Sweden	975.551	4,800
Istanbul, Turkey	15,46 million	2,839	Sydney, Australia	5,312 million	2,037
Izmir, Turkey	4,367 million	358	Tallinn, Estonia	426.538	2,800
Kiev, Ukraine	2,884 million	3,299	Den Haag, Holland	514.861	6,500
Lisbon, Portugal	504.718	8.699	Toronto, Canada	2,93 million	4,149
Ljubljana, Slovenia	279.631	1,712	Vancouver, Canada	675.218	5,400
London, United Kingdom	8,982 million	5,701	Vienna, Austria	1,897 million	4.631
Los Angeles, USA	3,976 million	3,276	Washington, USA	681.170	4,308
Luxembourg, Luxemb.	632.275	242	Winnipeg, Canada	749.534	1,430
Manchester, UK	553.230	12,210	Yekaterinburg, Russia	1,387 million	1,200

As shown in Table 1, 60 cities from 25 countries where the highest increase in housing prices were recorded during the pandemic period are analyzed and compared with the data of the 4th Quarter of 2021.

In the research, 7 indicators in the Property Prices Index by City 2022 were used in order to evaluate the purchasing power of housing. The information about these indicators used in the analyses is presented in Table 2. When comparing cities in the analyses, four of the indicators are expected to be maximum and three to be minimum in terms of indicator type.

Table 2. Indicators (Numbeo, 2022).

Indicator	Definition	Codes	Type
Price to Income Ratio	Price-to-income ratio is the ratio between the price of a median home to that of the median annual household income in a particular area.	C1	nonbeneficial
Gross Rental Yield City Centre	It is the total gross rent collected from a property compared to the property market value or purchase price of a property in the city centre: $\text{Gross Yield} = \text{Gross Annual Rent} / \text{Current Market Value}$.	C2	beneficial
Gross Rental Yield Outside of Centre	It is the total gross rent collected from a property compared to the property market value or purchase price of property outside the centre: $\text{Gross Yield} = \text{Gross Annual Rent} / \text{Current Market Value}$.	C3	beneficial
Price to Rent Ratio City Centre	It compares the median home price in the city centre with the median annual rent.	C4	nonbeneficial
Price to Rent Ratio Outside of City	It compares the median home price outside the city centre with the median annual rent.	C5	nonbeneficial
Mortgage As a Percentage of Income	The ratio of the mortgage payment (eg, principal, interest, taxes, and insurance) to monthly gross income.	C6	nonbeneficial
Loan Affordability Index	It is an inverse of mortgage as percentage of income. Used formula is : $(100 / \text{mortgage as percentage of income})$	C7	beneficial

The raw data used in the analyses are shown in Table 3.

Table 3. Raw data used in analyzes (Numbeo, 2022)

City	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
Adelaide	4.26	6.34	7.8	15.77	12.82	29.29	3.41
Amsterdam	10.06	4.17	4.63	24.01	21.59	60.05	1.67
Ankara	11.06	4.32	4.39	23.16	22.76	207.73	0.48
Antalya	9.77	5.07	5.37	19.72	18.62	163.02	0.61
Auckland	12.1	3.54	4.14	28.28	24.14	83.08	1.2
Berlin	9.42	3.45	3.75	28.99	26.64	56	1.79
Birmingham	7.77	4.72	5.91	21.17	16.92	51.49	1.94
Boston	8.24	4.75	5.8	21.05	17.25	55.71	1.79
Bratislava	14.56	3.41	3.6	29.34	27.8	82.09	1.22

Brisbane	6.34	4.73	5.25	21.15	19.04	43.54	2.3
Budapest	14.63	3.1	3.52	32.27	28.42	112.3	0.89
Calgary	3.66	7.29	7.89	13.71	12.68	23.26	4.3
Chicago	3.6	7.47	11.6	13.39	8.62	24.32	4.11
Christchurch	4.76	6.19	8.94	16.17	11.18	33.68	2.97
Cologne	10.09	3.31	3.45	30.18	28.96	63.07	1.59
Dallas	2.12	10.16	14.91	9.84	6.71	14.78	6.77
Dublin	8.11	6.01	8.01	16.63	12.48	54.84	1.82
Edmonton	3.52	6.69	8.61	14.94	11.62	22.44	4.46
Gothenburg	9.04	3.17	3.54	31.58	28.23	56.71	1.76
Hamburg	10.9	2.83	3.29	35.33	30.44	64.24	1.56
Houston	2.04	9.57	16.39	10.45	6.1	13.6	7.35
Istanbul	16.26	5.47	4.51	18.28	22.16	315.76	0.32
Izmir	10.36	4.56	5.45	21.91	18.34	187.52	0.53
Kiev	11.43	5.83	7.24	17.15	13.8	174.83	0.57
Lisbon	17.75	4.09	4.91	24.43	20.36	108.88	0.92
Ljubljana	13.32	3.57	3.62	27.99	27.62	83	1.2
London	14.5	3.23	4.6	30.92	21.73	92.59	1.08
Los Angeles	6.43	5.68	6.36	17.62	15.71	43.38	2.31
Luxembourg	13.52	3	3.36	33.3	29.79	79.35	1.26
Manchester	7.35	5	4.62	20.02	21.66	47.8	2.09
Melbourne	8.42	4.05	3.7	24.72	26.99	55.71	1.8
Montreal	7.93	3.82	5.15	26.16	19.43	50.06	2
Munich	16.24	2.39	2.53	41.88	39.55	93.41	1.07
New York	9.94	4.62	5.82	21.66	17.17	68.09	1.47
Nizhny Novgorod	13.78	4.96	4.12	20.18	24.26	147.26	0.68
Odessa	12.21	6.02	6.43	16.62	15.56	229.76	0.44
Ottawa	5.58	6.42	7.23	15.57	13.83	36.31	2.75
Perth	5.44	4.84	5.44	20.66	18.38	36.48	2.74
Philadelphia	3.96	6.51	15.9	15.36	6.29	27.49	3.64
Phoenix	3.77	6.68	9.77	14.97	10.24	25.84	3.87
Prague	17.65	2.55	2.75	39.25	36.38	111.5	0.9
Reykjavik	7.66	5.27	6.46	18.97	15.48	57.23	1.75
Riga	8.79	4.36	5.46	22.95	18.32	55.79	1.79
Rotterdam	6.48	6.05	6.09	16.53	16.43	38.61	2.59
Saint Helier	11.32	4.6	4.21	21.75	23.75	74.78	1.34
Saint Petersburg	17.95	4.25	4.07	23.55	24.59	188	0.53
San Diego	6.33	5.05	7.94	19.81	12.6	43.9	2.28
San Francisco	7.12	5.53	5.69	18.1	17.58	48.66	2.06
Santiago	18.59	3.85	4.41	25.96	22.67	155.73	0.64
Seoul	32.32	1.06	1.33	94.12	75.04	215.42	0.46
Stockholm	12.78	2.81	3.35	35.57	29.82	77.99	1.28
Sydney	10.39	3.6	4.16	27.74	24.04	67.3	1.49
Tallinn	9.69	4.03	4.17	24.81	23.98	61.38	1.63
Den Haag	7.2	5.71	5.52	17.52	18.1	42.45	2.36
Toronto	10.58	3.89	3.9	25.72	25.64	67.27	1.49

Vancouver	11.89	4.05	4.08	24.71	24.54	74.09	1.35
Vienna	13.96	2.75	3.18	36.35	31.46	85.82	1.17
Washington	5.45	5.83	9.95	17.16	10.05	37.54	2.66
Winnipeg	3.54	8.82	7.01	11.34	14.27	22.93	4.36
Yekaterinburg	9.51	4.17	4.67	23.97	21.4	110.56	0.9

2.1. CRITIC (Criteria Importance through Strategic Correlation) Method

The CRITIC method is one of the weighting methods that determines the objective weights of the criteria introduced in the literature by Diakoulaki et al. (1995). In this method, the standard deviation of the criteria and the correlation between the criteria are included in the process of weighting the criteria. The application process of this method consists of 5 steps and these steps are shown in Figure 4 (Diakoulaki et al., 1995).

Step 1: The X matrix is created, which shows the performance of alternatives consisting of different criteria and different

options. An example matrix X is shown in equation.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}; i = 1, \dots, m \text{ ve } j = 1, \dots, n$$

Step 2: The decision matrix is normalized based on whether it is focused on benefits or costs. Equation 2 is used to normalize the decision matrix based on benefits. Equation 3 is used to normalize the decision matrix based on costs.

$$r_{ij} = \frac{X_{ij} - \min X_{ij}}{\max X_{ij} - \min X_{ij}} \quad r_{ij} = \frac{\max X_{ij} - X_{ij}}{\max X_{ij} - \min X_{ij}}$$

Step 3: At this step, equation 4 is used to figure out the correlation coefficients based on the data from the normalized decision matrix.

$$\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - r_j)(r_{ik} - r_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (x_{ij} - \bar{x}_j)^2 * \sum_{i=1}^m (x_{ik} - \bar{x}_k)^2}}; j, k = 1, \dots, n$$

Step 4: "1 - Pjk" values are obtained by subtracting the correlation coefficients from 1. The cumulative sum of this obtained value is multiplied by the standard deviation values "σj" to obtain the "Cj" value. Equation 5 is used to figure out Cj, and equation 6 is used to figure out σj.

$$c_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - p_{jk}); j = 1, \dots, n \quad \sigma_j = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{j=1}^n (x_{ij} - \bar{x}_j)^2}; i = 1, \dots, m$$

Step 5: The "Cj" values obtained are divided by the total "Cj" values, and the Wj values for which the weights of the criteria are determined are obtained. Wj values are calculated by equation 7.

$$w_j = \frac{c_j}{\sum_{i=1}^n c_j}; j = 1, \dots, n$$

Figure 4: The application steps of CRITIC method

2.2. Ranking of Countries Based on MCDM Methods

In the rest of this section, the steps of the methods used in the study are explained mathematically.

2.2.1. TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) Method

TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) is defined in five steps shown in Figure 5 (Erdin & Ozkaya, 2017):

Step 1. First of all, normalization is done to the decision matrix. Using the r_{ij} values calculated here, the R matrix is obtained:

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m x_{kj}^2}}, i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, n$$

Step 2. By applying the weighting process stated below to the matrix in the first step, the v_{ij} matrix is obtained with the v_{ij} weighted normal values. w_j represents the weight of the J -th criterion or indicator.

$$v_{ij} = w_j r_{ij}, \sum_{j=1}^n w_j = 1$$

Step 3. In this step, positive ideal (A^*) and negative ideal (A^-) solutions are determined:

$$A^* = \{(\max_i v_{ij} | j \in C_b), (\min_i v_{ij} | j \in C_c)\} = \{v_j^+ | j = 1, 2, \dots, m\}$$

$$A^- = \{(\min_i v_{ij} | j \in C_b), (\max_i v_{ij} | j \in C_c)\} = \{v_j^- | j = 1, 2, \dots, m\}$$
 When indicator j is a benefit indicator:

$$v_j^+ = \max\{v_{ij}, i = 1, \dots, m\}, v_j^- = \min\{v_{ij}, i = 1, \dots, m\}$$
 When indicator j is a cost indicator:

$$v_j^+ = \max\{v_{ij}, i = 1, \dots, m\}, v_j^- = \min\{v_{ij}, i = 1, \dots, m\}$$

Step 4. The deviations of all alternatives from positive and negative solutions (discrimination criteria) are obtained individually using the following equations using the m -dimensional Euclidean distance:

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^m (v_{ij} - v_j^+)^2}, j = 1, 2, \dots, m$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^m (v_{ij} - v_j^-)^2}, j = 1, 2, \dots, m$$

Step 5. In this step, the relative proximity to the ideal solution is determined. Then, sort results in descending RC_i .

$$RC_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^+ + S_i^-}, i = 1, \dots, m$$

Figure 5: The application steps of TOPSIS method

2.2.2. VIKOR (Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje) Multi-Criteria Optimization and Compromise Solution Method

The process steps of the VIKOR method are presented in Figure 6 (Ozkaya & Erdin, 2020):

Step 1. Calculating the positive ideal solution f_i^* and negative ideal solution f_i^- . I_1 is a benefit indicator, I_2 is a cost indicator.

$$f_i^* = [(\max_j f_{ij} | i \in I_1), (\min_j f_{ij} | i \in I_2)], \forall_i$$

$$f_i^- = [(\min_j f_{ij} | i \in I_1), (\max_j f_{ij} | i \in I_2)], \forall_i$$

Step 2. Calculate the S_j and R_j of the scheme. W_i represents the weight of index i .

$$S_j = \sum_i^n \frac{w_i(f_i^* - f_{ij})}{(f_i^* - f_i^-)}, \forall_j$$

$$R_j = \max_i \left[\frac{w_i(f_i^* - f_{ij})}{(f_i^* - f_i^-)} \right], \forall_j$$

Step 3. Calculate Q of each scheme.

$$Q_j = \frac{v(S_j - S^*)}{(S^- - S^*)} + \frac{(1 - v)(R_j - R^*)}{(R^- - R^*)}, \forall_j$$

$$S^* = \min_j S_j; S^- = \max_j S_j; R^* = \min_j R_j; R^- = \max_j R_j$$

Condition 1 (C1)—(Acceptable advantage):

$$Q(A_2) - Q(A_1) \geq DQ$$

$DQ = 1/(m - 1)$ (m is the number of alternatives)

Condition 2 (C2)—(Acceptable stability):

In order to ensure the stability condition for the compromised solution found; A_1 alternative with the highest Q value must have received the highest value from at least one of the S and R values.

Step 4. Only after these conditions are met, the alternative with the smallest Q value can be considered as the best option.

Figure 6: The application steps of VIKOR method

2.2.3. PROMETHEE (Preference ranking organization method for enrichment evaluation)

PROMETHEE method consists of 4 steps shown in Figure 7 (Brans & Vincke, 1985; Dağdeviren & Erarslan, 2008; Ishizaka & Nemery, 2011):

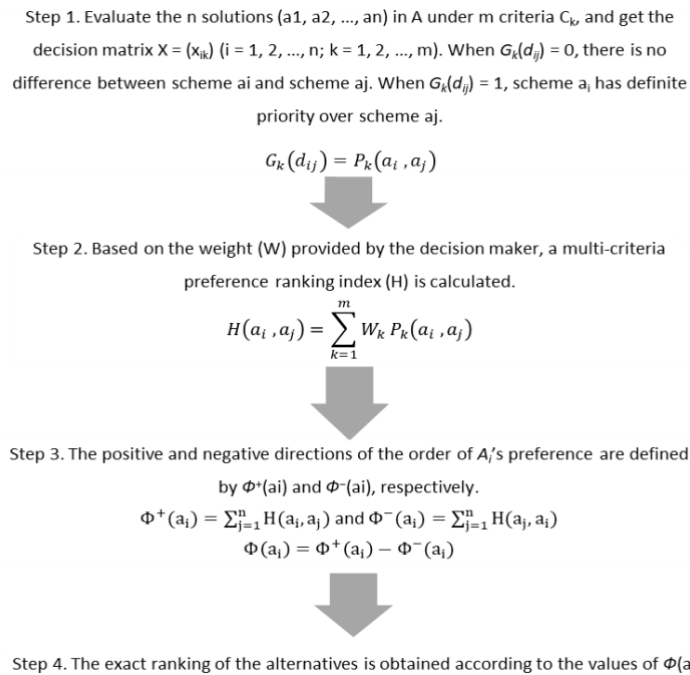

Figure 7: The application steps of PROMETHEE method

2.2.4. SAW (Simple Additive Weighting) Method

The application steps in the SAW approach are shown in Figure 8 (Ömürbek, Karaatlı, et al., 2016; Ömürbek, Karaatlı, et al., 2016; Yeh, 2002):

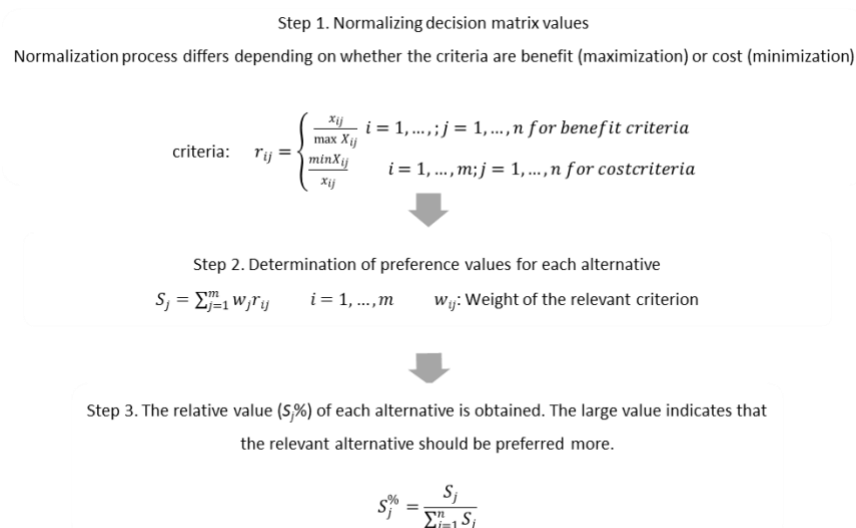

Figure 8: The application steps of SAW method

2.2.5. ELECTRE (Elimination and Choice Translating Reality English) Method

The ELECTRE (Elimination and Choice Translating Reality English) technique utilizes a procedure that can be broken down into eight distinct steps, as seen in Figure 9 (Triantaphyllou, 2000):

Step 1. This process converts the elements of the decision matrix into dimensionless comparable elements by applying Equation

$$x_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m x_{ik}^2}}$$

Thus, the normalized matrix X is shown as

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}$$

where m presents the number of alternatives, n shows the number of criteria, and x_{ij} is the normalized preference measure of the i-th alternative with regard to the j-th criterion.

Step 2. Construction of weighted standard decision matrix (Y):

$$\sum_{i=1}^n w_i = 1$$

Then the elements in each column of the X matrix are multiplied by the corresponding w_i value to form the Y matrix:

$$Y_{ij} = \begin{bmatrix} w_1 x_{11} & \dots & w_n x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ w_1 x_{m1} & \dots & w_n x_{mn} \end{bmatrix}$$

Step 3. Determining the set of concordance (C_{kl}) and discordance (D_{kl}). The Y matrix is used to determine the fit sets.

$$C_{kl} = \{j | y_{kj} \geq y_{lj}\}$$

Step 4. Concordance sets are used to create the concordance matrix (C). The matrix C is a mxm matrix and does not have a value for $k = l$.

$$C_{kl} = \sum_{j \in C_{kl}} w_j \text{ for } j = 1, 2, 3, \dots, n.$$

The discordance matrix (D) shows the degree that a particular alternative A_k is worse than a competing alternative A_l . The elements of the discordance matrix (D) are calculated by Equation:

$$d_{kl} = \frac{\max_{j \in D_{kl}} |y_{kj} - y_{lj}|}{\max_j |y_{kj} - y_{lj}|}$$

Step 5. The concordance threshold value (c) is obtained by the formula $c = \frac{1}{m(m-1)} \sum_{k=1}^m \sum_{l=1}^m c_{kl}$

m shows the number of decision points in the formula. More specifically, the value of c is equal to the product of the total value of the elements of C matrix and $\frac{1}{m(m-1)}$.

Based on the threshold value, the elements of the concordance dominance matrix F are decided by

$$c_{kl} \geq c \Rightarrow f_{kl} = 1, c_{kl} < c \Rightarrow f_{kl} = 0$$

It also shows the same decision points on the diagonal of the matrix, so it has no value. In a similar way, the discordance dominance matrix G is described by using a threshold value d,

$$d = \frac{1}{m(m-1)} \sum_{k=1}^m \sum_{l=1}^m d_{kl} \quad d_{kl} \geq d \Rightarrow g_{kl} = 1, d_{kl} < d \Rightarrow g_{kl} = 0$$

Step 6. Construction of the aggregate dominance matrix (E). Here, the E is a mxm matrix depending on the C and D matrices and it consists of 1 or 0 values.

$$e_{kl} = f_{kl} \times g_{kl}$$

Step 7. Determining the order of importance for decision points. The rows and columns of the E matrix represent the decision points. For example, if the matrix E is calculated as

$$E = \begin{bmatrix} - & 0 & 0 \\ 1 & - & 0 \\ 1 & 1 & - \end{bmatrix}$$

$$e_{21} = 1, e_{31} = 1, \text{ and } e_{32} = 1$$

In this case, if the decision points are expressed with the symbol A_i ($i = 1, 2, \dots, m$) the order of importance for the decision points will be in the form of A_3, A_2 , and A_1 .

Figure 9: The application steps of ELECTRE method

2.2.6. COPRAS (Complex Proportional Assessment) Method

COPRAS (Complex Proportional Assessment) is an MCDM method used to evaluate and rank the alternatives (Özdağoğlu, 2013). The evaluation steps of the approach are briefly listed in Figure 10 (Chatterjee et al., 2011; Das et al., 2012; Kaklauskas et al., 2010):

Variables used in the COPRAS method; A_i : i -th alternative $i = 1, 2, \dots, m$; C_j : j -th criterion $j = 1, 2, \dots, n$; w_j : significance weight of the j -th criterion $j = 1, 2, \dots, n$; x_{ij} : j -th level of evaluation criterion $j = 1, 2, \dots, n$.

Step 1. The decision matrix formed by the x_{ij} values is obtained.

$$D = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ A_3 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & x_{13} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & x_{23} & \dots & x_{2n} \\ x_{31} & x_{32} & x_{33} & \dots & x_{3n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & x_{m3} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}$$

Step 2. Normalized values are obtained.

$$X_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}}, \forall j = 1, 2, \dots, n$$

Step 3. The weighted normalized decision matrix D' consisting of d_{ij} is obtained.

$$D' = d_{ij} = x_{ij}^* \times w_j$$

Step 4. The sum of the weighted normalized decision matrix values of the benefit and cost criteria is calculated using Equations.

$$S_{i+} = \sum_{j=1}^k d_{ij}, j = 1, 2, \dots, k$$

$$S_{i-} = \sum_{j=k+1}^n d_{ij}, j = k + 1, k + 2, \dots, n$$

Step 5. In this step, the relative importance value (Q_i) of each alternative is calculated.

$$Q_i = S_{i+} + \frac{\sum_{i=1}^m S_{i-}}{S_{i-} \times \sum_{i=1}^m \frac{1}{S_{i-}}}$$

Step 6. The highest relative priority value is determined.

$$Q_{max} = \max\{Q_i\}, \forall i = 1, 2, \dots, n$$

Step 7. The performance index (P_i) value of each alternative is obtained.

$$P_i = \frac{Q_i}{Q_{max}} \times \%100$$

Performance index value (P_i) which is equal to 100 is determined as the best alternative in terms of alternative evaluation criteria. The COPRAS ranking table is obtained by ranking the performance index value of each alternative in descending order.

Figure 10: The application steps of COPRAS method

2.2.7. ARAS (A New Additive Ratio Assessment) Method

The process of the ARAS method consists of 4 steps presented in Figure 11 (2010).

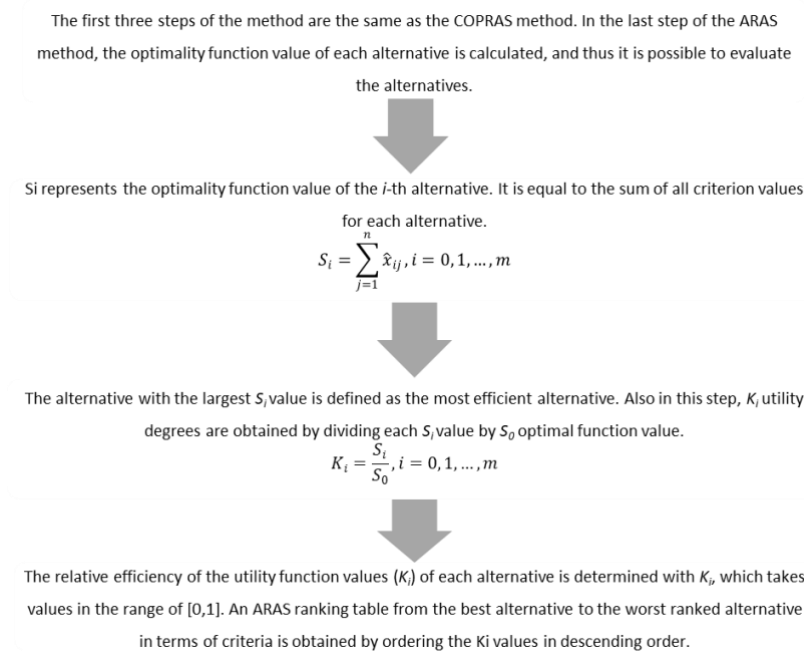

Figure 11: The application steps of ARAS method

2.2.8. MAUT (Multi-attribute Utility Theory) Method

Figure 12 displays the two stages that comprise the operational procedure of the MAUT method (Konuskan et al., 2014).

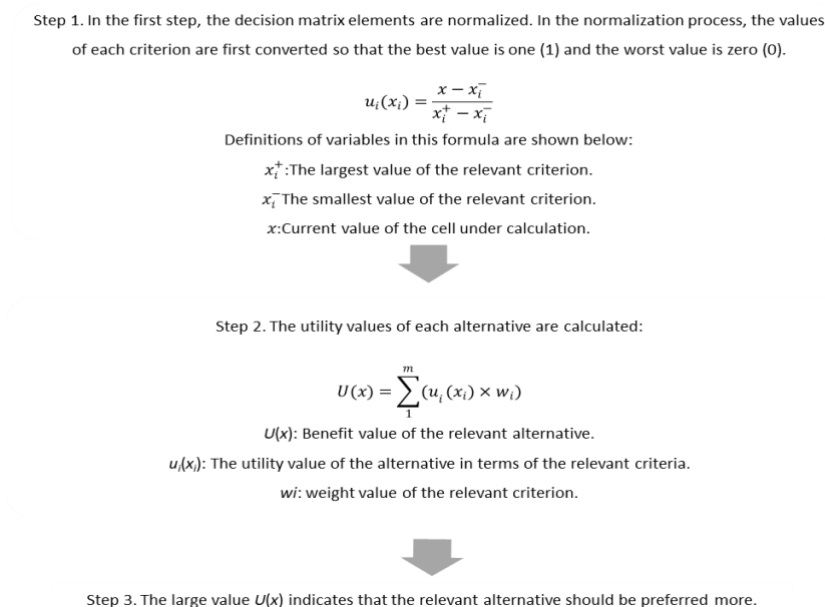

Figure 12: The application steps of MAUT method

2.3. Borda Count Method

The Borda Count Method is a reduction and data merging technique that aims to create a final ranking by considering the rankings of alternatives in different preference lists (Lamboray, 2007; Nuray & Can, 2006). In the method, zero points are assigned for the alternatives in the last row of the preference lists with n alternatives, and (n-1) points are assigned for the alternatives in the top row. In calculating the Borda score of each alternative, the score assigned to the rank of the alternative in each list is multiplied by the weight of the relevant list, and finally the calculated values of the relevant alternative in each list are added. The alternatives are ranked from high to low to obtain the final reduced composite ranking table (Lippman, 2017).

2.4. K-means Clustering Algorithm

The steps of K-means algorithm are shown in Figure 13 (Yi et al., 2010):

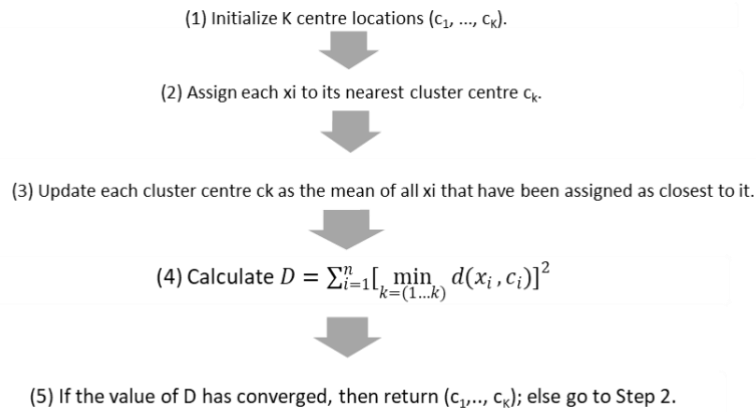

Figure 13: The application steps of K-means clustering method

3. Results

Figure 14 illustrates the weights of the criteria for the Property Prices Index that were derived using the Critic technique (percent).

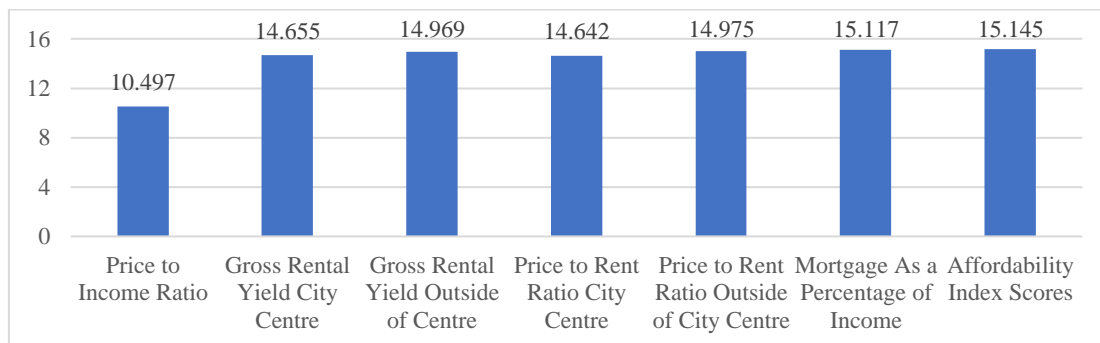

Figure 14: Critic method weights of the criteria of the Property Prices Index (%).

Using the Critic approach weighting, it can be observed that authorities and politicians in cities where residents are unable to afford to purchase property should take action immediately. Because the worst-performing cities in the study had low values on these metrics.

Relative values (Sj%) are computed for each city in the SAW study. In terms of Property Index criteria, the best city is the one with the highest value. Table 4 displays the relative values and ranks. Houston is the greatest city, while Dallas, Philadelphia, Chicago, and Winnipeg round out the top five. On the other side, Seoul, Munich, Prague, Vienna, and Budapest are the five worst-performing cities.

Table 4. Relative Preference Values (Sj%) and Ranking of Cities According to SAW Analysis.

Cities, Countries	Sj%	Cities, Countries	Sj%
Houston, TX, United States	0.069546	Antalya, Turkey	0.23832
Dallas, TX, United States	0.066723	Saint Helier, Jersey	0.22815
Philadelphia, PA, United	0.046692	Melbourne, Australia	0.22701
Chicago, IL, United States	0.044671	Tallinn, Estonia	0.22496
Winnipeg, Canada	0.042117	Izmir, Turkey	0.21879
Edmonton, Canada	0.039839	Istanbul, Turkey	0.21215
Calgary, Canada	0.039535	Yekaterinburg, Russia	0.20861
Phoenix, AZ, United States	0.039348	Vancouver, Canada	0.20731
Adelaide, Australia	0.033908	Toronto, Canada	0.20698
Christchurch, New Zealand	0.033419	Nizhny Novgorod,	0.20596
Washington, DC, United	0.032652	Berlin, Germany	0.20544
Ottawa, Canada	0.030376	Sydney, Australia	0.20330
Rotterdam, Netherlands	0.027021	Lisbon, Portugal	0.20039
Dublin, Ireland	0.026798	Gothenburg, Sweden	0.19209
San Diego, CA, United States	0.026455	Ankara, Turkey	0.18631
Los Angeles, CA, United	0.025716	Auckland, New Zealand	0.18544
Den Haag, Netherlands	0.024487	Cologne, Germany	0.18481
Perth, Australia	0.024284	London, United	0.17636
San Francisco	0.023417	Ljubljana, Slovenia	0.17445
Reykjavik, Iceland	0.022815	Saint Petersburg, Russia	0.17183
Brisbane, Australia	0.021992	Santiago, Chile	0.17015
Birmingham, UK	0.021344	Bratislava, Slovakia	0.16805
Kiev (Kyiv), Ukraine	0.020906	Hamburg, Germany	0.16310
Manchester, United Kingdom	0.020729	Luxembourg,	0.15312
Boston, MA, United States	0.020679	Stockholm, Sweden	0.14873
Odessa (Odesa), Ukraine	0.019689	Budapest, Hungary	0.14228
Riga, Latvia	0.019180	Vienna, Austria	0.13697
New York, NY, United States	0.019089	Prague, Czech Republic	0.10693
Montreal, Canada	0.018349	Munich, Germany	0.10592

Amsterdam, Netherlands	0.016966	Seoul, South Korea	0.00619
------------------------	----------	--------------------	---------

Table 5 displays the TOPSIS ranking of cities according to the Property Price Index. The city with the highest C_i^* value is the best city based on Property Index criteria, as determined by the ranking generated from the TOPSIS study. While Houston is the greatest city in the rating, Dallas, Philadelphia, Chicago, and Winnipeg round out the top five. On the other side, the five cities with the lowest performance are Seoul, Munich, Prague, Vienna, and Stockholm.

Table 5. TOPSIS ranking of cities in terms of Property Price Index.

Rank	Cities, Countries	C_i^*	Rank	Cities, Countries	C_i^*
1	Houston, TX, United States	0.96516	31	Montreal, Canada	0.26127
2	Dallas, TX, United States	0.92806	32	Izmir, Turkey	0.24866
3	Philadelphia, PA, United States	0.63751	33	Amsterdam, Netherlands	0.24763
4	Chicago, IL, United States	0.62913	34	Saint Helier, Jersey	0.2457
5	Winnipeg, Canada	0.58205	35	Nizhny Novgorod, Russia	0.24223
6	Edmonton, Canada	0.56122	36	Melbourne, Australia	0.23451
7	Calgary, Canada	0.55567	37	Tallinn, Estonia	0.23283
8	Phoenix, AZ, United States	0.55541	38	Yekaterinburg, Russia	0.22574
9	Adelaide, Australia	0.47897	39	Lisbon, Portugal	0.22273
10	Christchurch, New Zealand	0.47375	40	Vancouver, Canada	0.21982
11	Washington, DC, United States	0.46548	41	Ankara, Turkey	0.2172
12	Ottawa, Canada	0.43356	42	Toronto, Canada	0.21601
13	Dublin, Ireland	0.39145	43	Berlin, Germany	0.20947
14	Rotterdam, Netherlands	0.38894	44	Sydney, Australia	0.2091
15	San Diego, CA, United States	0.3787	45	Saint Petersburg, Russia	0.20618
16	Los Angeles, CA, United States	0.3696	46	Santiago, Chile	0.19666
17	Den Haag, Netherlands	0.35496	47	Gothenburg, Sweden	0.19478
18	Perth, Australia	0.34449	48	Auckland, New Zealand	0.1945
19	San Francisco, CA, United States	0.33984	49	Cologne, Germany	0.18937
20	Reykjavik, Iceland	0.33246	50	London, United Kingdom	0.18672
21	Kiev (Kyiv), Ukraine	0.331	51	Ljubljana, Slovenia	0.18556
22	Odessa (Odesa), Ukraine	0.31985	52	Bratislava, Slovakia	0.17809
23	Brisbane, Australia	0.31379	53	Hamburg, Germany	0.16578
24	Birmingham, United Kingdom	0.30773	54	Luxembourg, Luxembourg	0.15864
25	Manchester, United Kingdom	0.30134	55	Budapest, Hungary	0.15297
26	Boston, MA, United States	0.30012	56	Stockholm, Sweden	0.15214
27	New York, NY, United States	0.28197	57	Vienna, Austria	0.14123
28	Riga, Latvia	0.27747	58	Prague, Czech Republic	0.11356
29	Antalya, Turkey	0.2696	59	Munich, Germany	0.11018
30	Istanbul, Turkey	0.2635	60	Seoul, South Korea	0.01145

Table 6 displays the ranks derived according to each Q_i value obtained from the VIKOR analysis. In the VIKOR study, city rankings were determined by ascendingly ordering the Q_i values generated for each city.

Table 6. Ranking of cities according to the VIKOR analysis.

Rank	Cities, Countries	Q_i Score	Rank	Cities, Countries	Q_i Score
1	Houston, TX, United States	0.000000	31	Antalya, Turkey	0.761852
2	Dallas, TX, United States	0.040849	32	Saint Helier, Jersey	0.772290
3	Philadelphia, PA, United States	0.330705	33	Melbourne, Australia	0.773460
4	Chicago, IL, United States	0.359957	34	Tallinn, Estonia	0.775558
5	Winnipeg, Canada	0.396904	35	Izmir, Turkey	0.781893
6	Edmonton, Canada	0.429865	36	Istanbul, Turkey	0.788700
7	Calgary, Canada	0.434267	37	Yekaterinburg, Russia	0.792335
8	Phoenix, AZ, United States	0.436973	38	Vancouver, Canada	0.793673
9	Adelaide, Australia	0.515687	39	Toronto, Canada	0.794006
10	Christchurch, New Zealand	0.522772	40	Nizhny Novgorod, Russia	0.795050
11	Washington, DC, United States	0.533868	41	Berlin, Germany	0.795583
12	Ottawa, Canada	0.566800	42	Sydney, Australia	0.797780
13	Rotterdam, Netherlands	0.615354	43	Lisbon, Portugal	0.800769
14	Dublin, Ireland	0.618572	44	Gothenburg, Sweden	0.809286
15	San Diego, CA, United States	0.623545	45	Ankara, Turkey	0.815215
16	Los Angeles, CA, United States	0.634229	46	Auckland, New Zealand	0.816107
17	Den Haag, Netherlands	0.652020	47	Cologne, Germany	0.816753
18	Perth, Australia	0.654954	48	London, United Kingdom	0.825419
19	San Francisco, CA, United States	0.667503	49	Ljubljana, Slovenia	0.827382
20	Reykjavik, Iceland	0.676213	50	Saint Petersburg, Russia	0.830070
21	Brisbane, Australia	0.688124	51	Santiago, Chile	0.831794
22	Birmingham, United Kingdom	0.697499	52	Bratislava, Slovakia	0.833945
23	Kiev (Kyiv), Ukraine	0.703834	53	Hamburg, Germany	0.839026
24	Manchester, United Kingdom	0.706398	54	Luxembourg, Luxembourg	0.849257
25	Boston, MA, United States	0.707113	55	Stockholm, Sweden	0.853765
26	Odessa (Odesa), Ukraine	0.721443	56	Budapest, Hungary	0.860384
27	Riga, Latvia	0.728806	57	Vienna, Austria	0.865829
28	New York, NY, United States	0.730122	58	Prague, Czech Republic	0.896652
29	Montreal, Canada	0.740838	59	Munich, Germany	0.897688
30	Amsterdam, Netherlands	0.760840	60	Seoul, South Korea	1.000000

In accordance with the ARAS approach, the priority values (S_i) and benefit values (K_i) of all cities were determined and are shown in Table 7. When the percentage value (percent K_i) of the utility value is sorted in decreasing order, a table reflecting the ranking from best to worst city according to Property Price Index criteria is generated. Table 7 ranks the top five cities in terms of Property Price Index as Houston, Dallas,

Philadelphia, Chicago, and Winnipeg, in that order. Vienna, Budapest, Munich, Prague, and Seoul are the five cities with the lowest ratings.

Table 7. ARAS optimality function values and city rankings.

Optimal Value City, Country	0.05773			ARAS Method Ranking (% Ki)	
	Si	Ki	%Ki		
Adelaide, Australia	0.02691	0.46611	46.61	Houston, TX, United States	98.67
Amsterdam, Netherlands	0.01297	0.22467	22.47	Dallas, TX, United States	93.51
Ankara, Turkey	0.00911	0.15783	15.78	Philadelphia, PA, United	64.26
Antalya, Turkey	0.01177	0.20393	20.39	Chicago, IL, United States	61.40
Auckland, New Zealand	0.00990	0.17153	17.15	Winnipeg, Canada	57.08
Berlin, Germany	0.01154	0.19998	20.00	Edmonton, Canada	55.93
Birmingham, United Kingdom	0.01643	0.28468	28.47	Calgary, Canada	54.75
Boston, MA, United States	0.01577	0.27317	27.32	Phoenix, AZ, United States	54.47
Bratislava, Slovakia	0.00895	0.15510	15.51	Adelaide, Australia	46.61
Brisbane, Australia	0.01729	0.29954	29.95	Christchurch, New Zealand	45.40
Budapest, Hungary	0.00745	0.12904	12.90	Washington, DC, United States	44.13
Calgary, Canada	0.03161	0.54746	54.75	Ottawa, Canada	40.59
Chicago, IL, United States	0.03545	0.61402	61.40	Rotterdam, Netherlands	35.98
Christchurch, New Zealand	0.02621	0.45398	45.40	San Diego, CA, United States	35.74
Cologne, Germany	0.01030	0.17844	17.84	Dublin, Ireland	34.62
Dallas, TX, United States	0.05399	0.93514	93.51	Los Angeles, CA, United	34.21
Dublin, Ireland	0.01998	0.34616	34.62	Perth, Australia	33.67
Edmonton, Canada	0.03229	0.55933	55.93	Den Haag, Netherlands	32.45
Gothenburg, Sweden	0.01094	0.18949	18.95	San Francisco, United States	30.81
Hamburg, Germany	0.00928	0.16077	16.08	Brisbane, Australia	29.95
Houston, TX, United States	0.05696	0.98669	98.67	Reykjavik, Iceland	29.79
Istanbul, Turkey	0.00976	0.16906	16.91	Birmingham, United Kingdom	28.47
Izmir, Turkey	0.01086	0.18811	18.81	Manchester, United Kingdom	27.62
Kiev (Kyiv), Ukraine	0.01446	0.25055	25.05	Boston, MA, United States	27.32
Lisbon, Portugal	0.01017	0.17616	17.62	Riga, Latvia	25.56
Ljubljana, Slovenia	0.00924	0.16012	16.01	Montreal, Canada	25.21
London, United Kingdom	0.00941	0.16306	16.31	Kiev (Kyiv), Ukraine	25.05
Los Angeles, CA, United States	0.01975	0.34208	34.21	New York, NY, United States	24.75
Luxembourg, Luxembourg	0.00837	0.14502	14.50	Odessa (Odesa), Ukraine	23.04
Manchester, United Kingdom	0.01594	0.27616	27.62	Amsterdam, Netherlands	22.47
Melbourne, Australia	0.01251	0.21663	21.66	Melbourne, Australia	21.66
Montreal, Canada	0.01455	0.25211	25.21	Tallinn, Estonia	21.18
Munich, Germany	0.00587	0.10165	10.17	Saint Helier, Jersey	20.56
New York, NY, United States	0.01429	0.24750	24.75	Antalya, Turkey	20.39
Nizhny Novgorod, Russia	0.00995	0.17242	17.24	Berlin, Germany	20.00
Odessa (Odesa), Ukraine	0.01330	0.23043	23.04	Toronto, Canada	19.34

Ottawa, Canada	0.02343	0.40591	40.59	Sydney, Australia	19.25
Perth, Australia	0.01944	0.33669	33.67	Vancouver, Canada	19.01
Philadelphia, PA, United States	0.03710	0.64264	64.26	Gothenburg, Sweden	18.95
Phoenix, AZ, United States	0.03144	0.54466	54.47	Izmir, Turkey	18.81
Prague, Czech Republic	0.00571	0.09893	9.89	Yekaterinburg, Russia	18.65
Reykjavik, Iceland	0.01720	0.29790	29.79	Cologne, Germany	17.84
Riga, Latvia	0.01476	0.25558	25.56	Lisbon, Portugal	17.62
Rotterdam, Netherlands	0.02077	0.35984	35.98	Nizhny Novgorod, Russia	17.24
Saint Helier, Jersey	0.01187	0.20563	20.56	Auckland, New Zealand	17.15
Saint Petersburg, Russia	0.00824	0.14269	14.27	Istanbul, Turkey	16.91
San Diego, CA, United States	0.02063	0.35738	35.74	London, United Kingdom	16.31
San Francisco, United States	0.01779	0.30813	30.81	Hamburg, Germany	16.08
Santiago, Chile	0.00841	0.14563	14.56	Ljubljana, Slovenia	16.01
Seoul, South Korea	0.00044	0.00764	0.76	Ankara, Turkey	15.78
Stockholm, Sweden	0.00825	0.14295	14.29	Bratislava, Slovakia	15.51
Sydney, Australia	0.01111	0.19246	19.25	Santiago, Chile	14.56
Tallinn, Estonia	0.01223	0.21181	21.18	Luxembourg, Luxembourg	14.50
Den Haag, Netherlands	0.01874	0.32452	32.45	Stockholm, Sweden	14.29
Toronto, Canada	0.01117	0.19343	19.34	Saint Petersburg, Russia	14.27
Vancouver, Canada	0.01097	0.19007	19.01	Vienna, Austria	13.03
Vienna, Austria	0.00753	0.13035	13.03	Budapest, Hungary	12.90
Washington, DC, United States	0.02547	0.44126	44.13	Munich, Germany	10.17
Winnipeg, Canada	0.03295	0.57083	57.08	Prague, Czech Republic	9.89
Yekaterinburg, Russia	0.01077	0.18651	18.65	Seoul, South Korea	0.76

Table 8 presents the ranking of cities according to the computed COPRAS benefit degrees. According to the research, Houston is rated the best city in terms of benefits. The remaining four cities in the top five are Dallas, Philadelphia, Chicago, and Winnipeg, in that order. Vienna, Budapest, Munich, Prague, and Seoul have the lowest performance scores out of the five cities.

Table 8. Result matrix of the COPRAS method.

City, Country	Sj+	Sj-	Rank	City, Country	Qj	Nj
Adelaide, Australia	0.026909	0	1	Houston, TX, United States	0.056963	100
Amsterdam, Netherlands	0.012971	0	2	Dallas, TX, United States	0.053987	94.78
Ankara, Turkey	0.009112	0	3	Philadelphia, United States	0.037101	65.13
Antalya, Turkey	0.011773	0	4	Chicago, IL, United States	0.035448	62.23
Auckland, New Zealand	0.009902	0	5	Winnipeg, Canada	0.032955	57.85
Berlin, Germany	0.011545	0	6	Edmonton, Canada	0.032291	56.69
Birmingham, UK	0.016435	0	7	Calgary, Canada	0.031606	55.48
Boston, MA, United States	0.015770	0	8	Phoenix, AZ, United States	0.031444	55.20
Bratislava, Slovakia	0.008954	0	9	Adelaide, Australia	0.026909	47.24
Brisbane, Australia	0.017293	0	10	Christchurch, New Zealand	0.026209	46.01
Budapest, Hungary	0.007450	0	11	Washington, United States	0.025475	44.72

Calgary, Canada	0.031606	0	12	Ottawa, Canada	0.023434	41.14
Chicago, IL, United States	0.035448	0	13	Rotterdam, Netherlands	0.020774	36.47
Christchurch, New Zealand	0.026209	0	14	San Diego, CA, United	0.020632	36.22
Cologne, Germany	0.010302	0	15	Dublin, Ireland	0.019984	35.08
Dallas, TX, United States	0.053987	0	16	Los Angeles, United States	0.019749	34.67
Dublin, Ireland	0.019984	0	17	Perth, Australia	0.019438	34.12
Edmonton, Canada	0.032291	0	18	Den Haag, Netherlands	0.018735	32.89
Gothenburg, Sweden	0.010940	0	19	San Francisco, United	0.017789	31.23
Hamburg, Germany	0.009282	0	20	Brisbane, Australia	0.017293	30.36
Houston, TX, United States	0.056963	0	21	Reykjavik, Iceland	0.017198	30.19
Istanbul, Turkey	0.009760	0	22	Birmingham, United	0.016435	28.85
Izmir, Turkey	0.010860	0	23	Manchester, United	0.015943	27.99
Kiev (Kyiv), Ukraine	0.014464	0	24	Boston, MA, United States	0.015770	27.69
Lisbon, Portugal	0.010170	0	25	Riga, Latvia	0.014755	25.90
Ljubljana, Slovenia	0.009244	0	26	Montreal, Canada	0.014555	25.55
London, United Kingdom	0.009414	0	27	Kiev (Kyiv), Ukraine	0.014464	25.39
Los Angeles, United States	0.019749	0	28	New York, NY, United	0.014289	25.08
Luxembourg, Luxembourg	0.008372	0	29	Odessa (Odesa), Ukraine	0.013303	23.35
Manchester, UK	0.015943	0	30	Amsterdam, Netherlands	0.012971	22.77
Melbourne, Australia	0.012506	0	31	Melbourne, Australia	0.012506	21.95
Montreal, Canada	0.014555	0	32	Tallinn, Estonia	0.012228	21.47
Munich, Germany	0.005869	0	33	Saint Helier, Jersey	0.011871	20.84
New York, NY, United	0.014289	0	34	Antalya, Turkey	0.011773	20.67
Nizhny Novgorod, Russia	0.009954	0	35	Berlin, Germany	0.011545	20.27
Odessa (Odesa), Ukraine	0.013303	0	36	Toronto, Canada	0.011167	19.60
Ottawa, Canada	0.023434	0	37	Sydney, Australia	0.011111	19.51
Perth, Australia	0.019438	0	38	Vancouver, Canada	0.010973	19.26
Philadelphia, United States	0.037101	0	39	Gothenburg, Sweden	0.010940	19.20
Phoenix, AZ, United States	0.031444	0	40	Izmir, Turkey	0.010860	19.06
Prague, Czech Republic	0.005712	0	41	Yekaterinburg, Russia	0.010768	18.90
Reykjavik, Iceland	0.017198	0	42	Cologne, Germany	0.010302	18.08
Riga, Latvia	0.014755	0	43	Lisbon, Portugal	0.010170	17.85
Rotterdam, Netherlands	0.020774	0	44	Nizhny Novgorod, Russia	0.009954	17.47
Saint Helier, Jersey	0.011871	0	45	Auckland, New Zealand	0.009902	17.38
Saint Petersburg, Russia	0.008238	0	46	Istanbul, Turkey	0.009760	17.13
San Diego, CA, United	0.020632	0	47	London, United Kingdom	0.009414	16.53
San Francisco, United	0.017789	0	48	Hamburg, Germany	0.009282	16.29
Santiago, Chile	0.008407	0	49	Ljubljana, Slovenia	0.009244	16.23
Seoul, South Korea	0.000441	0	50	Ankara, Turkey	0.009112	16.00
Stockholm, Sweden	0.008253	0	51	Bratislava, Slovakia	0.008954	15.72
Sydney, Australia	0.011111	0	52	Santiago, Chile	0.008407	14.76
Tallinn, Estonia	0.012228	0	53	Luxembourg, Luxembourg	0.008372	14.70
Den Haag, Netherlands	0.018735	0	54	Stockholm, Sweden	0.008253	14.49
Toronto, Canada	0.011167	0	55	Saint Petersburg, Russia	0.008238	14.46
Vancouver, Canada	0.010973	0	56	Vienna, Austria	0.007525	13.21
Vienna, Austria	0.007525	0	57	Budapest, Hungary	0.007450	13.08

Washington, United States	0.025475	0	58	Munich, Germany	0.005869	10.30
Winnipeg, Canada	0.032955	0	59	Prague, Czech Republic	0.005712	10.03
Yekaterinburg, Russia	0.010768	0	60	Seoul, South Korea	0.000441	0.77

A partial assessment of cities based on Property Price Index criteria is generated using the PROMETHEE I approach. When the Visual PROMETHEE program's PROMETHEE I analytic findings are analyzed, it can be shown that Houston is more dominating than other cities. This city is followed in prominence by Dallas and Chicago, respectively. In order to come up with the ultimate and thorough rating, PROMETHEE II is used.

Table 9 displays the net superiority value (Phi) generated using negative (Phi) and positive (Phi+) superiority values derived from the PROMETHEE II approach received from the software. These PROMETHEE II findings illustrate positive advantage value, negative advantage value, net superiority value, and city rankings. According to this research, Houston has the greatest net Phi value among other cities according to the parameters for the property price index. Following Houston in the top five are Dallas, Chicago, Edmonton, and Philadelphia. Table 11 displays the overall performance scores of the cities according to the PROMETHEE II study.

Table 9. Positive, negative, net superiority values and complete rankings of cities obtained via PROMETHEE II analysis.

Rank	City	Phi	Phi+	Phi-	Rank	City	Phi+	Phi-
1	Houston	0,9901	0,9950	0,0050	31	Antalya	0,4368	0,5632
2	Dallas	0,9659	0,9829	0,0171	32	Melbourne	0,4028	0,5922
3	Chicago	0,8742	0,9371	0,0629	33	Saint Helier	0,3972	0,6028
4	Edmonton	0,8517	0,9258	0,0742	34	Tallinn	0,3962	0,6038
5	Philadelphia	0,8236	0,9118	0,0882	35	Izmir	0,3774	0,6201
6	Phoenix	0,8068	0,9034	0,0966	36	Yekaterinburg	0,3712	0,6238
7	Calgary	0,7999	0,9000	0,1000	37	Berlin	0,3500	0,6449
8	Winnipeg	0,7966	0,8983	0,1017	38	Sydney	0,3401	0,6574
9	Christchurch	0,7154	0,8577	0,1423	39	Vancouver	0,3312	0,6663
10	Adelaide	0,6884	0,8442	0,1558	40	Toronto	0,3304	0,6671
11	Washington	0,6507	0,8241	0,1734	41	Istanbul	0,3293	0,6707
12	Ottawa	0,6433	0,8217	0,1783	42	Lisbon	0,3284	0,6716
13	Rotterdam	0,5178	0,7589	0,2411	43	Nizhny Novgorod	0,3258	0,6742
14	Dublin	0,4822	0,7411	0,2589	44	Gothenburg	0,3065	0,6935
15	San Diego	0,4695	0,7348	0,2652	45	Ankara	0,2917	0,7083

16	Los Angeles	0,4514	0,7257	0,2743	46	Cologne	0,2733	0,7267
17	Den Haag	0,4000	0,7000	0,3000	47	Auckland	0,2716	0,7259
18	San Francisco	0,3425	0,6713	0,3287	48	London	0,2645	0,7355
19	Perth	0,3394	0,6697	0,3303	49	Santiago	0,2440	0,7560
20	Reykjavik	0,2907	0,6454	0,3546	50	Ljubljana	0,2382	0,7592
21	Birmingham	0,2389	0,6195	0,3805	51	Saint Petersburg	0,2243	0,7731
22	Brisbane	0,2337	0,6168	0,3832	52	Hamburg	0,2210	0,7790
23	Boston	0,1945	0,5934	0,3989	53	Bratislava	0,2171	0,7829
24	Manchester	0,1844	0,5922	0,4078	54	Luxembourg	0,1842	0,8158
25	Riga	0,0896	0,5422	0,4526	55	Stockholm	0,1779	0,8221
26	Kiev	0,0471	0,5223	0,4752	56	Budapest	0,1391	0,8609
27	New York	0,0361	0,5180	0,4820	57	Vienna	0,1300	0,8700
28	Montreal	-0,005	0,4976	0,5024	58	Munich	0,0925	0,9075
29	Odessa	-0,033	0,4834	0,5166	59	Prague	0,0836	0,9138
30	Amsterdam	-0,095	0,4514	0,5461	60	Seoul	0,0103	0,9897

At the beginning of the ELECTRE approach, consistency matrix is generated. Inconsistency arises once the consistency matrix is built. This is followed by a calculation of the evaluation matrix values for each cell. For each city, the dominance values are calculated by adding together the row and column values. At the end, each city's row and column difference data are listed in decreasing order. Consequently, an ELECTRE ranking is generated. Table 10 displays the values and their respective listing order.

Table 10. Dominance table and ELECTRE ranking.

Cities	Dominance on Line (L)	Dominance in the Column (C)	Difference (L-C)	Rank	Cities	Score
Adelaide	51	8	43	1	Houston	59
Amsterdam	27	32	-5	2	Dallas	57
Ankara	20	39	-19	3	Chicago	53
Antalya	33	26	7	4	Winnipeg	52
Auckland	16	44	-28	5	Edmonton	52
Berlin	13	46	-33	6	Philadelphia	49
Birmingham	35	24	11	7	Calgary	48
Boston	35	24	11	8	Phoenix	46
Bratislava	11	48	-37	9	Adelaide	43
Brisbane	35	24	11	10	Christchurch	41
Budapest	7	52	-45	11	Ottawa	39
Calgary	53	5	48	12	Washington	37
Chicago	56	3	53	13	Rotterdam	35
Christchurch	50	9	41	14	Dublin	33
Cologne	9	50	-41	15	Kiev	29
Dallas	58	1	57	16	Den Haag	27
Dublin	43	16	27	17	San Diego	27
Edmonton	46	13	33	18	Los Angeles	25
Gothenburg	55	3	52	19	Odessa	25
Hamburg	9	50	-41	20	San Francisco	21
Houston	5	54	-49	21	Reykjavik	21

Istanbul	59	0	59	22	Perth	17
Izmir	24	35	-11	23	Brisbane	11
Kiev	28	31	-3	24	Boston	11
Lisbon	44	15	29	25	Birmingham	11
Ljubljana	26	33	-7	26	Manchester	11
London	13	47	-34	27	Antalya	7
Los Angeles	14	45	-31	28	New York	7
Luxembourg	42	17	25	29	Riga	5
Manchester	6	53	-47	30	Montreal	-1
Melbourne	35	24	11	31	Izmir	-3
Montreal	20	40	-20	32	Amsterdam	-5
Munich	29	30	-1	33	Saint Helier	-5
New York	1	58	-57	34	Yekaterinburg	-7
Nizhny	33	26	7	35	Lisbon	-7
Odessa	20	39	-19	36	Istanbul	-11
Ottawa	42	17	25	37	Tallinn	-17
Perth	49	10	39	38	Ankara	-19
Philadelphia	38	21	17	39	Nizhny Novgorod	-19
Phoenix	52	3	49	40	Melbourne	-20
Prague	52	6	46	41	Sydney	-22
Reykjavik	2	57	-55	42	Vancouver	-22
Riga	40	19	21	43	Santiago	-25
Rotterdam	32	27	5	44	Toronto	-26
Saint Helier	47	12	35	45	Auckland	-28
Saint Petersburg	27	32	-5	46	Saint Petersburg	-29
San Diego	15	44	-29	47	London	-31
San Francisco	43	16	27	48	Berlin	-33
Santiago	40	19	21	49	Ljubljana	-34
Seoul	17	42	-25	50	Bratislava	-37
Stockholm	0	59	-59	51	Göteborg	-41
Sydney	4	55	-51	52	Cologne	-41
Tallinn	19	41	-22	53	Budapest	-45
Den Haag	21	38	-17	54	Luxembourg	-47
Toronto	17	43	-26	55	Hamburg	-49
Vancouver	19	41	-22	56	Stockholm	-51
Vienna	3	56	-53	57	Vienna	-53
Washington	48	11	37	58	Prague	-55
Winnipeg	55	3	52	59	Munich	-57
Yekaterinburg	26	33	-7	60	Seoul	-59

Houston has the greatest value in terms of the parameters, according to the ranking. The remaining four cities in the top five are Dallas, Chicago, Winnipeg, and Edmonton. Seoul, Vienna, Prague, and Munich get the lowest scores.

As a consequence of city rankings derived from the MAUT analysis and those derived from the SAW analysis are identical. Table 11 shows the benefits scores and city rankings of the MAUT study.

Table 11. Ranking and benefit values of countries according to MAUT analysis.

Rank	Cities, Countries	Ux	Rank	Cities, Countries	Ux
------	-------------------	----	------	-------------------	----

1	Houston, TX, United States	0.98095	31	Antalya, Turkey	0.23832
2	Dallas, TX, United States	0.94114	32	Saint Helier, Jersey	0.22815
3	Philadelphia, PA, United	0.65859	33	Melbourne, Australia	0.22701
4	Chicago, IL, United States	0.63008	34	Tallinn, Estonia	0.22496
5	Winnipeg, Canada	0.59406	35	Izmir, Turkey	0.21879
6	Edmonton, Canada	0.56194	36	Istanbul, Turkey	0.21215
7	Calgary, Canada	0.55764	37	Yekaterinburg, Russia	0.20861
8	Phoenix, AZ, United States	0.55501	38	Vancouver, Canada	0.20731
9	Adelaide, Australia	0.47828	39	Toronto, Canada	0.20698
10	Christchurch, New Zealand	0.47137	40	Nizhny Novgorod,	0.20596
11	Washington, DC, United	0.46056	41	Berlin, Germany	0.20544
12	Ottawa, Canada	0.42846	42	Sydney, Australia	0.20330
13	Rotterdam, Netherlands	0.38113	43	Lisbon, Portugal	0.20039
14	Dublin, Ireland	0.37799	44	Gothenburg, Sweden	0.19209
15	San Diego, CA, United	0.37314	45	Ankara, Turkey	0.18631
16	Los Angeles, CA, United	0.36273	46	Auckland, New Zealand	0.18544
17	Den Haag, Netherlands	0.34539	47	Cologne, Germany	0.18481
18	Perth, Australia	0.34253	48	London, United	0.17636
19	San Francisco, United	0.33029	49	Ljubljana, Slovenia	0.17445
20	Reykjavik, Iceland	0.32180	50	Saint Petersburg, Russia	0.17183
21	Brisbane, Australia	0.31019	51	Santiago, Chile	0.17015
22	Birmingham, United	0.30105	52	Bratislava, Slovakia	0.16805
23	Kiev, Ukraine	0.29488	53	Hamburg, Germany	0.16310
24	Manchester, United	0.29238	54	Luxembourg,	0.15312
25	Boston, MA, United States	0.29168	55	Stockholm, Sweden	0.14873
26	Odessa (Odesa), Ukraine	0.27771	56	Budapest, Hungary	0.14228
27	Riga, Latvia	0.27054	57	Vienna, Austria	0.13697
28	New York, NY, United	0.26925	58	Prague, Czech Republic	0.10693
29	Montreal, Canada	0.25881	59	Munich, Germany	0.10592
30	Amsterdam, Netherlands	0.23931	60	Seoul, South Korea	0.00619

In the data mining classification technique of hierarchical clustering analysis, the dendrogram was achieved by analyzing the data relating to seven criteria. After evaluating the dendrogram, it was determined to categorize the cities into four groups using k-means clusters analysis.

Table 12 presents the cluster memberships of cities according to K-means clusters analysis.

Table 12. Cluster memberships of cities according to K-means clusters analysis.

City	Cluster	Distance	City	Cluster	Distance
Dallas	1	0.104	Odessa	3	0.300
Houston	1	0.104	Kiev	3	0.290
Christchurch	2	0.192	Riga	3	0.120
Adelaide	2	0.182	Birmingham	3	0.088

Phoenix	2	0.073	Manchester	3	0.144
Washington	2	0.288	Ankara	4	0.215
Chicago	2	0.253	Auckland	4	0.049
Philadelphia	2	0.606	Prague	4	0.175
Ottawa	2	0.318	Bratislava	4	0.028
Calgary	2	0.220	Sydney	4	0.089
Winnipeg	2	0.420	Melbourne	4	0.182
Edmonton	2	0.202	Seoul	4	0.460
Istanbul	3	0.319	Tallinn	4	0.151
Izmir	3	0.241	Stockholm	4	0.096
Antalya	3	0.210	Gothenburg	4	0.138
Brisbane	3	0.173	Vancouver	4	0.115
Perth	3	0.267	Toronto	4	0.106
Amsterdam	3	0.180	S. Petersburg	4	0.199
Den Haag	3	0.182	Yekaterinburg	4	0.172
Rotterdam	3	0.259	Luxembourg	4	0.070
New York	3	0.089	Ljubljana	4	0.033
Los Angeles	3	0.192	Vienna	4	0.111
Boston	3	0.061	Budapest	4	0.080
San Francisco	3	0.120	Berlin	4	0.134
San Diego	3	0.260	Munich	4	0.195
Saint Helier	3	0.184	Hamburg	4	0.122
Reykjavik	3	0.083	Cologne	4	0.094
Montreal	3	0.216	Santiago	4	0.159
Nizhny Novgorod	3	0.264	Lisbon	4	0.175
Dublin	3	0.263	London	4	0.093

The results of the Borda Count technique are presented in Table 13.

Table 13. Ranking of cities according to Borda Count Method

Rank	City	Borda Score	Rank	City	Borda Score
1	Houston	51.625	31	Antalya	25.375
2	Dallas	50.75	32	Saint Helier	23.875
3	Philadelphia	49.5	33	Melbourne	22.875
4	Chicago	49.125	34	Tallinn	22.5
5	Winnipeg	48.25	35	Izmir	21.5
6	Edmonton	47.375	36	Yekaterinburg	19.375
7	Calgary	46.375	37	Istanbul	19.25
8	Phoenix	45.5	38	Vancouver	18.5
9	Adelaide	44.625	39	Toronto	18.125
10	Christchurch	43.75	40	Nizhny Novgorod	17.25
11	Washington	42.75	41	Berlin	17
12	Ottawa	42.125	42	Sydney	16.875
13	Rotterdam	41	43	Lisbon	16.375
14	Dublin	40.125	44	Gothenburg	14
15	San Diego	39.375	45	Ankara	13.25

16	Los Angeles	38.25	46	Auckland	12.375
17	Perth	36.5	47	Cologne	11.75
18	San Francisco	35.75	48	London	10.625
19	Reykjavik	34.625	49	Ljubljana	9.375
20	Brisbane	33.875	50	Santiago	9.25
21	Kiev	32.625	51	Saint Petersburg	8.625
22	Birmingham	32.625	52	Bratislava	7.5
23	Den Haag	32.25	53	Hamburg	7.125
24	Manchester	31.375	54	Luxembourg	5.5
25	Boston	30.875	55	Stockholm	4.375
26	Odessa	30.375	56	Budapest	3.75
27	Riga	29	57	Vienna	2.875
28	New York	28.125	58	Prague	1.5
29	Montreal	27.5	59	Munich	1.125
30	Amsterdam	25.625	60	Seoul	0

The top-performing cities in terms of property price indicators, according to the findings of the assessments, are Houston, Dallas, Philadelphia, Chicago, Winnipeg, Edmonton, Calgary, Phoenix, Adelaide, and Christchurch, respectively. When the cities with low performance scores are evaluated, Seoul ranked last in the rankings obtained from all methods used in this research. When evaluating poor performing cities in general, Saint Petersburg, Bratislava, Hamburg, Luxembourg, Stockholm, Budapest, Vienna, Prague, Munich, and Seoul, are at the last ten in almost all rankings. In the rankings, there is not a single city from the European continent among the top ten cities. Five of the top ten cities are from the USA, three from Canada, and one each from Australia and New Zealand. Also, in the rankings, all cities in the last ten cities except Seoul are from the European continent.

4. Discussion

As a new approach to property market evaluation, this research employed multi-criteria decision making approaches to examine the present state of the 60 cities in the 25 nations throughout the world.

Indicators of the price of real estate are at odds with one another. When it comes to making decisions in this area, it's important to apply multi-criteria methodologies. New methodologies were operated in this research to call attention to the rise in home prices and deterioration in affordability throughout the globe. In terms of this issue, data mining cluster analysis combined with MCDM approaches is a novelty offered by this research.

Descriptive statistical approaches are often used to analyze nations in research of a similar kind. Using eight MCDM approaches and cluster analysis, we were able to get findings that are usually similar among the 60 cities studied from 25 nations. Also, these MCDM approaches do not include any kind of subjective judgment in their computations.

PROMETHEE is quite stronger than other approaches when it comes to visualizing both similarities and differences between cities and nations, as well as between groupings of countries. Because of this, it sticks out a little more visually than in other ways. In the comprehensive evaluation, the ranks of all of the approaches are quite consistent with one another.

There may be huge discrepancies in findings across assessments of the same indicators when using MCDM approaches such as the Analytic Network Process (ANP) or the Analytic Hierarchy Process (AHP). Also, for the same indications, the findings will change if the criteria weights are established by subjective judgements. It was decided to apply the MCDM and cluster analysis methodologies in this investigation, and the criteria were objectively weighted and did not need any subjective judgment. To put it another way, the assessments were conducted in a manner that was absolutely unbiased. There are some discrepancies in the rankings because of the computational variances across the approaches. Overall evaluations, however, show that all techniques yielded findings that were comparable to one another and to other rankings of methods.

Numerous research has been done on the topic of determining and comparing the most developed nations in terms of property prices and affordability. In the introduction section, MCDM analyses that had been done on this or related themes in the previous five years were evaluated. The breadth, techniques, and number of nations included in this research set it apart from previous efforts on the subject. This is evident when looking at the number of studies, methodologies, and applications that have gone before it. Different approaches to solving this issue might be proposed for future research, and the results could be compared to those found in this article. This research should be repeated in the coming years to assess and compare the property market performance of these nations.

5. Conclusion

The article evaluates 60 cities from 25 countries, mostly European, based on 7 indicators related to property market. In addition, while the article aims to demonstrate the current status of these countries, it also aims to offer an integrated decision support framework in order to contribute to this field. Indicators used in the application of study include very important topics in terms of sustainable welfare state, economy and property market of countries. The fact that a city has a poor score in terms of property price index criteria also means that the stability and sustainability of that country's economy, welfare of citizens, life quality, economic justice, sustainable growth, and employment opportunities are under threat.

Among the top ten cities in the all analyses, Houston is the best city in terms of property price and affordability. Also, Dallas is the second on the all lists. According to the final ranking obtained from the Board Count method, five of the top ten cities performing best in terms of the relevant criteria are in the USA, three in Canada, and one each in Australia and New Zealand. According to the results of the analysis, only the cities of Rotterdam, Dublin and Reykjavik from the European continent managed to be among the top twenty cities in the ranking. Seoul is the worst performing country in all rankings. When an evaluation is made in terms of the last ten countries, all of them are European cities except Seoul. Considering the 25 countries included in the analysis, the USA is way ahead of other countries in terms of property prices and affordability by a significant margin. Cities such as New York and Boston, on the other hand, lag far behind other US countries included in the analysis. They are quite different from other US cities in the evaluation in terms of affordability and price-to-income ratios. As stated in the introduction, when an evaluation is made in terms of Turkey, the country where inflation and housing prices increased the most in the last 4 quarters, the five Turkish cities included in the study are in the middle of the rankings. It is understood that it is still in a better position in terms of income and price ratio and affordability compared to many European countries. According to the results of the study, German cities also perform poorly compared to most cities in the assessment.

Seoul, which is the last in all rankings, needs to be evaluated separately. House prices in South Korea have been rising steadily since 2014 and it is getting harder and

harder to buy a house. The median price of homes in Seoul, where half of Koreans live and where many businesses are located, is around \$792,800, compared to the country's per capita income of \$32,047. The ratio of household debt to net income in the country is 180%, the highest level among OECD countries. The government, which is wary of the house price bubble and has been trying for a long time to stop the speculation with more than 20 cooling policies introduced by President Moon Jae-in, has also set the upper limit of the loan to house value ratio for houses valued below 900 million won at 40%. This means that those who want to buy a house can take out a loan of up to 40% of the value of the house. The apparently rising real estate prices are deeply linked to structural problems in the South Korean economy.

Inflation is increasing rapidly in almost every country, mainly due to pandemic-related reasons. Rising inflation rates have led people to invest in the raw material market, energy, real estate, and even old cars in order not to lose their capital. While this caused real estate prices to increase rapidly, it also destroyed the dreams of low and middle income group citizens to own a house. These developments caused the increase in housing rents to increase at an unbearable rate. People living in Turkey, New Zealand, Slovakia, South Korea, and some crowded US states where housing supply is lower than demand and prices are increasing extremely have largely lost their hope of owning a house. According to the rankings in the analysis, especially citizens living in Eastern European countries experience great problems due to housing market prices and insufficient income.

Considering the negative repercussions resulting from the Coronavirus, which cast a shadow over most countries over the world, the presence of positive rates in Turkey in terms of a high growth rate with a noticeable increase in exports in general, in addition to the continuous development in various industries. But on the other hand, the Turkish lira is suffering from an undisputed decline, and due to the instability of the exchange rate, many dealers with Turkey have recalculated over and over, the result of this conflict was high inflation rates, which have negative repercussions (economically and socially), especially on the real estate sector in Turkey.

The war between Russia and Ukraine also has repercussions on energy prices, and this puts upward pressure on the CPI. In this case, of course, it affects countries that do not produce the necessary policies against high inflation. It is seen that the expansionary policies pursued in the world and the increase in global demand are pushing prices up. While this situation provides an upward movement in raw material prices, it negatively affects the housing market. Rising food prices and energy costs also reduce households' ability to save money. This makes it impossible for people with low and middle income to own a house.

In countries such as Turkey, Germany, and South Korea, many policies implemented by governments regarding housing, unfortunately, do not contribute to the supply of affordable housing to low- and middle-income people. When the indicator values in the study are evaluated, there is a great mismatch between property prices and rents. It is obvious that there is a price bubble in the cities where the rental income is quite low compared to the purchase price in the city center or outside. In this regard, it is understood that the policy makers of the relevant cities need to create more effective structural action plans.

Globally, current economic parameters and developments show that these extraordinary increases in property prices and the inadequacy of incomes to meet these prices will continue for a while. It is understood that people with low and middle income will continue to have this problem in terms of shelter, which is the most basic need of human beings after nutrition, whether they live in one of the most developed countries in the world or in a developing country. There is a need for an affordable housing supply, fair income distribution and wage policy in order to enable sustainable quality of life in many countries, especially in the most populated cities. It is expected that awareness of housing problems, which is an important dimension of sustainable life quality in the world, will increase and more effective policies will be created with the increase of this and similar studies.

References

- Akkas, M. E., & Sayilgan, G. (2015). Housing Prices and Mortgage Interest Rate: Toda-Yamamoto Causality Test. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 2(4).
- Alaloul, W. S., Musarat, M. A., Rabbani, M. B. A., Iqbal, Q., Maqsoom, A., & Farooq, W. (2021). Construction sector contribution to economic stability: Malaysian GDP distribution. *Sustainability*, 13(9), 5012.
- Almusaed, A., & Almssad, A. (2018). *Housing*. BoD—Books on Demand.
- Anacker, K. B. (2019). Introduction: Housing affordability and affordable housing. In (Vol. 19, pp. 1-16): Taylor & Francis.
- Bahmani-Oskooee, M., & Wu, T.-P. (2018). Housing prices and real effective exchange rates in 18 OECD countries: a bootstrap multivariate panel Granger causality. *Economic Analysis and Policy*, 60, 119-126.
- Brans, J.-P., & Vincke, P. (1985). Note—A Preference Ranking Organisation Method: (The PROMETHEE Method for Multiple Criteria Decision-Making). *Management science*, 31(6), 647-656.
- Chatterjee, P., Athawale, V. M., & Chakraborty, S. (2011). Materials selection using complex proportional assessment and evaluation of mixed data methods. *Materials & Design*, 32(2), 851-860.
- Chen, J., Zhang, H., & Zhou, Q. (2021). Rule by law, law-based governance, and housing prices: The case of China. *Land*, 10(6), 616.
- Cheong, T. S., & Li, J. (2018). Transitional distribution dynamics of housing affordability in Australia, Canada and USA. *International Journal of Housing Markets and Analysis*.
- Chiwuzie, A., & Dabara, D. I. (2021). Housing construction costs and house rents fluctuations in an emerging property market: the case of Osogbo, Nigeria. *Property Management*.
- Dağdeviren, M., & Erarslan, E. (2008). PROMETHEE sıralama yöntemi ile tedarikçi seçimi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 23(1).
- Das, M. C., Sarkar, B., & Ray, S. (2012). A framework to measure relative performance of Indian technical institutions using integrated fuzzy AHP and COPRAS methodology. *Socio-Economic Planning Sciences*, 46(3), 230-241.
- Dawkins, C. (2021). Realizing housing justice through comprehensive housing policy reform. *International Journal of Urban Sciences*, 25(sup1), 266-281.

- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The critic method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.
- Emekci, S. (2021). How the pandemic has affected Turkish housing affordability: why the housing running cost is so important. *City, Territory and Architecture*, 8(1), 1-13.
- Englund, P., & Ioannides, Y. M. (1997). House price dynamics: an international empirical perspective. *Journal of Housing Economics*, 6(2), 119-136.
- Erdin, C., & Ozkaya, G. (2017). The performance evaluation of the ASEAN countries and Turkey in the sustainable development index framework with the TOPSIS method. *Yildiz Soc. Sci. Inst. J*, 1(2), 150-163.
- Europe, S. W. (2017). *Why Affordable Housing is Key to Deliver SDGs*. <https://www.sdgwatcheurope.org/why-affordable-housing-is-key-to-deliver-sdgs/>
- Fields, D. J., & Hodkinson, S. N. (2018). Housing policy in crisis: An international perspective. In (Vol. 28, pp. 1-5): Taylor & Francis.
- Galster, G., & Lee, K. O. (2021). Housing affordability: A framing, synthesis of research and policy, and future directions. *International Journal of Urban Sciences*, 25(sup1), 7-58.
- Geng, M. N. (2018). *Fundamental drivers of house prices in advanced economies*. International Monetary Fund.
- Hepsen, A., & Asici, M. (2013). The association between current account deficit and house prices in Turkey. *Journal of Applied Finance & Banking*, 3(3), 65-79.
- Hsieh, C.-T., & Moretti, E. (2019). Housing constraints and spatial misallocation. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 11(2), 1-39.
- Hurbánková, L. (2021). Comparison of Slovakia Regions Based on Scoring Method. *EMAN 2021–Economics & Management: How to Cope with Disrupted Times*, 65.
- Institute, T. S. (2012). *Construction and Housing Statistics*. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Insaat-ve-Konut-116>
- Ishizaka, A., & Nemery, P. (2011). Selecting the best statistical distribution with PROMETHEE and GAIA. *Computers & Industrial Engineering*, 61(4), 958-969.
- Jiang, Y., Zhao, D., Sanderford, A., & Du, J. (2018). Effects of bank lending on urban housing prices for sustainable development: A Panel Analysis of Chinese Cities. *Sustainability*, 10(3), 642.

- Kaklauskas, A., Zavadskas, E. K., Naimavicienė, J., Krutinis, M., Plakys, V., & Venskus, D. (2010). Model for a complex analysis of intelligent built environment. *Automation in construction*, 19(3), 326-340.
- Kartal, M. T., Depren, S. K., & Depren, Ö. (2021). Housing prices in emerging countries during COVID-19: evidence from Turkey. *International Journal of Housing Markets and Analysis*.
- Kate Everett-Allen, K. F. (2021). *What impact is Covid-19 having on global house prices?* <https://www.knightfrank.com/research/article/2020-09-07-global-house-price-index-q2-2020>
- Kim, J., & Yook, S.-H. (2021). Statistical property of record breaking events in the Korean housing market. *Journal of the Korean Physical Society*, 78(7), 642-649.
- Konuşkan, Ö., Endüstri Mühendisliği, A., & UYGUN, Ö. (2014). ÇOK NİTELİKLİ KARAR VERME (MAUT) YÖNTEMİ VE BİR UYGULAMASI.
- Lamboray, C. (2007). A comparison between the prudent order and the ranking obtained with Borda's, Copeland's, Slater's and Kemeny's rules. *Mathematical Social Sciences*, 54(1), 1-16.
- Leventhal, T., & Newman, S. (2010). Housing and child development. *Children and Youth Services Review*, 32(9), 1165-1174.
- Lin, Y., Ma, Z., Zhao, K., Hu, W., & Wei, J. (2018). The impact of population migration on urban housing prices: Evidence from China's major cities. *Sustainability*, 10(9), 3169.
- Lippman, D. (2017). *Math in society*. David Lippman.
- Liu, J., & Ong, H. Y. (2021). Can Malaysia's National Affordable Housing Policy Guarantee Housing Affordability of Low-Income Households? *Sustainability*, 13(16), 8841.
- Luca, O., & Geis, A. (2021). Real Estate in the Netherlands: A Taxonomy of Risks and Policy Challenges.
- Matoušek, D. (2021). Affordability of own housing across regions of the Czech Republic.
- Newman, S. J., & Holupka, C. S. (2014). Housing affordability and investments in children. *Journal of Housing Economics*, 24, 89-100.
- Numbeo. (2022). Property Prices Index by City 2022. In.
- Nuray, R., & Can, F. (2006). Automatic ranking of information retrieval systems using data fusion. *Information processing & management*, 42(3), 595-614.

- Olanrewaju, A. L., Lim, X. Y., Tan, S. Y., Lee, J. E., & Adnan, H. (2018). Factors affecting housing prices in Malaysia: Analysis of the supply side. *Planning Malaysia*, 16.
- Ömürbek, N., Karaatlı, M., & Balcı, H. F. (2016). Entropi temelli MAUT ve SAW yöntemleri ile otomotiv firmalarının performans değerlemesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 227-255.
- Ömürbek, N., Karaatlı, M., & Cömert, H. G. (2016). AHP-SAW ve AHP-ELECTRE Yöntemleri ile Yapı Denetim Firmalarının Değerlendirmesi. *Journal of Administrative Sciences/Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(27).
- Özdağoğlu, A. (2013). Çok ölçütlü karar verme modellerinde normalizasyon tekniklerinin sonuçlara etkisi: COPRAS örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 229-255.
- Ozkaya, G., & Erdin, C. (2020). Evaluation of sustainable forest and air quality management and the current situation in europe through operation research methods. *Sustainability*, 12(24), 10588.
- Rehman, M. U., Ali, S., & Shahzad, S. J. H. (2020). Asymmetric nonlinear impact of oil prices and inflation on residential property prices: a case of US, UK and Canada. *The Journal of Real Estate Finance and Economics*, 61(1), 39-54.
- Saldaña-Márquez, H., Gámez-García, D. C., Gómez-Soberón, J. M., Arredondo-Rea, S. P., Corral-Higuera, R., & Gómez-Soberón, M. C. (2019). Housing indicators for sustainable cities in middle-income countries through the residential urban environment recognized using single-family housing rating systems. *Sustainability*, 11(16), 4276.
- Samarasinghe, D. A. S. (2021). The housing crisis in Australia and New Zealand: A comparative analysis through policy lenses. *Int. J. Constr. Supply Chain. Manag*, 10, 212-223.
- Triantaphyllou, E. (2000). Multi-criteria decision making methods. In *Multi-criteria decision making methods: A comparative study* (pp. 5-21). Springer.
- Un-Habitat, & Programme, U. N. H. S. (2011). *Cities and climate change: global report on human settlements, 2011*. Routledge.
- Wrenn, D. H., Yi, J., & Zhang, B. (2019). House prices and marriage entry in China. *Regional Science and Urban Economics*, 74, 118-130.
- Wu, W., Stephens, M., Du, M., & Wang, B. (2019). Homeownership, family composition and subjective wellbeing. *Cities*, 84, 46-55.
- Yeh, C. H. (2002). A problem-based selection of multi-attribute decision-making methods. *International Transactions in Operational Research*, 9(2), 169-181.

Yi, B., Qiao, H., Yang, F., & Xu, C. (2010). An improved initialization center algorithm for K-means clustering. 2010 International Conference on Computational Intelligence and Software Engineering,

Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2010). A new additive ratio assessment (ARAS) method in multicriteria decision-making. *Technological and Economic Development of Economy*, 16(2), 159-172.

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.11.11>

Volume 6/2

2022 p. 218-235

AFTER LIFE DİZİSİNE DİNAMİK BİR BAKIŞ

A PSYCHOANALYTIC PERSPECTIVE ON AFTER LIFE THE TV SERIES

Bahar AKOĞLU* & Pırıl İPEKÇİOĞLU** & Kaantan ADAR***

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Rick Gervais'ın 2019 yılında çektiği "After Life" dizisindeki yas sürecine nesne ilişkileri bağlamında bir bakış açısı sunmaktır. Ölüme bağlı bir yitim bir sona eriş olması nedeniyle en acı veren yitim olarak tanımlanmaktadır. Dizinin başkahramanı Tony eşinin ölümünü kabullenmekte zorlanan, yas sürecindeki bir gazetecidir. Tony yaşadığı kaybının ardından kendisine yardım etmek isteyen kişileri uzaklaştırmak için agresif tutumlar gösteren, fazlasıyla gerçekçi ve beklentilerini kaybetmiş bir kişiliğe bürünmektedir. Dışa yöneltilen öfke, mizah savunma mekanizmasıyla beraber sıkça kullanılmakta, karakterin narsistik tutumları içinde kendini göstermektedir. Tony ölümle yaşam arasında sıkışıp kalmıştır. İntihara meyillidir ve kayıp depresyonu içindedir. Depresif kendilik yapısı onu bireyleşirken suçlu hissettirmektedir. Makalede dizideki karakter üzerinden yas sürecinin zorlukları ve kişideki duygulanımları, savunma mekanizmaları ve bağlantı nesnelere Freud'un ve Klein'ın kuramları başta olmak üzere psikanalitik açıdan ele alınmıştır. Ayrıca ölüm ve yaşam arasındaki ilişki incelenmiş, insanın anlam arayışı literatür eşliğinde yorumlanmıştır. Bu bağlamda, yas ve kayıp süreçlerini psikodinamik yaklaşım ile dizideki karakterin temel dinamikleri üzerinden iyi anlamamız ve nesne ilişkileri perspektifinden

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, E-mail: bahar.akoglu@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1457-2531, İstanbul, Türkiye.

** Nişantaşı Üniversitesi Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Öğrencisi, E-mail: prlipekcioglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1605-9360, İstanbul, Türkiye.

*** Nişantaşı Üniversitesi Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Öğrencisi, E-mail: kaantan-adar@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9827-7398, İstanbul, Türkiye.

daha derinlemesine analiz edebilmemiz olanaklı hale gelecektir. Araştırmada ele alınan dinamiklerin yas süreciyle ilgili olarak alanyazınına özgün katkılar sunduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Yas, Nesne İlişkileri, Bağlantı Nesnesi.*

ABSTRACT

The aim of this study is to present a perspective on the grief process in the context of object relations in Rick Gervais' "After Life", the TV series, shot in 2019. A loss based upon a death is defined as "the most painful loss" due to it is an expiration. The main character of the series, Tony, is a journalist in grieving process who has hard times to accept the death of his wife. Beyond his loss, Tony, who does not have any expectation, takes on an extremely realistic personality showing aggressive attitudes to drive away people that want to help him. The outward anger is being used pretty frequently with humor, a defense mechanism, and shows its existence in the narcissistic attitudes of the character. Tony got stuck between death and life. He is suicidal and in loss-depression. His depressive self-structure makes him feel guilty while individuating. In this article, the difficulty of the grief process and its' emotional affect to person, the defense mechanisms and object of attachment was discussed through the main character from a psychoanalytic point of view especially based on the Theories of Freud and Klein's. Besides, the relationship between the death and life was investigated, man's search for meaning was interpreted with the literature. In this respect, it will be possible for us to better understand the grief and loss processes through the basic dynamics of the character in the series and to analyze them more deeply from the perspective of object relations with the psychodynamic approach. It is thought that, the dynamics covered in research contributes to literature on the grief process genuinely.

Keywords: *Grief, Object Relations, Object of Attachment.*

Giriş

Hayatımız boyunca çok çeşitli kayıpların yasını tutarız; yaşamımızdaki bir insanın ölümü varlığımızın tüm yönlerine karşı düzenlenmiş bir saldırı gibidir; çünkü insan olmamızın anlamı ilişkilerimizdir. Kayıp yaşantısı ezicidir. Kimi zaman travmatik

olan ve bizi sonsuza dek değiştiren kayıp süreci, kişisel tarihimiz ve belleğimizi de dönüştüren bir yaşantı olarak deneyimlenebilmektedir (Malkinson, 2009).

lme bağlı bir yitim, bir sona eriş olması nedeniyle, “en acı veren yitim” olarak tanımlanmaktadır. Geçmişten günümüze kadar her insanın yaşamı boyunca kayıplar yaşaması kaçınılmazdır. Bu kayıplar mutlaka sevilen kişinin ölümü olmak zorunda da değildir. Bir iş değişikliği, ülke değişikliği, yakın bir ilişkinin bitmesi, sevilen bir eşyanın kaybı ya da çocukluktan ergenliğe geçiş dönemi de bir kayıp olarak görülmektedir (Bildik, 2013). Ölüm kayıpların arasında geri dönülmez olması nedeniyle en acı verici kayıp olarak nitelendirilmektedir (Bildik, 2013). Bu süreçteki deneyimi Volkan (2021) ‘ruhsal yara’ olarak tanımlamıştır.

Bowlby (1980) kayıp süreçlerini kavramsallaştırmış ve dört evreden bahsetmiştir. Birinci evre, duygusuzlaşma ve inanamama, acı ve zaman zaman da öfke patlamaları içeren bir evredir. İkinci evre, özlemi hissedilen kişiyle ve onu anımsatan Őeylerle yeniden bir araya gelme, arayış haline genellikle anksiyetenin eşlik ettiği evredir. nc evre, çözülme, depresyonda ifade edilen umutsuzluk, kayıtsızlık ve kişinin benliği ve diğerleriyle eski oluş biçimlerinin yıkılması evresidir. Son evre ise, değişmiş gerçeklikle başa çıkmanın yeni yollarının evrilmesinde ifadesini bulan bir yeniden düzenleme, iyileşme evresidir (Malkinson, 2007).

Kübler-Ross’un teorisinde yas’ ın ilk evresi inkr olsa da After Life dizisi öfke evresiyle başlamaktadır. Bu açıdan Tony karakterinin, inkr aşamasını çoktan tecrübe ettiği ve ikinci aşama olarak adlandırılan öfke süreci içinde izleyici karşısına çıktığı düşünülmektedir; ancak inkr evresine yönelik göndermeleri terapisti ile diyaloglarında ve eşinin mezarındaki monologlarında ilerleyen bölümlerde kendini yer yer göstermektedir.

Dizinin ilk sezonu melankolik bir atmosferde geçmektedir. Tony, 23 yıllık hayat arkadaşı Lisa’yı kaybetmiştir ve boşluğunu dolduramadığı eşinin kaybından kaynaklı öfkesini insanlara ve hayata karşı dışa vurmaktadır. Eşinin ölümünden önce Tony daha neşeli, mutlu, Şakacı ve eğlenceli bir insan iken, eşinin ölümünden sonra huysuz, aksi, asabi ve mutsuz bir insana dönüşmüştür. İş yerindeki arkadaşları Tony’ nin yaşadığı bu kaybı bildiği için Tony’ nin iğneleyici dilini, sert konuşmalarını görmezden gelmektedir.

Dizinin ilk bölümünde iş yerine staj yapmaya gelen bir çalışanın patronu ile konuşması esnasında, patronu stajyer kıza, Tony' nin özel bir durumu olduğunu, aslında böyle bir insan olmadığını eşinin ölümü onu değiştirdiğini bu yüzden de bu süreci atlattıncaya kadar Tony' nin dediklerine ve yaptığı davranışlara pek takılmaması gerektiğini söylemektedir. Tony' nin eşinin kaybından sonra belki de bir tepki olarak evine gerekli özeni ve önemi göstermeyi bıraktığı, kahvaltı yapmak için temiz bir kâse bulamadığı, köpeğinin mamasının bittiğinin farkında bile olmadığı, günlük işlevselliğini sağlamakta ve sorumluluklarını yerine getirmekte zorlandığı görülmektedir. Tony' nin eşiyile olan ilişkisi onun hayatında çok büyük bir yer kaplamaktadır ve hayatının merkezine onu koyduğu için kaybı onu çok fazla etkilemektedir. Bu bağlamda ilk etapta karakterin yoğun öfke duygusu, kederi ve azalan işlevselliği karşımıza gelmektedir.

Ölen ya da bizi terk eden bir insana karşı çok yoğun öfke duygusu taşıdığımızı sıklıkla kabul etmekte zorluk yaşarız, bu nedenle eski zamanlarda sık kullanılan bir adet bulunmaktadır. Kıbrıslı Türk aileler evden çıkarılırken tabuta; Nereye gidiyorsun? Bizi nasıl bırakırsın? diye bağırıp çağırımları için öfkeli matemciler tutarlardı (Volkan ve Zıntl, 2021). Rüyalarda ise geride bırakılmaya karşı duyulan öfke ve yeniden yakınlaşma arzusunu ilişkinin dinamiklerini tekrar oynatması gibi yas sürecinin öğeleri görülmektedir. Tony, yitip gitmeyen bir kedere ve öfkeye sahiptir. Bu öfke onu güçlü ve canlı tutan bir işleve de sahiptir. Kaybedilen kişi istemeden bile olsa terk edip gittiği için öfke duygusu yaşanmaktadır. Bu durumu kabullenmek çok zor olduğu gibi öfkeyi giden kişiye göstermek toplum geleneklerine göre çok uygun görülmemektedir (Volkan ve Zıntl, 2021). Bu yüzden öfke başka kişiler ya da nesnelere yönelerek yer değiştirmektedir. Öfke aynı zamanda da depresyonun bir göstergesi de olabilmektedir (Volkan ve Zıntl, 2021). Öfke duygusunun altında korku, utanç veya değersizlik duyguları olduğu için bu duygular sıklıkla bastırılmakta ve agresyon ile dışa vurulmaktadır. Dizi boyunca Tony'nin dışa yönelen öfke duygusu çok sık görülmektedir. Köpeğini dışarıya çıkardığında, bir kişi, köpeğine tasma takılması konusunda kendisini uyardığı zaman karşısındakine gösterdiği sert tavır, postacı ile postasını tam kapısına bırakması konusundaki tavrı veya patronun dışarıya çıkıp bir şeyler içme davetine karşı “*oraya gelirse insanları beni kızdırır, sonra sizin gününüz benim yüzümden kötü geçer, o yüzden gelmeyim*” demesi gibi hallerinde Tony'nin öfkesi sık sık görülmektedir. Öte yandan

Tony' nin öfkesini bu kadar sık ortaya koyması yaşadığı keder duygusunun yoğunluğuyla ilişkili görülmektedir. Tony'nin depresif kendiliği nedeniyle eşini kaybı sonrası kendisini tekrar değersiz hissettiği ve eşinin gidişinin verdiği yalnızlık yüzünden bu durumu öfke yoluyla gösterdiği gözlenmektedir.

Önemsediğin şeyleri önemsemekten vazgeçemiyorsun! Tony ölümle yaşam arasında sıkışıp kalmıştır. Ölme arzusuyla köpeğinin ihtiyaçları arasında gel git yaşamaktadır. Yas tutma, kaybın içinde bir anlam dünyasında olumlama ya da yapılandırma eylemdir. Bu süreçte duyguların işlevleri vardır, duygular anlam oluşturma çabalarımızın durumunu gösteren işaretler olarak anlaşılmalıdır (Neimeyer, Keese & Fantner, 2000). Travmatik bir kaybın ardından anlam yaratmak birçok açıdan kişinin tutarlılığını ve sürekliliğini yitirmiş bir anlatımı yeniden kurması, yerine yenisini koyması gereken bir öyküyü yeniden anlatma çabasıdır (Rynearson, 2001). Dizide Tony, bu anlamı yitirmiştir, hem kendine hem de yaşama ve ilişkilere yönelik derin bir anlamsızlık içindedir. Boşluk duygusu içinde yaşadığı anlamsızlığa son vermek gayesiyle öfkesini bazen dışa, bazen içe yöneltmektedir; bu bağlamda zaman zaman yaşamını sonlandırmayı düşündüğü görülmektedir. Öfke duygusunu kendine karşı döndürme, alanyazında duygusal açıdan güvensizliklerle dolu bir kişisel tarihçenin beklenebilecek bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (McWilliams, 2016). Öte yandan Tony' nin aktif intihar fikirleri ve kısmen girişimleri çevresindekilerin de yas tutma sürecini etkilemektedir. Freud (2011) önceleri bireyin ruhsal işleyişini yaşam dürtüsü ve ölüm dürtüsü arasındaki temel çatışma olarak kavramsallaştırmış, sonrasında ise bu iki dürtünün değişen düzeylerde birbirinin içinde yer alarak farklı görünümlere neden olduğunu ifade etmiştir. Bu açıdan yaşam ve ölüm iç içedir ve dürtüler, bu ikisinin arasında konumlanmaktadır. Yaşam dürtüsü bağları güçlendirme, sürekli heyecan ve haz arayışındayken; ölüm dürtüsü, libidinal enerjiyi yok ederek, sakinliğe ve hareketsizliğe geri dönüş yapmak isteyerek tüm gerilimlerin yok edilmesini hedeflemektedir (Tunaboğlu, 2004). Tony' nin yaşadığı varoluşsal problemler için çevrenin olumlu katkıları da bu sekanslarda aslında önemli bir araç niteliğindedir; ancak Tony yasın ilk evrelerinde olduğu için bunları yaşamına dâhil edememektedir. Tony bu süreçte kayıpla gelişen anksiyetesini rahatlatmak ve benliğini huzura kavuşturmak için savunma mekanizmalarını sıkça kullanmaktadır.

Savunma Mekanizmaları

Freud savunma mekanizmalarını, hoş gitmeyen duygularla, olaylarla veya dürtülerle karşılaştığında egonun zarar görme tehlikesini en aza indirmekle yükümlü bir koruyucu olarak açıklamıştır (Vaillant,1992). Bilhassa kabul edilmesi güç gerçekleri bilişsel olarak yeniden yapılandırmak ve olduğundan daha hoşnut bir duruma getirmek, benliği anksiyeteye karşı korumak için savunma mekanizmaları her birey tarafından kullanılmaktadır. Benliği anksiyete içinde bırakan olaylardan biri sevilen birinin kaybı ve geride bıraktığı yasıdır. Bu bağlamda Ginsberg, ıstırapın kendisinin o kadar kötü olmadığını; asıl acı veren şeyin ıstırap çekmenin kişinin zoruna gitmesi olduğunu söylemiştir. Demir (2022) yaşamda zor, acı verici, korkutucu ve katlanılması güç anlar olduğunu belirterek, böylesi zamanlarda zorlayıcı duygu ve deneyimlerden kaçınma yollarının onları uzun vadede sürdürdüğünü belirtmiştir.

Yas sürecinde kullanılan ilk savunmalardan biri inkârdır. İnkâr/ Yadsıma savunma mekanizması, kabul edilmesi zor bir durum veya süreçten geçerken o süreç veya durumun hiç yaşanmamış olduğuna kendini inandırma çabasıdır. Tony, terapisti; ona, mutsuzluğu kabul etmenin ve sürdürmenin bir kaçış olduğunu, mutsuzluğa tutunarak eşinin ölümünü inkâr ediyor olduğu gerçeği ile yüzleşmesi gerektiğini söylediğinde, mutsuzluğunu bitirecek şeyin imkânsız olduğunu belirterek, eşini yaşama döndürme arzusunun olanaksızlığından bahsetmiştir. Eşi ile bir yaşam sürdürme arzusunun gerçeği olmadığını bilse bile buna tutunmak istemektedir, öte yandan bu durum mutsuzluğunu güçlendirmektedir ve bitmeyen keder, onun eşi ile arasında duygusal olarak kurabildiği tek bağ olduğu için acı ve keder hissini canlı tutmaya devam etme halini, eşinin ölümü gerçeği ile yüzleşmeye tercih etmektedir. Bir başka deyişle yok olanı, acı da olsa duygusal hislerle yaşamaya devam edebilmek için kederine tutunmaktadır; çünkü keder ölen kişiyle aramızdaki bağlantıdır (Volkan ve Zırthlı, 2021). Öte yandan Tony, eşinin ölümünü kabul etmemesinin kendisine zarar verdiği ve kendisini mutsuzluğa sürüklediği gerçeğini kabul etmekte zorluk yaşamaktadır. Yalom bütün insanların varoluşsal sancılar yaşarken ölüm anksiyetesini deneyimleyeceğinden, insanın hayatının önemli bir kısmının ölüm gerçeğini kabullenmemekle geçtiğinden söz etmiştir (Bakırtaş, 2018). Bu yüzden biyolojik varlığımız bu dünyada son bulurken, öbür dünyada yaşam olduğunu kabullenmek ve bu inanca tutunmak ölümü inkâr konusunda bir nebze de olsa mantıklı

davranmaya yarayabilmekte ve ölüm gerçeğini kabullenmeye yardımcı olabilmektedir. Ölüm kaygısı, anlam arayışından bahseder ve Tony ölüm kaygısı gütmemektedir; çünkü yaşamının anlamı olarak nitelendirdiği eşinin bu dünyada var olmaya devam edememesinin getirdiği kedere tutunmuş, ateist olmasından kaynaklı ölümle birlikte eşi ile öbür dünyada karşılaşma inancına uzak kalmış, ne ölümden ne de yaşamda var olmak istememiştir.

Tony, yakınlarına da sürekli iğneleyici ve azarlayıcı şekilde davranmakta, dinmeyen öfkesini yansıtmakta ve karşısındakilerin bu azarlayıcı dili hak ettiklerini öne sürmektedir. Bir duygu ya da dürtüyü projekte etmek için önce onu inkâr etmek gerekir. Tony, birinci sezonda saldırgan dürtülerini inkâr etmektedir, insanlara zarar vermekte; ancak *hasta ben değilim onlar sorunlu* diyerek, saldırgan dürtülerini ve agresyonu inkâr ve projekte etmektedir. Dahası, içten içe artık geri döndürmesinin mümkün olmayacağını bildiği eşi ile evliliğini sürdürme inancını ise *'onsuz herhangi bir yerde olacağıma onunla hiçliğin içinde olurum'* sözleri ile göstermiştir.

Tony eşinin kaybıyla narsistik bir zedelenme yaşamaktadır; çünkü onu destekleyen, aynalayan, seven nesnesinden mahrum kalmıştır. Nesnenin gidişinin yarattığı keder ve öfke onun empati becerisini zayıflatmış ve saldırgan dürtülerinin dışa vurulmasına yol açmıştır. Bu süreçte benliği korumak için bir şeyleri idealize etme ya da değersizleştirme eğilimi içinde olduğu görülmektedir. Tony kaybettiği eşi için, onun mükemmel biri olduğunu ve onun yerini başkasının tutamayacağını söylediği zamanlarda idealizasyon savunma mekanizmasını kullanmaktadır. Eşinin güzel olan bütün özelliklerini abartmış, eşi harici bütün insanların Lisa'nın yanında yetersiz kalacağını savunarak onları değersizleştirmiştir. Öte yandan Tony özsaygısını ayakta tutabilmek amacı ile tüm güçlülük savunma mekanizmasını kullanmıştır. Süpergüç adını verdiği öfkesi; *istediğim süre boyunca istediğim her şeyi yapıp söyleyebilirim ağır gelmeye başlayınca da intihar edebilirim* savunması ile *"hayatta en sevdiğim şey"* diye tanımladığı eşinin varlığını sürdürmesi üzerinde bir kontrolü olmadığı gerçeği ile yüzleşmesinin ardından, kendi hayatında iyi ya da kötü her şeyi kendisinin yaratıp kontrol edebileceğinin altını çizmektedir. Hatta ölümü konusunda dahi tüm gücün onda olduğunun, isterse ne zaman öleceğine kendisinin karar vereceğinin mesajını vermektedir. Lisa'nın mezarının başında tanıştığı yaşlı kadın ona *'dünya senin etrafında dönmüyor'* dediğinde tümgüçlü

halinden bir an olsun uzaklaşmış ve kendi dünyasında yaşanan her olaydan sorumlu olmadığı gerçeğini fark etmiştir. Bunun yanında Tony ölen eşi ile bağ kurabilmek için onu zihninde yaşatırken içe alım savunma mekanizmasını da kullanmıştır. Lisa'nın *daha iyi bir koca hayal edemiyorum ve sen iyi birisin* sözlerini de içe alan Tony çevresinde kırdığı herkesten bir şekilde özür dilemiş, içe alınan nesnesi onu nasıl biri olarak görüyorsa öyle biri olmaya çabalamıştır.

Tony eşinin kaybindan sonra duygularının yoğunluğu ve bu duyguların onda bıraktığı yüklerle sıklıkla mizah savunma mekanizmasını da kullanarak baş etmektedir. Mizah savunma mekanizmasını kullanan bireyler, kabul etmek istemediği bir durumu mizah yoluyla yumuşatarak ondan zevk almaya çalışmaktadırlar. Tony de çevresindeki insanlarla kırıcı ama en azından kendisinin güldüğü şakalarla iletişim kurmaya devam etmiş, mizah yoluyla sosyal izolasyonundan, yalnız benliğinden, kederinden ve saldırgan dürtülerinden bir an olsun kaçabilmiştir.

Tony'nin terapisti ile diyaloglarında ise yer yer düşünselleştirme savunması kullandığı dikkat çekmektedir. Terapistine sürekli üzgün bir ruh hali içinde olduğundan bahsederken duygusunun, üzüntüsünün farkındadır ve teorik olarak duygusunu kabul etmiştir; ancak jest ve mimiklerinde veya ses tonunda bu duygunun yansıması görülmemektedir. Dahası katıldığı bir şovda eşinin ölümünden ve bu durumun onu mahvetmesinden bahsederken, kederinin farkında olmasına karşın yüz ifadesinde değişiklik olmamıştır.

Kendilik

Tony ilk sezonda kendisini “keder bağımlısı” olarak tanımlamaktadır. Umutsuzluk ve keder içinde olan Tony kendisini ve yaşamını hissettiği duygudan ibaret görmektedir. Depresif kendilik yapısı onu bireyleşirken suçlu hissettirmektedir. Yeni birinden hoşlandığında *karımı aldatıyormuşum gibiyim* diyerek özerkliğin ve yeni karar alabilmenin yarattığı suçluluğunu dile getirmektedir. Freud yas sürecinde duygusal enerjiyi başka sevgi nesnelere yönlendirmek gerektiğini bildirmiştir; ancak Tony'nin başka sevgi nesnelere duygularını yöneltmesi suçluluk duygusuna yol açmaktadır, bir başka nesneyle yakınlaştığında, özgürleştiğinde ve kederi azaldığında suçlu hissederek eşinin videolarını izlemekte ve yeniden yakınlaşma evresine geri dönmektedir. Analistler

depresif tablonun melankolik tipinin içsel deneyiminin suçluluk, tahripkarlık, açlık deneyimlerini içerdiğini belirtmişlerdir (McWilliams, 2016). Yas sürecinin depresyon aşaması bu sekansta yer bulmaktadır. İyileşmeye karşı direnç ya da bir vazgeçiş belirtisi işareti olan sahneler yeni arayışların eski olanı geri getirmeye yeterli olmadığının anlaşılması noktasında depresyonun habercisidir. Tony yeni arayışlara başvurmuş; ancak suçluluğun yüküyle ölen eşine dönmeyi seçmiştir. Freud yasin normal yolundan sapmanın ve ölen kişiye ilişkin karışık duyguların ve eşlik eden suçluluk duygusu ile azalmış benlik saygısının melankoliye yol açtığını belirtmiştir. Hatta Freud'un kızı Sophie' nın ölümünden sonra yazdığı kişisel mektuplar onun kişisel yas duygularını içermektedir, Freud bu yas çalışmalarının ardından "yas ve melankoli" makalesini ortaya koymuştur.

"Kesinlikle dinsiz olduğum için suçlayabileceğim kimse yok ve herhangi bir yakınma mı iletebileceğim bir yer de olmadığını biliyorum, içimde oldukça derinlerde bir yerde, iyileşemeyecek derin bir narsistik yaranın izlerini hissedebiliyorum. Boşluğu neyle doldurmaya çalışırsak çalışalım hatta istersek tamamen dolduralım yine de orada bir şey kalıyor ve aslında olması gereken de bu vazgeçmek istemediğimiz sevgiyi yaşatmanın tek yolu (Freud 1929).

Ayrılma ve Bireyselleşme

Mahler (1974) ayrılma-bireyselleşme kuramında, bebeklerin birincil nesnelere ayrışıp dış dünyada var olma çabasından bahsetmektedir. Aynı zamanda Mahler (1974) insanın biyolojik doğumu ile psikolojik doğumunun aynı anda gerçekleşmediğinden bahsetmiştir. Çocuk ne zaman ki güven unsurundan (birincil bakım verenden) uzaklaşma riskini göze alır ve dış dünyayı tanımaya cesaret eder ise o zaman psikolojik doğum başlar denilmektedir. Tony, eşinin ölümünün üzerinden belli bir zaman geçmiş olmasına rağmen onu ve onunla paylaştığı her şeyi benliğinde, egosunun bir parçasıymış gibi, yaşatmayı sürdürmüştür. Evinin düzenini, çarşafından, köpeklerinin mama kabına kadar eşi yaşarken nasıl ve nerede duruyorsa değiştirmeden tutmaya devam etmiştir, başka insanlarla romantik ilişkiler içine girmekten kaçınmış, ölen eşi ile bütünleşmiş, onu bir takıntı haline getirmiştir. Tony benliğini, kaybettiği eşi Lisa ile bütünleştirmiş, Lisa'nın varlığı ile var olmuş, onun kaybı ile psikolojik olarak yok olmuştur. Yas sürecinde Tony güven unsurundan, nesnesinden ayrışamamış durumdadır. Kendisini kötü

hissettiğinde Lisa'nın videolarını izlemesi ve güvende hissetmediğinde Lisa'ya sığınma çabası Tony'nin ayrılık anksiyetesini ve bireyleşmede güçlük yaşadığını göstermektedir. Tony'nin kayınbiraderi ile olan diyalogunda, "*vadem dolana dek seni geçiştirmek için oyalanıyorum, çünkü kısacık bir anlığına dahi beni mutlu görürsen, bil ki hala ızdırıp içindeyim ve o anın tadını çıkaramıyorum; çünkü onunla paylaşamıyorum, tamam mı? Yanına gitmek için sabırsızlanıyorum.*" bu güçlüğü görmek mümkündür. Burada Tony'nin kendiliğini ölen eşi Lisa ile tamamen bütünleştirdiğini, Lisa'nın yokluğunda kaygılı ve acı içinde kendini güvensiz hissettiğini anlamak mümkün olacaktır. Dolayısıyla Lisa'dan ayrılmayı reddeden ve bireyleşip tek başına olabilmenin deneyimini yaşamaktan kaçınan bir Tony görülmektedir. Tony Lisa'yı (nesnesini) göremediğinde tıpkı bir bebek gibi panik içinde ne yapacağını şaşırılmış, daha önce Lisa ile deneyimlediği etkinlikleri tekrar edip kendi benliğini güven altına almıştır. Örneğin; köpeğini de alarak Lisa ile sık sık gittikleri sahile gitmiştir. Ancak ayrılmayı becerememiş, yeni deneyimlerden de ürkmüştür.

Ayrışma-bireyselleşme evresi kişinin otonomiye sahip bağımsız bir kimlik kazanması için önemli bir süreçtir (Blum, 2004). Lisa Tony' e videolarında, onsuz hayatın kılavuzunu bırakmaya karar verdiğini söylemiştir. Sabahları alarmı kapatmasından, köpeği beslemesine kadar talimatlar vermiştir. Burada görülmektedir ki Tony kendi hayatı ile ilgili en basit sorumluluğu dahi almaktan uzak, otonomisi düşük bir karakterdir. Tony eşinden yeterince ayrışamadığı için onun korumasına, yardımına, eşinin ona bakım vermesine ihtiyaç duymaktadır.

Heinz Kohut' un kendilik psikolojisi kuramına göre; insanın doğduğu andan itibaren bir kendiliği olmaktadır (Karacan, İşcan, & Şener, 1998). İlk zamanlarda kendilik tam olarak gelişmemekte ve zayıf bir şekilde oluşmakta, kendilik nesnelere ile kurulan ilişkiye göre şekillenmeye başlamaktadır, bir başka deyişle kendilik ilk etapta primitiftir. Kohut kendilik nesnelere olarak başkalarına ihtiyaç duyduğumuzu söylemektedir. Eğer kendilik nesnesi ile ilişkide büyük hayal kırıklığı olur ise kendiliğin sağlıklı şekilde oluşması güç olacak ve kendilik değersizlik, çaresizlik, eksiklik ve boşluk olarak deneyimlenecektir (Çetin, 2001). Kendilik nesnesi ilk dönemlerde anne ile kurulan ilişkidir (Yener, 2014). Annenin çocuğu ile kurduğu ilişki, ihtiyaçlarını zamanında ve doğru bir şekilde yapması bebeğin kendiliğinin gelişmesinde önemli olduğu

görülmektedir. Bebek kendilik nesnelere kendiliğinin bir uzantısı olarak gördüğü için annenin duygu durumunu ve davranışlarını kendisininmiş gibi algılamaktadır (Karacan, İşcan, & Şener, 1998). Bir bakımdan anne bebek için ayna olmaktadır. Kohut bu aynalama durumunu kendiliğinin gelişmesi için çok önemli olduğunu söylemektedir. Bebek aynalama ile annenin davranışlarını içselleştirerek kendisinin kalıcı benliğini oluşmasını sağlamaktadır. Kendilik nesnelere bizim kaygımız giderme ve güvenli hissetmemizi sağlamaktadır (Yener, 2014).

Dizide Tony eşinin bırakmış olduğu videoları izleyerek, onun dediklerini içselleştirerek kendiliğini güven altına almakta ve kaygısını yatıştırılmaktadır. Tony' nin eşiyile olan videolarını izlerken veya yeni birisiyle tanışma sırasında her zaman içki içtiği görülmektedir. Tony' nin aynı zamanda uyuşturucu kullanmak istediğinde damar yolu ile almak yerine ağız yoluyla alınan otu tercih ettiği görülmektedir. Freud' a göre; yeni doğan bebek hayatı ağız yoluyla tecrübe etmektedir. Bu yolla zevk alma, gereksinimlerini ifade etme ve doyuma ulaşma deneyimlerini ağız yoluyla deneyimlemektedir. Eğer bu evrede bebek yeterli doyuma ulaşamamışsa veya çok ulaşır ise bu oral evreye takılı kalmış olacaktır. (Tayfur & Boratav, 2013). Oral evrede sorun yaşayan kişiler aynı zamanda bağımlı kişiler olmaktadır. Bu kişiler için ilişkileri son derece önemli olmaktadır. İlişkisini kaybetme korkusu kendi iyiliğinin üstünde olduğu için kendi ihtiyaçlarından ve isteklerinden feragat etmektedir. Dizinin ilerleyen bölümünde Tony stajyer kızla olan bir konuşmasında *benim de senin gibi iyi bir gazeteci olmak gibi hedeflerim vardı ama Lisa ile tanıştım. Onunla ilişkim başladıktan sonra iş yerimde yükselmek veya daha iyi pozisyon için başka bir şehre gitmeyi istemedim. Sadece işimden hemen çıkıp eve gidererek Lisa ile vakit geçirmeyi istiyordum* şeklinde olan konuşması bize Tony' nin kendi hedefleri ve isteklerinden feragat ettiğini göstermektedir.

Ayrılma ve bireyleşme dönemlerinde yaşanan kayıp depresif bir kendiliğinin oluşmasına zemin hazırlamaktadır (McWilliams, 2016). Patronun Tony ile olan konuşmasında eşinin ölümüyle yaşadığı durumu anladığını ama kaba olmak yerine iyi davranması gerektiğini söylediği sekansta, Tony' nin *iyi olmanın hiçbir yanını görmedim hatta dezavantajı var* deyişiyile ve Tony' nin iş yerindeyken yeni gelen çalışana *'İnsanoğlu bir vebadır. Hepimiz iğrenç, narsisist, bencil parazitleriz biz olmasak dünya daha güzel olurdu, intihar etmek herkesin ahlaki vazifesi olmalı ve ben hemen seve seve şimdi*

yapabilirim' sözü ile kendiliğinde iyi hiçbir şeyin olacağına inanmadığı ve bunu hayal bile edemediği görülmektedir.

Nesne İlişkileri

Psikanalitik nesne ilişkileri kuramları, erken çocukluktaki içselleştirilmiş nesne ilişkileri ilerleyen yaşantıdaki çatışma ve aktarımlar için temel olarak görmektedir (Kernberg, 2004). Erken dönemde öznel tüm güçlülük ile çevrenin nesnel gerçekliği arasında annesinden hem fiziksel hem de psikolojik ayrılmaya karşı bebek savunma olarak bir "geçiş nesnesi"ne bağlanma gerçekleştirir. Bu geçiş nesnesi ilk "ben olmayan" nesnedir. Geçiş nesnelere iç ve dış dünya arasında bulunan üçüncü bir deneyimleme alanındadır. Anne yerine geçen somut nesne aynı zamanda bir simge oluşumudur. Geçiş nesnesi, doğası gereği çocuk ve nesnesi olarak ikili bir ilişki gibi gözükürken nesnenin anne yerine geçişi nedeniyle üçlü ilişkilere geçişi gösterir. Tony için eşinden geriye kalan videolar eşiyile olan bağında üçüncü bir alan niteliğindedir. Bu alan ona kontrol duygusu ve güven hissettirmektedir. Eşinin bir uzantısı olan bu nesnelere Tony için tüm güçlü kontrol deneyimini kazandıran bir omnipotent bir kontrol sahibi olma çabasıdır. Tüm güçlülük hali, güvensizlik ve aşağılık duyguları, kontrolde olma arzusu ile yakından ilişkilidir. Tüm güçlülük arzusunun bir sonucu olarak ötekilerden doyum alma arzuları da doğmaktadır (Kernberg, 1985). Bu açıdan, varlığı ile tüm simgeler Tony' e kısmi doyum sağlamakta, onun kaygısını azaltırken kaygıya katlanma kapasitesini arttırmaktadır, bu açıdan nesnelere duygu regülasyonu sağlayan bir araç niteliğindedir. Bu açıdan dizide alkol *oral saplanmayı* açığa çıkartırken bir geçiş nesnesi işlevi görmektedir. Açım! diyen bir bebeğin ihtiyacının aciliyeti ve meme ile doyuma erişme arzusunda olduğu gibi Tony de sık sık evinde video ve alkol ile nesneye ve ilişkiye olan açlığını gidermektedir. Tony bu sahnelerde geçmişte kalmak isterken köpeği şimdi ve burada ile temasını sağlamaktadır. Videoları izlerken sürekli köpeğinin ihtiyaçları ile bölünmekte, bu anlarda nesnel gerçeklik yeniden kurulmaktadır.

Kayıp yaşayan kişinin ölen kişinin temsilleri ile arasında ne kadar bir duygusal mesafe koyduğu ya da bu temsillere kendini ne kadar kaptırmak istediği kayba verilen tepkideki zorluklarla ilişkili görülmektedir. Dizide Tony karakteri kendini kaptırmak istemekte ve mesafe koymayı reddetmektedir. Bu durum yaşadığı güçlüğü

göstermektedir, devamlı biçimde izlediği videolarla ölen kişiyle bağını ve duygusal yakınlığını koruma gayretindedir. Kayıp yaşayan bir kişi uzun zaman boyunca ölen kişi ile ilişkili uyarılardan devamlı biçimde kaçınıyorsa ya da sürekli biçimde bu uyarılar ile uğraşıyorsa kaybın yeniden düzenlenmesi ile başa çıkmak için uyum sağlama amaçlı bir denge oluşturmakta güçlük yaşıyor demektir, benzer şekilde ölen kişinin anıları ile ilgili olumlu veya olumsuz etkiler, kaybın insan zihnini ne derecede meşgul ettiği, ölen kişiyi idealleştirme kayıp yaşayan kişinin ölmüş kişiyle ilgili bilişsel ve duygusal görüşünün bir resmini sunmaktadır (Malkinson, 2009).

Freud (1917), ölüm ve terk gibi olaylar sonucu kaybedilen nesneyi yaşatma arzusu ile kişinin içe atma mekanizması aracılığı ile nesnenin temsilini içeride oluşturduğunu belirtmiştir. Freud'a göre aşk, sarıp sarmalanan nesnenin iç dünyaya aktarılması anlamına gelen "introjection/ içe yansıtma" mekanizması ile olgunlaşır. Özdeşleşmenin mekaniği de aynı mekanizmaya dayanır: "içe alma". İçe alma anlamlı ötekinin gücünü ve etkisini kendiliğe katmayı sağlar. Kayıp yaşama sürecinin ölen kişiyle bağları sürdürmeyi mi, yoksa kesmeyi mi amaçlaması gerektiği bu bağlamda uzun dönem tartışılan bir konu olmuştur. Bowlby'nin kuramındaki bağlanma bakış açısına göre; ölüme bağlı kayıp, bağlanma kaynaklarını yok eden ve bir yandan kaybı atlarmaya çalışırken, diğer yandan da alternatif bir destek aramayı gerektiren bir olaydır. Bu koşullar altında, yitirilmiş ilişkiyi yeniden kazanma çabasıyla bağlanma ile ilgili stratejiler harekete geçmektedir. Bir yanda ölen kişiyi geri getirme ve ona fiziksel açıdan yakın olma isteği, diğer yanda ise ölen kişiyle ilişkili zihinsel temsillere yakın olma isteği aynı anda var olmaktadır (Malkinson, 2007). Dizide videolar ve köpeği Tony için eşinin ikamesi görevindedir. Freud, bir kayıptan sonra kaybettiğimiz kişiyi geleceği olmayan bir hatıraya dönüştürebilmek gerektiğinden bahsetmektedir. Terk edilmiş olmak, terk eden kişi ile ilgilenmekten vazgeçmek manasına gelmemektedir, bu açıdan kişinin duygusal varlığına yanıt vererek ilişkinin sürmesini sağlamak mümkündür, bu durum Vamik Volkan tarafından "psişik eş" olarak ifade edilmektedir. Yas süreci açısından bakıldığında özdeşimler yası tamamlamak konusunda önemli araçlardır, bu bağlamda psişik eşin seçilen özellikleri ile özdeşimler yapılmakta ve önemli ötekinin en çok gereksinim duyulan yanları içe alınıp sindirilmektedir (Volkan ve Zıntl, 2021). Eğer özdeşim zenginleştirici bir özdeşim ise geçmişte bize verilmekte olanı artık kendi kendimize sağlar hale geliriz, bu sayede psişik eşten ayrılabilir ve kayıp deneyimimizle daha zengin bir

birey oluruz. Yas sürecini tamamlamayan kişiler kaybettiği kişinin fiziksel olarak var olmasa bile psişik eşi ile ilişki kurabilmektedir. Bilinçdışında kurulan bu ilişkinin yoğunluğu artması ile kişi onun varlığını yanında veya içinde hissediyormuş gibi davranabilmektedir. Yapılan özdeşimler ile giden kişiye bağımlılık giderek azalmaktadır. Psişik eşin yoğunluğunu azalması ve yeniden düzenlenmesi kişinin yas sürecinin bitirmesinde etkilidir (Volkan ve Zıntl, 2021).

Dizinin ilk sahnesinden itibaren ana karakter Tony eşini ona bırakmış olduğu videoları her fırsatta izlemektedir. Bu durum onun için o kadar önemli ki günlük yaşamını bu duruma göre ayarlamaktadır. Eşi Lisa'nın Tony'e hayatına devam edebilmesi ona kılavuz olması amacıyla bırakmış olduğu videolar ilk zamanlar Tony için teselli kaynağı olmuş olsa bile ilerleyen zamanlarda Tony için bitmeyen bir yas sürecine girmesine neden olduğu görülmektedir. Bu videolar ile Lisa'nın duygusal varlığı Tony için hala yoğun ve sıcak olduğu kendisini durmadan hatırlattığı görülmektedir.

Tony'nin dışsallaştırılmış içe alınmış nesnenin ve ona bağlı kendilik tasarımının birleştiği noktada karşımıza "bağlantı nesnesi" gelir. Bağlantı nesnelere, hem ilişkiyi dış dünyada yeniden yaratmak; hem de çatışmayı yeniden yakalamak için kullandığımız nesne olarak ifade edilmektedir. Psikolojik arzuları ve savaşları temsil eden bu nesnelere yas tutan kişinin kaybına dair çatışmalarını ve kaybın ondan aldıklarını tekrar canlandırıyorlarsa psikolojik olarak sıcaktır ve hatıra olarak saklanan bir eşyadan çok daha fazlasıdır. Birçok şey bağlantı nesnesi olarak bir işleve sahip olabilir, bunlar genellikle yası tutulan kişiye dair eşyalardır. Yaşayan kişiler bile bağlantı nesnesi olabilir, başkasını yerine konulan çocuk olmak bunlardan biridir, ölen kişi canlı tutmak için dünyaya getirilen çocukların sayısı oldukça fazladır. Aynı zamanda bağlantı nesnelere olarak kullanılan eşyalar ise titizlikle korunan ve yas tutan kişinin kederini dışsallaştıran bir araç niteliğindedir, bağlantı nesnesi bitmeyen yastaki kişiye bir kontrol duygusu kazandırmaktadır (Volkan ve Zıntl, 2021).

Dizide Tony'nin bağlantı nesnelereinden biri köpeğidir. Nesnesi onun yaşama devam etmesini sürdüren ve rutinlerinin içinde kalmasını sağlayan bir işleve sahiptir. Dizi boyunca laptopu sadece eşinin bırakmış olduğu videoları ve eski güzel anıların videolarını izlemek için kullandığı görülmektedir. Gibran'ın deyişiyile "*Hatırlamak bir*

buluşma biçimidir." Böylece psişik eş ile kendilik etkileşim halinde olacaktır. Laptop ile dışsallaştırarak dış dünyasında yeniden yaratmaktadır. Belki de Tony kederini dışsallaştırdığı için kontrol duygusunu sağlamasında bağlantı nesnelere yardımcı olacaktır. Kayıp deneyimlerinde nesne sabitliği ve özdeşim mekanizmaları sağlıklı bir yas süreci için önemlidir; fakat bu süreçlerde yaşanan sorunlar sonucunda kendi ve öteki arasında sınırların olmadığı bir benlik için kayıp deneyimi yıkıcıdır. Sağlıklı şekilde ayrılma-bireyleşme gerçekleşmediğinde psikolojik iyilik halinin devamlılığı güçtür ve bunun sağlanması kişinin genellikle nesneye yönelik fiziksel ve duygusal yakınlık gereksinimini gidermesiyle mümkündür.

"Yeni bir gün, dünya ile yüzleşmeliyiz. Lisa öldü ben ölmedim, onunla yer değiştirmeye hazırdım." Dizinin ilerleyen bölümlerinde Tony' nin gerçekliğe geçişini ve yas' ın pazarlık evresinin geride kalışını bu cümleleriyle görmekteyiz. İkincil süreç düşüncenin ve gerçeklik ilkesinin daha ön planda olduğu bu süreçte, Tony yaşamına yeni insanlarla dâhil olduğunda, çevresindekilere karşı kaba olmadığı ve onların acı, yalnızlık gibi duygularından bir şeyler öğrenmeye başladığında önceki haline göre çok daha bilinçli, farkındalığı gelişmiş bir karaktere bürünmektedir. Depresif kişilikler iyi biri olmak için çok büyük bir gayret sarf etmekte, çoğu kez bilinçdışı dinamiklerle başka kişilere yardım ederek başa çıkmaya çalışmaktadırlar, bu çabalar suçluluk duygularının gücünü azaltmaya yarayan bir etkiye sahiptir.

İyileşme başlasa da dizide yasin döngüleri hiçbir zaman düz bir çizgide ilerlemeyen, sürekli bir iniş-çıkış halinde gelişmektedir, bu açıdan gerçek yaşamdaki yas evreleri ile paraleldir. Lewis bu açıdan keder döneminde hiçbir şeyin durduğu gibi durmadığını, kişinin bir evreden çıkıp sonra tekrar aynı evreye girdiğini belirtmiştir (Volkan ve Zıntl, 2021).

"Senin öldüğünü inkâr etmedim aslında, ama ruh hastası olduğumu inkâr ettim. Asla sorunun bende olduğunu düşünmedim!" Dizinin sonuna doğru Tony' nin eşinin mezarı başındaki sözcükleriyle yasin ilk evresindeki yansıtma savunmasının varlığı daha belirgin görülmektedir, ardından *inkâr bana yapılacak en akıllıca şey gibi geldi. Daha geçenlerde hasta olduğumu fark ettim*, demesiyle Tony'de savunmaların daha matür bir yapıya büründüğü ve içgörünün geliştiği görülmektedir. Keder olgunlaştıkça savunma ve değerlendirme de değişmektedir. Benlik, kendini anksiyete içinde bırakan koşul ve

durumları akıl ve mantık çerçevesine oturtma çabasına girmiştir (West, 2018). Bu süreçte Tony özlem duygusunu yaşamına entegre ederek ilerlemeye başlamıştır. Yaşamın yeniden düzenlenmesi; ancak gidenin geri döndürülemez olduğunun kabul edilmesi ile mümkündür. Volkan (2021), *ölüm almak istediğinde bırakamıyorsak, yaşam gerektirdiğinde de genellikle tutunamayız*, demektedir.

Sonuç

Yaşam bir başlangıç, ölüm ise bir bitiş olduğu için birbirine zıt kavramlar gibi olsalar da bir bütündürler. Kimse başlamadan bitişe varamaz. Ölümdeki belirsizlik ve kontrolün elimizde olmadığı gerçeği ölüm kaygısının güdülmesine sebep olmaktadır. İnsanın yok olacağını bilerek yaşamaya devam etme yükü omzuna yüklenmiştir; ancak kendisinin yok olması gerçeği bir nebze de olsa kabul edilebilir bir gerçek olur iken, sevdiklerinin yok olacağı gerçeği ile yüz yüze gelmek sarsıcı olmaktadır (Karakuş ve ark., 2012). Hayatta kontrol edilemeyen en büyük acılardan biri sevilen bir kişinin ölümüdür. Ölenin ardından yaşamak ilk etapta güçtür. Tony yaşama devam etmekte ve uyum sağlamakta zorlananlardan biridir. Lisa'nın bedenlen yokluğuna alışamamış, onu zihninde yaşatmaya devam etmiştir. Tony Lisa' sız hayatta kalmayı ancak Lisa ile ilişkisini sürdürebilmesini sağlayan bağlantı nesnelere olan köpeği ve Lisa'nın ona bıraktığı videolar sayesinde becerebilmiştir.

Nietzsche "Neden yaşadığını bilen kişi her durumda hemen her şeye katlanabilir" demektedir (Bakırtaş, 2018). Tony yaşamdaki amacını ilk sezonlarda Lisa'dan sonra kaybetmiştir, yasın evrelerini tamamladıkça yaşamın anlamını insanlara yardım etmekte, onları mutlu etmekte bulmuştur. Sonuç olarak, her insanın biricik olduğu ve her yasin kendine özgü olduğu unutulmamalıdır. Bu çalışmada After Life dizisi analiz edilerek açıklanmış, yas temasının anlaşılması adına dinamik bir analiz sunulmuştur. Dizide kişinin duyguları, savunmaları, nesne ilişkileri örneklendirilerek incelenmiştir. Araştırmada ele alınan dinamiklerin yas süreciyle ilgili alanyazınına özgün katkılar sunduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

TOBİDER

- Bakırtaş, T. Varoluşçu psikoterapi (ID Yalom). *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 18(1), 645-649.
- Bildik, T. (2013). Ölüm, kayıp, yas ve patolojik yas. *Ege Tıp Dergisi*, 52(4), 223-229.
- Blum, H. P. (2004). Separation-Individuation Theory and Attachment Theory. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 52(2), 535–553.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss: Vol 3. Loss and sadness and depression*. London: Hogarth.
- Çetin, F. Ç. (2001). Kendilik patolojisi belirtisi olarak kimlik kargaşası.
- Demir, V. (2022). *Sanat terapisi, Temel psikoloji kuramları ile dışavurumcu sanatın bütünleştirilmesi*, Ankara: Nobel.
- Freud, S. (1917). *Yas ve melankoli* (A. Emirsoy, Çev.). İstanbul: Telos Yayıncılık. (2014)
- Freud, S. (2011). *Haz ilkesinin ötesinde ben ve id*. İstanbul: Metis. (1921)
- Karacan, E., İşcan, C., & Şener, Ş. (1998). Klinik ve Terapi Sürecinin Kendilik Psikolojisi Açısından Değerlendirilmesi: Bir Ergen Olgu Sunumu. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 1(1), 51-55.
- Karakuş, G., Öztürk, Z., & Tamam, L. (2012). Ölüm ve ölüm kaygısı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 21(1), 42-79.
- Kernberg, O. F. (1985). *Borderline conditions and pathological narcissism*. Rowman & Littlefield.
- Kernberg, O. (2004). *Aggressivity, narcissism, and self-destructiveness in the Psychotherapeutic relationship: New developments in the psychopathology and psychotherapy of severe personality Disorders*. Nev Haven, CT, Yale University Press.
- Malkinson, R. (2009). *Bilişsel yas terapisi*. Ankara: HYB.
- Mahler, M.S. (1974). Symbiosis and individuation :The psychological birth of the human infant. *Psychoanal. Study child* (29): 89-106.
- McWilliams, N. (2016). *Psikanalitik tanı: Klinik süreç içinde kişilik yapısını anlamak* (E. Kalem, Çev). Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Neimeyer, R. A., Keese, N.J., Fortner, B.V. (2000). *Loss and meaning recontruction: Proposition and procedures*. İn R. Malkinson, S. Rubin, E. Witzum (Ed), *Traumatic and nontraumatic loss and bereavement* (pp.197-220). Madison: Psychosocial Press.
- Rynearson, E.K. (2001). *Retelling violent death*. New York: Brunner-Routledge.
- Roos, S., & Ph D, L. C. S. W. (2012). The kubler-ross model: An esteemed relic. *Gestalt Review*, 16(3), 312-315.
- Stroebe, W. And Stoebe, M. (1987). *Bereavement and health: The psychological and physical consequences of partner loss*. Cambridge, U.K. Cambridge University Press.
- Talbot, Toby (1980) *A book about my mother*. New york: Farrar, Strauss & Giroux.
- Taymur , İ., & Boratav, R. (2013). İçselleştirme, içealım, içeatım ve Özdeşim. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 330-341.
- Tunaboylu İkiz, T. (2004). Psikanalitik bakış açısından ölüm dürtüsü ve kültüre olan yansımaları. *Türk Kültüründe Ölüm Konferansı*, Marmara Üni., Türkiyat Enstitüsü.
- Volkan, V. ve Zıntl, E. (2021). *Kayıptan sonra yaşam*. Ankara: Pusula.
- Yener, Özen. (2014). Kendilik, kendilik algısı ve kendilik algısına bağlı psikosomatik bozukluklara sosyal bir bakış. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (40).
- West, A. E. (2018). *Yetişkin bağlanma stillerinin savunma mekanizmaları ve yaşam doyumuyla ilişkilerinin incelenmesi* (Master's thesis, Işık Üniversitesi).
- Winnicott, D. W. (1998). *Oyun ve gerçeklik*, çev. T. Birkan, İstanbul, Metis Yayınları.
- Yalom I.D (1980). *Existential psychotherapy*. New York: Basic Books.

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.11.12>

Volume 6/2

2022 p. 236-269

AHMET HAMDİ TANPINAR'IN BEŞ ŞEHİR DENEMESİNDE MİLLÎ KÜLTÜR

NATIONAL CULTURE IN THE AHMET HAMDİ TANPINAR'S BEŞ ŞEHİR ESSAY

M. Halil SAĞLAM*

ÖZ

Değerlerin yozlaştığı, ayrışmanın arttığı modern çağda içinde farklı etnik unsurların bulunduğu ülkelerin huzur ve güvenliği risk altındadır. Aynı kültürel değerlere sahip olmalarına rağmen farklı etnik gruplardan oluşan ülkelerde yaşanan iç çatışmalar ve ayrışmalar bu gerçeği açıkça göstermektedir. Toplumların yıkımına sebep olacak ayrışmayı ve iç çatışmayı engellemenin en etkili yolu, ortak kültürel değerleri sosyal hafızada canlı tutmaktır. Bu anlamda millî kültür temasını içeren edebî eserlerden mümkün olduğu ölçüde yararlanmak gerekmektedir. Türk edebiyatında millî kültür unsurlarını içeren oldukça çok sayıda hikâye edici ve bilgilendirici metin bulunmaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir denemesi bu tür eserlerden sadece bir örnekleme oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Beş Şehir'in millî kültüre bakan yönünü ortaya çıkarmaktır. Çalışmanın giriş bölümünde millî kültür ve Beş Şehir hakkında açıklayıcı bilgi verilmektedir. Elde edilen veriler çalışmanın bulgular bölümünde değerlendirilmektedir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Yapılan değerlendirme sonucunda Beş Şehir'in Türk Milli Eğitim Programında yer alan “bayrak, tarihî şahsiyetler, tarihî mekânlar, dinî ve millî bayramlar, gelenekler, insan ilişkileri, kültürel miraslar” gibi çok sayıda millî kültür unsurlarını içerdiği tespit edilmiştir. Makalede tespit edilen bulgulardan sadece tarihî şahsiyetlere ve tarihî mekânlara yer verilmiştir. Türk edebiyatının seçkin

* Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitim Anabilim Dalı, E-mail: mhalil.saglam@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7557-7021, Siirt, Türkiye.

eserlerinin Beş Şehir örneğinde olduğu gibi millî kültür bağlamında analiz edilmesi bu konudaki kaynak arayışlarına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Millî kültür, Beş Şehir, Milli Birlik ve Beraberlik.*

ABSTRACT

Values degenerate, In the modern age of increasing segregation, the peace and security of countries with different ethnic elements are at risk. Despite having the same cultural values, the internal conflicts and divisions experienced in countries consisting of different ethnic groups clearly show this fact. The most effective way to prevent the separation and internal conflict that will cause the destruction of societies is to keep common cultural values alive in social memory. In this sense, it is necessary to benefit as much as possible from literary works containing the theme of national culture. There are many narrative and informative works in Turkish literature that contain elements of national culture. Ahmet Hamdi Tanpınar's Beş Şehir essay is only a sample of such works.

The aim of this study is to reveal the aspect of the Beş Şehir facing national culture. In the introduction part of the study, explanatory information is given about the national culture and the Beş Şehir. The data obtained are evaluated in the findings section of the study. Document analysis, one of the qualitative research methods, was used in the study. As a result of the evaluation, it has been determined that the Beş Şehir include many national cultural elements such as "flag, historical figures, historical places, religious and national holidays, traditions, human relations, cultural heritages" in the Turkish National Education Program. Among the findings identified in the article, only historical figures and historical places are included. Analyzing the distinguished works of Turkish literature in the context of national culture, as in the sample of Beş Şehir, will contribute to the search for resources on this subject.

Keywords: *National Culture, Beş Şehir, National Unity and Solidarity.*

Giriş

1. Millî kültür

Kültür, farklı disiplinlerle ilişkili, geniş kapsamlı bir kavramdır. Sözcük, Türkçeye Latince toprağı ekip biçmek, geliştirmek, yetiştirmek anlamlarına gelen

cultivate sözcüğünden uyarlanmıştır (Bakıner Çekin ve Çalışkan, 2020:167). *Türkçe Sözlük*'te “*tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde ortaya çıkan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları sonraki nesillere iletmede kullanılan araçların bütünü*” olarak tanımlanır (RTL 1). Sosyolog Ziya Gökalp kültürü halkın ananeleri, teamülleri, örfleri, şifahi ve yazılı edebiyatı, lisanı, musikisi, dini, ahlakı, estetik sanatları ve iktisadiyla ilişkilendirerek ona çok daha geniş bir anlam kazandırır (2019: 100)¹. Özellikle şu tanım bugün için daha kapsayıcı ve ayrıntılı nitelikte görülmektedir: “*Kültür, bilgi, inanç, ahlâk ve töre ile ilgili olup tarih boyunca fertlerin kazandıkları sosyal alışkanlıkları içine alan manevi bir karmaşadır*” (Karahan, 1998: XII). Kültürün millete ait olan yönüyle tanımlanması “millî kültür” adı altında yeni bir kavramı doğurmuştur. Buna göre millî kültür “*bir millete kimlik kazandıran, diğer milletlerle arasındaki farkı belirlemeye yarayan, tarih boyunca meydana getirilen o millete ait maddî ve manevî değerlerin uyumlu bir bütünüdür*” (RTL 2). Kadim medeniyetler bu maddi ve manevi değerler sayesinde varlıklarını asırlarca devam ettirirler. İlk yazılı belgeleri VII. yüzyıla dayanan Türk medeniyetinin varlığını halen devam ettirmesinin temelinde Türklerin millî ve manevi değerlerine olan bağlılığı yatmaktadır.

Türk toplumunun kendine özgü mimarî yapısı, inanç değerleri, edebî, dinî, mimarî ve siyasi şahsiyetleri; örf, âdet ve gelenekleri oldukça zengin ve nitelikli bir millî kültüre sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Nitekim 29 Ekim 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti millî kültür üzerine inşa edilmiştir. İlk yazılı belgeleri VII. yüzyıla dayanan Türk millî kültürünün geçmişi çok eski asırlara dayanmaktadır (Ergin, 2003: 13) Bugün Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin üzerinde kurulduğu Anadolu coğrafyası dünyanın en eski yerleşim yerlerinde biridir ve bu geniş coğrafyada dahil olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde binlerce yıllık mazisi olan 16 bağımsız Türk devleti kurulmuştur (Şahin vd., 2020: 9). Türk toplumunun bu geniş coğrafyada kurulan devletlerden kaynaklanan oldukça zengin bir kültürü vardır. Asıl olan da bu derece kültürel zenginliğin farkına varmak ve bu zenginlikleri gelecek nesillere istikrarlı bir şekilde aktarmaktır. Bugün Milli Eğitim ve Kültür Turizm bakanlıklarının yanında Türk

¹Kültür kavramının farklı tanımlamaları için bakınız: Bakıner Çekin, Ayça ve Çalışkan, Hakan (2020). “Dil ve Kültür Üzerine”, *Language Teaching and Educational Research*, 3.1. 163-175; Tanpınar, Ahmet Hamdi (2017). *Hep Aynı Boşluk*, Ed.: Erol Gökşen, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tarih ve Türk Dil kurumlarının akademik yayın faaliyetleri temelinde Türk toplumunun edebî, tarihî ve kültürel zenginliklerini korumaya ve bunları nesilden nesile aktarmaya yöneliktir. Ayrıca eğitim sistemimiz millî kültür odaklıdır. 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu’nda ifade edilen Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları ve Temel İlkeleri doğrultusunda hazırlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı ile öğrencilerin; millî, manevî, ahlaki, tarihî, kültürel, sosyal değerlere önem vermelerinin sağlanması, millî duygu ve düşüncelerinin güçlendirilmesi amaçlanır. Programda öğrencilerin “*Türk edebiyatına ait eserler aracılığıyla millî, manevî, ahlaki, kültürel ve evrensel değerleri anlamaları*” sağlanmaktadır (RTL 2: 12). Türkçe Dersi Öğretim Programının uygulanması sürecinde her sınıf düzeyinde sekiz tema işlenmesi öngörülmüştür. Bu temalar arasında “millî kültür” zorunlu temalar arasındadır. Programda millî kültür teması “*aile, bayrak, büyüklerimiz, dinî bayramlar, gelenekler, geleneksel sporlar, insan ilişkileri, kültürel miras, mekânlar, millî bayramlar, şehirlerimiz, sula, tarihî mekânlar, tarihî şahsiyetler, tarihî eserlerimiz, Türkçe, vakıf kültürü, vatan ve yurdumuz*” gibi maddi ve manevî değerlerle ilişkilendirilmiştir (RTL 3). Millî kültüre ait bu türde değerleri öğrencilere kavratmanın en etkili yollarından biri onları Türk edebiyatının seçkin eserleriyle tanıştırmaktır. Nitekim ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı programında da öğrencilerin “*Türk edebiyatına ait eserler aracılığıyla millî, manevî, ahlaki ve kültürel değerleri anlamaları hedeflenmiştir*” (RTL 4: 12). Türk edebiyatında öğrencilerin bu anlamda yararlanacakları çok sayıda eser bulunmaktadır. Edebiyat tarihçisi ve aynı zamanda şair Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Beş Şehir* denemesi bu eser örneklerinden biridir.

2. Beş Şehir’in Yazım Serüveni

Şehir sözcüğü Türkçeye Farsçadan girmiştir. Sözcük, nüfusunun çoğunluğunun ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan; genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim yerleri için kullanılmaktadır (RTL 1). Sözcüğün ayrıca Medine, medenî ve medeniyet sözcükleriyle yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Arapça kökenli bir sözcük olan “Medine”, şehir; “medenî”, şehirli; “medeniyet” de şehirlilik anlamına gelmektedir. Sözcüklerin anlam ilişkisine bakıldığında bugün yerleşim yeri olarak kullanılan şehirlerin medeniyet kavramıyla iç içe olduğu görülmektedir. Sosyal yaşam alanları olarak şehirlerin milletlere özgü kültürel değerleri yansıtması medeniyet ve şehir kavramını birbirleriyle ilişkili kılmaktadır Türk toplumunda kültürel değer

denilince genelde akla milletin içinde bulunduğu medeniyet şartlarına göre ürettiği maddi ve manevi değerlerin bütünü gelir. Söz konusu değerleri pratikte görmenin en kolay yolu, sosyal yaşam alanları olarak şehirlere bakmaktır. İşte Tanpınar'ın *Beş Şehir* denemesi böyle bir bakışın ete kemiğe bürünmüş halidir. “*Bir şehir denemesi örneği olan Beş Şehir'in edebi değeri, Tanpınar'ın tarihi kişi veya mekânları nostaljik sahneler şeklinde vermesinde aranmalıdır. Tanpınar için Erzurum, Konya, Bursa ve İstanbul bir rüyadan artakalan hüzündür. Ankara ise yeniden görülebilecek bir rüyanın endişeli başlangıcıdır*” (Aydoğan, 2016: 30). *Beş Şehir*, Konya bölümü hariç 1941-1945 tarihleri arasında “Ülkü” mecmuasında tefrika edilmiştir.² Tanpınar, öncelikle mecmuada “Bursa'da Zaman ve Hulya Saatleri” adlı uzun bir yazı yayınlamıştır (1941: 10-15). “*Bu yazı, şairin aynı yılın başlarında "Bursa'da Hulya Saatleri" (Tasvir-i -i Efkâr, nr. 4645, 8 Mart 1941) adıyla çıkan daha sonra geliştirilerek "Bursa'da Zaman" olarak şöhret kazanan şiiriyle tema ve doku bakımından bir iç içe oluş karakteri gösterir. Deneme tarzının bir örneği olan bu yazı Beş Şehir adlı kitabın da ilk nüvesini teşkil edecektir* (Okay, 1992: 547). Deneme türünün bir örneği olan bu yazı aynı zamanda *Beş Şehir*'in özünü teşkil etmektedir. Kitapta Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel ve coğrafi mirası üzerine kurulan beş Anadolu şehrinin yazar üzerinde bıraktığı tesir anlatılmaktadır. Beş yıllık bir zaman diliminde tamamlanan kitabın “Bursa” başlıklı bölümü 1941; “Ankara” başlıklı bölümü 1942; “Erzurum” başlıklı bölümü 1944; “İstanbul” başlıklı bölümü 1945; “Konya” başlıklı bölümü ise 1946 yılında kaleme alınmıştır (Ayvazoğlu, 2016). Tanpınar, Anadolu coğrafyasında müşahade ettiği tarihî, kültürel ve coğrafi, güzellikleri geçmiş, an ve gelecek muhasebesiyle değerlendirilmektedir. Yazar eserinin ön sözünde “*Mazi daima mevcuttur. Kendimiz olarak yaşayabilmek için, onunla her an hesaplaşmaya ve anlaşmaya mecburuz*” der (2016: 4). Eser bu anlamda mazisiyle hesaplaşan bir Türk aydınının iç dünyasını yansıtmaktadır. Ömer Faruk Akün'ün tespitlerine göre *Beş Şehir*, Tanpınar'ın nesir türünde en büyük eseridir (1963: 14). Tanpınar iç dünyasında yaşadığı karmaşayı, geçmişe duyduğu özlemi ve geleceğe dair umutlarını “Neydik? Neyiz ve

² Erol Gökşen'in tespitlerine göre *Beş Şehir*'in “Konya” başlıklı bölümü ilk olarak 1937 yılında “*La Turquie Kemaliste*” dergisinde yayımlanmıştır. Beşir Ayvazoğlu'nun 1946 yılı tespiti ilgili bölümün yeniden düzenleneme tarihi olarak değerlendirilebilir. Ayrıntı için bakınız: Gökşen, Erol (2020). “Tanpınar'ın Beş Şehir'ine Foucault'nun Heterotopyası Üzerinden Bakmak”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 33. 143-159.

Nereye gidiyoruz?” sorularıyla irdeler. Metnin genelinde sürekli mekân, zaman, olay ve kişileri geçmiş, gelecek ve anla ilişkilendirerek sorgulayan bir ruhun terennümlerini okuruz.

Tanpınar, eserinin “İstanbul” başlıklı bölümünde “*hepimiz bir şuur ve benlik buhranının çocuklarıyız*” der (2016: 204). Tanpınar, burada kendisinin de içinde bulunduğu Cumhuriyet devri Türk aydın tipinin yaşadığı buhranı yansıtmış olur. Burada sözü edilen “buhran” Tanzimat devrinde başlayıp Cumhuriyet devrinde derinleşerek devam eden eski ve yeni çatışmasıdır. Tanpınar *Beş Şehir*’de eski ve yeni arasında gelgitler yaşayan Cumhuriyet nesline âdeta bir istikamet verir. Kitabın ön sözünde “*Beş Şehir*’in konusu “*hayatımızda kaybolan şeylerin ardından duyulan üzüntü ile yeniyeye karşı beslenen iştiyaktır*” der (2016: 5). *Huzur* yazarı, eski-yeni arasında tereddütler yaşayan Türk aydın tipine hocası Yahya Kemal’in hayat felsefesiyle bir yol gösterir. Yeniye mazinin köklü değerlerinde arayan Yahya Kemâl, edebiyat tarihimizde, “*yeniliği geleneğin değişmeyen ruhunda arayan ve bu ruhun derinliklerine nüfuz etmeye çalışan bir kişilik olarak*” tanınır (Özdemir, 2007: 253). Paris’ten döndükten sonra kendisini “*Harâbisin harâbâti değilsin/Gözün mâzidedir âti değilsin*” dizeleriyle eleştiren Ziya Gökalp’e “*Ne harâbî ne harâbâtîyim / Kökü mazide olan âtîyim*” dizeleriyle karşılık verir. Tanpınar’ın da geçmiş ve geleceğe bakış açısı aynıdır. O da hocası Yahya Kemal gibi geçmişin değerlerinden kopmadan geleceği yakalamanın peşindedir. *Beş Şehir* denemesi de onun bu idealini en güzel şekilde yansıtmaktadır. Eserin ana teması maziyi ve âtiyi sentezleyen millî kültürdür. Eserde tarihî ve kültürel yönleriyle ele alınan şehirler sırasıyla Ankara, Erzurum, Konya, Bursa ve İstanbul’dur. Bu şehirler arasında Bursa ve İstanbul Osmanlı tarihi, Konya ve Erzurum Anadolu Selçuklu tarihi, Ankara ise Türkiye Cumhuriyeti tarihî açısından sembolik bir anlam taşır. Bütün Şehirlerin Tanpınar’ın hayatında özel bir anlamı olmakla birlikte bunlar arasında özellikle İstanbul’un ayrı bir önemi vardır. Her şeyden önce yazarın İstanbullu olması ve İstanbul’un kadim mazisi bu şehri onun için ayrıcalıklı kılmaktadır. Tanpınar, 1901 İstanbul doğumludur. 1905-1908 yılları arasında Ravza-i Terakki İptidai mektebinde, 1914 yılında Vefa idadisinde okumuştur. Onun İstanbul’u bütün yönleriyle keşfetmesi Darülfünunda okuduğu dönemde (1919) olmuştur (Dayanç, 2015: 322). 1923 yılında Erzurum Lisesine edebiyat öğretmeni olarak atanan yazarın tayini 1925 yılında Konya’ya çıkar. *Beş Şehir* yazarı,

1927'de Konya'dan Ankara Lisesine tayin edilir. 1932 yılında İstanbul Kadıköy Lisesinde öğretmenlik yapan Tanpınar, 1933'te Ahmet Haşım'ın ölümü üzerine Güzel Sanatlar Akademisine sanat tarihi ve estetik hocası olarak atanır. Tanpınar 1943-1946 yılları arasında Maraş milletvekili olarak Ankara'da bulunur. Tanpınar'ın Bursa'ya seyahat amaçlı birkaç defa gittiği bilinmektedir. *Beş Şehir*'de Bursa ile ilgili olarak şu açıklamalarda bulunur: “Bursa'ya birkaç defa gittim ve her defasında kendimi daha ilk adımda bir efsaneye çok benzeyen bu tarihin içinde buldum, zaman mefhumunu âdetâ kaybettim ve daima, bu şehre ilk defa giren ve onu yeni baştan bir Türk şehri olarak kuran dedelerimizin yaşayışlarındaki halis tarafa hayran oldum” (2016: 124). İnci Enginün, Tanpınar'ın romanlarında İstanbul'u asli mekân olarak seçmesini İstanbul'a olan tutkusuna bağlar. “Ankara ve dolayları ‘Teslim’, ‘Eski Zaman Elbiseleri’ adlı hikâyelerinde, Erzurum ‘Erzurumlu Tahsin’de, Bursa ise ‘Eski Zaman Elbiseleri’nde geçer. Konya ise hiçbir romanında yoktur” (2019: 61). Bütün bu şehirlerin en önemli ortak özelliği mimarî yapısı, edebiyatı ve sosyal yaşantısıyla Türk millî kültürünü yansıtmıştır.

Mehmet Kaplan, “bir şehre nasıl bakılabileceğini görmek isterseniz Tanpınar'ın *Beş Şehir* eserine veya Yahya Kemal'in *Süleymaniye'de Bayram Sabahı* şiirine bakınız” der (1983: 4). Tanpınar'ın farklı sebeplerle bulunduğu şehirleri sadece dış görünüşleriyle değil tarihî, coğrafi ve kültürel yönleriyle tahlil etmesi eserin ilginç ve özgün yanıdır. Eserde tasvirler ve tahliller nesnel yargılarla birlikte öznel yargılar da içermektedir. Deneme üslubuyla kaleme alınan eserde “Konya, bozkırın tam çocuğudur,” “Mevlânâ dünyanın en tatlı hikâyeye anlatanlarından biridir”, “Bursa ovasının en sevdiğim tarafı, Muş veya Erzurum ovası gibi sonsuz uzamamasıdır” gibi öznel; “Hafız Post 1689'da İtrî 1712'de ölür”, “İbrahim Paşa zamanında ve onu takip eden zamanlarda Büyükdere, biraz sonra III. Selim'in Fransız Sefareti'ne bir yalıtı hediye etmesiyle Tarabya ecnebi kolonisinin yazlığı olurlar” gibi birçok nesnel yargılar bulunmaktadır.

Beş Şehir'de olay, olgu, obje ve kişiler ait oldukları dönemin dil özelliklerine göre anlatılır. Tasvirlerde kullanılan dil ve üslup okuru kimi zaman Selçuklu kimi zaman da Osmanlı dönemine götürür. Ahmet Caferoğlu'nun tespitlerine göre de “eserde, 1946 yılında yayınlanmasına rağmen, yeni söz ve sözlüklere iltifat edilmemiştir. Konunun zenginliği ve çeşitliliği, bilhassa mazi ile ilgili ve ona bağlı terimlerin bolca tasvir edilişi

buna mani olmuştur” (1969: 87). Yazarın tasvir ve tahlillerinde Türkçenin morfolojik yapısına sinmiş Arapça ve Farsça kelimeleri sıklıkla kullanması öz Türkçe akımına mesafeli olduğunun açık bir delilidir. Tanpınar, harf inkılabının yapıldığı yılda (1 Kasım 1928) 27 yaşındadır. İlk, orta ve yüksek tahsilini Osmanlı Türkçesinin kültür ve eğitim politikasına hâkim olduğu dönemde alan yazar, doğal olarak Arapça ve Farsçanın etkisi altındadır. Tanpınar için Osmanlı Türkçesi Türkiye Türkçesiyle özdeşleşmiş kültürel bir zenginliktir. O, duygu, düşünce ve hayallerini anlam derinliğine inandığı “aceb”, “muhayyile”, “mücerret”, “muhasara”, “hulasa”, “mükâfat”, “müverrih”, “vesile”, “muhacir”, “vak’a”, “te’dip”, “sefir”, “teessüs” ve “rical” gibi çok sayıda Arapça ve Farsça sözcüklerle anlatır. Fakat bunu yaparken Türklük bilincinin bir yansıması olarak yeri geldikçe “inan”, “gelenek”, “ünleyiş”, “yatkın”, “ölümlülük”, “yıldırıcı”, “dilmaç”, “sarmaş dolaş”, “arınma” gibi öz Türkçe kelimeleri de kullanmayı ihmal etmez. *Beş Şehir*’de az da olsa Avrupa dillerine ait sözcükler kullanılmıştır. Bu tür sözcüklerin bazıları şunlardır. “*dekor, musiki, orkestrasyon, ritim, orkestra, tango, müzik, rol, senfoni, orkestra şefi, caz, sükût musikisi (143), sükûn orkestrası, ritim, motifler orkestrasyonu (140) gibi muayyen bir sanat dalına ait mahsus olarak görülen kelime deyimler yanında: organik, ekzotik, psikolojik, perspektif, varyasyon, tem, psikoz, metafizik, estetik, sürpriz, natüralizm, fonksiyon, emperyal, problem, klâsik, mekânîk, fantastik, plastik, dinamik*” (Caferoğlu, 1969: 92). Tanpınar’ın maddi medeniyete ait tasvirlerinde kullandığı bu tür sözcüklerin çoğunluğu estetik sanatlarla ilgilidir. Yazar, Fransız edebiyatı hayranlığına rağmen milli benliğinden uzaklaşmamış anlatılarında Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesini kullanmayı tercih etmiştir. Eserde kullanılan dil ve üsluba bir bütün halinde bakıldığında Tanpınar’ın Türkçeyi Eski Türkçe döneminden gelen mazisiyle Arapça, Farsça az da olsa Fransızca sözcüklerle besleyerek kullandığı dikkat çekmektedir.

Bulgular

1. Beş Şehir’de Kültürel Değerler

Millî kültür toplumun geneline mâl olmuş maddi ve manevi değerlerin bütünüdür. Toplumun “*ortak mahsulü*” olarak (Eliot, 1981:31) sosyal hafızada sürekli var olur. Sosyal yaşam alanları olan şehirler millî kültürü yansıtan en önemli mekânlardır.

Şehirlerde yaşayan halkın geleneksel giyim tarzları, bayramlaşma gelenekleri, cenaze merasimleri, inanç değerleri, tarihî ve edebî şahsiyetlerini içeren kütüphaneleri, cami, çeşme, kale, türbe gibi mimarî yapıları bir bütün halinde millî kültürün unsurlarıdır. Tanpınar görev, gezi ve eğitim amaçlı bulunduğu şehirlerde millî kültüre ait unsurları tarihe düşülmesi gereken bir not olarak değerlendirir. Yazar şehir halkının öz benliğinde yer alıp da farkında olmadığı ve konuşmaktan çekindiği birtakım millî kültüre ait konuları deneme üslubuyla kaleme alır. Eserde geçen semt, sokak, mahalle, köy, çeşme, saray, yalı, konak, cami, mescit, türbe ve dergâh adları; kitabeler, yatırlar, yazma ve edebî eserler, lakaplar, sanatçılar, din ve devlet adamları Türk millî kültürüne ait birer değerdir. Bütün bu değerleri tek bir yazı başlığında ele almak *Beş Şehir*'i yeniden yazmak anlamına gelir ki bu da çalışma sınırlarını zorlayacaktır. *Beş Şehir*'de Millî Kültür başlıklı bu çalışma Türk kültürüne ait âbide şahsiyetler ve mimarî eserlerle sınırlandırılmıştır.

1.1. Beş Şehir'de Tarihî Şahsiyetler:

Sultanlar, Padişahlar ve Başkanlar

Beş Şehir, Selçuklu, Osmanlı ve yakın dönem Cumhuriyet tarihi üzerine kurgulanmıştır. Dolayısıyla mekân tasvirlerinde ve tarihî olay aktarımlarında Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşamış devlet erkânına sıklıkla atıf yapılmaktadır. Eser, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin başkenti Ankara'yla başlar. Ankara İstiklal Savaşı'nın kazanılmasından sonra 13 Ekim 1923'te başkent olarak ilan edilmiştir. Fakat Türk tarihi açısından mazisi 1071 Malazgirt Savaşı'na dayanmaktadır. Tanpınar, anlatılarında öncelikle Malazgirt fatihi Alparslan'ı minnetle anar. Onu “bileğinin kuvvetiyle, dehasının zoruyla bize bu aziz vatanın kapılarını açan” kişi olarak tanımlar (2016: 25). Sonrasında kronolojik olarak Anadolu topraklarının Türkleşmesinde emeği geçen sultanları yâd eder. Tanpınar'ın anlatımına göre “*Selçuklular zamanında Haçlıların Anadolu içindeki son akını 1197 yılında burada kırılmıştır. Kılıç Arslan'ın ve Melik Danişmend'in müşterek zaferi olan bu muharebeden sonra Bizans kartalı bir daha Anadolu'da uçamaz*” (2016: 14). Kılıç Arslan ve Melik Danişmend gibi cesur Türk komutanları Haçlı seferlerinin gücünü zayıflatmış; Anadolu topraklarının Türk yurdu olarak kalmasını sağlamıştır.

Ankara Türk tarihinde iki önemli savaşın merkezi konumundadır. Bunlardan ilki 1402 yılında Osmanlılar ve Timur arasında geçer. Savaş İran ordusunun kesin zaferiyle sonuçlanmıştır. Savaş sonrasında, Osmanlı Padişahı I. Bayezit, Timur'un askerlerine esir düşmüş ve devlet, Fetret Devri olarak bilinen 11 yıllık karanlık bir döneme girmiştir. İstiklal Savaşı'nın Ankara'da kurulan yeni hükûmet tarafından idare edilmesi Ankara'yı doğal olarak Türk tarihiyle birinci derecede ilişkili kılmıştır. Tanpınar denemesinin bu bölümünde İstiklâl Savaşı'yla adı özdeşleşen Mustafa Kemal Atatürk'le ilgili şöyle der: *“Atatürk'ün hemen herkesin gördüğü, mektep kitaplarına kadar geçmiş bir fotoğrafı vardır. Anafartalar ve Dumlupınar'ın kahramanı, son muharebenin sabahında tek başına, ağzında sigarası, bir tepeye doğru ağır ağır ve düşünceli çıkar”* (2016: 14). Eserde aynı zamanda İsmet İnönü ile ilgili olarak: *“İnönü'nde genç kumandan İsmet Paşa, 1922 yılının 26 Ağustos gecesi Dumlupınar'da Başkumandan Mustafa Kemal eğer - uyudularsa- nasıl bir rüya gördüler?”* ifadeleri geçer (2016: 25). *Beş Şehir*'de konu tarihî mekânlara geldikçe bu tarihî mekânlarda emeği, hatırası veya mezarı olan devlet erkânının adları sosyal çevreleriyle birlikte anılır. Mazisi 12. yüzyıla kadar dayanan Ankara'daki Alâeddin Camisi bu tarihî mekânlardan biridir. Tanpınar, bu mekânla ilişkili olarak Selçuklu ve Osmanlı devrinin sultanları II. Kılıç Arslan, Muhiddin Mesut, Orhan Gazi ve II. Murad'a atıf yapar. Denemesinin “Erzurum” başlıklı bölümünde şu ifadeler geçer: *“O muhteşem minberiyle II. Kılıç Arslan'ın oğlu Sultan Muhiddin Mesud'a kadar çıkan ve Orhan Gazi ile II. Murad zamanlarında tamir edildiğini, bulunan kitabelerden bildiğimiz üslubu alt üst olmuş Alâeddin Camii dahi ancak yeriyle o devirdendir”* (2016: 20). Tanpınar'ın ifadelerinden anlaşıldığına göre Alâeddin Camisi gerektiği ölçüde muhafaza edilmemiştir. Camiye ait tarihî dekorun ve kitabelerin bozulması Türk toplumu adına ıstırap vericidir. Tanpınar, Alâeddin Camisini II. Kılıç Arslan, Sultan Muhiddin Mesud, Orhan Gazi ve II. Murat'la birlikte anar.

Tanpınar'ın tarihî kişiliklerle tasvir ettiği bir başka kültürel miras örneği Çifte Minaredir. Erzurum'un tarihî sembolü olan bu Selçuklu eseri IV. Murad zamanında Erzurum'da top imalâthanesi gibi bir işte kullanılmıştır. *Beş Şehir*'de geçen ifadeyle Çifte Minare ve diğer tarihî yapılar, *“Alparslan, Kılıç Arslan gibi yalnız vatan kuran savaşlardaki sert yüzleriyle tanıdığımız hükümdarların yanı başında, kemiklerine biraz gün ışığı sızsin diye türbesinin üstünü açık bırakan II. Murad yahut kardeşlerini*

öldürdükten sonra, 'Bizim perişanlığımız gönülleri toplamak içindir' diye onlara ağlayan Yavuz gibi dururlar" (2016: 49). Şair ve yazarlık yönü olan Tanpınar, Çifte Minareyi temaşa ederken onda Alparslan, Kılıç Arslan ve Yavuz Sultan Selim gibi büyük Türk sultanlarının ihtişamını hisseder. 13. yüzyılda inşa edilen bu kültürel mirasta büyük Türk sultanlarının başarı hikâyelerini okur. Tanpınar, Sultan Ahmet Camisini temaşa ederken de onu Osmanlı Sultanı I. Ahmet'in erdemli bir hayatıyla özdeşleştirir. Sultan Ahmet, cami inşaatında bizzat çalışmış "temelden çıkan toprağı eteğine doldurup taşımıştır" (2016: 142). Nitekim Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde Sultan Ahmet'i 'Çelebi ve sahib-i tab' bir padişah olarak anlatır.

Beş Şehir'in "Konya" başlıklı bölümünde Anadolu Selçuklu Devleti'nin seçkin devlet adamları olumlu olumsuz yönleriyle ön plandadır. Konya, 1097 tarihinden 1277 tarihine kadar Selçuklu Devleti'nin başkenti olmasından dolayı Selçuklu devlet adamlarının izlerini taşır. Tanpınar, Konya anlatılarında âdeta Selçuklu tarihinin "o büyük portreler galerisi(ni) açar" (2016: 68). Bu büyük portre arasında "Haçlı seferlerinin ve Bizans saldırılarından her şeyi yıkacak gibi görüldüğü o felaketli yıllarda Anadolu'nun içinde bir şimşek gibi dolaşan I. Kılıç Arslan'dan" övgüyle söz eder. Fakat Üçüncü Haçlı Ordusu'nun Konya şehrini yakıp yıkmasına seyirci kalan II. Kılıç Arslan'ı sistemli sözlerle eleştirir. Tanpınar, Selçuklu Devleti'ne başkentlik yapan Konya şehrinin tarihini anlatırken öznel yargılarda bulunur. II. Kılıçarslan sonrasında yaşanan taht kavgalarını herhangi bir tarihî kaynak göstermeden kişisel olarak yorumlar.

Gıyaseddin Keyhüsrev'in ağabeyi "Rükneddin Süleyman'ın kuvvetlerine dayanamayacağını anlayınca iki oğlunu Konyalılara emanet ederek bu şehirden kaçtı(ğını)"; Alâeddin Keykubat'ın "zalim ve hastalıklı İzzeddin Keykâvus'un ölümünden sonra" Malatya zindanlarından kurtulduğunu iddia eder. Tanpınar, Selçuklu tarihi ile ilgili anlatılarında özellikle Alâeddin Keykubat'ı farklı bir yere konumlandırır. Onda Fatih Sultan Mehmet'i asırlar öncesinde müjdeleyen bir ruh hali hisseder. *Beş Şehir*'de geçen ifadeyle "Alâeddin Keykubad, o kadar mensup olduğu medeniyettir ki Selçuk tarihi âdeta onu evvelâ babası Gıyaseddin Keyhüsrev'de, sonra ağabeyinde çizgi çizgi aramış gibidir. Ve sanki aradığı şeyin onda tamamlandığını görmüş gibi silik bir gölgesi olan oğlundan sonra vezirlere geçer" (2016: 68-69). Tanpınar, Alâeddin Keykubad'ı merkeze alarak Selçuklu sultanları arasındaki taht kavgalarını anlatıldığı bu

bölümde nesnel yargılarla içi içe geçmiş öznel yargılarda bulunur. Dönemle ilgili tarihi ansiklopedik bilgiler vermek yerine öyküsel anlatımlarda bulunur. Taht kavgalarında adları geçen sultanları, vezirleri, teşrifatçıları, ümeraları ve candarları kendine özgü birtakım yakıştırmalarla şöyle anlatır:

Yeni Müslüman olmuş bir köle iken vezirliğe kadar yükselen ve efendileri padişahların bile kendisine "Allah'ın yeryüzündeki evliyası" diye mektup ve ferman yazdıkları Celâlettin Karatay": sabırlı, hakîm, nekbet anlarına tahammüllü hâdiselerin azdığı zamanlarda kendisini korumayı bilen Sahip Ata; ile İzzeddin Keykâvus'un karısı ile evlenerek tam Atabek olan, daima riyakâr, bir gözü daima yaşlı, şair, hattat, musikişinas, büyük âlim, münşî, zevk adamı Sahip Şemseddin İsfahanî; büyük âlim, kudretli cenk adamı Muinüddin Pervane..."(2016: 68).

Bursa, tarihi şahsiyetler bakımından oldukça zengin bir şehirdir. Tanpınar, bu zenginliği "*Bir zafer müjdesi burada her isim*" dizeleriyle dile getirir (2011: 50). Bursa denilince akla gelen ilk tarihî şahsiyetler Bursa kuşatması sırasında ölen Osman Gazi ve babasının ölümünde sonra tahta geçerek Bursa'yı fetheden Orhan Gazi'dir. Tanpınar her iki sultanı da Bursa'nın tarihî dekoruyla özdeşleştirerek anlatır. Şeyh Edebalî'nin gördüğü rüya üzerine kızını Osman Gazi'yle evlendirmesi köklü bir medeniyetin temelini oluşturmuştur. Tanpınar, Bursa fatihi Orhan Gazi'yi sadece askeri ve siyasi başarısıyla değil tevazusu ve şefkatiyle de yâd eder. Bursa'nın zafer destanını Orhan Gazi'nin kahramanlığının yanında tasavvufi yönüne bağlar (2016: 98).

Ahmet Hamdi Tanpınar, Orhan Gazi'yi Fetret Dönemi'nin sultanı Yıldırım Beyazıt'la, Fetret Dönemi sonrası imparatorluğu derleyip toparlayan I. Mehmet'le, "*birinci sınıf devlet ve harp adamı*" II. Murad'la karşılaştırarak anlatır (2016: 98-99). Tanpınar üstün vasıflarla tanıttığı padişahlar arasında Orhan Gazi'ye ayrı bir önem verir.

İstanbul'un bin küsur yıl Doğu Roma ve Bizans İmparatorluğu'nun beş yüz yıla yakın bir süre de (1453-1923) Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olması bu kadim şehri uluslararası bir kültür merkezi haline getirmiştir. 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilen şehir, tarihî Türk şahsiyetlerinden derin izler taşır. Tanpınar, şehrin fethedilmesinde, imarında sosyal ve kültürel yaşantısında emeği olan Türk devlet adamlarını farklı özellikleriyle yâd eder. Tanpınar, öncelikle Beyazıt Camisini inşa eden Sultan II. Bayezit'in manevi yönünü okurun dikkatine sunar. Sultan II. Bayezit, adına yaptırdığı camide ilk cuma namazını kıldıran kişidir. Akşam ve ikinci namazlarının

sünnetini hayatında bir kere olsun bırakmamış olan Sultan, caminin o günkü imamı olmuştur (2016: 135). Tanpınar anlattığı bu anekdotla Bayezid-i Veli olarak bilinen Sultan'ın üstün takvasına göndermede bulunur. Klasik Türk Edebiyatı'nda İlhami mahlasıyla tanınan III. Selim ise *Beş Şehir*'de hem padişah hem de sanatçı kimliğiyle yer alır (2016: 197).

Şeyhülislamlar

Bursa bir su şehridir. Şehrin her alanına giren tarihî çeşmeler akla Şeyhülislâm Kara Çelebizade Aziz Efendi'yi getirir. Tanpınar, Aziz Efendi'yi, “*Deli İbrahim'in hal'i ve katli esnasında o kadar zalim davranan ve saltanatın ilk yıllarında IV. Mehmet'i bütün vezirleri arasında azarlamaktan çekinmeyen (...) acayip ruhlu âlim, ikbali seven, fakat onu, haşin mizacı yüzünden bir türlü elinde tutamayan (...) zeki, zarif, kibar fakat geçimsiz adam*” şeklinde ilginç vasıflarla yâd eder (2016: 35). Şeyhülislâm Aziz Efendi, bu su şehrinde çeşme yaptırmayı kendine biricik eğlence edinir ve servetinin mühim bir kısmını bu iş için harcar. Tanpınar, Şeyhülislâm Aziz Efendi'yi Bursa'da inşa ettirdiği çeşmelerle yâd eder. Onun şahsında İslami Türk kültüründe çeşme yapma geleneğine dikkat çeker. *Beş Şehir*'in “İstanbul” başlıklı bölümünde geçen Şeyhülislam Yahya Efendi, “*IV. Murad'la uyuşabilen nadir insanlardandır. Kibar, zarif, sabırlı, daima otoriter, elinde imkân oldukça müsamahalı ve anlayışlı, birinci sınıf saray adamı olarak daima gözde yaşadı*” (2016: 179). Dinî bilgisinin yanında siyasî tecrübesi de olan Yahya Efendi, devrin yöneticileri üzerinde oldukça derin etkisi vardı. IV. Mehmet devrinin kibar, açık sözlü ve akıllı şeyhülislâmı Bahâî Efendi'de Yahya Efendi'ye benzeyen birçok özellikler bulunmaktaydı. Tanpınar'ın ifadesiyle Onun tam zıddı olan mutaassıp, zalim, hayatı darlaştırmaktan hoşlanan Beyazî Efendi de Kanlıca'nın öbür ucunda oturuyordu (2016: 181). *Beş Şehir*'de geçen şeyhülislam Osmanlı İmparatorluğu'nun teolojik yapısını açıkça göstermektedir. Tanpınar, ülke yönetiminde söz sahibi olan şeyhülislamı padişahlar üzerinde olan etkileriyle, inşa ettikleri çeşmelerle, beşerî zaaf ve üstünlükleriyle yâd etmektedir.

Paşalar

Osmanlı Devleti'nde askerî ve mülkî bir unvan olarak kullanılan paşalık *Beş Şehir*'de kültürel bir değer olarak karşımıza çıkar. Paşalık unvanı “*II. Mahmud*

döneminde paşa unvanı *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin kurulmasından sonra general karşılığında ve daha çok askerî ricâl için kullanılmaya başlanmış, yüksek rütbeli bürokratlara da paşa denilmesine devam edilmiştir*" (Özcan, 2007: 183). Türk tarihinde paşalık unvanlı şahısların askeri ve siyâsî çok sayıda zaferlere imza attığı bilinmektedir. Paşaların farklı bir yönü şiir, resim ve mimarlık gibi farklı sanat dallarıyla meşgul olmalarıdır. IV. Mehmet döneminin sosyal ve kültürel hayatında derin izler bırakan İbrahim Paşa bu paşalardan biridir. "*İbrahim Paşa imardan hoşlanıyordu. Yontulmuş mermer, yıldızlı kitabe, nakışlı saçak, güzel yazı hoşuna gidiyordu. Sonra İstanbul'u seviyordu. Güzel ve sanatkârca yaşamaktan hoşlanıyordu*" Hatta bu yolda icat sahibiydi" (2016: 189). Tanpınar'ın anlatımlarına göre paşaların da kendilerine göre zaafları ve sosyal çevrelerinde uğradıkları haksızlıklar vardır. Örneğin İbrahim Paşa "*Efendisinin sade veziri değil, bir nevi eğlence nazırıydı da. IV. Mehmet'in oğlunu eğlendirmek için her gün yeni bir şey icat ediyordu*" (189). Rumeli topraklarını düşman işgalinden kurtaran Fazıl Mustafa Paşa dönemin tanınan din âlimi Osman Fazlî tarafından en ağır şekilde eleştirilmişti. Tanpınar, Paşa'nın haksız yere eleştirildiğini hemen hemen herkesin bir kurtarıcı beklediği dönemde Magosa'ya sürgün edildiğini söyler (2016: 102-103).

Türk tarihinde iz bırakan önemli paşalardan bir diğeri Sultan Abdülaziz döneminde sadrazamlık yapan Keçeci Fuad Paşa'dır. Paşa'nın adı *Beş Şehir*'de "Bursa'da Zaman" başlıklı bölümde geçmektedir. Tanpınar'a göre Bursa, Osmanlı Devleti'nin bütün tarihsel ve kültürel özelliklerini içine alan bir zaman şehridir. Bu yüzden Bursa'yla ilgili intibalarını "Bursa'da Zaman" başlığıyla kaleme alır. Tanpınar, Bursa'nın Türk tarihi açısından önemini anlatırken Sadrazam Keçeci Fuad Paşa'nın (1814-1866) "*Osmanlı tarihinin dibacesi*" sözünü kullanır. Bu sözü kullanırken de Paşa'nın "*buluşlarında hemen hiç yanılmayan*" yönüne dikkat çeker (2016: 93). Paşa, *Beş Şehir* 'de dönemin önemli bürokratları arasında sunulur.

Din Büyükleri

Türk toplumunun gerek sosyal gerekse bireysel yaşantısında din büyüklerinin önemli yeri vardır. Özellikle İslamiyet'in kabul edilmesiyle birlikte din büyüklerinin Türk toplumu üzerindeki etkisinin arttığı görülmektedir. Selçuklu Devleti ve Osmanlı

İmparatorluğu'nun teokratik yapısı, Türk coğrafyasında sıklıkla karşılaşılan türbeler, yatırlar ve şahıs adlarına inşa edilen camiler din büyüklerinin Türk millî kültüründe ne derece etkili olduğunu açıkça göstermektedir. *Beş Şehir*'in giriş bölümünden itibaren sosyal hafızada iz bırakan Türk din büyükleri tek tek sahneye çıkar. Kitabın “Ankara” başlıklı bölümünde Hacı Bektaşî Veli sadece Hak'ta fâni olan bir veli değil Türk toplumunun benliğini şekillendiren bilge bir insan olarak sunulur. *Beş Şehir*'de geçen ifadelerle göre Hacı Bektaşî Veli'nin “*Kurduğu Bayramiye tarikatı esnaf ve çiftçinin tarikatıdır. Böylece Anadolu'da Horasanlı Baba İlyas'la başlayan geniş köylü hareketiyle ahilik teşkilâtı onun etrafında birleşir*” (2016: 18). Hacı Bayram Veli'nin manevi gücü Fatih Sultan Mehmet'in hocası Akşemseddin'i de o derece etkilemiştir ki Osmanlı devrinin bu büyük âlimi de Hacı Bayram Veli'ye intisap etmiştir.

Akşemseddin o zamanlar devrinin ilmini ilahiyattan tıbbâ, nahivden musikiye kadar öğrenmiş, fakat bir türlü ruhindaki susuzluğu gideremediği için yüzünü tasavvufa çevirmiş, kendisine mürşid arayan genç bir âlimdi. Nihayet dayanamayıp Şeyh Zeyneddin-i Hâfi'nin yanına gitmek için Osmaniye medresesindeki müderrisliğini bırakıp yola çıkar; fakat Halep'te bir gece rüyasında bir ucu boynuna geçmiş bir zincirin öbür ucunu Hacı Bayram'ın elinde tuttuğunu görür ve nasibinin Hacı Bayram'dan olduğunu anlar; yoldan döner” (2016: 18-19).

Beş Şehir'in “Bursa'da Zaman” başlıklı bölümünde adı anılan Şeyh Edebalî (1206-1326), ilk Osmanlı kadısı ve mutasavvıf idi. Tanpınar'ın *Beş Şehir*'de kullandığı ifadeyle: “*Şeyh Edebalî Karamanlı bir fakih*” (2016: 97). Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna çok emek vermiş bir din âlimiydi. Ahi teşkilatının lideri olarak bilinen bu bilge insan aynı zamanda Osman Gazi'nin kayınbabasıydı.

Tanpınar'ın Bursa anılarında ismini yâd ettiği bir başka dinî karakter Geyikli Baba'dır. Menkıbeye göre, Geyikli Baba Bursa'nın fethi sırasında geyiğe binip 60 okkalık silahıyla Türk askerlerine yardım etmiştir (Uçar, 2014: 140). Tanpınar'ın ifadesiyle “o, *Bursa'nın fethini masallaştıran ve yeni Türk Devleti'nin kuruluşunu yeni bir dinin doğuşuna benzeten Horasan Erleri'nden biridir*” (2016: 95). Bugün Geyikli Baba'nın türbesi, Bursa'nın Gürsu ilçesine bağlı Babasultan köyünde bulunmaktadır (Ocak, 1996: 45). Her sene köyde düzenlenen anma programıyla Geyikli Baba'nın hâtırası yaşatılmaktadır.

Bursa halkının itibar ettiği aynı zamanda Türk toplumuna mal olmuş İsmail Hakkı Bursevî (1652-1725) çalışkanlığı ve iyi niyetiyle tanınan önemli bir din âlimidir.

Tanpınar İsmail Hakkı Bursevî'nin asıl şöhretine I. Ahmed devrinin en nüfuzlu şeyhi olan Aziz Mahmud Hüdayi Efendi'nin himmetiyle eriştiğini söyler (2016: 102).

Kutup Osman Efendi lakabıyla meşhur olan Osman Fazlî devrin en saygın din büyükleri arasındaydı. Camilerindeki vaazlarında padişahları en sert dille eleştirmekten çekinmezdi. IV. Mehmet'in hal'inde bu vaazların önemli etkisi olmuştur.

Evliya Çelebi, Bursa'yı üzerinde nur dolaşan ruhaniyatlı bir şehir olarak görür. Tanpınar'ın Bursa'nın türbe, cami ve din büyükleriyle ilgili anlattıkları Evliya Çelebi'nin tespitleriyle örtüşmektedir. Yazar denemesinin "Bursa'da Zaman" başlıklı bölümünde aslen Buharalı olup Bursa'ya yerleşen Emir Sultan'a özel bir yer ayırır. Emir Sultan, Türk toplumuna mal olmuş kültürel bir değerdir. Tanpınar onu ilgi, şefkat ve babacanlığıyla anlatır. Peygamberin neslinden olan Emir Buharî, Bursa'ya gitmek için doğrudan doğruya Hazret-i Muhammet'ten izin almıştır (2016: 109). Halk arasındaki yaygın inanişâ göre Emir Sultan'ın Bursa yolculuğunda başının üstündeki bir kandil ona yolculuk boyunca yoldaşlık etmiştir. Sultan, Bursa'ya geldikten sonra halkı irşat etme faaliyetlerine başlamış kısa sürede Bursa'nın saygın bir manevi lideri olmuştur.

Beş Şehir'de dinî şahsiyetler en fazla "İstanbul" başlıklı bölümde geçer. Şeyhülislamlık makamının İstanbul'da bulunması aynı zamanda İstanbul'un dört bir yanının medreseler ve camilerle donatılmış olması dinî şahsiyetlerin bu şehre karşı olan ilgisini arttırmıştır. Tanpınar, Beyazıt Camisini anlatırken Evliya Çelebi'den alıntı yaparak camiyle ilişkili din adamlarını farklı unvan ve vasıflarıyla anar. "*Evliya Çelebi'ye göre camiin temel imamı, padişahın imamı olan, kendisine de hocalık eden Evliya Efendi, temel şeyhi Üsküdarlı Celvetî Şeyhi Aziz Mahmud Hüdayî Efendi, temel kadısı Karasümbülî Ali Efendi, mutemedi Kalender Paşa, temel nazırı Kemankeş Ali Paşa'dır*" (2016: 142). *Beş Şehir*'de *Seyahatname*'den yapılan alıntıyla dönemin din görevlileri ve bürokratları hakkında bilgi verilir.

Halvetiyye tarikatının kurucusu Sümbül Sinan'ın adı Koca Mustafa Paşa Camisinin anlatıldığı yerde geçer. Tanpınar'ın söylemiyle Sümbül Efendi, halkı irşat etmek için kullandığı camiyi âdeta zapt etmiştir.

İstanbul'un tarihî mahalleleri arasında bulunan Vaniköy adını, Fazıl Ahmed Paşa'nın Erzurum'dan bulup getirdiği ve saraya takdim ettiği Vanî Mehmet Efendi'nin yalısından alır. Fen bilimleri ve din bilimlerini birleştirmeye çalışan Vâni Efendi tefsiri çok iyi bilen bir din âlimiydi (2016: 181).

Beş Şehir'de geçen din büyüklerinin bir kısmı sadece yaşadıkları şehirlerde bir kısmı ise ülkenin genelinde tanınır. Tanpınar duygu ve düşünce dünyasında yer edinen bu şahsiyetleri tesir ettikleri alanlara göre sunar.

Mimarlar, Müzisyenler ve Hattatlar

Bir kültür ve medeniyet şehri olan İstanbul'da adı farklı sebeplerle geçen çok sayıda şair, yazar, ressam ve müzisyen vardır. Tanpınar, bütün bu şahsiyetleri bilgi, birikim ve tecrübesine bağlı kalarak yorumlar. Örneğin denemesinin "İstanbul" başlıklı bölümde virtüöz ve bestekâr Tanbûri Cemil'i değerleri yozlaşmış Türk toplumu için örnek bir şahsiyet olarak tanıtır: "*Tanbûri Cemil'in Ninnisi'ni bir musikî şaheseri saymak epeyce güçtür. Fakat o plağı bulursanız iyi dinleyin. İktisadi denkliği bozulmuş, mihrabı çökmeğe yüz tutmuş, gururunu yapan geleneklerin duvarı çatlamış bir topluluğun iç benliğini en canlı yerinden verir*" (2016: 128). Tanpınar'ın Tanbûri Cemil Efendi'yi anlattığı bölümde dil imgeseldir. Tanpınar'ın imgesel anlatımıyla Cemil Efendi'nin besteleri değerleri yozlaşmış bir topluluğun iç benliğini en canlı yerinden verir.

Tanpınar, denemesinde Türk mimarîsinin en önemli şahsiyetleri arasında bulunan Mimar Sinan'ı ihmal etmemiştir. Onun ifadesiyle İstanbul'un tarihî dekoru Mimar Sinan'ın mührünü taşır.

Mimar Sinan, nizam verici hamleleriyle İstanbul ufkunu, mermeri, kalker, porfiri, kubbeyi, kemeri, istalaktiti, asırlık şekilleri birbirine karıştırır; nisbetleri değiştirir, tenazurları kırar, sanki dehasıyla kendisinden öncekilerin tecrübelerini, buluşlarını bir sonsuzluğa taşımak istiyormuş gibi, her şeyi genişletir, büyütür, sayıları çoğaltır, her motiften ayrı ayrı şekiller ve terkipler çıkartır (2016: 136).

Tanpınar, İstanbul hatıralarında hayranlıkla ziyaret ettiği Yeni Valide Camisinin mimarını merak eder. Fakat mimarın kim olduğunu kesin olarak bilemez. Beyati Aksak Semai veya Tab'î Mustafa Efendi'nin caminin mimarı olabileceklerini düşünür (2016: 145). Birgün mimarın kim olduğunu kesin olarak öğrenirse ismini Nedim, Ali İzzet Paşa, Tab'î Mustafa Efendi, Ebubekir Ağa'yla birlikte anmak istediğini söyler (2016: 145).

Bursa’da Zaman şairi, denemesinin “Erzurum” başlıklı bölümünde Saltuk kümbetlerinin ve medreselerinin kitabelerini yazan hattatları isimleriyle anar. Bunların ilki 11. yüzyılda yaşamış Hattat Derviş Ali’dir. “*Yusuf Fehmi, Tahtacızade ve damadı Asımı Efendi, Topçuoğlu Ahmed Efendi, Nâmık Efendizade, Asım Bey daha yakın zamanlarda yetişmişlerdir. Bunların yanı başında Kadızade Mehmed Şerif ve şakirdi Kâmil Efendi gibi müzehhip ve mücellitler de vardı*” (2016: 51). Erzurum’un hattatları kadar müzisyen ve bestekârları da yerel kültürün birer zenginliğidir. Tanpınar, Erzurum’da kaldığı müddetçe mahallî diyebileceğimiz musikiyi şahsî bir macera gibi yaşar. Erzurum’un yerel bestekârlarını ve müzisyenlerini tanıma fırsatı bulan Tanpınar, bu yerel sanatçıları doğal olarak Türk musikisinin duayenleri Tellâlzade, Tab’î Mustafa Efendi, Sadullah Ağa, Seyyid Nuh veya “*millî hayatın her yanını yoklamış bir deha olan Dede Efendi*”yle karşılaştırmaz (2016: 52).

Beş Şehir’de adından övgüyle söz edilen bestekârlardan bir diğeri 1865-1927 tarihleri arasında İstanbul’da yaşayan İsmail Hakkı Bey’dir. Tanpınar dost meclislerinde katıldığı fasıllarda İsmail Hakkı Bey’le tanışma fırsatı bulmuştur (2016: 172).

Ressam Zeki Faik (İzer) ve Elif Naci, Tanpınar’ın dost meclislerinde tanışma fırsatı bulduğu iki önemli sanatçıdır. Tanpınar’ın sosyal çevresine bakıldığında bu türde dönemin önemli sanatçılarıyla dostluk kurduğu ve bu değerleri eserinde birer kültürel zenginlik olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

Şairler, Yazarlar

Tanpınar’ın şairlik ve yazarlık yönü onu Türk edebiyatının farklı dönemlerinde yaşamış birçok şair ve yazarlarla ilişkili kılar. Denemesinin hemen hemen her bölümünde konu, yer ve zamanla ilişkili olarak sosyal hafızada yeri olan bir Türk şair ve yazara atıf yapar. Onun Türk kültürüne mal olmuş sanatçı ufku İslamiyet öncesi dönemden Cumhuriyet sonrası döneme kadar geçen süreyi kapsamaktadır. *Beş Şehir* tür itibariyle en fazla Evliya Çelebi’nin ünlü *Seyahatname* adlı eserini hatırlatır. Nitekim Tanpınar, anlatılarında sık sık *Seyahatname*’yi referans kaynak olarak kullanır. Evliya Çelebi, Tanpınar’ın ifadesiyle Türk medeniyetinin en önemli aynasıdır. 17 yüzyıl Türk kültürünü

onun eserinde bulmak mümkündür. Tanpınar, Çelebi'yi Türk kültür tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biri olarak tanıtır. Onunla ilgili olarak şöyle der:

Bir Türk şehriden bahsedip de Evliya Çelebi'yi hatırlamamak kabil değildir. Cetlerimizden iki kişi vatan haritasını benimsemişlerdir. Bunlardan birincisi Mimar Sinan'dır. XVI. asır Türkiye'sini onun eserlerinden bulmak daima mümkündür. İmparatorluğun bu dehadan payını almamış pek az büyük şehri vardır. O kadar ki Sinan denilince gözümün önünde son derece nisbetli yontulmuş bir mücevher dizisine benzeyen irili ufaklı binalar, tâ Macaristan içerisinden başlayarak Akdeniz'e ve Basra Körfezi'ne kadar iner. İkincisi başlı başına bir vatan aynası olan Evliya Çelebi'dir (2016: 22).

Beş Şehir'de Türk tasavvuf tarihinin en önemli şahsiyetleri arasında bulunan Mevlana, Yunus Emre ve Şems-i Tebriz'le ilgili ilginç anekdotlar anlatılır.

Eflâkî'ye göre Karatay Medresesi'nin inşası bittiği zaman bu medresede yapılan bir ulema toplantısında Mevlânâ, Şems-i Tebrizî ile beraber bulunmuş. Hattâ orada o çok saf Orta Çağ münakaşalarından birine bile girmiş. Kendisine "Başköşe neresidir?" diye sormuşlar, Mevlânâ da "Aşk adamı için başköşe sevgilisinin kucağıdır" diyerek bulunduğu yerden kalkmış ve Şems'in girer girmez çömeldiği kapı dibine geçip yanına oturmuş. Şems, kalabalıktan ön safta görünmekten fazla hoşlanmazmış. Eflâkî, Şems'in şöhretinin o gün başladığını söyler (2016: 81).

Şems'in, Konya'ya gelişiyle birlikte Mevlâna'nın derin tasavvufi yönü gün yüzüne çıkar. Şems, adeta Mevlana hazinesini açan bir anahtarı olmuştur. Mevlana onun aşkıyla cezbeye girer, sema' eder, şiir söyler, şekillerin ve kalıpların dışına çıkar. Tanpınar, Mevlana'yı daha yüceltmek için onu Yunus Emre'ye mukayese eder. Tanpınar'a göre Mevlana'nın sanat ve iradesi Yunus Emre'den daha güçlüdür. "*Onun şiiri bir çekirdek gibi kurudur. Sanki bu köylü derviş yazmaz, içinde kaynaşan şeyleri sert bir ağaca oyar. Böyle olduğu için de alabildiğine kendisi, uyandığı toprak ve etrafındaki cemaattir*" (2016: 87). Tanpınar, bir edebiyat eleştirmeni olarak Yunus Emre'nin Mevlana'dan çok daha fazla mistik olduğu görüşündedir (2016: 85).

Mevlana ve Yunus Emre dışında Türk tasavvuf tarihinin en önemli şahsiyetlerinden bir de *Hüsn ü Aşk* şairi Şeyh Galip'tir. Şeyh Galip, Tanpınar'ın Konya'da bulunduğu yıllarda zihnini sık sık meşgul eden şahsiyetlerden biri olmuştur. Tanpınar'ın Şeyh Galip'e ait olduğunu tahmin ettiği bir müseddesi vardır ki bu eserinde Mevlevi ayininin bütün sembolleri ve maceraları tasavvufi imgelerle anlatılmaktadır (2016: 88).

Tanpınar, Aydos Kalesi'yle ilgili anlattığı bir aşk hikâyesinde de devrin önemli şair ve yazarlarına atıf yapar:

Fakat bu destan devresinde aşk hikâyesi bir değildir. Aydos Kalesi'nin kapılarını Türklere Orhan'ın akrabasından Abdurrahman Gazi'ye âşık olan bir tekfur kızı açar. Hakikaten bu devir geleceği müjdeleyen rüyalarıyla, aşklarıyla, kahramanlıkları ve ermiş hikâyeleriyle tam bir standardır. Ve bizim ilk büyük şairlerimiz de bu destanı o kadar saf bir dille parça parça veren Âşık Paşazade, Neşrî, Lütfî Paşa gibi müverrihlerimizdir (2016: 98).

Ahmet Hamdi Tanpınar, Osmanlı devlet yönetiminde ölen veya öldürülen bazı şair ve yazarların mallarına el koyulmasından dolayı evleriyle ilgili bilgi sahibi olunmadığını dile getirir. *Beş Şehir* yazarı konuyla ilgili tespitlerini farklı dönemlerde yaşamış divan şairleriyle örnekendirerek anlatır.

Ne Bâkî'nin ne Nefî'nin oturduğu evi biliyoruz. Nedim'in: 'Münasibdir sana ey serv-i nâzım hüccetin al gel, Beşiktaş'a yakın bir hâne-i viranımız vardır, diye yarı şaka, sevgilisine hediye etmek istediği evi, Nâilî'nin: Kadem kadem gece teşrifi Nâilî o melun Cihan cihan elem-i intizara değmez mi? beytini tatlı üzüntüsüyle yine, sevgilisini beklediği ev veya konağı bugüne kadar gelselerdi, elbette bu şairleri başka türlü tanırdık. Sinan, İtrî, Sadefkâr Mehmed Usta, Seyyid Nuh, Hafız Post, bugün şehrin içinde sadece birer isim yahut kalmışsa mezarlarıyla mevcuttur (2016: 159).

Klasik Türk Edebiyatı'nda gazelleriyle tanınan Şeyhülislam Yahya Efendi ve Naili *Beş Şehir*'deki Boğaziçi tasvirlerinde sosyal ve kültürel hayatın bir parçası olarak yer alır. Tanpınar'ın tespitlerine göre Boğaziçi I. Ahmet devrinde İstanbul'un zevkli hayatına girmiştir. "*Şiirde yavaş yavaş onun sesi işitilmeye başlamıştır*" (2016: 178). İlk sesleniş ise IV. Murat'ın Şeyhülislâm'ı Yahya Efendi'ye aitti.

Beş Şehir'in "Ankara" başlıklı bölümünde ağırlıklı olarak Cumhuriyet dönemi Türk şair ve yazarlarına atıf yapılır. Yazar 1928 yılında Ankara'ya ilk geldiğinde yaşadığı ruh halini Ankara romanının yazarı Yakup Kadri'yle ilişkilendirerek anlatmaktadır. "*Günün birçok saatlerinde dar sokaklarında başıboş dolaşır, eski Anadolu evlerini seyredirdim. Bu evlerde yaşadığımdan çok başka bir hayat tahayyül ederdim. Onun içindir ki Yakup Kadri'nin Ankara'sının çok sevdiğim ve doğruluğuna hayran olduğum baş taraflarını okurken içim burkulmuştu*" (2016: 15). Yazar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Ankara romanındaki tasvirlerini Ankara'nın gerçek manzarasında gördükçe Karaosmanoğlu'na karşı hayranlığı artar. *Beş Şehir*'in özellikle "İstanbul"

başlıklı bölümü şair ve yazarlar bakımından oldukça zengindir. Tanpınar denemesinin “Ankara” başlıklı bölümünde olduğu gibi bu bölümde de müşahedelerini Türk şair ve yazarların eserleriyle ilişkilendirerek anlatır. Namık Kemal'in *İntibah*'ında ve Ekrem Bey'in *Araba Sevdası*'nda bahsettikleri Çamlıca gezintileri gibi bazı Boğaziçi mesirelerindeki gezintilerin bu devirde başladığını söyler. İstanbul'un eski çayhanelerinde Muallim Naci ve Recaizade Mahmut Ekrem gibi sanatçıların dil ve üslup tartışmalarını hissedilen yazar anlatımlarında onlara atıf yapar.

Beş Şehir'de çay ocaklarının ve kahvehanelerin birer kültür evi olarak kullanılması dikkat çekicidir. Tanzimat devrinden gelen bu geleneğin Cumhuriyet devrinde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Bunlardan biri Sultanahmet'in tam köşesinde özellikle felsefe öğrencilerinin uğrak yeri olan bir kahvehanedir. Kahvehanenin adını eski Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel koymuştur. Tanpınar'ın ifadesiyle,

Bu kahve ve yanındakiler de İkbâl gibi hâlâ duruyor. Fakat müşterisi değişmiş, etrafı fakirleşmiş, bugününde eski Akademi'yi tahayyüle imkân yoktur. Umumî hapishaneye ve Adliye'ye yakınlığı dolayısıyla Millî Mücadele senelerinin, mühim dâvaları bu kahvelerde her yerden fazla konuşulurdu. Ressam Zeki Faik'i, Elif Naci'yi bu kahvede tanıdım. Bir ramazan gecesi Rıza Tevfik bu kahvede çoğu talebesi olan bir kalabalık önünde zeybek oynamış, satıcı ve bilhassa Yahudi taklitleri yapmıştır (2016: 171).

Tanpınar, hatıralarının devamında Rıza Tevfik'in hatiplik ve nüktedanlık yönüne dikkat çeker. Şair ve yazarlık kimliğinin dışında tıp eğitimi de göre Rıza Tevfik 1918 yılında Ahmet Tevfik Paşa kabinesinde maarif bakanlığı yapmıştır. Tanpınar'ın ifadesiyle “*Rıza Tevfik'in dersleri şahsî buluşlarıyla çok çekiciydi*” (2016: 171).

Tanpınar'ın sanatçı çevresi Yahya Kemal'den dolayı oldukça geniştir. Yahya Kemal'in hem öğrencisi hem de yakın dostu olmasından dolayı dönemin birçok önemli şair ve yazarıyla tanışma fırsatı bulmuştur. Tanpınar, denemesinin “İstanbul” başlıklı bölümünde dönemin tanınmış şair ve yazarlarıyla hangi mekânlarda bir araya geldiklerini anlatır.

Yahya Kemal'in etrafında toplandığımız Dergâh mecmuasının idarehanesinin tam mektebin karşısında bulunan eski Tanin matbaasında -daha evvel ve daha sonra Servet-i Fünun- olduğu için merkezliği bizim için bir kat daha artmıştı. Haşim de memur olduğu Düyun-ı Umumiye'ye çok yakın bulduğu bu kahveye bazı saatlerinde veya akşamüzeri uğrardı. İkbâl'e ara sıra mecmuanın tertip hatalarından o kadar meymus olan Abdülhak Şinasi Hisar da gelirdi. Dergâh'ta yazdığı

makalelerle mecmuanın millî havasına Bergson'dan gelen çok özlü bir derunîlik katan Mustafa Sekip Tunç, Hasan Âli Yücel, Necmeddin Halil Onan, Bir Gemi Yelken Açtı adlı çok güzel bir şiir kitabı yazdıktan sonra birdenbire şiirden vazgeçen Ali Mümtaz Arolat, mecmuayı idare eden o çok tatlı şekilde somurtkan, fakat emsalsiz dost Mustafa Nihat Özön, bu satırları yazarken vakitsiz ölümlerine o kadar hüznü duyduğum Nurullah Ataç, Yunus Kâzım Koni, Zekâî. (2016: 170).

Dönemin şair, yazar ve bürokratlarının sık sık bir araya geldiği İstanbul kahvehanelerinde ilgi odağı Yahya Kemal'dir. Tanpınar, Günlüklerinde de Yahya Kemal'in üzerindeki derin tesiri anlatır:

“Şiirde ve fikirde ilk ve galiba yüzünü gördüğüm son hocam Yahya Kemal oldu. Haşim'i daha evvel okumuş ve sevmiştim. Bu iki şair bana kendilerinden evvelkileri unutturdular. Yahya Kemal'in derslerinden – Fakülte'de hocamdi- ayrıca eski şiirin lezzetini tattım. Galib'i, Nedim'i, Baki'yi, Naili'yi ondan öğrendim ve sevdim” (Enginün ve Kerman, 2018: 25).

Tanpınar'ın *Beş Şehir*'de geçen ifadelerine göre Yeni Şark kahvesinde Yahya Kemal'in masasına sık sık Süleyman Nazif gelmektedir. Tanpınar gazeteci Rauf Ahmed Hotinli'yi de ilk defa orada tanımıştır. Tanpınar, bu kahveye daha çok Hilmi Ziya ile beraber gitmektedir. Süleyman Nazif'i daha evvel Darülfünun'da verdiği Piyer Loti konferansında, bir de Yüksek Muallimdeki konuşmasında tanımıştır. Abdülhak Şinasi'nin titizliğine de bu dönemde şahit olmuştur.

Tanpınar, Erzurum intibalarını anlattığı bölümde halk edebiyatının iki önemli şairinden de söz eder. Bunlardan ilki büyük Türk mutasavvıfı Yunus Emre diğeri ise 17. yüzyılda Erzurum'da yaşadığına inanılan Âşık Kerem'dir.

Halk Kahramanları

Halk kahramanları, Türk toplumunun tarihî geleneğinde sürekli var olmuştur. Tanpınar, *Beş Şehir* denemesinde halk kahramanlarını Türk toplumunun en zor şartlarda kendini yeniden inşa etme, zafere ulaşma ve haksızlıklarla mücadele etme karakterinin simgesel birer ifadesi olarak sunar. Uyvar Kalesi'nin fethinde olağanüstü fedakârlık gösteren Erzurumlu Abbas'ın hikâyesini Seyahatnâme'nin yedinci cildini kaynak göstererek anlatır. Tanpınar, Bursa'da Zaman bölümünde Konuralp adıyla anılan ikinci bir halk kahramanından söz eder. Okul yıllarında öğrendiği bu halk kahramanını o yıllara ait algısıyla denemesinin “Bursa'da Zaman” başlıklı bölümünde anlatır. Osman Gazi ve

Orhan Gazi'nin yakın silah arkadaşı olarak bilinen Konuralp, 1328 yılında ölmüş olup türbesi Düzce'ye bağlı Konuralp Mahallesi'nde bulunmaktadır (RTL 5).

Hanım Şahsiyetler

Beş Şehir'de millî kültüre mal olmuş toplumun geneli tarafından tanınan az sayıda hanım kahramandan söz edilir. Erkek egemenliğinin hâkim olduğu geleneksel Türk toplumunun kadın algısı Tanpınar'ın denemelerine olduğu gibi yansımıştır. Tanpınar, kitabının “Bursa'da Zaman” bölümünde Orhan Gazi'nin hayatında önemli yer edinen iki kadından söz eder. Bunlardan birincisi Sultan'ın eşi Nilüfer Hatun ve ikincisi ise Osman Gazi'nin eşi aynı zamanda Sultan'ın annesi Mal Hatun'dur. Tanpınar, tarih kitaplarında hakkında çok az bilgi yer alan Nilüfer Hatun'la ilgili olarak “*Bursa'yı tek başına bütün bir bahar güzelliğiyle doldurur*” der (2016: 96). Tanpınar'ın tespitlerine göre “*Kendisiyle görüştüğünü söyleyen Arap seyyahı İbni Battuta bile bize ondan sadece bir isim olarak bahseder*” (2016: 96-97). Tanpınar, Nilüfer Hatun'la Orhan Gazi arasındaki samimi aşk ilişkisini anlatırken aynı duygusal ilişkinin Osman Gazi ile eşi Malhun Hatun arasında da yaşandığını söyler. Öyle ki Osmanlı macerası bu romantik ilişkiyle başlamıştır.

Beş Şehir'de birbirinden farklı zamanlarda yaşamış ve farklı vasıflara sahip bütün Türk büyükleri, sabrın ve azmin sembolüdür. Toplumla mal olmuş her bir şahsiyetin idealleri uğruna göstermiş olduğu olağanüstü bir fedakârlık ve azim vardır. Tanpınar Türk toplumuna rol model karakter göstermek için kendi öz tarihinden örnek vererek şöyle der: “*Fatih'in İstanbul fethinden evvelki uykusuzlukları, Bâkî'nin ve Nedim'in, Neşatî ve Nâilî'nin Sinan'la Hayreddin'in, Kasım'ın Itrî ile Dede'nin, Seyyit Nuh'la Tab'î Mustafa Efendi'nin ve daha yüzlerce onlara benzeyenlerin dehalarına yüklü bir kaderi kendisine taşımasından gelen bir sabırsızlıktan başka ne olabilir?*” (2016: 25). Tanpınar'ın bu türdeki tarihî şahsiyet vurgusu son yüzyılda değerleri yozlaşmış Türk toplumu için oldukça önemlidir. Tarihî şahsiyetler anıldıkça toplumun öz değerleri canlı kalacak bu şekilde kültürel yozlaşmanın bir ölçüde önü alınmış olacaktır.

Beş Şehir’de Şahıs İndeksi

Sultanlar: Alâeddin Keykubat, Alparslan, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. Kılıç Arslan, II. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. Kılıç Arslan, İzzeddin Keykâvus, Melik Danişmend, Rükneddin Süleyman, Sultan Muhiddin Mesud, Sultan Sencer.

Padişahlar: Abdülaziz, Abdülhamit, Abdülmecit Han, I. Ahmet, Cem Sultan, Deli İbrahim, Fatih Sultan Mehmet, I. Mahmut, I. Mehmet, I. Murat, II. Mahmut, II. Murat, II. Osman, II. Selim, II. Süleyman, III. Ahmet, III. Murat, III. Mustafa, III. Selim, IV. Mehmed, IV. Murat, Kanunî Sultan Süleyman, Orhan Gazi, Osman Bey, Yavuz Sultan Selim, Yıldırım Bayezıt.

Cumhurbaşkanı: Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü.

Paşalar: Ali İzzet Paşa, Cafer Paşa, Çorlulu Ali Paşa, Defterdar Mehmed Paşa, Fazıl Ahmed Paşa, Fazıl Mustafa Paşa, Gedik Ahmed Paşa, Hüsrev Paşa, İbrahim Paşa, İsmet Paşa, Kalender Paşa, Kazıl Ahmet Paşa, Kemankeş Ali Paşa, Kılıç Ali Paşa, Koca Mustafa Paşa, Kuyucu Murat Paşa, Lala Paşa, Mehmet Ali Paşa, Piyale Paşa, Reşid Paşa, Sadrazam Keçeci Fuad Paşa, Siyavuş Paşa, Sokullu Mehmet Paşa, Şehit Ali Paşa, Teberdar Mehmet Paşa.

Devlet Ricali: Ahmed Şah Kazzaz, Beyazi Efendi, Celaleddin Karatay, Emîr Mübarizeddin, Emîr Seyfeddin Ayba, Fındıklılı Mehmed Ağa, Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi, Karasümbülî Ali Efendi, Koçi Bey, Kolağası Ali Rıza Bey, Konuralp, Muinüddin Pervane, Sadeddin Köpek, Sahip Ata, Sahip Şemseddin Isfahanî, Samsoncu Ömer, Seyfeddin Ayba, Sümbül Sinan, Şeyhülislam Yahya Efendi, Şeyhülislâmı Bahâi Efendi, Taceddin Pervane, Timurlenk.

Sanatçılar (Yazarlar, şairler, ressamalar, mimarlar): Abdullah el-Kali, Abdülhak Şinasi Hisar, Ahmed Rasim, Ali Mümtaz Arolat, Asım Bey, Asım Efendi, Âşık Kerem, Âşık Paşazade, Atâyi, Bâkî, Beyati Aksak Semai, Bursalı İsmail Hakkı, Derviş Ali, Ebubekir Ağa, Eflâkî, Elif Naci, Erzurumlu Kâmi, Evliya Çelebi, Fâizi, Hacı Hafız Hâmit, Hafız Post, Hasan Âli Yücel, Hayreddin, Hüseyin Rahmi, İtrî, İbn-i Battuta, İbn-i Bibî, İdris-i Muhtefî, İshâk Çelebi, İsmail Dede, Kadızade Mehmed Şerif, Kaleli Burhan

Bey, Kâmil Efendi, Kâtip Çelebi, Lütü Paşa, Mevlânâ, Mimar Sinan, Mustafa Nihat, Özön, Mustafa Sekip Tunç, Müverrih Raşid, Mükrimin Halil, Nâilî, Naîmâ, Nâmık Efendizade, Namık Kemal, Necmeddin Halil Onan, Nedim, Neşatî, Neşrî, Nurullah Ataç, Osman Cemal Kaygılı, Rauf Ahmed Hotinli, Rezaizâde Ekrem Bey, Ressam Zeki Faik, Rıza Tevfik, Sedefkâr Mehmet Usta, Sadullah Ağa, Sarı Abdullah Efendi, Seyyit Nuh, Sultan Velet, Süleyman Nazif, Şair Gazâlî, Şeyh Galib, Şeyhî, Tab'î Mustafa Efendi, Tahtacızade, veya Tab'î Mustafa Efendi, Tanbûri Cemil, Taptuk Emre, Tellâlzade, Topçuoğlu Ahmet Efendi, Yahya Kemal, Yakup Kadri, Yunus Emre, Yunus Kâzım Koni, Yusuf Fehmi, Zekâî.

Dinî şahsiyetler: Abdülkadir Hoca, Akşemseddin, Ebulhindili Hamdi Bey, Emir Buhârî, Evliya Efendi, Geyikli Baba, Gözübüyükzade, Hacı Bayram Veli, Halife Nâsır, Horasanlı Baba İlyas, İbrahim Hakkı, İsmail Hakkı Efendi, İsmail Mâşukî, Kitapçızade Hafız Hâmid Efendi, Merkez Efendi, Müftizâde Edip Hoca, Osman Fazlî Efendi, Sadreddin-i Konevî, Salâhaddin Çelebi, Sümbül Sinan, Şems-i Tebrîzî, Şeyh Edebali, Şeyh Şehabeddin-i Sühreverdî, Şeyh Zeyneddin-i Hâfi, Şeyhi Aziz Mahmud Hüdayî, Vanî Mehmed Efendi, Yahya Efendi.

Hanım Şahsiyetler: Hatice Emetullah Sultan, Mal Hatun, Nilüfer Hatun.

2. Beş Şehir'de Tarihî Mekânlar

Herhangi bir devlet tarih sahnesinde silinse bu devletin mimarî eserlerine bakarak bu devletin nasıl bir inanç, düşünce ve hareket sistemine sahip olduğu anlaşılabilir. (Ülken, 1953:13). Bugün için Selçuklu ve Osmanlı devletleri tarih sahnesinden silinmiştir fakat bu devletlerin kültürel yapısını mimarî eserlerinden tanımak mümkündür. Bugün Anadolu coğrafyasında mazisi Selçuklulara kadar inen Anadolu coğrafyasının dört bir yanında tarihî camiler, medreseler, kaleler, hanlar, hamamlar, saraylar, köşkler ve kervansaraylar bulunmaktadır. Tanpınar, *Beş Şehir* denemesinde Erzurum, Ankara, İstanbul, Bursa ve Konya özelinde Anadolu coğrafyasının tarihî mekânlarını birer kültürel zenginlik olarak sunar. Tanpınar Anadolu coğrafyasının kültürel zenginliğini imgesel bir anlatımla şöyle dile getirir: *...Ahlat'tan başlayarak Erzurum'un, Sivas'ın Kayseri'nin, Konya'nın camileri, medreseleri, Kervansarayları çok usta bir elin çektiği yay gibi, bu yeni kuruluşun ilk notasını, bütün bu yeniyi hazırlamak*

için dağılmış unsurları içine alacak olan senfoninin ana temini verirler” (Tanpınar, 2016: 50). Devrin yöneticileri ve mimarlarıyla birlikte tasvir edilen bu mekânların Tanpınar’ın ruh dünyasında bıraktığı derin izler vardır. Çalışmanın bu bölümünde mimari yapılar türlerine göre kategorize edilmektedir.

Camiler

Tanpınar’ın anlatımlarında en çok dikkat çeken tarihî yapılar camilerdir. Türk toplumunun 11. yüzyıldan itibaren Müslüman olması yaşadığı bütün sosyal alanlarda cami inşasını gerekli kılmıştır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu’nun yaklaşık dört asırlık halifelik süreci (1517-1924) cami inşasına rağbeti arttırmıştır. Çünkü camiler Müslüman toplumlar için bir ibadethane olmanın ötesinde o toplumun İslam inancını gösteren açık bir sembolüdür. Camiler *Beş Şehir*’in hemen hemen her bölümünde vardır ve Tanpınar bu dinî mekânları sosyal çevreleri, ustaları, hâimleri ve mimarî özellikleriyle tasvir eder. *Beş Şehir*’in “Ankara” başlıklı bölümünde 12. yüzyılda Ankara’da İç Kale’nin girişinde, Selçuklu meliki Muhyiddin Mesud tarafından yaptırılan Sultan Alâeddin Camisine özel yer ayrılır. Tanpınar, tarihî caminin kültürel miras olarak bu zamana kadar gelmesinden dolayı mutludur. Fakat cami etrafındaki yapıların tek tek yıkılmış olmasından dolayı ıstıraplıdır.

Ankara’nın en önemli mimarî yapılarından biri olan Hacı Bayram Camisi tahminen MÖ 20-25 yılları arasında inşa edilen Augustus Tapınağı ile birlikte tasvir edilir. Tanpınar, farklı medeniyetlere ait her iki tarihî eserle ilgili olarak *“Bu terkiplerden en manalısı İmparator Augustus’un şerefine toprağa dikilmiş mermer bir kaside olan Roma mabedinin kalıntılarıyla yanı başındaki Hacı Bayram-ı Veli Camii’nin beraberce teşkil ettiği zıtlar mecmuasıdır”* der (Tanpınar, 2016: 17). Tanpınar’ın ifadesiyle hiçbir tarihî eser Anadolu coğrafyasının kültürel zenginliğini bu kadar güzel özetleyemez.

Beş Şehir’de, Bursa’nın tarihî camileri arasında bulunan Yeşil Cami İstanbul’un meşhur Bayezit ve Süleymaniye camileriyle kıyaslanır: *“Bayezit ve Süleymaniye’nin mükemmeliyetine ve ihtişamına doğru yol alan oluş halinde bir tekniğin bu camide en güzel ve en fazla telkin edici tereddütlerinden birini geçirdiği de muhakkaktır”* (Tanpınar, 2016:106). Tanpınar’ın hatıralarında yer edinen bir başka cami 14. yüzyılda I. Murat

tarafından inşa edilen Hüdavendigâr Camisidir. Tanpınar bu tarihî camiyi de çocukluk dönemine ait hatıralarıyla anlatır (Tanpınar, 2016: 115).

Beş Şehir'de Erzurum camileri sosyal çevreleriyle tasvir edilir. Erzurum'da halk imam ve vaizlerin ideolojik sohbetlerine göre farklı camileri tercih etmektedir. Eserde Caferiye ve Lala Paşa camilerinden söz edilmektedir (Tanpınar, 2016: 51).

Tanpınar, Erzurum hatıralarında şehrin en önemli mimarî sembollerinden biri olan Çifte Minare'yi Türk toplumunun kültürel zenginliği olarak sunmayı ihmal etmez. *Beş Şehir*'de bu mimarî yapıyla ilgili olarak “Şüphesiz Çifte Minare, Sivas'ta ve daha aşağıdaki kardeşleriyle birlikte bir şaheserdir. Üslup, taş yontuculuğu, abidevi duruş bakımından kendi nev'inin en güzel eserlerindedir” ifadeleri geçmektedir (Tanpınar, 2016: 49).

Tanpınar'ın Erzurum hatıralarında adını andığı bir başka cami 1179 yılında Saltuklu Emiri Nasreddin Aslan tarafından inşa edilen Ulu Camidir. Eserde geçen ifadeyle “*Dıştan onlar gibi sadedir. Erken gelişmiş bir gotik kemer, Ulu Cami'de bizi gerçekten üzerinde durulacak bir mimarlık meselesiyle karşılaştırır*” (Tanpınar, 2016: 49).

Tarihî camiler bakımından en zengin olan kültür şehri şüphesiz altı yüz yıla yakın Osmanlı Devleti'nin başkentliğini yapmış olan İstanbul'dur. İstanbul Kanuni'nin tahta çıktığı senelerde “*camii, han, hamam, medrese, büyük saray, evliya türbeleri ve çeşmeleriyle tam bir Türk şehriydi*” (Tanpınar, 2016:136). Tanpınar İstanbul'da asırlarca canlı kalan Türk medeniyetinin izlerini özellikle tarihî camilerle anlatır. *Beş Şehir*'in özellikle “İstanbul” başlıklı bölümünde Türk mimarî yapısının pitoresk/resmedilmeye değer en güzel cami örneklerini görmek mümkündür. Kitapta Manavkadı Camisi, Emirgan Camisi, Ahmediye Camisi, Bayezit Camisi, Şehzade Camisi, Valide Camisi etraflarındaki teferruatlarla ve yazarın ruh dünyasında uyandırdıkları tesire göre tasvir edilmektedir. Tasvirlerde yoğun bir şekilde teşhis, mecaz ve istiare sanatlarının kullanıldığı dikkat çekicidir:

Bayezit Camii, İstanbul'un toprağına atılmış bir çekirdek gibidir. Bütün ilerideki gelişmeler, çiçek açmalar, bütün feyizli mevsimler onda vardır. (Tanpınar, 2016: 135-136).

Yan cephe meselesini ise daha Şehzade Camii'nde halleder. Onun kemer, sütun, galeri ve pencerelerle yaptığı terkipler varyasyonu gerçekten şaşılacak şeydir. Zaten büyük ile zarifi, organik ile süsü bu kadar birbirinde bulan deha azdır. Ritmi nasıl kırar, nasıl yeniden ona döner? (Tanpınar, 2016: 136).

Üsküdar'da, güzelliğini Yahya Kemal'den tanıdığımız Eski Valide Camii Sinan'ın son eserlerindedir. Yahut hiç olmazsa plan ve ilk inşaat onundur. Bu camii ve etrafı, hayrata yapılan ve manzarayı bir tarafından kapayan ilavelere rağmen hala Türk İstanbul'un en güzel köşelerinden biridir. Bu camide semt ile çok iyi anlaşılan bir kendi içine çekiliş vardır. Cami, II. Selim'in çok sevdiği karısına bir hediyesidir (Tanpınar, 2016:138-139).

Şehzade'de görülen ayna duvarlarının çoğu burada ehramı ritmik bir şekilde tamamlayan kasnaklar olur. Bu itibarla Sedefkâr Mehmet mimarlığımızın en büyük virtüözüdür, denilebilir. Camiin içinde de aynı şey vardır. İsteddiği genişliği elde edebilmek için mimar adeta binayı içten boşaltır! Sultanahmet'in içi bütün bir mavi bahar rüyasıdır (Tanpınar, 2016:140-141).

Tanpınar Şehzade Camisinin *Sedefkar Mehmet* tarafından nasıl inşa edildiğini anlatırken pek az mimarî yapının ışığı bu kadar lezzetle yansıttığını söyler. Sanatkâr kişiliğinin yanında bir münekkit hassasiyetine ve dikkatine de sahip olan Tanpınar'ın tespitlerine göre Şehzade Camisi özgün Türk mimarîsinden çok çininin tesiri altında kalmıştır. Çiniler ışığın imbiklerinden süzülerek suya biçim veren sun'i çağlayanlar gibi ışığa hükmetmektedir.

Çinilerin tesiri altında kalan bir başka cami Sultanahmet'tir. Sultanahmet'le ilgili şu tespitlerde bulunur: "*Sultanahmet'ten bahsederken çinilerin güzelliğini överler. Ben onlara ayrı ayrı dikkat edilmesi taraftarı değilim. Bütünün mekânîk tarafı, süsün iptidailiği ile beraber derhal meydana çıkıyor. Bu çinilerin, nev'inin en güzeli olduğu muhakkaktır. Fakat çininin kendisi, mimarı gibi üstün sanatın yanı başında övülecek şey değildir*" (Tanpınar, 2016:141). Tanpınar, Sultanahmet Camisinin eşsiz güzelliğini tasvir etmek için "cennet bahçesi" metaforunu kullanır. (Tanpınar, 2016:142). Tanpınar'ın anlatımına göre Sultanahmet Camisinin inşası için beş vezir sarayı birden yıkılmıştır. Şüphesiz ki bu cami ile Türk mimarîsi hakiki bir şaheser kazanmıştır. Fakat Kanuni devri gibi en parlak bir devirde inşa edilen beş sarayın akıbeti Türk kültür tarihi açısından meçhul kalmıştır.

Mimarî özellikleri Sultanahmete çok benzeyen Yeni Cami Tanpınar'ın tesirinde kaldığı ve sosyal hafızada canlı tutmak istediği en önemli bir diğer kültürel mirastır. Bugün Eminönü'nde bulunan Yeni Cami'nin temeli 1597 yılında atılmasına rağmen

ancak Sultan IV. Mehmet 'in annesi Turhan Sultan'ın teşvik ve gayretleriyle 1663 yılında tamamlanmıştır. Tanpınar Valide Sultan adıyla da anılan cami için “*onun güzelliğini planından ziyade teferruatındaki mükemmellikle, şehrin bir sahilinde henüz karaya yaklaşmış masal gemisi duruşunda aramalıdır*” der (Tanpınar, 2016:143). Yeni Cami, *Beş Şehir*'de geçen ifadeyle Türk hat sanatının ve tezhibin en güzel örneklerinden biridir.

İslamî esaslar üzerine yönetilen Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerine ait camiler Tanpınar'da derin hayranlık ve yücelik duygusu uyandırır. Nitekim o, 1953 yılında çıktığı Avrupa gezisinde kiliselerle camileri karşılaştırma fırsatı bulur. Günlüklerinde “*Gezdiğim kiliselerde (pek farkına varmadan önünden geçtiğim Michel-Ange hariç) fevkalade eser yoktu*” ifadelerini kullanan (Enginün ve Kerman, 2018: 70), belli ki Tanpınar, Türk camilerinde gördüğü ihtişamı ve sanatı Avrupa kilislerinde görememiştir.

Medreseler

Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde eğitim ve öğretim kurumları olarak kullanılan medreseler, günümüzde tarihe tanıklık eden birer kültür hazinesidir. Tanpınar da *Beş Şehir* denemesinde medreseleri Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerine ışık tutan birer tarihî obje olarak sunar. Erzurum'un Çifte Minareli ve Yakutiye medreseleriyle Konya'nın Karatay ve Sırçalı medreseleri bu tarihî objeler arasında şöyle tasvir edilir:

Daha IV. Murad zamanında Erzurum'da top imalathanesi gibi bir işte kullanılan Çifte Minare, Sivas'ta ve daha aşağıdaki kardeşleriyle birlikte bir şaheserdir. Üslup, taş yontuculuğu, abidevi duruş bakımından kendi nev'inin en güzel eserlerindedir. Ona, Erzurum'un bir ucunda, şehrin bütün yarısına hükmeden ihtişamlı kapısıyla, minareleriyle, günün herhangi bir saatinde bir kere görüp de hayran olmamak kabil değildir. Onun gibi, Yakutiye'nin aydınlıkta topraktan henüz çıkarılmış bir eski zaman süsü gibi pırıl pırıl minaresinin daima muhayyileyi avlayan bir çekiciliği vardır (Tanpınar, 2016:49).

Sahip Ata'nın yaptırdığı İnce Minareli'nin cephesi tiftikten dokunmuş büyük bir sultan çadırına benzer. Süs olarak sadece iki Kur'an suresini (Yasin ile Sure-i Feth) taşıyan ve onların kapının tam üstünde çok ustalıklı bir düğümle birbirinin arasından geçerek yaptıkları düz pervazla, Allah kelamının büyüklüğü önünde insan talihinin biçareliğini anlatmak ister gibi mütevazı açılan asıl giriş yerini çerçeveleyen bu kapı bütünü, nev'inin hemen hemen yeganesidir (Tanpınar, 2016:79).

Sultan Hanı, Sırçalı Medrese (Karatay Medresesi) ve asıl büyük Sultan Hanı Kervansarayı'nın yapıldığı devirde birdenbire şahit olduğumuz bu değişiklik, Erzurum'da Çifte Minare ve Sivas Darüşşifası'nın cephelerinin daha bütün görünüşleri yanında belki yeni bir dini hassasiyeti ifade eder (Tanpınar, 2016:79).

Sırça Medrese'nin (1242) sırlı tuğladan o sekiz köşeli hasır örgüsü süsleri, Karatay Medresesi'nin (1245) yüzlerce güneşi ve yıldızları ile küçük bir keheşan gibi parlayan çivi tavanı bu zevkin elimizde kalan yetim ve parça parça şahitleridir. Biz bir arkeolog gibi bu yarım izlerden yürüyerek, eski Konya'yı, hiçbir zaman tanıyamayacağımız Konya'yı ancak tahayyül edebiliriz (Tanpınar, 2016:80).

Beş Şehir'de millî kültüre ait değerler elbette ki cami ve medreselerle sınırlı değildir. Eserde çok sayıda Osmanlı ve Selçuklu dönemine ait türbe, çeşme, kale, hisar, köşk, yalı ve imarethane türünde tarihî mekân bulunmaktadır. Tanpınar, bütün bu tarihî mekânları sadece dış yapıları yönüyle değil ruh dünyasında oluşturdukları derin tesirle tasvir eder. Tanpınar, tarihî mekânlar karşısında sevinçle hüznü; ümitle ümitsizliği iç içe yaşar. Çünkü Osmanlı ve Selçuklu dönemlerinden günümüze kadar gelen tarihî mekânlar onda bir yandan geçmişin ihtişamlı günlerini çağrıştırırken bir yandan da yıkılmış imparatorlukların hüznünü yaşatır.

Tarihî Mekân İndeksi

Camiler: Ahmediye Camisi, Alaeddin Cami, Bayezıt Camisi, Caferiye Camisi, Emirgan Camisi, Eski Valide Camis, Hacı Bayram-ı Veli Camisi, Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, Hüdavendigâr Camisi, İstanbul Camisi, Lala Paşa Camisi, Manavkadı Camisi, Ortaköy Camisi, Pervizoğlu, Selimiye Camisi, Sultanahmet Camisi, Süleymaniye Camisi, Şehzade Camiisi, Ulu Cami, Üç Şerefeli Cami, Valide-i Cedid Camisi, Yeni Cami, Yeşil Cami.

Medreseler: Çifte Minare, İnce Minareli, Sırçalı Medrese (Karatay Medresesi), Yakutiye.

Çeşmeler: Bursa çeşmeleri

Hisarlar: Anadoluhisarı, Rumelihisarı.

İmarethaneler: Nilüfer İmareti

Kaleler: Ankara Kalesi, Erzurum Kalesi, Konya Kalesi.

Türbeler: Emir Sultan Türbesi, Hatice Emetullah Sultan Türbesi, Yeşil Türbe.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti gibi içinde farklı milletleri barındıran ulus devletlerde ortak kültürel değerlerin sosyal hafızada canlı tutulması büyük önem arz etmektedir. Çünkü bireylerin aynı kök değerlere yönlendirilmesi aralarındaki birlik ve beraberlik duygusunu geliştirecek; ayrışma ve çatışmaya sebep olan eylemlerden uzaklaştıracaktır. Türk edebiyatında bu amaçla değerlendirilebilecek çok sayıda hikâye edici ve bilgilendirici metin bulunmaktadır. Araştırma sonucunda *Beş Şehir* denemesinin bu tür eserlerden biri olduğu tespit edilmiştir. Eserde arka planını Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerinin oluşturduğu çok sayıda ortak millî kültür unsuru bulunmaktadır. Ankara, Erzurum, İstanbul, Konya ve Bursa'da görülen tarihî camiler, âbide şahsiyetler, örf ve adetler, yeme içme kültürü, giyim ve kuşam tarzı, aile bağları ve sosyal yaşam tarzı Türk toplumunun geneline mal edilecek nitelikte ortak millî kültür unsurlarıdır. Tanpınar, arka planı kadim Türk medeniyetine dayanan bu unsurları tasvir ederken onları sadece dış yapı itibarıyla anlatmaz. Onun burada asıl anlattığı geçmişe duyduğu özlem ve yıkılan imparatorluklar karşısında yaşadığı ıstıraplı ruh halidir.

Beş Şehir'de tarihî şahsiyetler, mekânlar ve gelenekler okurda millî heyecan uyandıracak şekilde tasvir edilir. Günlük hayatta sıradanlaşan tarihî mekânlar, âbide şahsiyetler ve gelenekler okurda yücelik duygusunu uyandıracak şekilde tasvir edilir. Okur anlatılan tarihî olaylar karşısında büyük bir medeniyete mensup olduğunu hisseder.

Yazar, şehir tasvirlerinde altı yüzyıllık bir mazisi olan Osmanlı Türkçesini kullanır. Yazarın, öz Türkçe odaklı yeni dil politikasına rağmen Osmanlı Türkçesini tercih etmesi Osmanlı kültür ve medeniyetine verdiği önemi gösterir. O, maziye anlatırken dönemin dil politikasını göz ardı eder; kullandığı dil ile mazinin sosyal, siyasal ve kültürel yaşantısını okura yansıtır. Eser bu yönüyle de dilin kültürü yansıtmaya özelliğini gösterir.

Beş Şehir'deki millî kültür unsurları bu makalenin sınırlarını aşacak hacimdedir. Bu sebeple konu *Beş Şehir*'de geçen camiler, medreseler, padişahlar, sultanlar, başkanlar, halk kahramanları, kadın şahsiyetler ve sanatçılarla sınırlandırılmıştır. Eserde geçen

türbeler, çeşmeler, imarethaneler, aile bağları, bayrak sevgisi, bayramlar ve kahve kültürü farklı bir çalışmada değerlendirilebilir. *Beş Şehir*'de ön planda olan yazarın bu millî kültür unsurları karşısında yaşadığı ruh halidir. Eserde nesnel yargıların yanında öznel yargıları içeren imgesel bir anlatım kullanılmıştır. Millî kültür unsurları teferruatlarıyla ve yazarın ruh dünyasındaki tesire göre anlatılmaktadır. Eserde ilginç teferruatlar, tasvirler, tahliller ve anekdotlar vardır. Eserde bu türde ansiklopedik bilgilerde yer almayan çok sayıda anlatılar yer almaktadır ki bu da eserin edebî ve estetik yönünü güçlendirmektedir.

Beş Şehir'de yazarın tarihî mekânlar ve olaylar karşısında yaşadığı ruh halini yansıtan estetik bir dil kullanılmıştır. Anlatımların birçoğu istiarelidir. Eser bu yönüyle de okurun estetik algısını geliştirecek niteliktedir.

Türk edebiyatında *Beş Şehir* örnekleminde olduğu gibi millî kültür unsurlarını içeren çok sayıda eser bulunmaktadır. Bu tür eserlerin eğitim ve kültür politikasında değerlendirilmesi milli şuur bilincine sahip daha nitelikli bireylerin yetişmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Akün, Ömer Faruk (1963). "Ahmet Hamdi Tanpınar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 12. 1-32.

Aydoğan, Fatih (2016). "Beş Şehir'in Hafıza Mekânları", *Türklük Bilim Araştırmaları*, 39. 29-60.

Ayvazoğlu, Beşir (2016). *Ahmet Hamdi Tanpınar, Beş Şehir*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Bakiner Çekin, Ayça ve Çalışkan, Hakan (2020). "Dil ve Kültür Üzerine", *Language Teaching and Educational Research*, 3.1. 163-175.

Caferoğlu, Ahmet (1969). "Filolog Gözüyle Tanpınar'ın Beş Şehirdeki Kelime Üslubu", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 12. 87-96.

Dayanç, Muharrem (2015). "Ahmet Hamdi Tanpınar", *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı* içinde 321-334. Ed.: Âlim Gür ve Ertan Örgen, Ankara: Akçağ Yayınları.

Eliot, Thomas Steams (1981). *Kültür Üzerine Düşünceler*, çev.: Sevim Kantarcıoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Enginün, İnci (2019). *Ahmet Hamdi Tanpınar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Enginün, İnci ve Kerman, Zeynep Kerman (2018). *Günlükler Işığında Tanpınar'la Baş Başa*, İstanbul: Dergâh Yayınları

Ergin, Muharrem (2003). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

Gökalp, Ziya (2019). *Türkçülüğün Esasları*, Ed.: Halit Turgay Ünalın, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Gökşen, Erol (2020). “Tanpınar'ın Beş Şehir'ine Foucault'nun Heterotopyası Üzerinden Bakmak”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 33. 143-159.

Kaplan, Mehmet (1983). “Türk Kültürünün Kaynakları”, *Kaynaklar*,1. 3-4.

Karahan, Abdülkadir (1998). *Türk Kültürü ve Edebiyatı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Ocak, Ahmet Yaşar (1996). “Geyikli Baba”, *İslam Ansiklopedisi*, 14. 45-46. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Okay, Orhan (1992) “Beş Şehir”, *İslam Ansiklopedisi*, 5. 547-548. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Özcan, Abdülkadir (2007). “Paşalık”, *İslam Ansiklopedisi*, 34. 183-184. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Özdemir, Mehmet (2007). “Yahya Kemâl ve Geleneği Yanlış Yerde Arayan İki Edebî Topluluk Nev Yunâniler ve Nayîler”, *Sakarya University Journal of Education*, 14. 252–265.

Şahin, Ayfer vd. (2020). *Dil ve Kültür*, Ankara: Vizetek Yayınları.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1941).“Bursa'da Zaman ve Hülya Saatleri”,*Ülkü*, 16.10-15.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (2011). *Bütün Şiirleri*, Haz.: İnci Enginün, İstanbul: Dergâh.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (2016). *Beş Şehir*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (2017). *Hep Aynı Boşluk*, Ed.: Erol Gökşen, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Uçar, Zofie (2014). “Türk Kültüründe Geyik ve Geyikli Baba Üzerine Gözlemler”, *Kültür Evreni Dergisi*, 6.21.129-146.

Ülken, Hilmi Ziya (1953). ”Medeniyetimizin Değerler Sistemi”, *Türk Düşüncesi Mecmuası*, 1.1.13-19.

Elektronik Kaynaklar

RTL 1: “Kültür”, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim tarihi: 28.05.2022).

RTL 2: “Millî kültür”, <http://www.millikultur.com/index.php/mili-kultur-nedir>, (Erişim tarihi: 20.07.2022).

RTL 3: “Türkçe Dersi Öğretim Programı”, <http://mufredat.meb.gov.tr>, (Erişim tarihi: 18.06.2022).

RTL 4: “Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı”, <http://mufredat.meb.gov.tr>, (Erişim tarihi: 28.05.2022).

RTL 5: “Konuralp Türbesi”, <https://duzce.ktb.gov.tr/TR-236557/konuralp-turbesi.html>, (Erişim tarihi: 04.07.2022).

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.11.13>

Volume 6/2

2022 p. 270-312

BAHRÎ MEMLÛKLER DÖNEMİNDE TİBBÎ FAALİYETLER*
(1250-1382)

MEDICAL ACTIVITIES DURING THE BAHRÎ MEMLÛKS PERIOD
(1250-1382)

Serkan ÖZKAN**

ÖZ

İnsan hayatının en önemli konularından birisi sağlıktır. Her büyük medeniyetin ilgilendiği gibi İslâm da sağlık alanı ile çok yakından ilgilenmiştir. İslâm'da ibadetin ön şartı kabul edilen sağlık ve sağlığın korunması İslâmiyet'in ilk devirlerden beri yoğun olarak çalışılmıştır. İslâm tıbbının ilk menşei Kur'an ve hadis olmuştur. İslâm Devleti'nin antik yazıtlara ulaşması ile Antik Grek ve Helenistik tıp bu alanın kaynağı olmuştur. Memlûkler, çağdaşı olan diğer devletlere göre görece daha güçlü oldukları için bilimsel faaliyetlerde temayüz etmişlerdir. Siyasi güç, özellikle tıbbî faaliyetlerde Memlûkleri zirveye taşımıştır. Makalemizde Bahrî Memlûkler dönemindeki tıp faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İslâm, Memlûkler, Tıp, Sağlık, Ecza.*

ABSTRACT

One of the most important issues in human life is health. Like every great civilization, Islam was also very closely interested in the field of health. Health and the protection of health, which are accepted as the precondition of worship in Islam, have been intensively studied since the early ages of Islam. The first origin of Islamic medicine was the Qur'an and hadith. Ancient Greek

* Bu makale 2021 yılında hazırladığım “Bahrî Memlûkler Döneminde Tıbbî Faaliyetler (1250-1382)” başlıklı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-mail: serkanoskan35@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8994-614X, Isparta, Türkiye.

and Hellenistic medicine became the source of this field, with the Islamic State reaching ancient inscriptions. Since the Mamluks were relatively stronger than other contemporary states, they excelled in scientific activities. Political power put the Mamluks over the top, especially in medical activities. In our article, information is given about the medical activities in the Bahri Mamluk period.

Keywords: *İslâm, Mamlûks, Medicine, Health, Medicament.*

GİRİŞ

Her büyük devlet gibi, Memlûk Türk Devleti de ilmi ve âlimleri himaye etmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda Memlûkler hem önemli ilim merkezlerine sahip olmuş hem de dinî ve müspet ilimlerin tekamülüne mühim katkılar sunabilmişlerdir. Bu dönemde dikkat çeken ilmi faaliyetlerden biri de tıp alanında gerçekleşmiştir. Çeşitli sahalarda pek çok âlimin yetiştiği Memlûkler döneminde çok sayıda medrese inşa edilmiştir. Memlûkler, sadece tıp öğretiminin yapıldığı ihtisas medreseleri ve çok sayıda hastane inşa etmişlerdir (Mahamid, 2013, s. 603). Bunların çoğunu eğitim-öğretimin yanı sıra sağlık hizmetlerinin de birlikte yürütüldüğü kurumlar olarak anlamak gerekir.

Memlûkler, devletin idarî yapılanmasında Selçuklu geleneğini esas alan Eyyûbîler'den etkilenmişlerdir (Yiğit, 2004, XXIX, s. 93). Bununla birlikte onların Eyyûbîler'den devraldıkları yapıyı daha da geliştirdiklerini söylemek gerekir. Memlûkler, kuruluş yıllarındaki önemli askerî başarılarını, devlet teşkilatının oluşturulması ve geliştirilmesine de yansıtmışlardır. Özellikle tıp kurumlarında bu etkiyi görmek mümkündür. Büyük ölçüde Eyyûbî mirası üzerine kurdukları devletlerinde kendilerine has bazı müesseseler de ihdas etmişlerdir (Yiğit, 2004, XXIX, s. 94). Bu anlamda Memlûkler, Türk tarihinde müesseseleşme bakımından Osmanlılar'dan sonra ayrı bir yere sahiptir.

İslâm dünyasında büyük kargaşaların yaşandığı bir dönemde ortaya çıkan Memlûkler, siyasî ve askerî başarılarının yanı sıra ilmin gelişimine de önemli katkılar sunmuşlardır. Özellikle İslâm dünyasına yönelen Moğol saldırısını durdurmaları ve sonrasında Haçlı seferleri karşısında elde ettikleri askerî başarılar, onlara İslâm dünyasında haklı bir şöhret kazandırmıştır. Bu durum doğudan ve batıdan pek çok âlimin Mısır ve Şam'a rağbet göstermesine neden olmuştur. Öte yandan Memlûk sultanlarının bu ilim adamlarını himaye etmeleri ve kurdukları müesseselerle onlara imkân tanınmaları,

bu coğrafyada ilmî hareketin ilerlemesine büyük katkı sağlamıştır. Böylece Memlûk idaresi altında bulunan Mısır ve Şam, kısa sürede İslâm dünyasının en önemli kültür merkezleri haline gelmiştir (Özyurt, 2007, s 94).

A- BAHRÎ MEMLÛKLERİ DÖNEMİNDE TIBBÎ FAALİYETLER

Memlûkler kuruluşunda karşılaştığı askerî ve siyasî sorunları aştıktan sonra her büyük devlet gibi ilim ve sanat alanında çalışmalara başlamışlardır. Böylece siyasî ve askerî alanda gösterdikleri başarıları ilmî ve sanatsal alanda da gösterebilmişlerdir. Haçlı ve Moğol istilalarına karşı güvenli liman olması, ilme verilen önem sayesinde ve ilmî çalışmalar için gösterilen yoğun imar faaliyetleri ile Memlûkler döneminde özellikle tıp alanında önemli gelişmeler ortaya çıkmış, Mısır ve Şam önemli tıp merkezleri haline gelmiştir.

Osmanlı tarihi araştırmacıları Osmanlılara, kurdukları vakıfların sayısından ötürü ‘Vakıflar İmparatorluğu’ demektedir. Bu Osmanlı için doğru olmakla birlikte Memlûkler için de fazlasıyla geçerli bir realitedir. Nitekim Memlûk Devleti, Mısır ve Suriye’de Osmanlı’ya nazaran daha kısa süreli bir hâkimiyet sürmüştüğü olmasına rağmen daha fazla vakıf ve hayır kurumları ihdas etmiştir (Ragab, 2015, s. 40). Ayrıca Kahire şehri bu dönemde ilim ve eğitim merkezi olarak kalan son şehirlerdendir. Bunun bir nedeni, Mısır’ın binlerce yıldan beri medeniyetlerin beşiği olmasından ileri gelmektedir. İkinci olarak, azatlı olan Türk memlûklerin, arkalarında bırakacakları servetlerine sultanların el uzatarak mirasçılara bir şey bırakamama düşüncesiyle, servetlerinin kaybolup gitmesinden endişe ederek bunları vakfetmek zorunda kalmış olmalarıdır. Son olarak, Türklerin hayır ve hayratı seven, iş ve maksatlarında ecir ve sevap arayan insanlar olmalarını da ekleyebiliriz (İbn Haldun, 1986, II, s. 454).

Bahrî Memlûkleri döneminde ilk dikkat çekici faaliyet Kahire’de kurulan hastanedir. Sultan Baybars (1260-1277) zamanında Kalâvun, Şam bölgesine akınlar düzenlediği sırada 1276 yılında şiddetli bir kulunç hastalığına yakalanmıştır (Yiğit, 2004, s. 53). Tabipler Şam’da bulunan Nureddin hastanesinden (Nuristan) tedarik ettikleri eczalar ile onu tedavi etmişlerdir (Ragab, 2015, s. 107). Kalâvun iyileştikten sonra bu hastaneyi ziyaret etmiş ve buraya hayran kalmıştır. Allah ona hükümdarlığı nasip ettiği takdirde benzer bir hastaneyi Kahire’de yaptıracağına dair adakta bulunmuştur (Ragab, 2015, s. 95). Sultanı hastane yapımına sevk eden diğer etkenin Kahire’yi İslâm’ın yeni

başkenti yapma hedefi olabilir. Nitekim İslâm dünyasının önemli merkezlerinden Bağdat, bir süre önce Moğollar tarafından istila edilmiş; Abbâsî hilafeti makamı Memlûk Sultanı Baybars tarafından 1261'de Kahire'de yeniden ihdas edilmişti (Yıldız, 1992, s. 458). Bu, Kahire'nin İslâm dünyasının yeni başkenti olma yolundaki ilk adımıydı. Böylece hilafetin yeni merkezi Kahire oldu.

Memlûklerin selefi Eyyûbîler döneminde ise Şam kültür ve ilim merkeziydi. Bağdat'ta Adudî hastanesi, Dımaşk'ta Nûreddin Zengî hastanesi bulunmaktaydı. Bu sebeple Kalâvun, Kahire'de eşsiz bir hastane yaptırarak, bunu siyasî güç unsuru olarak kullanılabilirdi. Bu yapının çok kısa sürede bitirilmesi Kalâvun'un güç ve itibarını göstermesi bakımından da önemlidir. Ayrıca sultan bu sayede hatırasını unutulmaz hale getirmeyi başarmıştır (Ragab, 2015, s. 45; Northrup, 2001, s. 125; Yalçın, 2015, s. 331).

Kalâvun, sultan olunca hastane, kubbe (türbe) ve medreseden oluşan kısımları için 1283 tarihinde Eyyûbî hanedanına mensup Munise Hatun'a ait Kutbîyye Kasrı'nı Zümrüt Kasrı ile bir miktar para karşılığında istimlak ederek tesislerin yapılması için veziri Alameddin Sancar'ı görevlendirmiştir (Ragab, 2015, s.101). Vezir Sancar, Kutbîyye, Kasrı'nın büyük salonu ve dört eyvanının bulunduğu şadırvanlara dokunmadan 1284 tarihinde büyük şenliklerle inşaatı başlatmış ve tesisi yoğun bir çaba neticesinde iki ay gibi kısa bir sürede tamamlamıştır (Northrup, 2001, s. 101). Kahire'nin en işlek caddesi olan el-Mu'izz sokağında bulunan bu mimarî şaheser (Yeomans, 2006, s. 5), bugün bile Kahire'nin en dikkat çekici yapısıdır (Yeomans, 2006, s. 132). Bu hastaneye Sultan Kalâvun'un el-Mansûr lakabına atfen Büyük Mansûrî Hastanesi (el-Bimâristânü'l Kebîr el-Mansûrî) adı verilmiştir (Buharalı, 2006, s. 32). Daha sonra Kalâvun tarafından yapıya bir hamam eklenmiştir. Bimaristanın gizli kapısına bitişik olarak inşa edilen yapı, sonraki dönemlerde Kahire'nin en ünlü hamamı olmuştur (Levanoni, 2008, s. 192).

Sultan Kalâvun hastanenin açılış törenine kendisi de katılmıştır. Törene komutanları, kadılar ve âlimlerle birlikte gelerek kendisine ayrılan makamda oturduktan sonra hastanenin şifalı içeceklerinden bir kadeh içmiş; *"Burasını benim gibilere ve benden aşağıda olanlara, meliklere ve askerlere, küçük ve büyük komutanlara, küçüklere ve büyüklere, kadınlara ve erkeklere, hür ve kölelere vakfettim"* demiştir (Buharalı, 2006, s. 33).

Kalâvun hastanesinin sınıf gözetmeksizin bütün hastalara hizmet verdiği vakfiyesinde açıkça zikredilmiştir. Nitekim hastanenin kadın-erkek, zengin-fakir, yerli-yabancı, genç-ihtiyar-çocuk, yoğun bakım ya da ayakta tedavi gören hasta ayrımı olmaksızın Müslüman hastalara hizmet verdiği vakfiyesinde belirtilmiştir. Müslüman olmayanların bu hastanede tedavi göremeyeceği kesin bir şekilde belirtilmiştir (Yalçın, 2015, s. 331). Hastanede yatan hastaların bakımına engel olmayacak şekilde evlerde yatan yoksul hastalara da bakılıyor, vizite hizmeti ile birlikte ilaçları da veriliyordu (Buharalı, 2006, s. 33; Ragab, 2015, s.118). Hastanede vefat edenlerin yıkanması, kefenlenmesi, ceset ve kefenlerine sürülen kokular ve mezar kazıcıların ücreti yine vakıf tarafından karşılanmaktaydı. Evlerinde ölen yoksul hastaların da cenaze masrafları bu vakıf tarafından ödeniyordu (Buharalı, 2006, s.34; Ragab, 2015, s.141).

İki bölümden müteşekkil olan hastanenin bir bölümü erkeklere diğer bölümü ise kadınlara ayrılmıştı. Bu bölümler de dâhiliye, cerrâhiyye, göz hastalıkları ve ortopedi şeklinde taksim edilmişti. Dâhiliye de ateşli hastalıklar, ruh ve sinir hastalıkları, enfeksiyon ve ishal hastalıkları şeklinde alt dallara ayrılmıştı. Bu kısımlarda bir, iki ya da üç hekim görevliydi. Bunlar arasında en kıdemlisine ‘reîs’ unvanı verilirdi. Reîsülkakhâlîn, göz hekimlerinin salahiyetinden, reîsülcerrâhîn cerrahların salahiyetinden sorumlu iken, reîsületıbbâ ise hastanedeki bütün hekimlerin salahiyetinden sorumluydu, yani başhekimdi (Yalçın, 2015, ss.332-333; Ragab, 2015, ss. 118-119). Bu bilgilerden hareketle muhtelif sahalarda uzmanlaşmış çok sayıda hekimin Kalâvun hastanesinde istihdam edildiği ve bu hekimlerin alanlarında uzman olmalarına önem verildiği anlaşılmaktadır (Ragab, 2015, ss.122-128). Abbasîler döneminden beri olagelen bu makam, hekimler arasından seçilmekteydi (Yalçın, 2015, s. 289). İlk dönemlerde Mısır ve Şam için tek bir ‘reisületıbba’ var iken, ilerleyen dönemlerde ayrı ayrı atama yapılmıştır (Yalçın, 2015, s. 289).

Hastanenin işleyişi ve hizmetlerinin aksamadan yürütülmesi için vakfiyede en önemli rol ‘nâzır’ adı verilen görevliye tevdi edilmiştir (Ragab, 2015, ss.117-118). Onun sorumluluk alanı aynı zamanda hastanenin sunduğu hizmetler hakkında da bilgi vermektedir. Bu nedenle vakfiyede nâzırın görev ve sorumlulukları detaylıca açıklanmıştır. Vakfiyeye göre nâzır, vakfa ait gayrimenkulleri dilediğine kendisi ya da nâibi aracılığıyla üç yıllığına piyasa değerine göre kiraya verebilirdi. Ancak güvenilmeyen, hüküm giymiş kişilere kiraya veremezdi. İfrat ve tefritten kaçınarak

hastanenin her türlü ihtiyacını, bakım ve onarımı da dâhil karşılamakla yükümlüydü. Hastane çalışanlarının maaşlarını günün şartlarına göre tespit eder ve ödenmesini sağlardı. Bu vakıfta Yahudi ve Hıristiyan hekim ya da herhangi bir kademedeki görevli çalıştırılmasına izin veremezdi. Çalışacak kişilerin Müslüman, güvenilir ve yazı yazmayı bilen kişiler olması gerekirdi. Nâzırın zikredilen bu görevleri, hastanenin kira gelirlerinin nerelerden sağlandığı hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca hastanenin fizikî ve teknik şartlarının yerine getirilmesi, hastanede hekim yahut daha alt kademelerde gayrimüslim birinin istihdam edilmemesi ve bütün görevlilerin maaşlarının ödenmesinin nâzırın sorumluluğunda olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla hastanenin işleyişine dair nâzırın uhdesinde olan roller kapsamlı olarak ortaya konmaktadır (Ragab, 2015, ss. 120-121; Yalçın, 2015, s. 332).

Nâzır, ayrıca ilaçların yapımından, içeriğinden ve hastaya ulaşmasından sorumlu idi. Nâzırın ilaç hazırlama, stoklama ve tedarik kısmına en güvenilir kişiyi koyması şarttı. Bu zorunlu olarak yapılıyordu. Panzehirler genellikle yılan kanından yapılırdı (Chipman, 2010, s. 8).

Nâzır sadece hastane sakinlerinin medikal ihtiyaçlarından sorumlu kişi değildi. Aynı zamanda ondan Kahire'deki fakir ve muhtaç (evde bakıma muhtaç veya evde vefat eden kişinin defin işlemleri için) kişilerden de sorumlu idi (Chipman, 2010, ss. 8-9).

El-Dîhvar, *Takdimatü'l- Ma'rife* adlı kitabında bimaristanların ilk görevini ilaç yapımında kullanılan hammaddeyi hazır bulundurmak ve bazı yapımı zor ve zahmetli ilaçları stoklamak olarak belirtmiştir. Bu eser daha sonra kurulan bimaristanlar için referans kitabı olmuştur. Yine el- Sadid İbn Ebi el-Bayan (d.1161) tarafından yazılan ve derleme eser olan *el-Dusturü'l-Bimaristan*, Mısır ve diğer coğrafyalarda bulunan bimaristanların eczacılık alanında başvurdukları temel eser olmuştur (Ragab, 2015, ss. 214-215).

Vakfiye'ye göre Mansurî hastanesinin ihtiyaçlarının karşılanması ve bunun devamlılığı nâzırın birinci önceliği idi. Bunun için doktorlar, önemli sorumluluklara sahipti. Eczacılar, hastanede ve şehirlerde az bulunduğu için yukarıda bahsedilen yükümlülüklere dâhil değillerdi. Onlar sadece verilen talimat üzerine ilaç ve hammadde hazırlardı (Chipman, 2010, s. 9).

Bimaristan açıldıktan sonra Kalâvun, bir emirnâme ile Mühezzibuddin Ebû Huleykah'ı yeni hastanenin amacını ve misyonunu öğretmesi amacıyla şef doktor olarak atamıştır (Ragab, 2015, s. 141).

Kalâvun hastanesinin sağlık hizmetlerinin yanı sıra eğitim (Ragab, 2015, s. 106) ve araştırma yönünün de olduğu görülmektedir (Keleş, 2005, I, ss.387-388). Nitekim vakfiyede belirtildiği üzere belirli vakitlerde tıp ilmiyle ilgilenilmesi ve ihtilaflı konuların çözüme kavuşturulmasının denetlenmesi hususu nâzırın sorumluluğuna verilmiştir. Yani nâzır, tıp derslerinin düzenli yürütülmesi ve uzmanların bir araya gelerek tartışmalı meselelerde karar almalarını takip edecek bir idareci konumundaydı (Yalçın, 2015, s. 333).

Kuruluşundan itibaren hastanenin zengin bir kütüphaneye sahip olması da burada tıp eğitimine yatırım yapıldığını gösteren diğer önemli bir husustur. Bununla birlikte hastanelerin asıl amacının sadaka-vakıf olduğu ve fakirlerin, yabancıların bakımını sağlamak olduğu unutulmamalıdır (Yalçın, 2015, s. 335; Chipman, 2010, s. 7).

Bimaristana gitmek için genelde şu sıra takip edilirdi. Eğer hasta kendinde ağrı veya hastalık belirtisi görüyorsa bu بیمارistana gitmek için geçerli tek bir sebep değildi. Fakat acının sürekli olması, acının veya ağrının şiddetinin artması ya da görünen semptomlara yenilerinin eklenmesi hastanın-şikâyetçinin بیمارistana gitmesi için geçerli bir sebepti. بیمارistana gelen hasta ilk önce sözlü mülakat ile tabibinin muayenesine tabi tutulurdu. Tabip, hastalığı teşhis etmek için vücutta belirti arar yani gözlemleyerek muayene ederdi. Hastanın cilt rengine, yüz biçimine ve hareketlerine bakılırdı. Ayrıca nabız, idrar ve dışkı örnekleri de incelenerek hasta muayene edilirdi (Ragab, 2015, ss.202-204).

Hastalığı tespit etmede farklı yöntemler uygulanırdı. Hastalığın ya değişen vücut salgılarının bir sonucu olduğu ya da organ veya organların bu değişimden etkilenmesi sonucu ortaya çıktığı kabul edilirdi. İbn-i Nefis'in *el-Mucaz*'daki talimatlarına göre, tedavi üçe ayrılırdı. Bunlar; diyet yönetimi (tedbir), ilaç tedavisi (devâ) ve el işi (el-amel bil-yedd) yani fizikî olarak hastaya müdahalede bulunmak idi (Ağırakça, 2004, ss.258-259; Ragab, 2015, ss. 203-209). Diyet yönetiminde İbn-i Nefis'in kitabına göre az ve hafif beslenme tavsiye edilirdi. Bundan dolayıdır ki vakıf belgelerinde tavuk, tavuk yavrusu ve tavuk çorbası sıklıkla ifade edilen yemeklerdir (Ragab, 2015, s. 210).

Kalâvun Bimaristan'ında akıl ve ruh sağlığı ile ilgili bir bölüm olduğu düşünülmektedir. Sultan Selâhaddin Sâlih'in(1351-1354) hükümdarlığının ilk döneminde yaşanan düzmece olaylardan birinde kendini peygamber ilan eden kişi, akıl sağlığını kontrol etmek için bimaristana gönderilmiştir. Akıl sağlığı yerinde olmadığı anlaşılınca burada tedavi altına alınmıştır (Zengin, 2019, s. 325).

Tıp eğitimi sadece bimaristanda değil aynı zamanda Memlûk hâkimiyetindeki diğer önemli merkezlerde kurulan medreselerde de verilirdi. Kahire'deki Mansûriyye ve Müeyyedîyye medreselerinde tıp dersleri verildiğinin bildirilmesi bu medreselerin bazılarında, tıp ve diğer müspet ilimlerin de okutulduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Dımaşk'taki üç adet tıp medresesinin bulunması, az sayıda da olsa müstakil tıp okullarının bulunduğunu ortaya koymaktadır (Yiğit, 2002, V, s. 1429).

Tıp öğretiminin yapıldığı bu birimler, tıp alanında yazılmış kitaplar ve tıbbî aletlerle teçhiz edilmişti. Buralarda yetişen doktorlar, branşlarına göre farklı kitaplardan imtihana alınır, kazananlara hekimlik icazeti verilirdi. Medreselerle ilgili kısımda geçtiği gibi, ayrıca tıp okutulan özel medreseler de mevcuttu. Dönemin meşhur doktorlarının vakfı olarak kurulan Dımaşk'taki üç tıp okulundan ilki, Eyyûbîler döneminde meşhur tabip Mühezzebüddin Abdürrahim b. Ali ed-Dihvar tarafından yaptırılan "ed-Dihvariyye Medresesi" idi. Küçük kan dolaşımını keşfeden Memlûk doktoru İbnü'n-Nefis, burada öğrenim görenlerdendi. Diğer iki tıp okulu olan Düneysiriyye ve Lebbûdiyye bânilerinin adını taşıyordu. Yine medreseler bölümünde geçtiği gibi, dinî ilimlerin okutulduğu bazı medreselerde de tıp dersi verilirdi (Yiğit, 2002, V, s. 1431).

Üzerinde ayet yazılı kâseler Memlûk ve Eyyûbî yöneticileri ve tabipleri tarafından efsunlu (sihirli) tıbbî araç olarak kullanılırdı (Waines, 2011, s. 215).

Memlûk emirleri yine sultanlar gibi buldukları yerlere bimaristan inşa ettirmişlerdir. Sancar el-Çavlı, 1320 yılına kadar Gazze valiliğini yapmıştır. Gazze'yi şehirleştirmek için burayı farklı yapılarla imar ettirmiştir. Bu yapılar arasında hastane de bulunmaktadır (Amitai, 2017, s. 9). Yine Çavlı, Kerek'te bir hastane inşa ettirmiştir. Emir Tengiz tarafından yaptırılan Safed Hastanesi, Dımaşk'ta Salihyye ve el-Cebel hastaneleri, Alaeddin el- Kâmilî'nin 1354 yılında Halep' te yaptırdığı yeni hastane, Nablus, Remle, Mekke ve Medine hastaneleri de yine Memlûkler dönemine aittir. Ayrıca

Sultan Kalâvun tarafından yaptırılan el-Bimaristanü'l-Müeyyidî hastanesi devrinin en önemli hastanelerindendir (Özyurt, Keleş, Kaçar, 2007, s.46).

Memlûkler devrinde bazı büyük çaplı hastalıklara kaynaklarda yer verilmiştir. 1326 yılında hac mevsiminde Şam vilayetinde insanlar kendini hasta hissetmeye başlamışlardır. Semptomlar soğuk algınlığı ve grip olduğunu göstermektedir. Bu hızlı enfekte durum eczacıların ve şifacıların gece gündüz çalışması ile giderilmeye çalışılmıştır. Nitekim salgın başladığında tüm ecza rafları boştu. Salgın daha sonra Humus ve Hama'da da görülmüştür. Hac nedeniyle güneye doğru ilerlediği görülmüştür (İbrahim, 2015, ss. 37-38). Yine 1352 yılında İskenderîye'de ciddi ölüm vakalarına sebep olan veba salgını yaşanmıştır. Salgın, İskenderîye nüfusunun üçte bir oranında azalması neden olmuştur. Batı Afrika'dan gelen kuşların getirdiği düşünülen veba salgını süresince, mikrobu etkin bir şekilde yok ettiği düşünülen alkolün tüketimini arttırmıştır. Aynı dönemde balıklardan kaynaklandığı düşünülen başka bir veba salgınında balık tüketimi geçici olarak yasaklanmıştır (Zengin, 2019, s. 325-326).

Memlûkler döneminde evler de tıp merkezleri gibi kullanılmıştır (Leigh, 2010, s. 7). Bugün dahi ayrı hastaneler kurularak yapılan doğum hizmeti günümüzden farklı bir şekilde o zamanlar yürütülmekte idi. İslâm'ın ilk dönemlerinde beri doğum görevi ehil kadınlar tarafından yapılmaktaydı. Bu iş için doğum odası bulunmamakta ve doğumlar evlerde bu kadınlar tarafından yaptırılmaktaydı (Erdemir, 2019, s. 13).

B- BAHRÎ MEMLÛKLAR DÖNEMİNDEKİ TABİPLER

1- El-Tıfasî, Ahmed İbni Yusuf (ö.1253)

Tunus doğumlu olan tabib, eş-Şifâ' fi't-ıbbî'l-müsned 'ani's-seyyidi'l-Muṣṭafâ adlı eserin müellifidir. Hz. Peygamber'in tıpla ilgili tavsiye ve uygulamalarına dair rivayetleri içeren Kitâbü Tıbbî'n-nebî adlı eserinden esinlenerek bu kitabı kaleme almıştır (Ullmann, 1970, ss. 117-118).

2- Necmeddin İbni'l-Mümfakh (ö.1254)

Memlûklerin kuruluş döneminde görev yapmıştır. El-Dîhvar'ın öğrencisidir (Ragab, 2015, s. 153).

3- **Kaysî, Fethüddin İbn Osman İbn Hibetullah (ö.1258)**

Göz alanında Mısır Eyyübî sultanı Melik Salih'e (1240-1249) sunduğu el kitabı vardır. Bu risale yüz yirmi beş göz komplikasyonunun yanı sıra anatomi ve psikoloji ile ilgilidir. Bunların kayıtlı on dört tanesi görünüşe göre ilk kez tanımlanmıştır (Ullmann, 1970, s. 221).

4- **Ali b. Eyyûb b. Yusuf**

1258 yılında dokuz yüz yetmiş bir tıbbî olayın geçtiği Kitab el-Tecarib'i (Tecrübeler Kitabı) yazmıştır (Ragab, 2015, s. 205).

5- **İbn Ebî'l-Mehasin**

1256 yılında el-Kâfi fi'l-Kuhl (Göz ilaçlarıyla ilgili yeterli kitap) adında göz tedavisi ile ilgili eser yazmıştır (Özyurt, Keleş, Kaçar, 2007, s. 47).

6- **Ebû Huleyka, Reşidüddin b. Faris (1195-1262)**

Ca'ber kalesinde doğmuştur. Ruha ve Dimaşk'ta büyümüştür. Aynı zamanda burada tıp eğitimini almıştır. Ayrıca eczacılık alanında da kendini geliştirmiştir. Şöhreti artınca Eyyübî hükümdarlarının hizmetine girmiştir (Yiğit, 2015, s.318). Eserleri; Makâle fi hıfzı's-sihha, el-emrâz ve esbabuna ve alâmâtüha, el-Muhtar fi elf akkâr, Zarûratü'l-mevt'tir (İbn Kesir, 1995, XIII, s. 225).

7- **Ali b. Yusuf b. Haydara er-Rahabi (1187- 1268)**

Diğer bazı ilimlerle de meşgul olmakla birlikte tıp ilminde ilerlemiştir. Nureddin Zengî tarafından yaptırılan 'el-Bimaristan-ı Nuru'l-Kebir' adlı hastanede çalışmıştır. Ardından aynı hastanede müderrislik yapmıştır (Özyurt, Keleş, Kaçar, 2007, s. 49).

8- **Necmeddin el-Labudî(1210-1268)**

İskenderiye ve Humus saraylarında çalışmıştır. El-Kanun külliyyatının özetini yapmıştır (Ragab, 2015, s. 160).

9- **İbn Ebû Usaybia (1204-1269)**

Yaşadığı dönemin önemli göz tabibi ve tıp tabakât yazarıdır (Erdemir, 2019, s. 139; Ağırakça, 2004, s. 268). Şam'da dünyaya gelen İbn Ebû Usaybia, Eyyübîler döneminde tanınmış bir hekim ailenin çocuğudur (Kaya, 1999, XIX, s. 445). Tıp tahsilini Bimaristan-ı Nuri el-Kebir'de tamamladı ve göz hekimi oldu (Özyurt, Keleş, Kaçar, 2007, s. 49). Daha sonra Kahire'ye giderek Selâhaddîn-i Eyyübî'nin kurmuş olduğu Bîmâristânü'n-Nâsirî'de hekimlik yaptı (Kaya, 1999, XIX, s. 446). Bazı kaynaklarda

Kalâvun Bimarsitanı'nda göz hastalıkları uzmanlığı yaptığı yazsa da ölüm tarihi ile hastanenin kuruluş tarihi arasında yaklaşık yirmi yıl bulunduğundan bu bilgiye ihtiyatla yaklaşmak gerekir (Erdemir, 2019, s. 139).

Tıp alanında yazdığı *Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etıbbâ* adlı eseri, yaşadığı döneme kadar gelmiş tabiplerin biyografilerinin bulunduğu bir eserdir. Bu eser, dört yüz kadar tabibin biyografisini içerip o zamana kadar yazılmış en mükemmel eser olarak değerlendirilmektedir (Ağırakça, 2004, s. 268).

10- Şerefeddin el-Rahbî (ö.1269)

El-Dihvar'ın öğrencisidir (Ragab, 2015, s. 153). Bimaristan-ı Nuri el-Kebir'de çalışmıştır (Şeşen, 2010, s. 241). Daha sonra aynı hastanenin medresesinde müderrislik yapmıştır (Yiğit, 2015, s.318).

11- Raziyyeddin el-Rahbî

El-Dihvar'ın öğrencilerinden biridir (Ragab, 2015, s. 153). Ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. Fakat el-Dihvar'ın 1230 yılında vefat etmesi, Raziyyeddin el-Rahbî'nin Memlûk Devleti'nin kuruluş döneminde çalıştığını göstermektedir.

12- El-Ensarî, Ali İbni Abdulazim

1268-1270 yıllarında sarayda çalışmıştır. İki farklı zehir antidotu (Panzehir) üzerine çalışması vardır (Hitti, 1938, s. 346). Bilâd-ı Şam (Suriye) bitkilerine aşına olduğu bilinmektedir.

13- İbnu'l Lebbûdî Yahya b. Muhammed (ö.1271)

Dımaşk'ta yetişmiş, hekim, edip ve doktordur (Özyurt, Keleş, Kaçar, 2007, s. 49).

14- El-Raşid b. Ebu el-Vahş b. Ebi Huaygah (ö.1278/1279)

Hristiyan aileden gelmektedir. Daha sonra İslâm'ı seçmiştir. Eyyübî sultanları ve Sultan Baybars'ın hekimliğini yapmıştır (Mazor, 2014, s. 61). Tıp öğrenimini Dımaşk'ta yapmıştır ve bu alanda büyük şöhret kazanmıştır. İyi bir eczacı olarak bilinmektedir (Özyurt, Keleş, Kaçar, 2007, s. 49).

15- Ebü'l Ferec (1225-1286)

XIII. yüzyılda Malatya'da doğmuştur (Gregory Abu'l Farac, 1945, I, s. 9). Tam adı Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Yuhannâ Mâr Grigorius b. Tâciddîn Ehrûn (Hârûn-Aaron) el-Malatî'dir (Özaydın, 2000, XXI, s.92).

Babası dönemin itibarlı doktorlarından biri olup 1243 Moğol istilası sırasında Moğol komutanlarından birinin doktoru olmuştur. Babasından ve dönemin diğer tabiplerinden tıp eğitimi almıştır. Hastaların tedavisi ile meşgul olmuştur (Gregory Abu'l Farac, 1945, I, s. 11). Saray hekimi olarak da görev yapmıştır. Özellikle cerrahide kullanılan eczaları vermesi yönüyle Kitab el-Umda fi el-Cerahat kitabı mühimdir. Ayrıca Kethabha dhe bhabbatha (Göz bebekleri kitabı) bulunmaktadır (Özaydın, 2000, XXI, s.94). Bundan başka altı ciltlik Kanun Şerhi de hazırlamıştır (Erdemir, 2019, s. 144).

16- İbni Kuff (ö.1286)

Tam adı Âmin el Davlah Ebû'l Farac Muvafakeddin ibn Ya'kub ibn İshak ibn el Kuff el Malaki el Kerekî olan İbn-i Kuff, 1233 yılında Filistin'deki Kerek Kalesi'nde doğup 1286'da Şam'da vefat etmiştir (Alper, 2000, XXI, ss. 115-116; Brockelmann, II, s. 934). Anestezinin teneffüs yolu ile verilebileceğini ve anestezik süngerde kullanılabilecek ilaçları tanımlamıştır (Tavruri, 2010, s. 4).

Âlim, birçok kitap kaleme almıştır. Fakat bunlardan en önemlisi bir ameliyat risalesi olan el-Umdet fi Sina'ati'l Cerahat'dır (Erdemir, 2019, s. 138). Yirmi adet makaleden oluşan kitabın on yedinci makalesi travmatoloji üzerinedir. Ameliyat sorunları üzerine tartışmaların yer aldığı on dokuzuncu makalesinde baş bölgesinden ayaklara kadar olan tedavilerden bahseder (Tavruri, 2010, s. 5). el-Kaliat Fi Kitab el-kanun Fi el-Tibb (İbni Sina'nın Kanun kitabının özeti) adlı eserinde insan anatomisi, organların yapısı, vücut suları (humörler) ve hastalıklarla birlikte farmakoloji, kateterizasyon ve cerrahi müdâhele konularında açıklamalar yapmaktadır (Alper, 2000, XXI, s. 116).

Memlûk Sultanı Baybars zamanında (1260-1277) Dımaşk'a geri dönerek aynı vazifeyi Dımaşk Kalesi'nde sürdürmüştür. Bu süre boyunca pek çok talebe yetiştirerek eserlerini kaleme almıştır (Alper, 2000, XXI, ss. 116-117).

17- İbnü'n-Nefis (ö.1288)

Tam adı Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Ebi'l-Hazm İbnü'n-Nefis el-Kareşî ed-Dımaşkî'dir (Kahya, 2000, XXI, s. 173). El-Dîhvar'ın altında İbn Ebu Usaybia ile aynı zamanda çalışmıştır. Şam'da aktif olarak tıp hocası olarak bulunmuştur (Brockelmann, II, s. 934). Daha sonra Kahire'de Nâsirî Bimaristanı'nda 'reis'ül etıbbâ' olarak ölümüne kadar görev yapmıştır. Hayatının çoğunu Kahire'de geçirmiştir. 1288'de Kahire'de vefat eden hekim (Erdemir, 2019, s. 141), kütüphanesini ve evini Mânsûrî bimaristanına miras bırakmıştır (Waines, 2011, s. 214). Pratisyen hekimlikten ziyade bir âlim olarak

bilinmektedir. İbni Sina ve Galen'in anatomi üzerine yazdığı eserlerde geçen kan dolaşımı yerine kesin ve doğru olarak akciğerlerdeki kan dolaşımını açıklamıştır (Brockelmann, II, s. 934).

Kitâbü's-Şâmil fi's-şinâ'ati't-tıbbiyye adlı eserinde cerrahlık üzerine ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu İbnü'n-Nefis'in aynı zamanda başarılı bir cerrah olduğunu göstermektedir. Ona göre ameliyat üç aşamadan meydana gelmektedir: Muayene ve teşhis, operasyon, ameliyat sonrası bakım. Bunların her üçünde de hasta, cerrah ve hasta bakıcının dikkat etmesi gereken hususları ayrıntılarıyla tasvir etmiştir (Kahya, 2000, XXI, s. 174).

18- İbni Suveydî (ö.1291)

Ebû İshâk İzzüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Tarhân el-Ensârî es-Süveydî, 1203 yılında Şam'da doğmuştur. Yakın dostu olan İbn Ebu Usaybia'dan ve Ebu Bekir es-Sıkkilî'den ilk eğitimini; Mühezzebüddin ed-Dihvâr'dan tıp eğitimini; İbnü'l-Baytar'dan ise eczacılık eğitimi almıştır (İbn Kesir, 1995, XIII, s. 355). İleri derecede tıp eğitimi alması ona 'Bimaristan-ı Nûrî'de hekimlik yolunu açmıştır. Dihvâr'ın kurduğu tıp medresesinde müderrislik yapmıştır. Bu onu tıp alanında çok büyük bir âlim ve otorite olmasını sağlamıştır. Ağustos 1291'de Şam'da vefat etmiştir (Brockelmann, I, s. 690).

Et-Tezkiretü'l-hâdiye ve'z-zahîretü'l-kâfiye adlı eseri, üç cilt olarak neşredilmiştir. Önemli âlimlerden alıntılarının bulunduğu bu eserde âlim, kendi izlenimlerini de aktarmaktadır. Eserinde basit ilaçlar hakkında da bilgiler vermektedir. Ayrıca İbn Sînâ'nın el-Ķanûn'u üzerine Şerhu Mûcezi'l-Ķanûn adlı bir şerh de kaleme almıştır (Bayat, 2000, XXI, s. 214).

19- Selâhaddin İbn Yusuf

Selâhaddin İbn Yusuf, Hamalı bir göz tabibidir. 1290 yılında Gözlerin Işığı adında gözün optik olarak görmesi üzerine bir kitap kaleme almıştır. Eseri, Ez-Zehrevî, İbn Zühr ve İbn Rüşd gibi dikkat çeken diğer tabiplerin eserlerine benzemektedir. Âlim, genel tıptan ziyade göz üzerine çalışmıştır (Özkan, 2021, s. 36).

20- Halife İbn el-Mehâsin

İbn el-Mehâsin, 1260'da kaleme aldığı 'el-Mâ' Nazul Ayn Ma' adlı beş yüz altmış dört sayfa ve otuz altı adet göz ameliyatında kullanılan alet çiziminden oluşan kitabı ile ünlenmiştir. Eserinde, göz ile beyin arasında görme iletişimi üzerine bir

bağlantının olduğunu tespit ederek katarak ameliyatı da dâhil olmak üzere on iki çeşit göz ameliyatı hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca, içi oyuk bir iğne kullanılarak bu suyun dışarı atılması ile hastanın tekrar görme yetisini kazanacağı açıklanmıştır. el-Mâ' Nazul Ayn Ma' adlı eserinin anlamı, su veya göze inen su, gözde su birikmesi ile oluşan lens ve bunun sonucunda puslu görme problemi olarak tarif edilmiştir (Özkan, 2021, s. 36).

21- Şeyh Mecdüddün Ebû Muhammed Abdülvehhab (ö.1295)

Şeyh, imam, âlim, müftü, hatip ve tabipti. Kaynaklarda usta ve mütehasıs bir hekim olarak tanıtılan Abdülvehhab, 16 Eylül 1295 yılında 75 yaşında vefat etmiştir (İbn Kesir, 1995, XIV, s. 25).

22- Cemal el-Muhakkik (ö.1295)

Tıpta ileri derecede bir bilgindi. Tıp sanatında ileri olduğundan Dihvârîye Tıp Medresesi'nin şeyhliğini de yapmıştır. Tabiplerin prensiplerine uygun olarak Nûrîye Bimaristanı'ndaki hastaları ziyaret ederdi. Kaynaklarda sağlam bir hafızaya sahip olduğundan bahsedilir (İbn Kesir, 1995, XIV, s. 26).

23- Selâhaddin İbn Yusuf

1296 yılında Nûr'ul-Uyûn ve Câmî'ul-Funûn (Gözlerin Nuru ve fenlerin özenle toplandığı kitap) adlı göz tedavisi alanında iki önemli eser kaleme almıştır (Özyurt, Keleş, Kaçar, 2007, s. 47).

24- Alameddin İbrahim (ö.1308/1309)

1284-1285 yıllarında reîsületıbbâ olarak görev yapmıştır (Yalçın, 2015, s. 290).

25- Alameddin Tuma b. İbrahim el-Şevbakî (ö.1324)

Sonradan Müslüman olan Hristiyan tabiplerdendir. Müslüman olduktan sonra saraya atanmıştır. İbn Tolun Camii'nin ilk tıp müderrisi ve aynı zamanda sultanın tabiplerinden biri idi. Tıp ilmindeki bilgisi ve hastalıkların tedavisindeki maharetiyle meşhurdur (Midilli, 2017, s. 120).

26- El-Sadid el-Dimyâtî

Sadidî, Sultan Melikü'n-Nasır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemi olan 1310-1341 yıllarında çalışmıştır (Mazor, 2014, s. 44). Dimyâtî, Yahudi bir aileden gelmektedir. (İbn Haldun, 1986, II, s. 602) İbn-i Kucik olarak bilinmektedirler. Ataları XI. yy.'da İran'dan Mısır'a göç etmişlerdir. Birçok İranlı ve Yahudi onları Beni Kucik

olarak tanınmaktadır. Göç sırasında birçok aile mensubu İslâm'a geçmiştir ve saray hekimliği yapmışlardır. Bu ailenin bir kısmı İslâm'a geçerken 'Şakir' nisbesini almıştır (Mazor, 2014, s. 44).

İbn-i Kucik ailesinde çoğunlukla önemli bir hekim olan Musa b. Kucik (ö.1360) hakkında bilgi vardır. Musa'nın babası ayrıca ulema arasında önemli biri olarak bilinmektedir. Hem Ömerî hem de Safedî, Sadidî'den övgü ile bahsederler. Tıp ilmi dışında divan ve felsefe üzerine de eserler yazmıştır. Öklid'in geometri ve matematik eserlerini iyi bilmektedir. Ayrıca müzik konusunda da yetenekli birisiydi (Mazor, 2014, ss. 46-47).

Mazor, Ömerî'nin el-Mesâlikü'l-Ebsar ve'l Memâlikü'l-Emsâr adlı eserinden naklen, Sadidî'nin sultanın elini ilk tutan ve nabzını ilk ölçen hekim olması münasebetiyle saraydaki en güvenilir hekim olduğundan ve diğer hekimlerin onun etrafında toplanıp onun düşünceleri üzerine tartıştıklarından bahsetmektedir (Mazor, 2014, s. 48).

İbn-ül Nefîs ve İmameddin el-Nabluşî gibi önde gelen hekimlerin talebesi olan Sadidî'nin hastaları arasında askeri ve politik elitlerle diğer önemli devlet ricali bulunuyordu. Kadı Şerafeddin Musa b. el-Tac İshak (1369-1370) da ona ameliyat olmuştur (Mazor, 2014, ss. 48-49).

27- Ferecullah b. Şakir

El-Melikü'n-Nâsır Muhammed döneminde hekimlik yapmıştır. Sadidî ile aynı soydan gelen Ferecullah, Sadidî ile rekabet etmiştir. Ferecullah da İbn-ül Nefîs'in talebelerinden birisidir. Tıp alanında daha çok genel tedavi üzerine yoğunlaşmış ve uzmanlaşmıştır. Zamanında göz alanında otorite olmuştur. Sultan Nâsır Muhammed ve diğer önemli hastaları tedavi ederek büyük başarılar kazanmıştır. Ünü ve becerisi sayesinde yüksek maaş ve gelir elde ederek Bektemur es-Saki gibi önemli devlet adamlarını tedavi etmiştir. El-Melikü'n-Nâsır Muhammed, ona sarayda özel alan tahsis etmiştir (Mazor, 2014, ss. 49-50).

Mazor, Ömerî'den naklen Ferecullah'ın vertigo hastalarından birini ayaklarından bağlayarak sıcak suyun içine attığını, daha sonra ayaklarını çözerek hastayı tedavi ettiğini; ayrıca sıcaklardan etkilenen hacılara, karnıyarık otu tohumları zambın suda karıştırarak kokusu sert asidik sirkeyi göğüs ve boyunlarına sürerek tedavi olmalarını tavsiye ettiğinden bahsetmektedir (Mazor, 2014, s. 52).

Mazor ayrıca İbni Mukerrem'den naklen Ferecullah'ın Mısır'ın saygıdeğer hekimleri arasında olmasının yanında edebiyat ve dilbilgisi alanında da söz sahibi olduğundan bahsetmiştir (Mazor, 2014, s. 54).

28- Esed el-Yahudi

Esed el-Yahudi hakkında diğer Yahudi tabipler hakkında olduğu gibi sadece Safedî'nin eserlerinde bilgi bulunmaktadır (Mazor, 2014, s. 55). Mazor, Safedî'den naklen onun görünüşte Yahudi olmamakla birlikte gizli olarak Yahudi inancını yaşadığından ve nedenle hapis yattığından bahsetmektedir. Yine aynı müelliften naklen hem metafizik hem de fizik alanında çalıştığından, genel cerrahi ve göz alanlarında çalışmakla beraber asıl yeteneğinin cerrahlık alanında olduğunu bildirmektedir (Mazor, 2014, s. 57).

Esed, en çok tıp alanında sivrilmiştir. Nitekim diğer hekimler arasında kırık kolun hizalanmasında ondan daha iyisi olmadığı, bundan dolayı Memluk seçkinleri tarafından tercih edildiği bilinmektedir.

Esed'in hastaları arasında dört önemli emirden bahsedilmektedir. İlki, Bedreddin Baydara'dır. Bedreddin, 1279-1290 arasında Kalâvun'un vezirliğini yapmıştır. Daha sonra Eşref Halil döneminde valilik yapmıştır. İkicisi, Alameddin Sancar ed-Devâdarî'dir. Şiddetli bir şekilde yaralandıktan sonra Esed'e tedavi olmuştur. Ermeniler hâkimiyetindeki Sis (Kozan) seferi sırasında atından düşerek kolunu kırdığı ve Esed'e tedavi olduğu Makrizi tarafından bildirilmektedir (Makrîzî, 1997, I, s. 840). Esed'in tedavi ettiği üçüncü isim, İzzeddin Aydemir el-Hatîrî'dir. Aydemir'in felç olması sonrası Hama valisinin tavsiyesiyle Sultan Nasır Muhammed tarafından bizzat Kahire'ye davet edilerek onu tedavi etmesi istenmiştir. Esed'in tedavi ettiği son devlet adamı burun ameliyatını yaptığı Balaban el-Çevgendar'dır (Mazor, 2014, ss. 57-58).

29- Cemâleddin İbni'ş-Şevbekî

Hacı Paşa'nın hocasıdır. Bir dönem Kalâvun Bimaristanı'nda çalışmıştır (Üstün, 2017, s. 191).

30- Hacı Paşa (1339-1424)

Aslen Konyalı olan Hacı Paşa, tahsil için Kahire'ye gitmiştir (Akpınar, 2000, XIV, s. 492; Kocayürek, 2017, s. 61). Burada dinî ve aklî ilimleri okumuştur. Onun tıp alanında ilerlemesi tıp kitapları okuyarak ve Cemâleddin İbnü'ş-Şevbekî ve diğer

zamanının ünlü hekimlerin bilgi ve tecrübelerinden istifade ederek kendini geliştirmesiyle alakalıdır. Bu özelliğini Şifâ'ü'l-eskâm adlı eserinin girişinde bizzat belirttiği gibi el-Melikü'l-Mansûr Kalavun Bîmâristânı'nda tabiplik yapmıştır (Akpınar, 2000, XIV, s. 493; Kocayürek, 2017, s. 61). Eğitiminden sonra Aydınolu İsa Bey'in sarayında tabiplik, kadı ve medrese muallimi olarak görev yapmıştır (Göde, 1985, s.14; Yıldız, 2014, s. 264). Kahire'de bulunduğu süre boyunca yaptığı çalışmalar daha sonra Ayasuluk'a taşınmıştır. Eserlerinin sekiz tanesi tıp ile ilgilidir. Hacı Paşa, Kahire'de tıp tahsili gördüğü süre boyunca ve daha sonra yaptığı tıp üzerine çalışmalarda İbnü'n-Nefis'ten etkilenmiştir (Yıldız, 2014, ss. 264-270).

31- es-Salâh b. el-Burhân

Kendi döneminin büyük tabiplerinden biridir. Cemâleddin İbrahim ile eş zamanlı olarak reîsületıbbâlık görevini yürütmüştür (Yalçın, 2015, s.291).

32- Hekim Bahaeddin (ö.1316)

Gözleri sürme ile tedavi eden bir tabipti. Aslen Yahudi olup sonra ihtida etmiştir (İbn Kesir, 1995, XIV, s. 144).

33- Ahmed İbnü'l-Mağribî (ö.1318?)

Tam adı Şahabeddin Ahmed İbnü'l-Mağribî el-İşbilî olan İbnü'l-Mağribî, sonradan Müslüman olmuş bir Yahudi'dir. Asıl adı Süleyman'dır. Müslüman olduktan sonra saraya atanmıştır. 1318 yılında öldüğü tahmin edilen İbnü'l-Mağribî, Kalâvun Bimaristanı'nda reissületıbbâlık görevinde bulunmuştur (Yalçın, 2015, s.291).

34- Eminateddin Süleyman b. Davûd Ebu'l Râbî (ö.1332/1333)

1331-1332 yıllarında saray hekimliği yapmıştır. Suriye'de hekim başı olarak görev yaptığı sırada Dımaşk'taki tabiplere müderrislik de yapmıştır. İbn Kesir ondan mahir ve faziletli bir tabip olarak bahsetmektedir (İbn Kesir, 1995, XIV, s. 260).

35- Eminateddin el-Abhari Abdurrahman b. Ömer b. Muhammed el-Sivasî (ö.1333)

Ebu'l Fida'nın meliklik merkezi olan Hama sarayında çalışmıştır. Bilgili ve âlim kişi olarak bilinmektedir. Çoğunlukla Hama ve Halep'te çalışmıştır (Brockelmann, II, s. 701).

36- Şihabeddin Ali b. Hibetullah Ebû'l-Hevafir (1333-1334)

Müslüman saray hekimlerindedir (Brockelmann, II, s. 701).

37- Cemâleddin İbrahim el-Magribî (ö.1355)

Sultan Melikü'n-Nasır Muhammed'in üçüncü hükümdarlığı döneminde sarayda hekimlik yapmıştır. Onun tabiplikteki yeteneğinden ziyade sultana olan sadakati ve yakınlığı sebebiyle bu makama geldiği bilinmektedir (Yalçın, 2015, ss. 289-290).

38- Cemaleddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Kahhal

Dihvariye Medresesi'nde ders vermiştir. Saltanat naibi Tengiz'in fermanı ile önce medresenin tıp reisliğine sonra saray hekimliğine getirilmiştir (İbn Kesir, 1995, XIV, s. 154).

39- İbnü'l Ekfanî (ö.1348)

Tam adı Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sâid el-Ensârî es-Sincârî'dir. Kaynaklar İbnü'l- Ekfanî'nin tıp, eczacılık, felsefe, astronomi, geometri, aruz, ahbar ve tarih sahalarında çok bilgili olduğunu söyler (Fazlıoğlu, 2015, XII, ss. 22-23).

İbnü'l Ekfanî'nin ilâç hazırlamakta başkalarından gizlediği, kendine has bazı yöntemler uyguladığı belirtilmektedir. Bîmâristân-ı Mansûrî'nin idaresi ona bırakıldıktan sonra, daha önce yaşadığı hayattan ve pahalı zevklerinden vazgeçip ömrünü hastalarına adanmış, bir salgın sırasında da vebaya yakalanarak 1348 yılında ölmüştür (Yiğit, 2015, s. 321; Brockelmann, II, ss. 100-102).

40- Sadaka b. İbrâhîm

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Şahsı hakkında da fazla malumat bulunmamaktadır. Alman tarihçi Brockelmann'a göre XIV. yüzyılda yaşamıştır (Brockelmann, II, s. 183). En meşhur eseri Kitâbü'l-'Umdeti'l-kühliyye fî emrâzi'l-basariyye'dir. Bu kitapta beş bölüm halinde göz hekimliği üzerine detaylı bilgi vermektedir (Kaya, 2008, XXXV, s. 385). Kitapta özellikle katarak ameliyatı hakkında detaylı bilgi vermektedir. Bu bilgilere bakıldığında kendinden önceki Grek ve Müslüman tabipleri geride bırakan bir bilgisi ve deneyimi olduğu anlaşılmaktadır (Savage-Smith, 2013, II, s. 165).

41- Selâhaddîn Yusuf b. Abdullah (ö.1374)

İbnü'l-Mağribî ailesi mensubudur. Bahrî Memlûkler döneminde görev tarihleri tespit edilememekle beraber Mısır reisületibbâlîği makamında bulunmuştur (Yalçın, 2015, s. 291).

C- BAHRÎ MEMLÛKLER DÖNEMİNDE KULLANILAN ECZALAR

Sıra nu.	Bilinen Adı	Bilimsel Adı	Pratik Kullanım	Teorik tıbbî kullanım
1	Acııçdem	Colchicum sp	Müşhil	Diş, cilt, böbrek taşı, akıl hastalıkları
2	Ada soğanı	Urginea maritima		Göğüs ağrısı, akciğer hastalıkları, mental stres, tükenme, edema
3	Adamotu	Mandragora autumnalis		Zehirlenme, cilt, mide, delilik, epilepsi
4	Afyon	Papaver somniferum	Gaz ve kolik, göz	Diş, ağrılar, sarılık, ateş ¹ , kasılma
5	Ağaç kavunu	Citrus medica	Migren, görme zayıflığı	Göz ve cilt hastalıkları, humma
6	Akasya	Acacia sp.		Göz hastalıkları, göbek fitiği, kronik ağlama, yakın duyma bozukluğu
7	Akik taşı ²	SiO ₂		
8	Alçıtaşı	CaSo ₄		
9	Altın			Göz hastalıkları, kalp problemleri, psikiyatrik hastalıklar
10	Altın yağmur sinamekisi	Cassia fistula	Diyet, afrodisyak, yara bandı	Şişlikler, yatıştırıcı, hayvan ısırıkları,
11	Amonyum klorür	NH ₄ Cl	Göz hastalıkları	Göz hastalıkları ve difteri (kuş palazı)
12	Anason	Pimpinella anisum	Göz komplikasyonları, hasta diyeti, migren, görme bozukluğu	Göz hastalıkları, çarpıntı
13	Andız otu	Inula helenium		Soğuk algınlığı, eklem ağrısı, kalp ve mide takviyesi, cinsel takviye
14	Anemon çiçeği	Anemone coronaria		Göz ve cilt hastalıkları
15	Anzarut	Astragalus sarcocolla	Göz hastalıkları	

¹ Eczaların kullanıldığı listeye baktığımızda ağrılar için kullanılan maddeler bulunmaktadır. Aynı durumu ateş, çarpıntı ve ishal için de söyleyebiliriz. Modern tıbbın, hastanın yaşam kalitesini yükseltmek için bazen semptomları ortadan kaldıran ilaç kullandığını biliyoruz. Bu kapsamda şöyle bir soru sorulabilir; Bu dönemde hastalıkların semptomları hastalık olarak mı görülüyordu? Acaba Memlûkler zamanında veya öncesinde bazı eczalar aynı maksat ile kullanılmış mıdır?

² Bu taşın, Kahire'den alınıp Kudüs'e yollandığı bilinmektedir.

16	Ardıç	Juniperus sp.		Diş, kalp hastalıkları
17	Armut	Pyrus communis		Humma, müşhil
18	Arnika	Doronicum scorpioides		Göz, cinsel istek azaltıcı
19	Arpa	Hordeum sp	Dudak komplikasyonları, dişeti takviyesi	Kadın hastalıkları, karaciğer rahatsızlığı, kozmetik, aşırı kan kaybı
20	Arsenik	AS2S3; AS2S2	Kadınlar için tüy dökücü, medikal sabun	Doku bozukluğu, mide ilacı, dişsel, zehirbilim
21	Asfalt		Medikal bant	Dişsel, zehirbilim
22	Aspur	Carthamus tinctorius		Rahim, böbrek, kalp problemleri, zehirlenme
23	Atlas sakız ağacı	Pistacia atlantica	Medikal sakız	Diş, cilt ve iç hastalıklar
24	Ayak otu	Cyperus longus	Mide rahatsızlıkları, ağız sağlığı	Kasılma, macun, müşhil, hazımsızlık, adet düzenleyici, diş kaybı, kolik
25	Ayva	Cydonia oblonga	Göz komplikasyonları, şişlik, öksürük	Mide kuvvetlendirici, ishal
26	Badem	Amygdalus communis = Prunus amygdalus	Görüş zayıflığı, migren, göz tedavisi, afrodisyak, müşhil, yüz ve göz tedavisi, ateş, ısırma pansumanı, öksürük	Kanser, hafif ve ağır enfeksiyon, yılanlık
27	Bağboğan	Cuscuta sp.		Siyatik, soğuk algınlığı baş ağrısı, varis
28	Bahçe şebboyu	Erysimum cheiri		Diş, sağlık rejimi, zehir, adet hızlandırıcı, plasenta defedici
29	Bakır	Cu		Göz hastalıkları
30	Bal	Apis mellifica	Göz hastalıkları, öksürük, diyet, cinsel, oksimel, medical bant	Öksürük, göz, kan alma, cinsel
31	Baldırıkara otu	Adiantum capillus-veneris	Öksürük, afrodisyak	Müşhil, yalan ısırması, kurt

				dökücü, mesane kumu dökücü,
32	Balık			Isırılma ve sokulma, cilt hastalıkları, zehirlenme
33	Balmumu	Apis mellifica	Göz hastalıkları, tüy dökücü kadınlar için, afrodisyak	Varis, deri hastalıkları, ülser, kas kasılması, karın ağrısı
34	Banotu	Hyoscyamus albus		Kulak ve diş ağrı kesici, kan durdurucu, kan tükürme, kadın hastalıkları
35	Bespaye	Polypodium vulgare	Halüsinasyon	Diş, karaciğer, kan
36	Betel biberi	Piper betel		Çarpıntı, düşük, adet kesici
37	Biber	Piper nigrum	Göz hastalıkları, müşhil	Mesane taşı
38	Biberiye	Rosmarinus officinalis		İdrar arttırıcı, adet hızlandırıcı, karaciğer temizleyici, öksürük kürü
39	Bit otu	Delphinium staphisagria	Bit tedavisi	Göz ve cilt, epilepsi, boğaz pastili
40	Boğadikeni	Eryngium sp.		Ereksiyon, gaz giderici
41	Boraks	Na ₂ B ₄ O ₇	Kadınlar için tüy dökücü	Mide ilacı, göz hastalıkları, kulak ağrısı, kadın hastalıkları, kasılma
42	Buğday	Triticum sp.	Yüz tedavileri, göz hastalıkları	Cilt ve göz, iltihaplı şişlik,
43	Burçak	Vicia ervilia		Cilt, kanser, yanma, zehirlenme
44	Büyükbaş hayvan ürünleri (süt, peynir, krema, tereyağı)	Bos taurus	Pansuman, lokal ilaç, şişlik, göz komplikasyonları	Mide merhemi, astım, gut hastalığı, karaciğer ve böbrek hastalıkları, bağırsur
45	Ceviz	Juglans regia	Günlük diş temizliği, ısırık bandı, afrodisyak	Macun, cinsel, hemoroit, mide ve karaciğer, öksürük

46	Cıva	Hg		Bit öldürücü, idrar torbası hastalığı
47	Cüruf		Göz hastalıkları	Ağız hijyeni, kulak ağrısı, yaralar
48	Çaduruşağı otu	Ferula assa-foetida		Ağrı, diş, hayvan ısırtığı
49	Çakşır	Ferula persica	Müşhil	Kusma, siyatik, varis
50	Çam fıstığı	Pinus pinea	Öksürük şurubu	Mesane, böbrek, öksürük, mide rahatsızlıkları, kolik
51	Çam sakızı	Pinus sp.	Öksürük şurubu	Cilt
52	Çemen otu	Trigonella foenum-graecum		Göz hastalıkları, mide şikayetleri
53	Çinko	Zn	Bit tedavisi, görüş zayıflığı, migren	
54	Çinkooksit	Cd	Göz hastalıkları	
55	Çirişotu	Asphodelus aestivus		Yaralanma, göğüs ağrısı, dalak ve karaciğer, nefes darlığı tedavisi, eklem, sırt ve kulak için ağrı kesici,
56	Çivit	Indigofera tinctoria		Cilt, şişlik, yaralar
57	Çöpleme	Helleborus niger and H. albus		Göz ve cilt, idrar sökücü, epilepsi, diş ağrısı
58	Çöven	Gypsophila struthium		Delilik, cilt, hapsirik etkili
59	Defne ağacı	Laurus nobilis	Müşhil, öksürük şurubu ve merhem	Cilt ve göz, zehirlenme
60	Demirhindi ³	Tamarindus indica	Humma, öksürük, afrodisyak	Müşhil, humma
61	Demiroksit	Fe ₂ O ₃		Göz hastalıkları, diş
62	Dereotu	Anethum graveolens		Cilt hastalıkları, humma, zehirlenme
63	Deve otu	Andropogon schoenanthus		Göz, çarpıntı, müşhil, mide rahatsızlıkları, tonik, karaciğer
64	Diken hünnapı	Ziziphus spina-christi	Öksürük	Arı sokması, ishal

³ Mısır'da yetiştirilip buradan Mağrip ve Sicilya'ya ihraç edilirdi. Memlûk öncesi dönemde yaz diyetlerinde Mısır yöneticileri tarafından tüketilirdi. Bkz. Lev, s.302

65	Diken üzümü	Berberis cretica	Öksürük	Karaciğer, dalak ve bağırsak hastalıkları
66	Dikenli akasya	Acacia nilotica	Görüş zayıflığı, migren, göz hastalıkları, öksürük, kadınlar için tüy dökücü, mide rahatsızlıkları	Göz hastalıkları, mide takviyesi, ishal, karın bölgesi ağrıları, humma, vitiligo
67	Dişbudak	Fraxinus sp	Göz komplşkasyonları	Macun, müshil, afrodisyak
68	Doğal kurşun oksidi	PbO		Göz ve deri hastalıkları
69	Doğu çınarı	Platanus orientalis		Cüzzam, diş ağrısı,
70	Dut	Morus nigra		Diş, bağırsak tedavisi, ishal, yanma ve yara tedavisi, diş ağrısı kesici, sırt ağrısı
71	Ebu Cehil karpuzu	Citrullus colocynthis	Müşhil	Müşhil, gargara, diş çekme yatıştırıcısı
72	Eğir otu	Acorus calamus		Fıtık, mide rahatsızlıkları, mide-bağırsak komplikasyonları, ağrı, tonik
73	Ejderha kanı ağacı	Dracaena draco		Fistül, hemoroit, kanser, mide takviyesi, kanama tedavisi, açık yara
74	Elma	Malus pumila		Ateş, müshil, tonik
75	Engerek	Echis coloratus		Tiryak, zehir, cilt hastalıkları
76	Erguvan	Cercis siliquastrum		Fistül, kaşıntı, ciddi yaralanma, kanser
77	Erik	Prunus domestica	Ateş, hemoroit, kas ağrısı, afrodisyak	Göz ve cilt
78	Esmeramber	Physter catodom	Öksürük şurubu Merhem	Baş ağrısı, beyin hastalıkları, kas spazmı, ishal, titreme
79	Eşek (Süt, dışkı)	Equus asinus	Diş temizliği ve tedavisi, kas ağrısı, kan durdurucu, hasta diyeti	Akciğer, epilepsi, hemeroid, göz hastalıkları
80	Fasulye	Commiphora mukul	Hemoroit, şişlik, öksürük, karın ağrısı, yüz ve göz tedavisi	Göğüs iltihaplı şişlik, sarılık, ateş

81	Fesleğen	Ocimum basilicum	Hasta diyeti, ateş, dış tedavi ve temizliği, müshil	Göz hastalıkları, ateş, soğuk algınlığı, mide rahatsızlığı, düşük, kürtaj, kan akışı düzenleyici
82	Fındık	Corylus avellana	Isırık bandı, öksürük	Zehirlenme, bağırsak temizleyici, hafıza kuvvetlendirici, akrep sokması, gaz sökücü,
83	Geven	Astragalus gummifer	Migren, göz, gaz, müshil, öksürük, görme yetersizliği	Diş, cilt, iltihap
84	Geyik otu	Satureja sp.		Kolik, cilt ve göz, mide rahatsızlığı
85	Gümüş	Ag		Kalp rahatsızlığı, hemoroit, nefes düzenleyici, idrar sökücü
86	Günlük yağı	Boswellia carteri	Diş temizleme ve tedavisi, medikal sakız	Göz hastalıkları, diş kaybı, cilt hastalıkları, köpek ısırması, akrep ve örümcek sokması, kanama durdurucu
87	Halile	Terminalia sp.	Halüsinasyon, mide ve sindirim, görüş bozukluğu, göz, migren, hasta diyeti, öksürük şurubu	Göz, eklem ağrısı
88	Hardal	Sinapis alba		Göz ve cilt, kolik
89	Hatmi çiçeği	Althaea officinalis	Göz, afrodisyak, şişlik, medikal diyet	Siyatik, varis, karaciğer yetersizliği
90	Havuç	Daucus carota	Öksürük şurubu	Göz hastalıkları, çarpıntı, cinsel problemler
91	Hemame	Elettaria cardamomum	Humma	Ağrı, öksürük, böbrek taşı, kan durdurucu
92	Hindiba ⁴	Cichorium intybus	Hasta diyeti, şişlik için yara bezi, afrodisyak, humma,	Humma, kanser, yılancık, hafif ve ağır iltihaplı şişlik ve fil hastalığı,

⁴ Merhem olarak kullanılmıştır. Bu bitki Şam civarında ekilmiştir.

			karaciğer, görme zayıflığı, migren	karaciğer ve göz hastalıkları
93	Hindistan cevizi	Cocus nucifera		Göz hastalıkları, cinsel münasebet, meni arttırıcı, böbrek takviyesi
94	Hint yağı bitkisi	Ricinus communis		Cilt hastalıkları, kasılma, humma, ağrı, aralıklarla kasılma
95	Hintkamışı	Bambusa vulgaris	Medikal bileşik ve pudra	Sarılık, ateş, çarpıntı, diş kaybı, mide takviyesi, ishal, karaciğer yetersizliği, öd bozulması
96	Hodan	Anchusa sp.	Halüsinasyon, görme zayıflığı, migren, ateş, hasta diyeti, afrodisyak	Mide temizleyici, böbrek için ağrı kesici, şişlik giderici, yara temizleme, göz takviyesi, melankoni, ağız ve diş ağrı kesici
97	Hurma	Phoenix dactylifera	Afrodisyak	Cilt hastalıkları, afrodisyak, kuvvet macunu
98	Hünnap ⁵	Ziziphus vulgaris	Hemoroit, humma, medikal diyet	Cilt, hıyarcık ve sarıca
99	İlgın	Tamarix gallica, T. orientalis		Diş, yaralar, düşük, kürtaj
100	İspanak	Spinacia oleracea	Hasta diyeti	Humma, apse, solunum hastalıkları, bağırsak aktivitesi
101	İnci	Pinctada margaritifera	Göz hastalıkları	Göz hastalıkları, depreyon, ateş, mide ve karaciğer kuvvetlendirici,
102	Kabak	Cucumis melo var. chate	Karaciğer rahatsızlıkları, öksürük	Humma, cinsel hastalıklar
103	Kafur ağacı	Cinnamomum camphora	Göz hastalıkları, şişlikler, kan durdurucu	Sarılık, ateş,

⁵ Kasık lenfa bezlerinde ortaya çıkan enfeksiyon (hıyarcık) ve sıraca illeti tedavisinde kullanılan bu eczanın Memlûkler döneminde Şam bölgesinde ekilmesine özen gösterilmiştir.

104	Kaktüs (Arap)	Costus speciosus	Medikal sakız	Göz problemleri, kasılma, iç ülser, böbrek ve mesane hastalıkları
105	Kakule	Amomum sp.	Göz tedavisi, diş temizliği ve tedavisi	Çarpıntı, macun, müshil, tonik, hazımsızlık, hemoroit, bağırsak gevşekliliği, karın ağrısı
106	Kalya taşı ⁶	K ₂ CO ₃ ; Na ₂ CO ₃	Diş problemleri	Diş, çocuk düşürücü
107	Kamış	Phragmites australis		İdrar söktürücü, kellik, ısırılma, yılancık
108	Kantaron	Centaurea sp.		Siyatik, topallık, sırt ağrısı, romatizma, iç hastalıkları
109	Karanfil	Eugenia caryophyllata		Soğuk algınlığı, öksürük, nefes açma, mide ve dişeti tedavisi,
110	Karpuz	Citrullus lanatus	Yüz ve göz tedavisi, idrar yolu komplikasyonları, medikal diyet	Cilt, humma, böbrek, sarılık
111	Kasıkotu	Agrimonia eupatoria	Boğaz ağrısı, sindirim bozukluğu, sarılık	Ateş, zehirlenme, hayvan ısırması, karaciğer rahatsızlığı,
112	Katran	Selvi ağacından elde edilen		Göz ve diş, düşük, kürtaj
113	Katran köpüğü	Agaricus sp.	Baş ağrısı, görüş zayıflığı, afrodizyak, müshil	Kalp, zehirlenme
114	Kavkas	Marrubium vulgare		Göz
115	Kavun	Cucumis melo	Medikal diyet	İdrar sökücü
116	Kayısı	Prunus armeniaca		Ateş, karın ağrısı
117	Kaymacık	Opopanax chironium	Gaz ve kolik	Göz, kasılma, humma, kolik, cinsel güç

⁶ Potasyum hidrat. Daha çok sabun yapımında ve hijyen için kullanılmıştır. Halep'te sabun olarak üretilerek ihraç edildiği bilinmektedir. Kudüs aktarlarında satılan kalya taşının İskenderiye, Tunus ve Kahire'de ticareti yapılmaktaydı.

118	Kebere	Capparis spinosa		Cilt hastalıkları, diş, zehirlenme
119	Keçi ürünleri	Capra hircus mambrica		Göz ve deri hastalıkları, diş, zehirlenme
120	Keçiboynuzu	Ceratonia siliqua		Mide, şişlikler, düşük
121	Kekik	Teucrium capitatum		Kolik, göz ve mide rahatsızlıkları
122	Kenevir	Cannabis sativa var. indica		Delilik ve Böbrek taşı, mide kurdu, uyku düzenleyici Epilepsi,
123	Kertenkele	Uromastix aegypticus		Göz ve kalp hastalıkları, şaşılık
124	Keten tohumu	Linum usitatissimum		Göz, kasılma, yılancık, humma, ağrı
125	Kına ⁷	Lawsonia inermis	Kanama durdurucu, medikal bant	Cilt ve diş problemleri
126	Kırlangıç otu	Chelidonium majus	Dental ve oral hijyen	Göz hastalıkları, idrar sökücü
127	Kırmız	Kermes sp		Ateş, gebelik önleyici, adet geciktirici
128	Kırmızı boynuzlu gelincik	Glaucium corniculatum		Göz, ağrı kesici, yatıştırıcı
129	Kırmızı kurşun tuzu	Red lead oxide		Apse, çıban, boğaz ağrısı, öksürük, kırık kemik, böbrek hastalıkları
130	Kızılçık	Cornus mas		Cinsel uyarıcı, antidot, idrar söktürücü,
131	Kil	Armenian earth, Cyprus clay, white clay, Egyptian clay	Halüsinasyon, şişlik	Ülser, mide ağrısı, ishal, mesane hastalıkları, göğüs şişliği
132	Kimyon	Cuminum cyminum	Öksürük	Göz hastalıkları, mide hastalıkları, karaciğer rahatsızlıkları

⁷ Mide ağrılarında ve yeni doğan bebeklerde ishal tedavisinde kullanılırdı. Ayrıca cilt yanığı, deri enfeksiyonu, diş ve diş eti enfeksiyonlarında da tedavi için kullanılırdı. Memlûkler döneminde Ürdün Vadisi'nde ve Şam'da ekildiği bilinmektedir.

133	Kiraz	Prunus avium	Medikal diyet, afrodisyak	İstifra ettirici, afrodisyak, hafif müshil
134	Kışniş ⁸	Coriandrum sativum	Halüsinasyon, migren, görme zayıflığı	İshal, iltihaplı şişlik, humma, baş ağrısı
135	Kokulu menekşe ⁹	Viola odorata	Halüsinasyon, medikal diyet, göz ve yüz hastalıkları, afrodisyak	Baş ağrısı, akrep ısırması, ishal, karın bölgesi ağrıları, siyatik, humma varis, kanser
136	Kökboya	Rubia tinctoria		Ağrı, cilt, hemeroit, sarılık, diş tedavisi, dalak, karaciğer ve iç organ temizleyicisi, cüzzam, idrar arttırıcı
137	Kraal Bal Dikeni	Lycium afrum	Göz hastalıkları, öksürük şurubu	Göz hastalıkları, cilt rahatsızlıkları, öksürük, köpek ısırması
138	Kuduzotu	Statice limonium		Kalp rahatsızlıkları, meni arttırıcı, gut hastalığı
139	Kulnuç otu	Alpinia galanga		Cinsel hastalıklar, mide problemleri, solunum rahatlatıcı, diş
140	Kunduz	Castor fiber	Göz hastalıkları	Göz hastalıkları, baş ağrısı, ateş, sarılık, cinsel rahatsızlıklar
141	Kuprit	Cu ₂ O		Göz hastalıkları
142	Kurşun	2PbCO ₃ . Pb(OH) ₂	Göz hastalıkları, afrodisyak, kaşıntı	Göz ve deri hastalıkları, göbük fitiği, sürekli ağlama
143	Kurtluca	Aristolochiasp.	Kusma tedavisi	Siğil, sık idrar yapma, şişlik
144	Kuşburnu	Rosa canina	Karaciğer, bit, görme, öksürük, diş	Göz, kasık fitiği, göz sulanması, humma

⁸ Mide gaz sıkışması ve spazmlarda kullanılırdı. Memlûkler döneminde yaz mevsiminde ekildiği ve hasat edildiği bilinmektedir. Ayrıca baharat olarak da kullanılmaktadır.

⁹ Şam'da düşük kalitede menekşe yağı üretildiği kaynaklarda geçmektedir. Mısır'da ise nasıl elde edildiği bilinmemektedir. Eyyübiler döneminde sultan için uyku hâpı olarak kullanılmıştır.

			temizleme, hasta diyeti	
145	Kuşkonmaz	Asparagus officinalis		Göz hastalıkları, hayvan ısırması, kalp ve beyin takviyesi
146	Kuzukulağı	Rumex sp.	Yüz ve göz hastalıkları	Mide kuvvetlendirici, ishal, karaciğer yetmezliği
147	Kübabe biberi	Piper cubeba		Ağız ve dişeti yaraları için ilaç, diş, karaciğer temizleyici
148	Küçük Hindistan cevizi ağacı	Myristica fragrans		Kolik, mide, soğuk algınlığı, cinsel istek artırıcı
149	Labdanum	Cistus ladaniferus		Diş, vitiligo
150	Lak	Laccifer lacca		Karaciğer ve diğer iç organlara yapılan pansuman
151	Lapis lazuli taşı	(Na,Ca) ₈ (AlSiO ₄) ₆ (S, SO ₄ ,Cl) ₁₋₂	Halüsinasyon, afrodisyak	Macun, kirpik büyütücü, gözyaşı engelleyici
152	Lavanta	Lavandula officinalis	Halüsilasyon, görme zayıflığı, migren, hasta diyeti	Eklem ağrısı, göz iltihabı, görme kaybı, göz bebeği genişlemesi, göz sulanması
153	Lavanta	Commiphora myrrha	Göz ve öksürük	Mide ve karaciğer, öksürük, soğuk algınlığı
154	Liken	Usnea sp.	Göz	Soğuk algınlığı, öksürük, görme iyileştirici, anestetik
155	Limon	Citrus limon	Ateş, hasta diyeti, medikal plaster	Müşhil, başağrısı, bayılma, yara tedavisi
156	Mahmude otu	Convolvulus scammonia	Afrodisyak, müşhil, medikal sakız	Müşhil, felç, humma, yüz losyonu
157	Mandakulağı	Sedum sp.		Göz, asabiyet, humma, akciğer temizleyici, böbrek ağrısı azaltıcı

158	Marul	Lactuca sativa	Göz, öksürük şurubu ve merhem	Cilt, diş, zehirlenme, kasık fıtığı
159	Mekke plesenk ağacı	Commiphora mukul	Merhem, hasta diyeti, migren, görme bozukluğu	Ağrı, siyatik, kan alma
160	Mekke reçinesi	Commiphora gileadensis		Göz hastalıkları, epilepsi, çarpıntı, macun, müşhil, mide rahatsızlığı
161	Melisa ¹⁰	Melissa officinalis		Depresyon, kalp takviyesi, balgam sökücü, ilk yardım, sindirim, gaz giderici, hafif müşhil
162	Mercan	Coelenterate System	Diş problemleri	Nefes darlığı, ishal, göğüs zarı iltihabı, diş hastalıkları
163	Mercimek	Lens esculenta	Bit tedavisi	Cilt ve göz, diş, baş ağrısı, gaz, idrar yanması
164	Mersin ¹¹	Myrtus communis	Öksürük şurubu	Göz, kuvvet takviyesi, örümcek ısırması
165	Meşe uru	Quercus sp.	Hemoroit	Cilt, ishal, diş
166	Meyan kökü ¹²	Glycyrrhiza glabra	Ağız sağlığı, öksürük, afrodisyak, hasta diyeti, cilt (çil için), kronik ülser, kellik	Göz, sarılık, akut ateş, kasılma, iltihap, göz donukluğu
167	Mısır güvey otu	Origanum maru		şişlikler
168	Mısır yoncası	Trifolium alexandrinum	Öksürük şurubu	Fetüsü arkada tutucu
169	Mide taşı ¹³			Zehirlenme, göz hastalıkları, ateş,
170	Misk	Moschus moschiferus	Diş eti ve dudak	Baş ağrısı ve beyin hastalıkları, afrodisyak, şişlik
171	Muz	Musa paradisiaca		Karaciğer ve dalak hastalıkları

¹⁰ Şam'da Memlükler döneminde parfüm yapımında kullanılmıştır.

¹¹ Birçok kanıt onun ilk İslâm dönemlerinde ve Memlükler döneminde tarımsal olarak üretildiğini göstermektedir. Tüm doğu Akdeniz kıyılarında üretimi yapılmaktaydı.

¹² Kudüs'te eczacılar tarafından satılmaktaydı.

¹³ Keçinin midesinde oluşan taş

172	Mühliye	Corchorus olitorius		Cilt, zehirlenme
173	Mürdümük	Lathyrus sativus		Göz hastalıkları
174	Mürekkep balığı	Sepia officinalis	Dişsel kullanım	Göz hastalıkları, dentist alan
175	Müzmüldek	Crataegus sp.		Bağırsak problemleri, kan durdurucu, idrar sökücü,
176	Nane	Mentha sativa		İshal, soğuk algınlığı, humma, gaz, idrar yanması, kramp
177	Nar	Punica granatum	Medikal sabun, idrar yolu hastalıkları, medikal diyet, karaciğer hastalıkları	Hafif ve ağır ateş, kanser, iltihap, şişlik, göz, fil hastalığı
178	Nezle otu	Anacyclus		Göz ve cilt, diş, humma
179	Nilüfer	Nymphaea sp		Göz ve cilt, afrodisyak
180	Nişasta	Tahıldan çoğunlukla buğdaydan elde edilir	Göz	Karaciğer, göz, cilt, diş
181	Nohut	Cicer arietinum	Genel sağlık, bölgesel uygulamalar	Cilt, eklem yaraları, romatizma
182	Nujdar	Lepidium latifolium		Cilt hastalıkları
183	Oksimel	Bal ve sirke karışımı	Ateş	Öksürük, soğuk algınlığı, dalak sertliği, akrep ve kertenkele ısırması, karaciğer
184	Ormus	Alhagi maurorum		Göz ve cilt, humma
185	Pamuk	Gossypium herbaceum		Öksürük, cinsel istek arttırıcı,
186	Pancar	Beta vulgaris	Bölgesel uygulama, şişlik	Göz, iltihap
187	Papatya	Matricaria aurea		Göz ve cilt hastalıkları
188	Papirüs	Cyperus papyrus		Göz, ağız sağlığı, yara iyileştirici, dalak enfeksiyonu, iştah açıcı

189	Patlıcan	Solanum melongena		Mide takviyesi, idrar arttırıcı, baş ve kulak için ağrı kesici
190	Pelin	Artemisia sp.		Mide rahatsızlıkları, zehirlenme, hıyarcık, sıraca illeti
191	Pırasa	Allium porrum		Cilt ve göz, zehirlenme, diş, ishal ve sindirim problemleri
192	Pirit, ottaş	FeS2		Göz ve deri hastalıkları
193	Piskopos otu	Carum Copticum		Göz hastalıkları, öksürük, soğuk algınlığı, hazımsızlık, hemoroit, karın ağrısı
194	Plantain	Plantago afra	Öksürük	Kasık fıtığı, tüy dökücü, sarılık, ateş, kasılma, ishal
195	Porsuk ağacı	Taxus baccata		Kalp problemleri ve depresyon
196	Rastık	Sb, PbS	Göz hastalıkları	
197	Ravent	Rheum sp.	Hasta diyeti	Mide kuvvetlendirici, koku kuvvetlendirici, dışkı yumuşatma, kusma, sarılık, kalp atımı düzenleyici
198	Rezene	Foeniculum vulgare	Görüş zayıflığı, migren, hemoroit, humma, afrodisyak	Fıtık, göz hastalıkları, baş ağrısı ve beyin hastalıkları, bölgesel uygulamalar
199	Roka	Eruca sativa		Göz hastalıkları, sperm kalitesi arttırıcı, cinsel istek arttırıcı, iç hastalıklar ilacı, mesane temizleyici, anne sütü arttırıcı

200	Sabun	Kül, zeytin yağı ve birkisel alkalinden yapılan		Mukus temizleyici, eklem ağrısı, bağırsak kurdu dökücü, kan akışı düzenleyici
201	Safran ¹⁴	Crocus sativus	Saç boyası, baş ağrısı, göz ve göz kapağı rahatsızlıkları, ağız sağlığı	
202	Safron	Crocus sativus	Göz hastalıkları, plaster	Göz ve cilt, mide ve karaciğer komplikasyonları, baş ağrısı, beyin hastalıkları
203	Sakız ağacı	Pistacia lentiscus	Mide problemleri, diş eti güçlendirici, ağız sağlığı	Kasık fıtığı, göz sulanması, ateş
204	Sakız amonyak	Dorema ammoniacum		Göz hastalıkları, müshil
205	Salatalık	Cucumis sativus		Humma, cinsel hastalıklar, idrar sökücü, mide
206	Salep	Orchis sp.		Zehirlenme, cinsel hastalıklar, nefes kuvvetlendirici, meni arttırıcı
207	Salyangoz	Helix sp.	Diş bakımı, diş macunu veya pudrası	Deri hastalıkları, iç yaralar, eklem enfeksiyonu, göz ve kulak hastalıkları, köpek ısırması, adet düzenleyici
208	Sandal ağacı	Santalum albüm		Humma, siyah safra
209	Sandarık ağacı	Callitris quadrivalvis		İshal, kanama, yılançık
210	Sap kerevizi	Apium graveolens	Gözme bozukluğu, migren, müshil	Eklem ağrısı, çarpıntı, macun, böbrek kumu, yaralar, hazımsızlık, bağırsak gevşetici, mide ağrısı
211	Sarımsak	Allium sativum		Bağırsak kurdu kırıcı, boğaz

¹⁴ Akka, Remle ve Beyrut' ta XIII. ve XIV. yy.'larda Avrupa'ya ticareti yapılmıştır. Daha eski devirlerde Şam, safran maddesinin en yoğun bulunduğu yer olarak geçmektedir.

				temizliği, kronik göz diş ağrısı öksürük kesici,
212	Sarısabır, ödağacı	Aloe sp.	Lokal merhem, migren, puslu görüş, göz bebeği genişletici	Göz hastalıkları, ishal edici
213	Sarısabır, ödağacı odunu	Aquilaria agallocha	Afrodizyak, kaşını azaltıcı, merhem	Ateş, diş
214	Sedefotu ¹⁵	Ruta chalepensis	Göz, öksürük kesici, yılan ısırması, baş ağrısı, mide krampı, frengi, iç enfeksiyonlar, nabız düzenleyici, böbrek taşı düşürücü	İshal, gaz, şiddetli şişlik, kas spazmı, tansiyon
215	Sedir	Cedrus libani		Göz hastalıkları
216	Selam otu	Levisticum officinale		Kronik ve yeni öksürük, kulak ağrısı, sarılık, mide
217	Selvi ağacı	Cupressus sempervirens		Göz hastalıkları, diş, ishal, fitik
218	Semiz otu ¹⁶	Portulaca oleracea	Isırık bandı, göz sulanması, göz şikayetleri, eşcinsellik tedavisi	
219	Sinameki	Cassia acutifolia	Humma, afrodizyak	Mesane taşları, müshil, kadın hastalıkları, epilepsi, su çiçeği
220	Siyah eğrelti otu	Asplenium onoperis		Hemoroit, bağırsak rahatsızlıkları, idrar sökücü
221	Siyah kimyon	Nigella sativa		Göz ve cilt hastalıkları, ateş, zehirlenme
222	Soğan	Allium cepa	Bölgesel uygulamalar, ısırık bandı, şişlik	Göz ve deri, cinsel iktidarsızlık, afrodizyak
223	Solucan	Lumbricus terrestris	Diş	Sinir bağlayıcı, kulak ve diş tedavisi,

¹⁵ Yeni doğanlar için meşale yapımında kullanılmıştır. Memlûkler döneminde parfüm ve baharat olarak da kullanılmıştır.

¹⁶ Suriye topraklarında tarımı yapılmıştır.

224	Sorkun ağacı ¹⁷	Moringa peregrina	Öksürük, saç uzattırıcı, diş güçlendirici, burun kanamalarına karşı, yaşlanma karşıtı, cüzzam, dalak ve karaciğer	Diş ve dişeti, burun kanaması, cinsel takviye, cüzzam, diş ağrısı, romatizma
225	Söğüt	Salix sp.		Göz, ateş, kolik, mide ağrısı
226	Söküotu	Bituminaria bituminosa		
227	Su kabağı	Lagenaria vulgaris	Ateş, öksürük, plaster, merhem	Göz hastalıkları, ateş, yara, baş ağrısı
228	Sumak	Rhus coriaria		Fetüs itici, boğaz ağrısı tedavisi, ishal kesici
229	Susam ¹⁸	Sesamum indicum	Anne sütü arttırıcı, adet düzenleyici, düşük tedavisi, mide ve sindirim sistemi problemleri	Mide, fitik, göz sulanması, yılancık, kasılma, humma, iltihaplı şişlik
230	Sülfürik asit ¹⁹	Green – FeSO4 blue – CuSO4, white – ZnSO4, CuSO4.5H2O	Göz hastalıkları	Kronik hastalıklar, yara tedavisi, deri ve göz hastalıkları
231	Sümbül yağı	Nardostachys jatamansi	Göz hastalıkları, epilepsi, histeri	Sarılık, akut ateş, kasılma, diş kaybı, bağırsak sorunları
232	Süsen	Iris florentina L.		Cilt, diş, yılancık, kasılma, humma
233	Sütleğen	Euphorbia sp.	Öksürük kesici, medikal sakız	Yaralar, delilik tedavisi
234	Şahtere	Fumaria officinalis		Melankoli, idrar sökücü, cilt, kan temizleyici, mide takviyesi
235	Şakayık	Paeonia sp.		Epilepsi, delilik
236	Şamfıstığı Antep fıstığı	Pistacia vera		Cilt ve cinsel hastalıklar, tonik, düşük

¹⁷ Tropikal bir ağaç olan Moringa, Sina bölgesinde yetişmektedir. Mısır'da kadınlar şişmanlamak için bu ağacın yağını merhem olarak kullanmışlardır. Ayrıca cami kandillerinde de kullanılmıştır.

¹⁸ Cüzzam ve akciğer enfeksiyonu tedavisinde kullanılmıştır. Mısır'da ve Doğu Akdeniz kıyılarında ticareti yapılmıştır.

¹⁹ Zac Yağı olarak da bilinen şap, Şam dağlarında ve Mısır'da bolca bulunmaktaydı.

237	Şap ²⁰	Alk(SO ₄) ₂ 12.H ₂ O	Diş tedavisi ve temizliği	Göz hastalıkları, diş, kozmetik
238	Şeker kamışı	Saccharum officinarum	Gaz, kolik, ağız temizliği, mesane komplikasyonları, halüsinasyon, karaciğer, ateş	Kolik, müshil
239	Şeytan şalgamı	Bryonia cretica		Cilt hastalıkları, idrar sökücü, müshil, ülser tedavisi, öksürük tedavisi, yanık, kanser
240	Şeytanti	Ferula galbaniflua	Karaciğer rahatsızlıkları	Göz hastalıkları, delilik
241	Şimşir	Buxus sempervirens		Baş ağrısı ve yaralar
242	Tambul	Areca catechu		Cilt hastalıkları, uyarıcı, kurcukların neden olduğu kanamayı durdurucu
243	Tarçın	Cinnamomum sp.	Görme zayıflığı, migren	Göz hastalıkları, soğuk algınlığı, öksürük, gaz, göğüs zarı iltihabı,
244	Tarçın	Cinnamomum citriodorum		Göz, macun, müshil, tonik, mide, kolik
245	Tatlı fesleğen	Ocimum basilicum var. pilosum		Burun açıcı, kalp, göz
246	Tatlı yonca	Melilotus albus	göz	Cilt, tırnak hastalıkları, siyatik, varis
247	Tavuk ürünleri	Gallus gallus domesticus	Kan durdurucu, pansuman	Göz hastalıkları, iltihaplı şişik
248	Tere	Lepidum sativum	Öksürük, ateş, halüsinasyon	Cilt hastalıkları, diş sağlığı, ishal, mide kası güçlendirici
249	Turp	Raphanus sativus	Yılan ısırması, bit tedavisi	Göz, boğaz ve cilt hastalıkları, sağırılık
250	Tuz	NaCl	Diş temizliği ve tedavisi, mide ve sindirim rahatsızlığı,	Eksoftalmi ²¹

²⁰ Memlûkler döneminde Kudüs'te hammadde ve ilaç olarak satılmıştır. Ayrıca kozmetik alanında da kullanılmıştır.

²¹ Troid bezi sorunu

			göz hastalıkları, müşhil	
251	Türbit kökü	Ipomoea turpethum	Yüz ve göz tedavisi, kaşınıtı, diş temizleme, müşhil	Müşhil, göz
252	Uzun biber	Piperlongum	Göz	Göz, kasılma, macun, müşhil, tonik, hazımsızlık, mide rahatsızlığı, kolik
253	Üvez	Sorbus domestica = Pyrus sorbus	Hemoroit	Baş ağrısı, boğaz ve ağız sivilcesi
254	Vaşak	Felis [Lynx] caracal		
255	Vitis	Vitis vinifera	Görüş zayıflığı, migren, afrodisyak, bölgesel uygulamalar, kas gevşetici, şişlikler	Yılan ısırması, özel bölge temizliği
256	Yaban havucu	Malabaila secacul = Pastinaca schekakul		Cinsel ilaç, afrodisyak
257	Yabani Güvey otu	Origanum syriaca	Ateş, diyet	Humma, diş
258	Yabani Hint sümbülü	Asarum europaeum	Öksürük	Humma, baş ağrısı ve beyin hastalıkları, sarılık, susuzluk, mide ve karaciğer ağrıları, nefes açıcı
259	Yabani sedefotu	Peganum harmala		Kusturucu, afrodisyak, idrar sökücü, bağırsak hastalıkları, hemoroit ve sinir hastalıkları, delilik, epilepsi, kellik
260	Yasemin	Jasminum sp	Göz hastalıkları	Baş ağrısı, diş, hemoroit, cilt, zehirlenme
261	Yellim ağacı	Cordia myxia	Medikal diyet	Mide ve karaciğer kuvvetlendirici
262	Yengeç	Decapoda		Göz ve deri hastalıkları, köpek ısırması, akrep

				sokması, diş temizliği
263	Yer fesleğeni	Origanum majorana		Göz, humma, genetik hastalıklar, böbrek ve mesane bozukluğu
264	Yer narı	Cytinus hypocistis		İshal, hazımsızlık, kanama ve zayıf eklemler
265	Yumuşakçalar	Strombidae and Muricidae		Mide içi yüzeyi hastalıkları ve yaraları, eklem iltihabı, göz ve kulak hastalıkları, müshil, epilepsi, felç
266	Yün kurdu	Bombyx mori		Çarpıntı, genel tonik, boğaz enfeksiyonu ve şişliği, hemoroid, diş ve mide ağrısı
267	Zencefil	Zingiber officinale		Böbrek hastalıkları, mide gazı, özel bölge temizliği, kuvvet macunu
268	Zerdali diken, peygamber çiçeği	Centaurea behen		Kalp rahatsızlıkları, çarpıntı, macun, müshil, kilo aldırıcı, meni kalitesi arttırıcı
269	Zerdeçal	Curcuma longa	Göz	Göz, cilt, diş
270	Zeytin yağı	Olea europaea	Kusma, şişlikler, öksürük şurubu	Cilt ve göz hastalıkları
271	Zincifre	HgS		
272	Zufa otu	Hyssopus officinalis		Sıtma, göğüs ve akciğer, kronik öksürük, mide için faydalı

SONUÇ

İki buçuk asır boyunca Mısır, Şam ve Hicaz bölgelerinde hüküm süren Memlûkler, Eyyübîler'den devraldıkları yapıyı daha da geliştirerek kendilerine has bazı müesseseler de ihdas etmişlerdir Memlûkler, kuruluş yıllarındaki önemli askerî başarılarını, devlet teşkilatının oluşturulması ve geliştirilmesine de yansıtmışlardır. Bu

anlamda Memlûkler, müesseseleşme bakımından Osmanlılardan sonra ayrı bir yere sahip olmuşlardır. Askerî ve siyasî başarılarının getirdiği şöhret ile ilmî çalışmalarda da çok önemli başarılar yakalamışlardır. Mısır ve Şam bölgesine gelen âlimler hem burada Memlûklu himayesinde çalışma imkânı elde ederek yeni müesseseler kurmuşlar hem de burayı ilim merkezi haline getirmişlerdir.

Memlûklu coğrafyasına gelen ve burada yetişen çeşitli sahalardaki birçok âlim burada medrese inşa etmiştir. Bu medreselerde dinî ilimler ile birlikte müspet ilimler de okutulmuştur. Bu medreseler arasında tıp öğreniminin yapıldığı ihtisas medreseleri ve hastaneler bulunmaktadır. Hastanelerde sağlık hizmeti ile beraber tıp eğitimi de birlikte yürütülmüştür.

Haçlı ve Moğol istilalarına karşı güvenli liman olması, ilme verilen önem sayesinde ve ilmî çalışmalar için gösterilen yoğun imar faaliyetleri Memlûkler döneminde özellikle tıp alanında çok sayıda önemli doktorların inkişaf etmesi sağlamıştır. Yine bu dönemde Mısır ve Şam önemli tıp merkezleri olmuştur.

Bahrî Memlûkler döneminde en dikkat çeken ve bugün bile hayranlık uyandıran yapı Sultan Kalâvun tarafından 1284 yılında tamamlanan Büyük Mansûrî Hastanesi (el-Bimâristânü'l Kebîr el-Mansûrî)'dir. Sultan Kalâvun'un ilmî gayelerinin yanında siyasî olarak yaptırdığı bu hastane, Kahire'nin İslâm âleminin hem siyasî hem de ilmî başkenti olmasına etki etmiştir. Hastanenin herhangi bir kademedeki görevli Yahudi ve Hıristiyan çalıştırılmasına izin verilmezdi. Çalışacak kişilerin Müslüman, güvenilir ve yazı yazmayı bilen kişiler olması gerekirdi. Bu uygulamanın İslâm tıp tarihi açısından etkileri önemli olmuştur.

İslâm tıp tarihine baktığımız zaman, gayrimüslim tabiplerin sayıları azımsanmayacak kadar yüksektir. Hatta Emevî ve Abbasî dönemlerinde önemli doktorların çoğu gayrimüslim aileler idi. Bu kişiler sadece İslâm âleminde tıbbın ilerlemesini sağlamıyor aynı zamanda Müslüman doktorların da yetişmesini sağlıyordu. Bu bağlamda Mansurî Hastanesi'nin bu uygulamasının İslâm tıp alanında gayrimüslimler ile bağlantıya zarar verdiğini söyleyebiliriz. Çünkü, bu dönemden sonra İslâm tıp tarihinde daha önceki emsallere kıyasla çok daha az meşhur doktor ve keşif görülmektedir. Daha sonra ortaya çıkacak kara veba salgını zamanında da gayrimüslimler suçlanacak ve bu olumsuz etki katlanarak devam edecektir. Yine bu dönemde Eşarî

inancının artmasına paralel olarak sufizmin yükselmesi, buna bağlı olarak tıptan ziyade dinî şifa uygulamalarına yönelme, tıbbın gerileyişinin sebeplerinden biridir.

KAYNAKLAR

Özaydın, A. (2000). İbnü'l-İbrî, *TDV İslâm Ansiklopedisi XXI* içinde (ss.92-94), İstanbul.

Kocayürek, A. (2017). *İslâm Bilim Tarihi 1300-1470*, Maviçatı Yay: İstanbul.

Ağırakça, A. (2004). İslâm Tıp Tarihi Başlangıçtan VII. /XIII. Yüzyıla Kadar, Nobel Tıp Kitabevleri: İstanbul.

Bayat, A. H. (2000). İbnü's-Süveydi, *TDV İslâm Ansiklopedisi XXI* içinde (ss. 213-214), İstanbul.

Mazor, A. (2014). Jewish Court Physicians in the Mamluk Sultanate during the First Half of the 8th/14th Century, *Medieval Encounters* 20 38-65, Brill.

Erdemir, A. D. (2019). *Orta Çağ'da Tıp Tarihinden Çizgiler Külliyyat 2*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı: İstanbul.

Özyurt, B., Keleş, B., Kaçar, Y. (2007). Memlûklularda Tıp ve Tıp Eğitimi, *Türkiye Klinikleri J Med Ethics* 15 içinde (ss.45-50).

Buharalı, E. (2006). Üç Türk Hükümdarının Yaptırdığı Üç Sağlık Kurumu: Tolunoğulları, Zengiler ve Memlûklerde Sağlık Hizmetleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi* içinde (ss. 29-39), 25 (40) 29-39.

Brockelmann, C.(2017), *Islamic Literature in Arabic, 2. Post-Classical Period, Book 2*, Leiden : Brill.

Üstün, C. (2017). Aydınogulları Zamanından İzmir ve Çevresinde Bir Âlim: Hacı Paşa, *İzmir Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Serap Yılmaz Özel Sayısı*, İzmir.

Akpınar, C. (1996). Hacı Paşa, *TDV İslâm Ansiklopedisi XIV* içinde (ss.492-496), İstanbul.

Chipman, L. (2010). The World of Pharmacy and Pharmacists in Mamlûk Cairo, *Sir Henry Wellcome Asian Series*, vol.8. Leiden: Brill.

Waines, D. (2011). *Food Culture and Health in Pre-Modern Islamic Societies*, Brill: Boston.

Savage-Smith, E. (2013). Medicine in Medieval Islam, *The Cambridge History of Science II*, Cambridge University Press: New York.

Kahya, E. (2000). İbnü'n-Nefîs, *TDV İslâm Ansiklopedisi XXI* içinde (ss. 173-176), İstanbul.

Gregory Abu'l Farac (Bar Hebraeus), (1945). *Abu'l-Farac Tarihi*, I, Ernest A. Wallis Budge (Çev.), Ömer Rıza Doğrul (Çev.). Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

İbn Haldun, (1986). *Mukaddime*, II, Zakir Kadirî Ugan (Çev.), Millî Eğitim Basımevi: İstanbul.

İbn Kesîr, (1995). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, II, M.Keskin (Çev.). Çağrı Yay.: İstanbul.

İbn Kesîr, (1995). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, M.Keskin (Çev.). Çağrı Yay.: İstanbul.

İbn Kesîr, (1995). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIV, M.Keskin (Çev.). Çağrı Yay.: İstanbul.

Fazlıoğlu, İ. (2000). İbnü'l Efkânî, *TDV İslâm Ansiklopedisi XXI* içinde (ss. 22-24), İstanbul.

Kaya, M. (2008). Sadaka b. İbrâhim, *TDV İslâm Ansiklopedisi XXXV* içinde (s. 385), İstanbul.

Keleş, B. (2005). Memlûkler Dönemine Ait Tıp Eğitimi ve Uygulama Hastaneleri ile İlgili Bir Vakfiye. 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı I* içinde (ss. 385-391), 1-6 Eylül 2002, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay: Ankara.

Göde, K. (1986). Hacı Paşa'nın Yaşadığı Devir (1335-1423) Konyalı Hekim Hacı Paşa, *Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayın No: 3*, (ss. 13-16), Kayseri.

Levanoni, A. (2008). Water Supply in Medieval Middle Eastern Cities: The Case of Cairo. *Al-Masaq, Vol. 20* içinde (ss. 179-205).

Linda S. Northrup, L. S. (2001). Qalawun's Patronage Of The Medical Sciences in Thirteenth-Century Egypt, *Mamlûk Studies Review Vol. 5*.

Mahamid, H. (2013). Waqf and madrasas in late medieval Syria, *Educational Research and Reviews*, Vol. 8(10), ss. 602-612.

İbrahim, M. (2015). Health and Hygiene in Early Mamluk Damascus 1260-1348, *The Syria under Ayyubid and Mamluk Rule: From Saladin to Selim the Grim*. The University of Bonn: Germany.

Kaya, M. (1999). İbn Ebû Usaybia, *TDV İslâm Ansiklopedisi XIX* içinde (ss. 445-446), İstanbul.

Makrîzî (1997), *Kitâb es-Sulûk li-Marifet-i Düvel el-Mülûk*, I, M.A.Âta (Thk.), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut.

Ullmann, M. (1970). *Die Medizin im Islam*, Leiden.

Takruri, M. S. M. (2010). Historical essay: An Arabic surgeon, Ibn al Quff's (1232–1286) account on surgical pain relief, *Anesthesia: Essays and Researches*, 4:1.

MİDİLLİ, M. E. (2017). *Erken Memlûk Döneminde Bir İlmî Müessesesi: İbn Tolun Camii (1296-1382)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

Alper, Ö. M. (2000). İbni Kuf, *TDV İslâm Ansiklopedisi XXI* içinde (ss. 115-117), İstanbul.

Özyurt, B., Keleş, B., Kaçar, Y. (2007). Memlûklularda Tıp ve Tıp Eğitimi, *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, 15.

Hitti, P. K. (1938). *Descriptive Catalog of the Garrett Collection of Arabic Manuscripts*, Princeton University Press: Princeton.

Ragab, A. (2015). *The Medieval Islamic Hospital*, Cambridge University Press: USA.

Şeşen, R. (2010). Eyyûbîler Devrinde Tıp Eğitimi, *İslâm Tetkikleri Dergisi IX* içinde (ss. 243- 268), Edebiyat Fakültesi Basımevi: İstanbul.

Amitai, R. (2017). The Development of a Muslim City in Palestine: Gaza under the Mamluks, *ASK Working Paper, Annemarie Schimmel Kolleg History and Society during the Mamluk Era (1250-1517)*, Bonn.

Yıldız, S. N. (2014). From Cairo to Ayasuluk: Hacı Paşa and Transmission of Islamic Learning to Western Anatolia in the Late Fourteenth Century, *Journal of Islamic Studies*, 25:3, pp. 263-297.

Özkan, S. (2021). *Bahrî Memlûkler Döneminde Tıbbî Faaliyetler (1250-1382)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

Waines, D. (2011). *Food Culture and Health in Pre-Modern Islamic Societies*, Brill: Boston.

Yalçın, M. F. (2015). Bahrî Memlûkler Döneminde Reîsületibbâlık (648-784/1250-1382). *Marife* içinde (ss. 283-296), 15/2.

Yeomans, R. (2006). *The Art and Architecture of Islamic Cairo*, Garnet Publishing: İngiltere.

Yıldız, H. D. (1992). Melik ez-Zâhir Rükneddin Baybars el-Bundukdarî (1260-1277), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi VI* içinde (ss. 456-468). Çağ Yay: İstanbul.

Yiğit, İ. (2002). Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış, *Türkler* içinde (Cilt 5, ss. 748-756). Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.

Yiğit, İ. (2004). Memlûkler, *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 29, ss. 90-97). Ankara.

Yiğit, İ. (2015). *Memlûkler 648-923 / 1250-1517*, Kayıhan Yay: İstanbul.

Zengin, M. (2019). Sultan Selâhaddin Sâlih Döneminde Memlûkler, *Tarih Okulu Dergisi XXXIX* içinde (ss. 313-332).

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.11.14>

Volume 6/2

2022 p. 313-329

TURKEY-UZBEKISTAN RELATIONS: STRATEGIC COOPERATION AND PARTNERSHIP

TÜRKİYE-ÖZBEKİSTAN İLİŞKİLERİ: STRATEJİK İŞ BİRLİĞİ VE ORTAKLIK

Halit HAMZAOĞLU*

ABSTRACT

With its strategic location, the Central Asian region occupies an important place in Turkish foreign policy. The historical and cultural ties between Turkey and the Central Asian countries further increase the importance of this region. Located in the heart of Central Asia, Uzbekistan has a rich historical and cultural background. The versatile and multidimensional foreign policy pursued by President Shavkat Mirziyoyev has further increased Uzbekistan's importance on a regional and global scale and opened up new opportunities for cooperation. Uzbekistan has become a decisive actor in Turkey's Central Asian policies, especially in recent years. Turkey generally prioritizes a foreign policy strategy towards Central Asia that focuses on regional stability and prosperity. In this context, Uzbekistan's multi-dimensional foreign policy in recent years is quite compatible with Turkey's strategy towards the region. Both Turkey and Uzbekistan have common interests in maintaining and promoting stability in Central Asia.

The article analyzes the main directions of development of bilateral relations between Turkey and Uzbekistan. Bilateral relations, which have historically had their ups and downs, have recently gained a strong and constructive functionality. The importance of this functionality and momentum is particularly emphasized in the paper. It is obvious that the strategic cooperation and partnership between the two countries will contribute significantly to regional stability. Moreover, the establishment of

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: halithamzaoglu85@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5249-1911, Kars, Türkiye.

high-level consultation mechanisms and the effective use of these mechanisms allow for the institutionalization of bilateral relations.

Keywords: *Central Asia, Strategic Cooperation, Strategic Partnership, Turkey, Uzbekistan.*

ÖZ

Orta Asya bölgesi sahip olduğu stratejik konumu sebebiyle, Türk dış politikasında önemli bir yer kapsamaktadır. Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasındaki tarihsel ve kültürel bağlar, bu bölgenin önemini daha da artırmaktadır. Orta Asya'nın kalbinde bulunan Özbekistan, zengin bir tarihsel ve kültürel arka plana sahiptir. Cumhurbaşkanı Shavkat Mirziyoyev'in izlemeye çalıştığı çok yönlü ve çok boyutlu dış politika, Özbekistan'ın bölgesel ve küresel ölçekteki önemini daha da artırmış ve yeni işbirliği olanaklarının meydana çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özbekistan özellikle son yıllarda, Türkiye'nin Orta Asya politikalarında belirleyici bir konuma yükselmiştir. Türkiye genel olarak, Orta Asya'ya yönelik bölgesel istikrarı ve refahı önceleyen bir dış politika stratejisini incelemektedir. Bu bağlamda Özbekistan'ın son yıllarda izlediği çok yönlü dış politika, Türkiye'nin bölgeye yönelik stratejisiyle oldukça uyumludur. Hem Türkiye hem de Özbekistan, Orta Asya'da istikrarın korunması ve geliştirilmesi konusunda ortak çıkarlara sahiptirler.

Makalede, Türkiye ile Özbekistan arasındaki ikili ilişkilerin temel gelişimi istikameti incelenmektedir. Tarihsel bağlamda inişli çıkışlı bir seyre sahip olan ikili ilişkiler, son dönemlerde güçlü ve yapıcı bir işlevsellik kazanmıştır. Makalede, bu işlevselliğin ve ivmenin önemi özellikle vurgulanmaktadır. İki ülke arasındaki stratejik işbirliğinin ve ortaklığın, bölgesel istikrara önemli katkı sunacağı aşikârdır. Ayrıca yüksek düzeyli istişare mekanizmalarının oluşturulması ve bu mekanizmaların etkin bir şekilde kullanılması, ikili ilişkilerin kurumsallaşmasına olanak tanımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Orta Asya, Özbekistan, Stratejik İşbirliği, Stratejik Ortaklık, Türkiye.*

Introduction

Changes and transformations in international relations directly affect the foreign policy behavior of states. In this context, the strategic importance of regional policies is

increasing. The Central Asian region and civilization have a decisive position and place in human history. Turkey has common historical, social and cultural ties with the Central Asian states. In this respect, the region has an important place in Turkey's foreign policy.

The Republic of Uzbekistan, which gained its independence in 1991, is located in the heart of Central Asia. Uzbekistan, which has strong spiritual and material resources, has been pursuing a versatile and multidimensional foreign policy since 2017. Turkey was the first country to recognize Uzbekistan's independence. Turkey has played an important role in Uzbekistan's integration into the international community. But for many years, there have been ups and downs in the development of the two nations' relations.

Since 2017, relations between Turkey and Uzbekistan have undergone a major transformation. Through high-level mutual visits and constructive dialogue, relations between the two countries have acquired a strategic character. The new mechanisms established between Turkey and Uzbekistan show that relations have risen to the level of strategic partnership.

The article focuses on the dynamics of strategic cooperation and partnership between Turkey and Uzbekistan. It is highlighted how crucial this strategic relationship and collaboration are for maintaining regional and global stability. In the article, the development of relations between Turkey and Uzbekistan is analyzed through a comparative method. This method determines the scope and question of the article. The article consists of three parts except the conclusion. In the first part, the place and position of the Central Asian region in Turkey's foreign policy is discussed in general terms. In the second part, the historical development of relations between Turkey and Uzbekistan is analyzed. The third part analyzes the dynamics of the strategic partnership between the two countries. The conclusion provides a general analysis of the subject.

The Growing Importance of Central Asia in Turkey's Foreign Policy

With its strategic location and natural resources, the Central Asian region occupies an important place in world politics. For many years, this region has been at the crossroads of global struggles. Following the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), the region has again become the focus of international political, economic and transportation strategies. In this framework, the Central Asian region

continues to maintain its historical decisiveness in the foreign policy options of different actors. Above all, Central Asia is a great center of civilization. “It is one of the special regions that gave rise to powerful currents of thought, genius, science and art” (Roux, 2006: 19). “The Silk Road, which began in China and extended across Central Asia to Europe in the west and India in the south, brought both commercial and cultural riches to the region during a time when geographic discoveries had not yet been made and marine trade was not widely practiced. On the Silk Road, significant cities like Kashgar, Bukhara, Samarkand, and Merv were built, where not only goods and commodities but also cultures were exchanged” (Purtaş, 2011: 10).

Turkey's interest in Central Asia is not only geopolitical. There are deep historical and cultural ties between the countries of the region and Turkey. Therefore, unlike other international and regional actors, Turkey views Central Asia from different perspectives. “The end of the Cold War provided Turkey with an unprecedented opportunity to use its cultural and historical assets to expand its influence in the Caucasus, the Balkans and Central Asia” (Karpat, 2003: 229).

“After the Cold War, Turkey’s foreign policy, which positioned itself with its traditional partners such as Europe and the United States, has strived to diversify, especially since the era of President Turgut Ozal. This diversification, which does not constitute an alternative to each other, aims to increase opportunities for cooperation with Turkey's immediate neighborhood through regional policies” (Dilaver, 2020: 1). Within this framework, the then President Turgut Ozal made great efforts and endeavors in the preparation of the foreign policy strategy especially towards Central Asia. “In the period 1991-1993, Turkey played a key role in bringing the states of Central Asia as well as the South Caucasus into the international community” (Karpat, 2003: 356-357).

Until the 2000s, three main approaches were prominent in Turkey's Central Asia policy. The first approach, which romanticized the perspective on the countries of the region, essentially expressed a positive longing and passion. However, this longing and passion was not compatible with the rational content of international relations. Consequently, this had a significant impact on developing a logical strategy. However, the causes of this romanticism become apparent when the dynamics and circumstances of the post-Cold War era are taken into account. Furthermore, it is important to

acknowledge that some of the countries in the region, which were long under the influence of the USSR, were reluctant to cooperate. The second approach consisted of those who wanted Turkey to consult with the USA while deciding on its Central Asia policy. Although this strategy produced some short-term benefits, it impeded the formation of a long- and medium-term strategic cooperation mechanism with the countries in the region. As a result, it helped the United States, a hegemonic global force, to consolidate its interests in the area. The third approach defined the area more from the standpoint of a logical sphere of impact. This strategy placed a high priority on safeguarding Turkey's national interests and covered topics including economic integration, elevating bilateral relations to a strategic level, and cultural solidarity and organizations.

“Turkey's focus and effort on the Central Asian states have been distracted by the economic crises of 1994 and 2001, weak coalition administrations, persistent terrorist occurrences, and attempts to join the European Union (EU)” (Sarı, 2017: 358-359). All of these obstacles made it impossible to develop a mature and rational Central Asia policy and strategy. However, as international actors' involvement in the area has increased, it has had a significant impact on the Central Asian countries' foreign policy decisions. New realities have emerged as a result of the Russian Federation's (RF) reaffirmation of its political and economic dominance and China's expanding regional interest. The EU has made an effort to revitalize its approach to the region's energy security. In contrast, the US has given economic and security concerns top priority in its interactions with the area. Despite the fact that President Turgut Ozal's pragmatic economic policies for the Turkic World were effective and took into consideration global conditions, a strategic infrastructure could not be built in the course of this process. Despite all of these drawbacks, collaboration between Turkey and Central Asian nations, which share historical and cultural threads, has steadily grown, particularly in relation to social and human issues. “On Turkey's initiative, the process of "Summits" to be attended by the heads of state of the Turkic Speaking States was initiated in 1992. In 1993, with the agreement signed by the Ministers of Culture of Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan and Turkey, the International Organization of Turkic Culture (TURKSOY), known as the UNESCO of the Turkic world, was established” (Yuce, 2021). Turkey continued to maintain contact with the Central Asian countries through the Summit of Heads of State, which started in 1992. “In 1992, the Turkish Cooperation and

Coordination Agency (TIKA) was established as a national institution to seize new opportunities for cooperation, particularly with the Turkic Republics in Central Asia and the Caucasus” (Dilaver, 2020: 2).

Turkey's Central Asia policies have begun to take on an economic development-focused and project-based content during the 2000s. During this time, Turkey's foreign policy, particularly in its interactions with the West, did not include the Central Asian region or a broader “Eurasian geography.” It was absolutely incorrect to depict Eurasia as an alternative to Turkey's relations with the West because it was a requirement, not an option, in its foreign policy (Tellal, 2005: 66). Turkey’s foreign policy needed to become more adaptable in light of the evolving multipolar discourse and changes to the global system. Concepts like institutionalization and economic integration based on shared interests were crucial at this point. In this regard, notwithstanding minor political ebbs and flows throughout the AK Party's rule, Turkey's relations with Central Asian nations have stabilized along a certain rational line. This was brought about by more realistic expectations and the understanding that relations with these nations also depend on the actions of significant regional players, particularly Russia (Sari, 2017: 380).

The Organization of Turkic States (OTS) has started to have an important place in Turkey's Central Asia policy. In 2009, the "Nakhchivan Agreement on the Establishment of the Cooperation Council of Turkic Speaking States" was adopted with historic signatures in Nakhchivan. This agreement essentially showed that the relations had acquired a strategic character. Since 2011, relations with the countries of the region have been further strengthened through regular summits held every year. On November 12, 2021, the "Turkic World Vision 2040" document was announced at the summit. The vision document emphasized the need to "develop a strategic vision to recognize and address the impact of rapid changes in the world on the member states. In this context, it was stated that member states, as well as societies and institutions, should adapt to the emerging realities” (Turkic World Vision 2040, 2021: 1).

The fundamental shifts and changes in global politics have made it possible for Turkey's Central Asia policy to take on a strategic dimension. The development of institutional and strategic cooperation structures is crucial in this situation. Central Asia will eventually gain in prominence on the global political and economic stage. In this

regard, it is crucial that Turkey's policies toward the neighbors have a strategic underpinning. Turkey can expand its influence in the region through a series of relations that are founded on reason. In this context, new transportation and economic development initiatives will help hasten the development of a healthy regional relations model. Building harmonization procedures will increase regional cooperation and bring strategic predictability and decisiveness.

Historical Development of Turkey-Uzbekistan Relations

Uzbekistan is one of the most important nations in the Central Asian region due to its advantageous position. Uzbekistan, home to 33 million people, is the historical and cultural hub of Central Asian Turkic civilization and has a lot of potential. Geographically, Uzbekistan is situated in the middle of a semicircle formed by the Persian Gulf, the Caspian Sea, and the Tarim Basin, which is home to the largest reserves of oil and natural gas. Uzbekistan is a significant component of the region where the interests of the Russian Federation, China, India, and Western nations collide in this context (Doroshko, 2013: 236). Due to its position and potential, Uzbekistan is a very significant nation in terms of global and regional security. Additionally, the presence of more than 2.5 million Uzbek-born citizens living in other nations broadens this nation's regional significance (Doroshko, 2013). Political unrest in the region's neighbors consequently has a direct impact on Uzbekistan's domestic and foreign policies.

Having gained its independence in 1991, Uzbekistan's relations with Turkey have followed an up and down course. Turkey was the first country to recognize Uzbekistan after its independence. In 1996, a "Treaty of Perpetual Friendship and Cooperation" was signed between the two states (Mamadjonov, 2020: 405). During the long rule of Uzbekistan's first President Islam Karimov, Turkish-Uzbek relations were not always friendly. Islam Karimov paid four official visits to Turkey during his tenure (1991, 1994, 1995 and 1998) (Taldybaeva, 2020). The first crisis between the two countries occurred in 1993. Turkey's offer of asylum to Uzbek opposition leader Muhammad Salih and his supporters strained relations. This led Karimov to recall Uzbek students studying in Turkey (Aben, 2020). The differences of opinion between Turkey and Uzbekistan on this issue later turned into an open problem (Mamadjonov, 2020: 407). After that, Uzbekistan withdrew from almost all Turkic World meetings. During

this process, Turkish entrepreneurs in Uzbekistan were put under pressure and some of the company managers were deported (Kanlidere, 2017: 164).

As a result, while the people of both nations were closely tied by a shared history, religion, language, beliefs, traditions, and customs, there were also clear differences of opinion because of the leaders' and political inclinations (Mamadjonov, 2020: 406). These differences of opinion have significantly hindered the deepening of relations and delayed the acquisition of a strategic framework. Conditions were established in October 2000 to address the issues in Turkish-Uzbek ties. To address the divisive issues between the two nations, President Ahmet Necdet Sezer traveled to Tashkent. However, the wishes made during this visit were just written on paper and were not fulfilled (Mamadjonov, 2020: 407). Another crisis in Turkey-Uzbekistan relations emerged in the context of the Andijan events in 2005. Turkey criticized the Uzbekistan administration on human rights due to the events in Andijan. Therefore, the Karimov administration canceled President Abdullah Gül's visit to Tashkent. It also terminated agreements in the military field. This crisis was considered as the biggest crisis in the relations between the two countries. Despite the stability in trade, transit-logistics and other economic relations, problems in the political sphere negatively affected the overall state of bilateral relations in 2008-2013 (Mamadjonov, 2020: 408).

Despite the political problems in bilateral relations, Turkey and Uzbekistan have steadily maintained their trade and economic cooperation. Turkey's trade volume with Uzbekistan increased from 75 million dollars in 1992 to 1.5 billion dollars in 2015. (Hepaktan & Cilbant, 2016: 98). Although the Karimov administration had a conservative framework on political issues, he aimed to diversify its foreign economic relations. It was therefore supportive of any foreign investment in Uzbekistan's economy. Uzbekistan is a country with great potential in terms of its resources. "There are more than 100 types of underground minerals in Uzbekistan. The main ones are gold, copper, silver, lead, zinc and uranium. Uzbekistan is also rich in tungsten, natural gas and other underground raw materials. Uzbekistan ranks fourth in the world in terms of gold mines, second after Russia in the Commonwealth of Independent States (CIS) and ninth in the world in gold production" (Yucememis et.al, 2017: 175). The Karimov administration aimed to realize

Uzbekistan's economic potential. In this respect, economic relations with Turkey were important.

The visit of Foreign Minister Ahmet Davutoglu to Uzbekistan in July 2014 was an important point in the development of political relations. It was the first visit at the level of Foreign Ministers in 13 years (Mamadjonov, 2020: 409). However, after the change of government in Uzbekistan, a significant rapprochement between the two nations began. On December 14, 2016, Shavkat Mirziyoyev became the President of Uzbekistan after Karimov's death. With Mirziyoyev's coming to power, a new era of Turkish-Uzbek relations began. New possibilities and opportunities have begun to emerge in various areas of cooperation such as cultural, political, economic, foreign policy and security (Mamadjonov, 2020).

Generally speaking, during the Karimov era, Turkish-Uzbek ties were compartmentalized. In this regard, it is possible to take into account the fact that the political crises of 1993 and 2005 did not affect commercial connections. The 2005 Andijan events in particular significantly altered the dynamics of Uzbek foreign policy. Events in Andijan, which impacted Uzbekistan's relations with Western nations, prompted new inquiries about foreign policy. It turned back to the Collective Security Treaty Organization presided over by the Russian Federation in this situation. At the same time, it changed course and asked that the US government leave the Khanabad military facility during the 2001 invasion of Afghanistan by the US. Uzbekistan once more withdrew from the Collective Security Treaty Organization in 2012 and adopted a balance of power approach. In conclusion, the Karimov administration has chosen a circumspect approach to foreign affairs. The opening-up process in Uzbekistan has been impacted by this issue. It is plausible to claim that both internal and externally objective factors contributed to this cautious foreign policy. Additionally, under Karimov, Uzbekistan and Kazakhstan were always vying for dominance in the region. Karimov's stance was more inward-looking than the versatile and global approach of Nursultan Nazarbayev, the leader of Kazakhstan. Unquestionably, the security problems associated with Uzbekistan's location and fluctuating internal balance played a role in the development of this approach.

Shavkat Mirziyoyev's Rise to Power and the Transformation of Relations

The first President Karimov's passing on September 2, 2016, ushered in further changes to Uzbek political life. Shavkat Mirziyoyev received 88.61 percent of the vote to win the presidential election on December 4, 2016. Mirziyoyev served as Samarkand's *khokimi* (governor) from 2001 to 2003, and from 2003 to 2016 he was the Uzbekistan's prime minister. The Uzbek Republic's new president has begun to view regional relations differently. President Mirziyoyev stated that they have begun to put the principle of "Central Asia as the main priority of Uzbekistan's foreign policy, a completely new political atmosphere has emerged in the Central Asian region, and relations based on mutual trust and good neighborliness will" into practice in his address to the *Oliy Majlis* on December 22, 2017 (Presidency of Uzbekistan, 2017). The surrounding nations applauded the new Uzbek leader's regional initiatives, which were seen as the start of a new process. Essentially, this novel strategy helped to advance ties between Uzbekistan and Kazakhstan as a stabilizing force in Central Asia. The development of a regional platform with Kazakhstan became a top priority in foreign policy.

The fundamental tenets of Karimov's balance-based foreign policy have not been abandoned by Mirziyoyev. It is conceivable to assert that fundamental foreign policy tenets are being applied consistently in this situation. The aforementioned internal dynamics and security perceptions persisted as the deciding element in the process of putting foreign policy into practice. The new leader of Uzbekistan, however, had a more proactive and open outlook on his interactions with other countries. Thus, a multitude of expectations were brought with this new period.

The current concept's first declaration of military neutrality was strengthened by the new Uzbekistan military policy, which was adopted on January 9, 2018. The doctrine also forbade deploying troops to take part in cross-border hostilities, building foreign military bases on the nation's territory, or joining military alliances (Bekmurzayev, 2019: 5-6). Mirziyoyev maintained the customary balancing stance between China, Russia, and the United States while continuing to pursue Karimov's balanced foreign policy. The scope and level of cooperation with the great nations was what set this approach apart from the previous balancing mechanism (Bekmurzayev, 2019: 6).

The versatility concept was one of the Mirziyoyev administration's new foreign policy tenets. In this versatility worldview, Turkey had a prominent place. The

Mirziyoyev administration stressed strategic partnership and cooperation with Turkey in this context. At the same time, Turkey sought to build a solid and long-lasting working relationship with the new Uzbek government. The strategic aspect of relations was important for regional security and economic growth, and both parties understood this. As a result, conditions were conducive for relationships to develop strategic content.

The course of relations between Turkey and Uzbekistan, which had been stagnant for many years, changed radically with President Recep Tayyip Erdogan's visit to Samarkand in November 2016 (Abdülkerimov, 2022). It was crucial that both Presidents wanted to give Turkey and Uzbekistan's relations a strategic context. For instance, while President Erdogan viewed Uzbekistan as Turkey's "priority partner" in Central Asia, President Mirziyoyev described Turkey as an "important and long-term ally" of Uzbekistan (Erol, 2018). In light of this, President Erdogan's meeting with Uzbek President Mirziyoyev during his visit to Samarkand reinvigorated ties between Turkey and Uzbekistan and ushered in a new era in the two countries' mutual relations. After 21 years, Mirziyoyev visited Turkey as President, becoming the highest-ranking Uzbek politician to do so in October 2017 (Abdülkerimov, 2022).

On the eve of the visit, Mirziyoyev signed a decree on simplifying visa procedures for Turkish citizens. On February 3, 2018, the Parliament of Uzbekistan approved the decree (Mamadjonov, 2020: 409). The decree included the issuance of visas by Uzbek authorities to Turkish citizens within 3 days and a 30-day visa exemption. "It is recognized that both nations wish to follow a plan that emphasizes public diplomacy and soft power elements in order to avoid the recurrence of some crises that have already occurred" (Erol, 2018). This issue demonstrates that relationships now have a strategic component. "The decision made on the goals of furthering the development of economic and commercial relations, as well as the move taken regarding visas and its cultural and tourism component, are unquestionably very significant in this context" (Erol, 2018).

During Mirziyoyev's visit, a joint declaration was signed elevating relations between the two countries to the level of strategic partnership. On the basis of this declaration, the High-Level Strategic Cooperation Council was established to intensify cooperation (Tolipov, 2021: 2). During the visit, it was also agreed to increase cooperation in the field of tourism. The pilgrimage of Turkish citizens to Islamic shrines

on the territory of Uzbekistan was facilitated. At the same time, agreements were made to intensify the flow of tourists from Uzbekistan to Turkey (Mamadjonov, 2020: 410). Another important agreement during the visit was on military-technical cooperation. During his official visit to Turkey, the President of Uzbekistan also emphasized the inter-parliamentary relations between the two countries. Mirziyoyev visited the Grand National Assembly of Turkey (GNAT) and closely followed its activities, with a special emphasis on strengthening inter-parliamentary relations and exchanging experience on legislative activities and mechanisms of parliamentary oversight (Satibaldiyev, 2018).

In April 2018, at Mirziyoyev's invitation, President Erdogan paid an official visit to Uzbekistan. During the negotiations, agreements were reached on close cooperation in the field of development. Agreements were also reached on the activities of the International Islamic Academy, the Imam Bukhari International Research Center and the Islamic Civilization Center (Mamadjonov, 2020).

The reciprocal visits had a beneficial purpose and opened the ground for the advancement of Turkish-Uzbek relations to that of strategic cooperation. Important steps have been taken to further strengthen economic relations between the two countries. For example, the parties aim and plan to increase the bilateral trade volume from 2 billion dollars in 2019 to 5 billion dollars in the near future (Tolipov, 2021: 2). In the first half of 2019 alone, 251 Turkish companies were established in Uzbekistan. The number of companies established in the recent period has increased by 51 percent (DEIK, 2019). In 2021, the mutual trade volume reached the threshold of 3 billion 600 million dollars and thus economic relations made a great breakthrough. Again only in 2021, 407 companies with Turkish capital were established in Uzbekistan. Considering that two thousand Turkish companies are active in Uzbekistan in total, it seems that bilateral relations have gained a serious momentum (Agzamhocayev, 2021). Turkey has become the third country to invest directly in Uzbekistan after Russia and China.

Uzbekistan's government desires to actively participate in regional transportation initiatives. In this regard, the Navoi-Turkmenbashi-Baku-Tbilisi-Kars railway transportation corridor, which will link the railways of Turkmenistan, Azerbaijan, and Georgia to the Turkish transportation network, is of great significance to Uzbekistan. Through the Turkish port of Mersin, this railway will give Uzbekistan access to the

Mediterranean Sea. Uzbekistan has made a lot of improvements to its transportation system. In this regard, Mirziyov's order established a comprehensive plan for 2018–2022, which will upgrade Uzbekistan's transportation infrastructure and diversify its routes for the transit of commodities and foreign trade (Tolipov, 2021: 5).

Turkey and Uzbekistan also cooperate on the Afghanistan issue. A new situation has developed for both Afghanistan and the region following the US withdrawal from Afghanistan. The security of the Central Asian nations, particularly Uzbekistan, is directly linked to the current state of affairs in Afghanistan. Uzbekistan participates in the "Heart of Asia-Istanbul Process" platform, which was established under the leadership of Turkey to resolve the Afghanistan issue. The establishment of a lasting stability in Afghanistan is very important for both Turkey and the Central Asian states. In this framework, Turkey acts in coordination with the countries of the region and Uzbekistan.

After a 17-year break, Uzbekistan attended the meeting of the Cooperation Council of Turkic Speaking States in Bishkek in 2018 and officially became a member of the Organization of Turkic States at the summit held in Baku in 2019 (Abdülkerimov, 2022). Uzbekistan's accession to this organization can be described as historic. The summit of the Organization of Turkic States in 2022 will be hosted by Samarkand, Uzbekistan.

Uzbek leader Mirziyoyev's visit to Turkey on February 19-20, 2020 was of great importance. Within the scope of the visit, the first meeting of the Turkey-Uzbekistan High-Level Strategic Cooperation Council was held on February 19, 2020, chaired by President Erdogan and President Mirziyoyev. The High-Level Strategic Cooperation Council has become a new and functional format for the Turkish-Uzbek dialogue (Mamadjonov, 2020: 411).

The bilateral relationship between Turkey and Uzbekistan was reviewed during Mirziyoyev's visit in all of its aspects, and steps to be taken to expand the partnership-based cooperation were discussed. The parties also discussed regional and global issues in addition to bilateral relations. (Organization of Turkic States, 2020).

President Erdogan paid an official visit to Uzbekistan on March 29-30, 2022. The second meeting of the High-Level Strategic Cooperation Council took place during

the visit. Erdogan stressed that the joint declaration he and Mirziyoyev signed will serve as a future road map and added “Today, we reaffirmed our commitment to maintaining our close communication on local matters as well as our solidarity in international forums, particularly the Organization of Turkic States. We share a lot of similarities, especially in terms of the sources we rely on for sustenance.” (Presidency of the Republic of Turkey, 2022).

As a result, since 2017, relations between Turkey and Uzbekistan have taken on a strategic dimension, and their mutually beneficial collaboration has reached the status of a strategic partnership. The parties' strong level of reliance on one another and support serves as the foundation for the strategic cooperation between the two nations. In this regard, the occurrence of strategic partnerships enables Turkey and Uzbekistan to coordinate their actions on crucial international relations issues (Tolipov, 2021: 7).

Conclusion

New opportunities and challenges arise as a result of fundamental changes to the international system. The general nature of interstate relations is impacted by these opportunities and challenges. The dynamics creating Turkey's Central Asia policy are influenced by ongoing events. In this context, it is clear to see how a regional policy with a strategic focus on Central Asia is being built. Central Asia is directly impacted by the changes in global relations as a result of its strategic location. As a result, this region is becoming increasingly important in the context of international systemic transformation.

Turkey and Uzbekistan have built a set of relations based on mutual trust and stability, especially after 2017. This stability and trust have not always been simple to achieve historically. The full-fledged development of relationships was significantly hampered in former times by differences in viewpoint, views, and perceptions. However, since 2017, there have been positive changes in the dynamics and course of relationship development as a result of both sides' constructive attitudes. Uzbekistan is a nation that shouldn't be disregarded due to its potential on the political, economic, and cultural fronts. With its deep historical and spiritual heritage, Uzbekistan is practically in the center of Central Asia. It also distinguishes forth due to its geopolitical and demographic advantages.

Deepening economic cooperation is made possible by Turkey and Uzbekistan's growing mutual trust. Turkey's Asian policy place Uzbekistan, which holds a crucial position in terms of transportation links, in a deciding position. It is accepted that Asia will become the hub of the global economy. In this regard, the strategic alliance between Turkey and Uzbekistan makes a substantial contribution to the Turkish foreign policy's overarching Central Asia strategy. Turkey and Uzbekistan are putting into practice a foreign policy mechanism that has both a regional and global focus and content since they share historical and cultural aspects. This situation enables the strategic relationship to further consolidate and develop.

REFERENCES

- “Atacağımız ortak adımlarla Özbekistan’la ticaret hacmimizi 10 milyar dolar seviyesine çıkaracağız”. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2022, accessed on 11.07.2022 from <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/136309/-atacagimiz-ortak-adimlarla-ozbekistan-la-ticaret-hacmimizi-10-milyar-dolar-seviyesine-cikaracagiz->
- “Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sn. Şevket Mirziyoyev 19-20 Şubat 2020 tarihleri arasında Türkiye’ye resmi bir ziyarette bulunmuştur”, Türk Devletleri Teşkilatı, 2020, accessed on 11.07.2022 from https://www.turkkon.org/tr/haberler/ozbekistan-cumhuriyeti-cumhurbaskani-sn-sevket-mirziyoyev-19-20-subat-2020-tarihleri-arasinda-turkiyeye-resmi-bir-ziyarette-bulunmustur_1968
- “Türk Dünyası 2040 Vizyonu”. (2021). Türk Devletleri Teşkilatı, accessed on 11.06.2022 from <https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf>
- Abdülkerimov, B. (2022). Türkiye-Özbekistan diplomatik ilişkilerinin tesisinin 30. Yılı kutlanıyor, *Anadolu Ajansı*, accessed on 03.06.2022 from <https://www.aa.com.tr/tr/politika/turkiye-ozbekistan-diplomatik-iliskilerinin-tesisinin-30-yili-kutlaniyor/2523625>
- Aben, D. (2020). Noviy etap strategicheskogo partnerstva mejdu Turtsiyey i Uzbekistanom, Akhmet Yassawi University Eurasian Research Institute, accessed on 05.06.2022 from <https://www.eurasian-research.org/publication/new-stage-in-turkey-uzbekistan-strategic-partnership/?lang=ru>
- Agzamhocayev, A. (2021). Türk Devletleri Teşkilatının İlk Zirvesi Semerkant’ta Olacak, (Röportaj: Aslınur Çanakçı), Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) Akademi,

accessed on 11.07.2022 from https://sdeakademi.org/turk-devletleri-teskilatinin-ilk-zirvesi-semerkantta-olacak_4-264%20-

- Bekmurzayev, N. (2019). Chto ojidat ot novoy kontseptsyii vneshney politiki Uzbekistana?, *Central Asian Bureau for Analytical Reporting, CABAR. Asia*, accessed on 03.06.2022 from <https://cabar.asia/ru/chto-ozhidat-ot-novoj-kontseptsii-vneshnej-politiki-uzbekistana>
- Dilaver, T. (2020). Türkiye Orta Asya İlişkilerinde Uluslararası İşbirliği, *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)*, Analiz No: 3, 1-6.
- Doroshko, N. (2013). Respublika Uzbekistan na geopoliticheskoy karte mira, *Wschodnioznawstwo*, 7, 235-244.
- Erol, M. S. (2018). Türkiye-Özbekistan İlişkilerinde Stratejik Ortaklık Dönemi, *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM)*, accessed on 05.06.2022 from <https://www.ankasam.org/turkiye-ozbekistan-iliskilerinde-stratejik-ortaklik-donemi/>
- Hepaktan, C. E & Çılbant, C. (2016). Geçmişten Günümüze Türkiye ile Özbekistan'ın Dış Ticaret İlişkileri, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 97-110.
- Kanlıdere, A. (2017). Özbekistan Cumhuriyeti, *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, (Ed. Abdulvahap Kara&Fahri Solak), İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları.
- Karpat, K. (2003). *Türkiye ve Orta Asya*, (Çev. Hakan Gür), Ankara: İmge Kitabevi.
- Mamadjonov, A.B. (2020). Uzbeksko-Turetskiye otnosheniya: noviy vglyad na istoriyu i sovremennoye razvitiye, *Aktualniye problemi istoricheskoy issledovaniyi: vglyad molodih uchenih*, Novosibirsk, 405-412.
- Purtaş, F. (2011). *Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi: Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri*, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Roux, J.P. (2006). *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, (Çev. Lale Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sarı, Y. (2017). Türkiye-Orta Asya İlişkilerinde Sınırlı İşbirliği, *AK Parti'nin 15 Yılı Dış Politika*, (Ed. Mehmet Akif Memmi), İstanbul: SETA Vakfı.
- Satıbaldiyev, B. (2018). Özbekistan-Türkiye İlişkileri Tarihinde Yeni Bir Sayfa, *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM)*, accessed on 05.06.2022 from <https://www.ankasam.org/ozbekistan-turkiye-iliskileri-tarihinde-yeni-bir-sayfa/>

- Taldybaeva, D. (2020). Türkiye-Özbekistan İlişkilerinin Yeni Dönemi, Akhmet Yassawi University Eurasian Research Institute, accessed on 05.06.2022 from <https://www.eurasian-research.org/publication/turkiye-ozbekistan-iliskilerinin-yeni-donemi/?lang=tr>
- Tellal, E. (2005). Türk Dış Politikası'nda Avrasya Seçeneği, *Uluslararası İlişkiler*, 2 (5), 49-70.
- Tolipov, F. (2021). Uzbekistan-Turtsiya: v ojidaniyii rezulytatov ot strategicheskikh vzayimootnosheniyii, *Central Asian Bureau for Analytical Reporting, CABAR. Asia*, accessed on 03.06.2022 from <https://cabar.asia/ru/uzbekistan-turtsiya-v-ozhidanii-rezultatov-ot-strategicheskikh-vzaimootnoshenij>
- Türkiye ile Özbekistan'ın Ticaret Hacmi Hedefi 5 Milyar Dolar, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), 2019, accessed on 11.07.2022 from <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turkiye-ile-ozbekistan-in-ticaret-hacmi-hedefi-5-milyar-dolar#>
- Uzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevinq Oliy Majlisqa Murojaatnomasi. (2017). *Uzbekiston Respublikasi Prezidenti*, accessed on 03.06.2022 from <https://president.uz/uz/lists/view/1371>
- Yüce, M. (2021). Bağımsızlıklarının 30. Yılında Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İlişkileri, *Kriter*, 6 (62), accessed on 11.06.2022 from <https://kriterdergi.com/dosya-turk-dunyasi/bagimsizliklarinin-30-yilinda-turkiye-orta-asya-turk-cumhuriyetleri-iliskileri>
- Yücememiş, B.T. Arıcan & E. Alkan, U. (2017). Türkiye-Özbekistan-Kazakistan Ekonomik İlişkileri ve Bankacılık Sistemi, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 9(17), 161-203.

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.11.15>

Volume 6/2

2022 p. 330-363

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN UZAKTAN ÖĞRETİME İLİŞKİN HAZIR BULUNUŞLUK VE MEMNUNİYET DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ*

INVESTIGATION OF UNIVERSITY STUDENTS' READINESS AND SATISFACTION LEVELS FOR DISTANCE EDUCATION

Tuğba ŞİMŞEK**
Ali İlker GÜMÜŞELİ***

ÖZ

Bu araştırmada İstanbul'daki vakıf üniversitelerinde lisans düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin COVID-19 pandemisi sürecindeki uzaktan öğretim uygulamalarına hazır bulunuşluk düzeyleri ile süreçten duydukları genel memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın evrenini; 2019-2020 eğitim öğretim yılında İstanbul ilinde faaliyet gösteren ve dört yıllık lisans programlarına ilk defa öğrenci alımının üzerinden 15 yıl geçen vakıf üniversitelerinin toplam 146.100 lisans öğrencisi oluşturmuştur. Araştırmanın verileri "Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazır Bulunuşluk Ölçeği" ve "e-Öğrenme Sürecine İlişkin Memnuniyet Ölçeği" aracılığıyla elde edilmiştir. Gönüllülük esası ile doldurulan 548 adet anket formundan, araştırmanın örneklem grubuna uygun olmadığı tespit edilen 167 anket formu hesaplama dışında tutularak, toplam 381 anket formu işleme alınmıştır. Ardından veriler, paket istatistik

* Bu çalışma, Prof. Dr. Ali İlker GÜMÜŞELİ danışmanlığında yürütülen ve 2022 yılında tamamlanan "Covid-19 Pandemisi Sürecinde İstanbul'daki Vakıf Üniversitesi Öğrencilerinin Uzaktan Öğretim Uygulamalarına İlişkin Hazır Bulunuşluk ve Memnuniyet Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** İstanbul Okan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eğitim Bilimleri, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-9623-7373, İstanbul, Türkiye.

*** Prof. Dr., İstanbul Okan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0003-1471-6766, İstanbul, Türkiye.

programları aracılığıyla; aritmetik ortalama, standart sapma, ANOVA Testi, Korelasyon Analizi ve Regresyon Analizi teknikleri kullanılarak araştırmanın amaçları doğrultusunda analiz edilmiştir.

Öğrencilerin çevrim içi öğrenmeye hazır bulunuşluk düzeyleri ile uzaktan öğretime ilişkin memnuniyet düzeyleri arasında istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişkiye rastlanamamıştır. Bununla birlikte; ölçeklerin alt boyutları arasındaki en yüksek anlamlı ilişkinin “Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği”, “Öğrenen Kontrolü” ve “İletim ve Kullanışlılık” boyutları arasında olduğu görülmüştür. Elde edilen bu veriler, bilgisayar ve internet kullanımı becerisine sahip ve kendi öğrenme sürecini yönetebilen öğrencilerin, öğrenme yönetim sistemi üzerinden yürütülen uzaktan öğretim uygulamalarına ilişkin memnuniyet düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermiştir.

Uzaktan öğretime hazır bulunuşluk ve memnuniyet düzeyi değişkenlerinin her bir alt boyutu arasında düşük-orta düzeyde ilişki bulunduğu, memnuniyet düzeyi üzerinde en etkili değişkenin ise “Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği” olduğu ortaya çıkmıştır. Bilgisayar ve internet kullanımına ilişkin ilgi, beceri ve geçmiş başarılı deneyimlerin, uzaktan öğretim uygulamalarına ilişkin memnuniyet düzeyini olumlu yönde etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *COVID-19, Uzaktan öğretim, Öğrenci memnuniyeti, Hazır bulunuşluk, Pandemi.*

ABSTRACT

This study aims to reveal the views and expectations of individuals with obesity in Turkey about the issues they are discriminated against in the media, the forms of This study examined the relationship between readiness levels for the remote education applications in the COVID-19 pandemic process and the levels of overall satisfaction they have received from the process. The study was created by a total of 146,100 undergraduate students from the foundation universities (having 15 years of academic life after the first student acquisition of four-year undergraduate programs) in Istanbul in the 2019-2020 academic year. The research data was obtained through the “Ready to Learn Online Scale” and “Satisfaction Scale for the E-learning Process.” A total of 381 questionnaire forms were processed by excluding the calculation of 167 questionnaire forms found to be unsuitable for the survey sample group from 548 questionnaire forms filled on a voluntary basis. Then the data, through packet statistics programs; arithmetic mean, standard deviation, ANOVA Test, Correlation Analysis and Regression Analysis techniques were used for the purposes of the research.

There was no statistically significant relationship between the level of availability available to students online and the satisfaction levels for remote teaching. However, the highest meaningful relationship between the lower dimensions of the scales was found to be between the dimensions “Computer & Internet self-efficacy” “Learner control” and “Transmission and availability.” This data showed that students with the ability to use computers and the internet and manage their own learning process have higher levels of satisfaction with remote teaching applications through the learning management system.

It was revealed that the remote readiness and satisfaction level variables have a low to medium relationship between each sub-dimension, and the most influential variable on the satisfaction level is “Computer & Internet self-efficacy”. The interest, skills, and past successful experiences in computer and internet use have been found to have a positive impact on the level of satisfaction in remote teaching applications.

Keywords: *COVID-19, Distant learning, Student satisfaction, Readiness, Pandemic.*

Giriş

Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19)’nın, Türkiye’de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi olarak ilan edilmesi (WHO, 2020; Sağlık Bakanlığı, 2020) ile birlikte, birçok alan ve sektörde koruyucu tedbirler alınmaya başlanmıştır. Dünyanın birçok ülkesinde, hastalığın öğrenciler arasında bulaşarak yayılmasını önleyebilmek amacıyla eğitim kurumlarının kapatılmasına karar verilmiştir (OECD, 2020). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK) tarafından; Türkiye’de yükseköğretim faaliyetlerine 16 Mart 2020 tarihinden itibaren 3 hafta ara verileceği (YÖK, 2020a), 23 Mart 2020 tarihinden itibaren uzaktan öğretim kapasitesine sahip olan bütün üniversitelerde dijital imkânlar ile uzaktan öğretim sürecinin başlayacağı ve bahsedilen uygulamaların lisansüstü düzeylerin tüm süreçlerinde de geçerli olacağı (YÖK, 2020b) belirtilmiştir.

COVID-19’un, Türkiye’deki genel seyri doğrultusunda yapılan 26 Mart 2020 tarihli basın açıklamasında (YÖK, 2020c) 2019-2020 eğitim öğretim yılı bahar dönemi sonuna kadar yüz yüze eğitim faaliyetlerinin durdurulmasına karar verildiği duyurulmuştur. Yükseköğretim kurumlarının eğitim öğretim faaliyetlerinin planlanması ve yürütülmesine ilişkin, YÖK tarafından alınan kararlar doğrultusunda acil uzaktan

öğretime zorunlu bir geçiş yapılmıştır. Bu geçiş döneminde, birbirinden farklı düzeyde teknolojik altyapılara sahip üniversiteler tarafından yürütülen acil uzaktan öğretim faaliyetleri, araştırmacıların eğitimde uzaktan öğretim kavramına odaklanmasını ön plana çıkarmıştır (Can, 2020:43; Keskin ve Özer Kaya, 2020:66; Telli ve Altun, 2020:32-33; Zhou vd.,2020:513).

Bu çalışma, COVID-19 nedeniyle dünyada ve ülkemizde yaşanan olağandışı gelişmelerin eğitim sisteminde yarattığı zorunlu değişime, bu değişim öncesinde öğrencilerin uzaktan öğretime ilişkin hazır bulunuşluk düzeyleri ile süreçten memnun olma düzeylerine odaklanmaktadır.

Uzaktan Öğretim ve Acil Uzaktan Öğretim

Uzaktan öğretim; öğreten ile öğrenenin aynı mekanda bulunma zorunluluğu olmadan, öğretim faaliyetlerinin bilgi ve iletişim teknoloji sistemleri aracılığıyla planlandığı ve yürütüldüğü öğretim şekli olarak tanımlanmaktadır. Öğrenenler ile öğretmenin aynı ve/veya farklı zamanlarda öğrenme etkinliğine katılmasına imkan sağlamak ve buna bağlı olarak eş zamanlı ve eş zamansız olarak nitelendirilmektedir (YÖK, 2021). Uzaktan öğretim; yer, düzen ve zamanlama açısından öğreneni kısmen de olsa bağımsız kılan, kendi başına öğrenmesini sağlayan öğrenim materyallerine sahip, farklı toplumsal grupların öğretim faaliyetlerine katılımını kolaylaştıran bir öğretim metodu olarak görülmektedir (Özdil, 1986:6-7).

Uşun'a göre (2006:12) uzaktan öğretim; öğrenme zamanı, öğrenme yeri ve öğrenme hızı açısından öğrenenlere büyük esneklik sağlayan bir öğrenme etkinliğidir. Uzaktan öğretim, öğrenenlerin zaman ve mekan kısıtı olmadan, buldukları ortamlarda öğretim faaliyetlerine dahil olabilmelerini mümkün kılan, bireysel farklılıkları nedeniyle yavaş ve hızlı öğrenenlerin arasındaki çatışmayı ortadan kaldıran (Kruse, 2002; akt. Yıldırım, 2011:32) bir süreç olarak tanımlanır. Bu nedenle; toplumda okur-yazarlık oranının artırılmasında, temel eğitim sonrası mesleki eğitim faaliyetlerinin uygulanmasında, bireysel gelişimlerine katkı sağlamak isteyen kişilerin ve eğitim faaliyetlerine fiilen katılamayan dezavantajlı grupların eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasında tercih edilmektedir. Öğrenenlere sağlamış olduğu serbestlikler, kitlelerin eğitimini kolaylaştırmakta ve eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır (İşman, 2005:17). Uzaktan öğretim, yukarıda bahsedilen fonksiyonları

nedeniyle, zaman ve mekandan bağımsız olarak nitelendirilen yaşam boyu öğrenme ve yetişkin eğitimi ile de ilişkilendirilmektedir (Tufan, 2018:62).

Alan yazında birbirine yakın ifadelerle tanımlanan acil uzaktan öğretim ise; acil durum ya da kriz dönemlerini oluşturan etmenler ortadan kalktığında, var olan formatına geri dönerek yüz yüze gerçekleştirilecek eğitim öğretim faaliyetleri için, geçici olarak tamamen uzaktan öğretim metodlarının kullanılması anlamına gelmektedir (Bozkurt vd.,2020:2; Bozkurt ve Sharma, 2020:2; Erkut, 2020: 129; Hodges vd., 2020:7; Keskin ve Özer Kaya, 2020:60). Bu noktada, uzaktan öğretimi ilk kez deneyimleyen öğrenci ve akademisyenlerin karşılaşmaları muhtemel olan olumsuz durumların, uzaktan öğretime yönelik algıları olumsuz etkilememesi için uzaktan öğretim ve acil uzaktan öğretim kavramları arasındaki farkın açıklığa kavuşturulması ihtiyacı doğmaktadır (Bozkurt, 2020:116). Birbirlerine oldukça benzer gözükseler de iki kavram arasında ince ayrımlar bulunmaktadır (Bozkurt vd.,2020:2; Bozkurt ve Sharma, 2020:2; Hodges vd., 2020:7).

Yeni eğitim olanakları oluşturma, bireysel ve kitlesel eğitim, yaşam boyu öğrenme ve yetişkin öğretime yönelik alternatifler geliştirme esasına dayanan uzaktan öğretim (Alkan,2005:192) ile acil uzaktan öğretim arasındaki farklar aşağıdaki şekilde özetlenmektedir:

- Uzaktan öğretim yüz yüze yapılan öğretimin güçlü bir alternatifi olarak ve öğrenenlerin katılmayı kendi iradeleri ile seçtikleri, acil uzaktan öğretim ise kriz dönemlerinde bir zorunluluk olarak uygulanan öğretim şeklidir (Bozkurt ve Sharma, 2020:2).
- Yaşam boyu öğrenmeyi esas alan (Uşun, 2006:17) uzaktan öğretim; tüm öğrenme araç ve materyallerini öğrenenlerin değişen talep ve ihtiyaçları doğrultusunda çevrim içi platformlara uygun olarak tasarlayarak kalıcı çözümler üretmeye çalışırken, acil uzaktan öğretim yüz yüze öğrenme ortamı için hazırlanan öğretim programları ile ders materyallerini sanal ortama aktararak mevcut kriz durumunu çözmeye yönelik geçici çözüm önerileri sunmaktadır (YÖKAK, 2021).
- Uzaktan öğretim disiplinlerarası bir kavram olarak teori ve uygulamaya ilişkin bilgileri harmanlayarak öğretim faaliyetlerini planlı bir şekilde

sürdürmeye çalışır ve öğrenmenin gerçekleştirilmesini amaçlar, acil uzaktan öğretimin amacı ise kriz dönemlerinde mevcut imkanlarla öğretim faaliyetlerini devam ettirmek (Bozkurt, 2020:117; Bozkurt vd.,2020:11) ve öğrenenlerin öğrenme sürecinden uzaklaşmalarını önlemektir (Yavuz vd., 2020:130). Kriz dönemi sonrasında, öğretim faaliyetleri daha önce planlandığı şekilde yürütülmeye devam edecektir.

- Öğrencilerin öğrenme etkinliklerine dahil edilme yöntemlerinde de acil uzaktan öğretim ile uzaktan öğretim uygulamalarında farklılıklar görülür. Acil uzaktan öğretim geleneksel sınıf ortamının sanal ortama aktarılmış halidir. Öğrencilerden, kurumlar tarafından belirlenen zaman diliminde öğrenme etkinliklerine katılmaları beklenir. Uzaktan öğretim ise öğrenciye öğrenme zamanı konusunda esneklik sağlayan ve öğrenme zaman dilimini öğrencinin kendi tercihinine bırakan bir yapıya sahiptir (YÖKAK, 2021).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, bu çalışma COVID-19 pandemisi dolayısıyla yüzyüze eğitime zorunlu olarak ara verilmesi sonunda üniversitelerin acil olarak uzaktan öğretimi devreye sokarak, eğitim ve öğretimi sürdürme faaliyetlerine yönelik yaptıkları acil uzaktan öğrenme sürecinin değerlendirilmesi kapsamında bir çalışma olarak görülebilir.

Uzaktan Öğretimde Öğrenci Memnuniyeti

Uzaktan öğretim faaliyetlerinin değerlendirilmesinde, öğrenci memnuniyeti; sürecin kalitesine ilişkin ipuçları veren ve başarı derecesini ortaya koyan en temel gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır (Gülbahar, 2021:283). Öğrenci memnuniyeti, uzaktan öğretim uygulamalarının başarı, etkileşim ve etkililik düzeyini belirleyen anahtar role sahip bir parametre olarak görülmektedir (Parlak, 2007:56).

Uzaktan öğretimde öğrenci memnuniyeti; öğrencilerin, deneyimledikleri öğrenme – öğretme etkinlikleri ile kendilerine sunulan tüm hizmetlerden memnun olma durumu olarak tanımlanabilir (Sener ve Humbert, 2003; akt. Çakır, 2014: 895). Yapılan araştırmalar, öğrenci memnuniyetinin; öğrencilerin uzaktan öğretim uygulamalarına katılım ve devam etme süreçleri üzerinde etkili bir faktör olduğunu (Arbaugh, 2000: 42), öğrenme ortamından memnun olmayan öğrencilerin %42'sinin uzaktan öğrenme sürecini

sonlandırdığını (Chyung vd., 1998:3) göstermektedir. Bilişim sistemlerinin verimliliğinin değerlendirilmesinde, kullanıcı memnuniyetinin en önemli kriterlerden biri olarak görülmesi (Chiu vd. 2007:271) ve uzaktan öğretim öğrenme sistemlerinde memnuniyeti etkileyen faktörlerin çeşitliliği nedeniyle, öğrenci memnuniyetinin mümkün oldukça geniş kapsamlı değerlendirilmesi zarureti doğmaktadır (Kantoğlu vd. 2013:124).

Alan yazında öğrenci memnuniyetinin, araştırmacılar tarafından farklı boyutlarda incelendiği görülmektedir. Volery ve Lord (2000) tarafından yapılan araştırmada öğrenci memnuniyetini etkileyen faktörler; teknoloji, öğrenenlerin ve öğretmenlerin karakteristik özellikleri olarak belirlenmiştir. Arbaugh (2000:33-38) öğrenci memnuniyetini; algılanan kullanılabilirlik ve kullanım kolaylığı, algılanan esneklik, algılanan etkileşim düzeyi, öğrenci deneyimi ve yaş kriterleri açısından ele almışken, Piccoli vd. (2001:406) bu kavramı insan ve tasarım boyutları ile öğrenci, öğretmen, öğrenme modeli, teknoloji, öğrenen kontrolü, içerik ve etkileşim alt boyutlarında incelemiştir. Yine Stokes (2001:35) öğrenci memnuniyetini, öğrencilerin karakteristik özellikleri çerçevesinde değerlendirmiştir. Roca vd. (2006) yaptıkları araştırmada öğrenci memnuniyetini; sistemin kullanılabilirliği ve kalitesi ile ilişkilendirmişlerdir. Sun vd. (2008:1184) ise öğrenci memnuniyetini etkileyen faktörleri incelemiş ve bu faktörleri öğrenen, öğretmen, ders içeriği, teknoloji, sistem tasarımı ve öğrenme ortamı boyutlarında gruplandırmışlardır. Paechter vd. (2010) tarafından yapılan araştırmada ise öğrenci memnuniyeti; öğrenme yönetim sistemi, öğrenen-öğreten ve öğrenen-öğrenen arasındaki etkileşim, kendi kendine öğrenme süreci ve ders çıktıları açısından ele alınmıştır. Kuo vd. (2014) uzaktan öğretimde öğrenci memnuniyetini; etkileşim, kendi kendine öğrenme becerisi ve internet öz-yeterliliği boyutlarında incelemiştir. Yurt içinde yapılan bazı araştırmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Örneğin Ilgaz (2008) öğrenci memnuniyetini öğrenci-öğrenci etkileşimi, öğrenci-öğreten etkileşimi, teknik destek, çevrim içi dersler, yüz yüze etkinlikler ve basılı materyaller olmak üzere altı boyutta incelemiştir. Gülbahar (2012:135) tarafından geliştirilen memnuniyet ölçeğinde, uzaktan öğretimde öğrenci memnuniyetini etkileyen faktörler; iletim ve kullanılabilirlik, öğretim süreci, öğretim içeriği, etkileşim ve değerlendirme olmak üzere 4 başlık altında toplanmıştır. Kantoğlu vd. (2013:126) ise öğrenci memnuniyetini; öğrenci ilgi ve tutumu, sisteme erişim sorunları ve kullanım kolaylığı, ders materyal kalitesi ve kişisel gelişimin

izlenebilirliği, materyal kullanılabilirliği ve güncelliği ile destek hizmetleri kalitesi açısından ele alınmıştır. Geçer ve Topal (2015:1283) öğrenci memnuniyetini; ders içeriği ve öğretim süreci, kullanılan materyaller ve iletişim araçları, e-öğrenmeye karşı tutum, ortam tasarımı ve öğrenen-öğreten etkileşimi boyutlarında incelemişlerdir.

Uzaktan Öğretimde Hazır Bulunuşluk

Etkin bir uzaktan öğretim sürecinde, bugüne kadar örgün öğretim yoluyla öğrenim gören öğrencilerin çevrim içi öğrenme yöntemlerine hazır bulunuşluklarının da belirleyici bir rolü bulunmaktadır (Vonderwell ve Savery, 2004:38; Yakar ve Yakar, 2021:2). Çevrim içi öğrenmenin ilk adımı olarak görülen hazır bulunuşluk (Moftakhari, 2013) bilişim ve iletişim teknolojilerini kullanmaya istekli olma (Dada, 2006:1) ve bireyin çevrim içi öğrenme için gerekli ön bilgi ve beceriler ile duyuşsal niteliklere sahip olma durumu (Yurdugül ve Demir, 2017:897) olarak tanımlanmakta ve uzaktan öğretim faaliyetlerinin öğrenenler tarafından değerlendirilmesinde belirleyici nitelik taşımaktadır. Öğrenenlerin çevrim içi öğrenmeye hazır bulunuşluk düzeyleri, bu özellikleri nedeniyle, öğrenme ortamlarının öğrenen ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda geliştirilmesine imkan tanımaktadır (Adnan ve Boz-Yaman, 2017: 234, Gülbahar, 2012:122). Ayrıca, öğrenen-öğreten memnuniyetinin artırılması ve yaşam boyu öğrenme süreçlerinin iyileştirilmesi üzerinde de etkili olduğu görülmektedir (Davis, 2006).

Alanyazında hazır bulunuşluk kavramından ilk kez Edward Lee Thorndike tarafından, öğrenme kuramının temel yasalarından biri olarak bahsedilmiştir. Hazır bulunuşluk yasası; bireyin herhangi bir davranışı yapmaya hazır olduğunda davranışı gerçekleştirmesinin memnuniyet sağladığı, davranışı yapmaya hazır olmasına rağmen yapmasına izin verilmediğinde kızgınlığa neden olduğu ve bir davranışı yapmaya hazır olmadan yapmaya zorlandığında ise bu durumun kızgınlık ve kaygıya neden olduğu esasına dayanmaktadır (Senemoğlu, 2020:139). Bu doğrultuda, öğrencilerin çevrim içi öğrenme yöntemiyle öğrenim görmeye kendilerini hazır hissetmelerinin, uzaktan öğretim uygulamalarına ilişkin öğrenci memnuniyeti üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

Hazır bulunuşluk kavramına ilişkin, alan yazında araştırmacılar tarafından farklı tanımlamalar yapıldığı görülmektedir. Eastmond (1994:144) hazır bulunuşluğu; öğrenme deneyimini etkileyen kişisel ve çevresel faktörler olarak tanımlarken, Lopes (2007: 1) çevrim içi öğrenme ortamlarında hazır bulunuşluğu, bir organizasyonun uzaktan öğretim

faaliyetlerinin avantajlarından yararlanabilme becerisi olarak ifade etmektedir. Yenilmez ve Kakmacı (2008:530) hazır bulunuşluğu; öğrenenin yeni bir kavram öğrenmeye hazır olma düzeyi olarak açıklamaktadır. Koloğlu (2016) ise hazır bulunuşluğu; öğrenme ve olgunlaşmanın etkileşiminin bir sonucu olarak nitelendirmektedir. Bireyin, belirli bir süre içerisinde kendiliğinden gerçekleşen olgunlaşma süreci ve edindiği öğrenimleri bir araya getirerek yeni öğrenmelere hazır olma durumunu hazır bulunuşluk olarak ifade etmektedir.

Öğrenenlerin çevrim içi öğrenmeye yönelik hazır bulunuşluk düzeyleri, uzaktan öğretimde sahip olmaları beklenen özellikler aracılığıyla da açıklanabilmektedir. Dabbagh (2007:221) çevrim içi öğrenmede, öğrenenlerin; bilgi ve iletişim teknolojilerini özellikle de etkileşimli iletişim araçlarını etkin kullanabilmesi, çevresiyle iyi ilişkiler kurabilmesi, kendi akademik durumunu iyi analiz edebilmesi, işbirlikçi öğrenme anlayışının gerektirdiği becerilere sahip olabilmesi, kendi öğrenmesini ve zamanı yönetebilmesi gerektiğini savunur. Radovan (2011: 221); kendi öğrenmesine değer veren ve hedeflerini belirleyebilen, akademik sorumluluklarını yerine getirebileceğine inanan, güçlü bir konsantrasyon ile dikkat dağıtıcı unsurların üstesinden gelebilen öğrenenlerin uzaktan öğretim faaliyetlerinde daha başarılı olacağını ifade etmektedir. Uzaktan öğretimde başarılı bir öğrenenin özellikleri, Hong ve Jung (2011:31-32) tarafından; çalışma vizyonuna sahip olmak, öğrenen kimliğine sahip olmak, yönetim becerileri, etkileşim becerileri, bilişsel ve meta-bilişsel beceriler olarak sıralanmaktadır. Özbek (2015:182-183), uzaktan öğretimde öğrenenlerin sahip olması gereken özellikleri; üst bilişsel, bilişsel, teknolojik ve duyuşsal beceriler olarak sınıflandırmaktadır. Uzaktan öğretimde başarılı bir öğrenen olabilmek için yerine getirilmesi gereken roller ise Canlı (2021:139) tarafından; kendi kendine öğrenme, işbirlikçi, teknik, etkileşim ve araştırmacı rolü olmak üzere beş grupta incelenmektedir.

Öğrenci memnuniyetinde olduğu gibi çevrim içi öğrenmede de hazır bulunuşluğun, alan yazında araştırmacılar tarafından farklı açılardan incelendiği görülmektedir. Warner vd. (1998:16) çevrim içi öğrenmeye yönelik hazır bulunuşluğu; çevrim içi öğrenme yoluyla öğrenim görmeye istekli olma durumu, çevrim içi ortamda bağımsız öğrenme yeteneği ve bunun için gerekli iletişim araçlarını kullanabilme becerileri boyutlarında değerlendirmişlerdir. Watkins vd. (2004:78-79) bu kavramı;

başarının önemi, teknolojiye erişim, çevrim içi beceriler ve ilişkiler, internet tartışmaları, motivasyon ve çevrim içi videolar/sesler başlıkları altında incelemişlerdir. Bernard vd. (2004: 37) öğretene ve diğer öğrenenlerle etkileşim içerisinde olmaya istekli olma durumu, kendi kendine öğrenme, çevrim içi öğrenmeye olumlu yaklaşım ve çevrim içi öğrenme ortamı için gerekli becerilere sahip olma boyutlarında ele almışlardır. Smith ise (2005:8) çevrim içi öğrenmeye ilişkin hazır bulunuşluğu; kendi kendine öğrenme becerisi ve çevrim içi öğrenme ortamında rahat olma durumu ile açıklamıştır. Pillay vd. (2007: 223) benzer biçimde çevrim içi öğrenmeye yönelik hazır bulunuşluğu; teknik beceriler, bilgisayar öz-yeterliği, öğrenme stilleri ve bilgisayara yönelik tutum olmak üzere dört boyut ile ilişkilendirmiş, Hung vd. (2010: 1081-1083) ise; bilgisayar ve internet kullanımı öz-yeterliği, kendi kendine öğrenme, öğrenen kontrolü, öğrenme motivasyonu, çevrim içi iletişim öz-yeterliği boyutlarında değerlendirmiştir. Bazı yazarlar ise bu kavramı teknik, kurumsal ve sosyal yeterlikler olarak ele almışlardır (Keramati vd. (2011: 1921). Türkiye’de yapılan bir araştırma da ise çevrim içi öğrenme hazır bulunuşluğu kişisel özellikler, teknolojiye erişim, motivasyon ve tutum, teknik beceriler ve başarıyı etkileyen faktörler olmak üzere beş boyutta ele alınmıştır (Gülbahar (2012:126).

Çevrim içi öğrenme hazır bulunuşluğunun uzaktan öğrenme sürecinde temel faktörlerden birisi olarak öne çıkmasındaki en büyük sebep, hiç kuşkusuz öğrencinin öğrenmeden aldığı doyum ve buna bağlı olarak başarı hazzı elde etmesidir. Nitekim Davis (2006) tarafından yapılan araştırma sonuçları, yüksek düzeydeki hazır bulunuşluğun, çevrim içi öğrenme ortamlarında öğrenci başarısı ile öğrenen ve öğretene memnuniyetini arttırdığını göstermektedir. Yine benzer biçimde Kırmızı (2015: 140-141), yükseköğretimde çevrim içi öğrenme uygulamalarında öğrenen hazır bulunuşluğu ile öğrenci memnuniyeti düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Konuya bir başka açıdan yaklaşıldığında; yukarıdaki ve onlara benzer çok sayıdaki araştırma sonuçları aynı zamanda çevrim içi öğrenme ortamlarında memnuniyet düzeyinin düşük olmasının en önemli nedenleri arasında, öğrenenlerin çevrim içi öğrenmeye hazır olmamasının yer aldığını gösterdiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu bulgular aynı zamanda uzaktan öğretim sürecinin hedeflenen öğrenim çıktılarına ulaşabilmesi için, öğrencilere sağlanan destekler arasında hazır bulunuşluk eksikliğini gidermeye yönelik uygulamalara ağırlık verilmesi gerekliliğini de ortaya çıkarmaktadır (Yurdugül ve Demir, 2017:897). Yüz yüze öğrenmeye göre uzaktan

öğrenme sürecinde öğrenme sorumluluğu yüksek oranda öğrenene aittir (Bozkurt, 2020:130; Canlı, 2021:139; Günbatar, 2017:263; Hung vd., 2010: 1081; Pillay vd., 2007:220) ve başarılı olmak için öğrenenin kendine güveni en temel faktörlerden birisidir (Uşun, 2006:21). Bu iki önkoşul da bize yüzyüze öğrenme uygulamasından uzaktan öğrenme uygulamasına geçiş sürecinde, öğrenenlerin hazır bulunuşluk düzeylerinin yüksek olmasının büyük önem taşıdığını göstermektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, COVID-19 Pandemisi sürecinde YÖK, süreci koordine ve kontrol etmek, üniversitelerde zorunlu uzaktan öğretimin, eğitim ve öğretimin kalitesinden ödün verilmeden yürütülebilmesi için önemli kararlar almıştır. Bu konuda yapılan birçok araştırmada (Altuntaş vd., 2020; Bahadır, 2020; Buluk ve Eşitti, 2020; Can, 2020; Demir, 2021; Karadağ ve Yücel, 2020; Keskin ve Özer Kaya, 2020; Pullu ve Gömleksiz, 2020; Serçemeli ve Kurnaz, 2020; Uyar ve Karakuyu, 2020; Uzun vd., 2020; Yakar ve Yakar, 2021; Yılmaz, 2020; Zan ve Zan, 2020) öğrencilerin uzaktan öğretime ilişkin doyum düzeyleri, hazır bulunuşluk düzeyleri ve uzaktan öğretimde etkili olan faktörlere ilişkin önemli bulgulara ulaşılmıştır. Ancak yapılan alan taramasında bu çalışmaların büyük bir kısmının Vakıf üniversiteleri dışındaki eğitim kurumlarında yapıldığı ve neredeyse tamamının öğrenci doyumuna yönelik çalışmalardan oluştuğu görülmüştür. Diğer yandan COVID-19 Pandemisi sürecinde Vakıf Üniversitelerinde uygulanan uzaktan öğretim uygulamalarına ilişkin çalışmalar ise genel nitelikte öğrenci doyumunu, uzaktan öğretim sisteminin işleyişi ve sorunları vb. konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla doğrudan vakıf üniversitelerindeki lisans öğrencilerinin hazır bulunuşluk düzeyleri ile öğrenci memnuniyeti arasındaki ilişkiyi araştıran bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu nedenle; İstanbul ilindeki vakıf üniversitelerinde lisans düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin, COVID-19 sürecindeki uzaktan öğretim uygulamalarına ilişkin hazır bulunuşluk ve memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını ortaya çıkarmak bu araştırmanın problemi olarak belirlenmiştir.

Vakıf üniversitesi öğrencilerinin, COVID-19 sürecindeki uzaktan öğretim uygulamalarına ilişkin hazır bulunuşluk ve memnuniyet düzeylerinin incelenmesinin, var olan problemlerin belirlenmesi ve sürecin iyileştirilerek geliştirilmesine yönelik

çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu amaçla araştırmanın sorusu aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

1. Öğrencilerin uzaktan öğretim uygulamalarına ilişkin hazır bulunuşluk düzeyleri ile memnuniyet düzeyleri arasında istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir (Karasar, 2019:111-112). Çalışmanın, öğrencilerin uzaktan öğretim uygulamalarına ilişkin hazır bulunuşluk düzeyleri ile memnuniyet düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını açıklamaya yönelik amacı, ilişkisel tarama yöntemiyle ifade edilmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini; 2019-2020 eğitim öğretim yılında İstanbul ilinde faaliyet gösteren ve dört yıllık lisans programlarına ilk defa öğrenci alımının üzerinden 15 yıl geçen vakıf üniversiteleri oluşturmuştur. Bu üniversitelerde öğrenim gören toplam 146.100 lisans öğrencisi bulunmakta olup, üniversite bazında kayıtlı öğrenci sayıları Tablo 1’de verilmiştir.

Örnekleme belirlemek için evreni oluşturan ve araştırmaya başlandığı 2021 yılı itibariyle 15 yıl geçmişi olan İstanbul’daki vakıf üniversiteleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- Koç Üniversitesi (1992),
- Işık Üniversitesi (1996),
- İstanbul Bilgi Üniversitesi (1996),
- Sabancı Üniversitesi (1996),
- Yeditepe Üniversitesi (1996),
- Kadir Has Üniversitesi (1997),

- Beykent Üniversitesi (1997),
- Doğuş Üniversitesi (1997),
- İstanbul Kültür Üniversitesi (1997),
- Maltepe Üniversitesi (1997),
- Bahçeşehir Üniversitesi (1998),
- Haliç Üniversitesi (1998),
- İstanbul Okan Üniversitesi (1999),
- İstanbul Ticaret Üniversitesi (2001),
- Demiroğlu Bilim Üniversitesi (2006).

Demiroğlu Bilim Üniversitesi akademik faaliyetlerine 2007-2008 eğitim-öğretim yılında öğrenci olarak başladığından (WEB_ 1, 2021), örnekleme dahil edilmemiştir.

Tablo 1: 2019-2020 Eğitim Öğretim Yılında İstanbul İlinde Faaliyet Gösteren Son 15 Yıl Öncesinde Kurulan Vakıf Üniversitelerinin Lisans Öğrenci Sayıları

Sıra No	Üniversite	Öğrenci Sayısı
1	Beykent Üniversitesi	19.522
2	Yeditepe Üniversitesi	19.271
3	Bahçeşehir Üniversitesi	18.593
4	İstanbul Bilgi Üniversitesi	15.995
5	İstanbul Kültür Üniversitesi	11.141
6	İstanbul Okan Üniversitesi	9.871
7	Maltepe Üniversitesi	9.148
8	Haliç Üniversitesi	8.430
9	Koç Üniversitesi	6.694
10	Doğuş Üniversitesi	6.527
11	İstanbul Ticaret Üniversitesi	6.359
12	Işık Üniversitesi	5.415
13	Kadir Has Üniversitesi	4.966
14	Sabancı Üniversitesi	4.168
Toplam		146.100

Kaynak: www.istatistik.yok.gov.tr (WEB_ 2, 2020) ile Vakıf Yükseköğretim Kurumları 2020 Raporu'ndan (YÖK, 2020ç) uyarlanmıştır.

Araştırmanın örneklem sayısına ulaşmak için öncelikle anakütle belirlenmiştir. Tablo 1'de adı geçen 14 üniversite içerisinde toplam sekiz adet üniversite (Bahçeşehir

Üniversitesi, Beykent Üniversitesi, Doğu Üniversitesi, Haliç Üniversitesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul Okan Üniversitesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Maltepe Üniversitesi) ankete uygunluk vermiştir. İzin yazıları Ek-1’de sunulmuştur. Araştırmanın nicel örneklem büyüklüğü, 146.100 (çalışma evrenindeki öğrenci) sayısı için aşağıdaki formül ile hesaplanmıştır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2007).

$$n = \frac{N t^2 (p q)}{d^2(N-1) + t^2(p q)} = \frac{146100.(1,96)^2(0,5 \cdot 0,5)}{(0,05)^2(146100-1) + (1,96)^2(0,5 \cdot 0,5)} = \frac{146100.(3,84).(0,25)}{(0,0025 \cdot 146099) + (3,84).(0,25)} = 383$$

Formülde kullanılan sembollerin anlamları şöyledir:

n= Örneklem alınacak birey sayısı

N= Evrendeki birey sayısı

p= İncelenecek olayın görülüş sıklığı (olasılığı) (0,5)

q= İncelenecek olayın görülmeyiş sıklığı (1-p)

t= Belirli serbestlik derecesinde ve saptanan yanılma düzeyinde t tablosunda bulunan teorik değer (1,96)

d= Olayın görülüş sıklığına göre yapılmak istenen + sapma olarak simgelenmiştir (0,05).

Araştırmada örneklem tekniği olarak, tesadüfi örneklem türlerinden kolay örneklem yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama sürecinin, COVID-19 pandemisine yönelik koruyucu ve önleyici tedbirlerin uygulandığı ve eğitim öğretim faaliyetlerinin uzaktan öğretim yoluyla gerçekleştirildiği bir zaman dilimine denk gelmesi nedeniyle araştırmada bu yöntem tercih edilmiştir.

Araştırmanın örneklemini oluşturan öğrencilerin kişisel özelliklerine göre frekans ve yüzde dağılımları Tablo 2’de belirtilmiştir.

Tablo 2: Öğrencilerin Kişisel Özelliklerine Göre Frekans-Yüzde Dağılımı

	Değişkenler	Frekans (f)	Yüzde (%)
Üniversite	Bahçeşehir Üniversitesi	25	6,56
	Beykent Üniversitesi	84	22,05
	Doğu Üniversitesi	57	14,96
	Haliç Üniversitesi	23	6,04
	İstanbul Kültür Üniversitesi	63	16,54
	İstanbul Okan Üniversitesi	41	10,76
	İstanbul Ticaret Üniversitesi	52	13,65
	Maltepe Üniversitesi	36	9,44
	Toplam	381	100,00

Alan	Fen ve Mühendislik	95	24,93
	Güzel Sanatlar	55	14,44
	Sağlık	74	19,42
	Sosyal Bilimler	157	41,21
	Toplam	381	100,00
Sınıf Düzeyi	1. Sınıf	28	7,35
	2. Sınıf	125	32,81
	3. Sınıf	95	24,93
	4. Sınıf	133	34,91
	Toplam	381	100,00

Araştırmaya gönüllülük esasına göre katılım sağlayan öğrencilerin 25'i Bahçeşehir Üniversitesi'nde (% 6,56), 84'ü Beykent Üniversitesi'nde (%22,05), 57'si Doğu Üniversitesi'nde (%14,96), 23'ü Haliç Üniversitesi'nde (% 6,04), 63'ü İstanbul Kültür Üniversitesi'nde (%16,54), 41'i İstanbul Okan Üniversitesi'nde (%10,76), 52'si İstanbul Ticaret Üniversitesi'nde (%13,65), 36'sı Maltepe Üniversitesi'nde (%9,44) öğrenim görmektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin 55'i Güzel Sanatlar (% 14,44), 74'ü Sağlık (% 19,42), 95'i Fen ve Mühendislik (% 24,93), 157'si Sosyal Bilimler (% 41,21) alanında öğrenim görmektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin 28'i 1. sınıf (%7,35), 125'i 2. sınıf (% 32,81), 95'i 3. sınıf (% 24,93), 133'ü 4. sınıf (% 34,91) düzeyinde öğrenim görmektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada; COVID-19 pandemisi sürecindeki uzaktan öğretim uygulamalarında öğrencilerin hazır bulunuşluk ile memnuniyet düzeylerine ilişkin veriler; Hung vd. (2010) tarafından geliştirilerek İlhan ve Çetin (2013) tarafından Türkçeye uyarlanan “Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazır Bulunuşluk Ölçeği” ve Gülbahar (2012) tarafından geliştirilen “e-Öğrenme Sürecine İlişkin Memnuniyet Ölçeği” aracılığıyla elde edilmiştir.

İlhan ve Çetin (2013) tarafından uyarlanan ve toplam 5 boyut ile 18 maddeden oluşan “Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazır Bulunuşluk Ölçeği”; “Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-yeterliği”, “Kendi Kendine Öğrenme”, “Öğrenen Kontrolü”, “Öğrenme Motivasyonu”, “Çevrimiçi İletişim Öz-yeterliği” boyutlarını içermektedir. “Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-yeterliği” boyutu 3, “Kendi Kendine Öğrenme”

boyutu 5, “Öğrenen Kontrolü” boyutu 3, “Öğrenme Motivasyonu” boyutu 4, “Çevrimiçi İletişim Öz-yeterliği” boyutu 3 maddeden oluşmaktadır. Beşli Likert tipinde düzenlenen ölçeğin madde seçenekleri “Kesinlikle Katılıyorum” (5), “Katılıyorum” (4), “Kararsızım” (3), “Katılmıyorum” (2) ve “Kesinlikle Katılmıyorum” (1) olarak derecelendirilmiştir.

Ölçeğin iç tutarlılık derecesini gösteren Cronbach Alpha katsayısı bilgisayar ve internet kullanımı öz-yeterliği boyutunda .87, kendi kendine öğrenme boyutunda .89, öğrenen kontrolü boyutunda .76, öğrenme motivasyonu boyutunda .89, çevrim içi iletişim öz-yeterliği boyutunda .84 ve ölçek genelinde .95 olarak ölçülmüştür.

Gülbahar (2012) tarafından geliştirilen ve toplam 4 boyut ile 29 maddeden oluşan “e-Öğrenme Sürecine İlişkin Memnuniyet Ölçeği” ise “İletim ve Kullanışlılık”, “Öğretim Süreci”, “Öğretim İçeriği” ve “Etkileşim ve Değerlendirme” boyutlarını içermekte ve “İletim ve Kullanışlılık” boyutu 7, “Öğretim Süreci” boyutu 8, “Öğretim İçeriği” boyutu 4 ve “Etkileşim ve Değerlendirme” boyutu 10 maddeden oluşmaktadır. Beşli Likert tipinde düzenlenen ölçeğin madde seçenekleri “ile “Hemen Hemen Her Zaman” (5), “Sık Sık” (4), “Zaman Zaman” (3), “Nadiren” (2), “Hemen Hemen Hiçbir Zaman” (1) olarak derecelendirilmiştir.

Ölçeğin iç tutarlılık derecesini gösteren Cronbach Alpha katsayısı iletim ve kullanışlılık boyutunda .91, öğretim süreci boyutunda .93, öğretim içeriği boyutunda .94, etkileşim ve değerlendirme boyutunda .96 ve ölçek genelinde .97 olarak ölçülmüştür.

Likert tipi derecelendirme ölçeklerinde güvenilirlik katsayısı Cronbach Alpha (α) değeri ile ölçülmekte olup, katsayı değerinin yorumlanmasına ilişkin yaygın değerlendirme aralıkları aşağıda belirtilmiştir (George ve Mallery, 2003; akt. Kılıç, 2016: 48):

$\alpha \geq 0,9$	– Mükemmel
$0,7 \leq \alpha < 0,9$	– İyi
$0,6 \leq \alpha < 0,7$	– Kabul Edilebilir
$0,5 \leq \alpha < 0,6$	– Zayıf
$\alpha < 0,5$	– Kabul Edilemez

Cronbach Alpha değerlerinin, “Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazır Bulunuşluk Ölçeği” geneli için $\alpha=0,95$, “e-Öğrenme Sürecine İlişkin Memnuniyet Ölçeği” geneli için $\alpha=0,97$ olarak hesaplanmış olması, her iki ölçeğin güvenilirliğinin “Mükemmel” düzeyde olduğunu göstermektedir.

Araştırmada kullanılabilmesi için ölçek sahiplerinden yazılı izinler alınmıştır. Araştırma verileri, Google Forms üzerinden hazırlanmış olan çevrim içi anket formu ile internet ortamında toplanmıştır. Anket formunda araştırmacı tarafından hazırlanan “Kişisel Bilgiler Formu” ile birlikte araştırmada veri toplama amacıyla kullanılan ölçekler yer almaktadır. Anket formu; çalışmanın amacı, içeriği ve katılımcıların haklarını açıklayan “Gönüllü Katılım Onay Formu” ve çalışmaya katılmayı onaylama sorusu ile başlamaktadır. Verilerin toplanması için araştırmanın yapılacağı kurumlardan izin alındıktan sonra çevrim içi anket formunun bağlantı adresi, kurumlar aracılığı ile öğrencilere duyurulmuştur. Öğrenciler bağlantı adresi üzerinden, Gönüllü Katılım Onay Formunu okuyarak ve araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul ettiklerini belirten kutucuğu işaretledikten sonra soruları görebilmişlerdir.

Verilerin Analizi

Katılımcılar tarafından toplam 548 adet anket formu doldurulmuştur. Verilerin analiz edilmesi işlemine geçmeden önce, gerekli kontroller yapılarak araştırmanın örneklem grubuna uygun olmayan katılımcıların doldurdukları formlar belirlenmiştir. Örneklemeye uygun olmadığı tespit edilen 167 anket formu hesaplama dışında tutularak, toplam 381 anket formu işleme alınmıştır. Paket istatistik programları aracılığıyla veriler araştırmanın amaçları doğrultusunda analiz edilmiştir.

Araştırma soruları doğrultusunda veri gruplarının normallik dağılımları incelenerek, verilerin analizinde kullanılacak istatistiksel testler belirlenmiştir. Tablodan (bkz. Ek.) görülebileceği üzere dağılım normal olarak gerçekleşmiştir. Özellikle Kolmogorov-Smirnova (Agustini vd., 2018) katsayılarına bakıldığında; hem tüm değerlerin pozitif yönde olması, hem de Shapiro-Wilk (Shapiro, 1965) testlerinde Alpha katsayılarının 0.500 değerinin üzerinde olması nedeniyle ölçeğin diğer istatistiksel analizlere tabi tutulması konusunda bir problem olmadığı görülmüştür. Böylece Korelasyon, Regresyon ve Faktör Analizleri çalışmanın devam eden kısmında kullanılmıştır.

Öğrencilerin uzaktan öğretim uygulamalarına ilişkin hazır bulunuşluk ile memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişki; araştırmada kullanılan ölçeklerin tüm alt boyutlarının yer aldığı korelasyon analizi ile incelenmiştir. Bilindiği üzere korelasyon

analizi, değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkileri gösteren bir tablodur. İki değişken arasındaki ilişkinin; düşük-orta-yüksek kuvvette, negatif-pozitif yönde olduğunu belirlemeye yarar. Ayrıca değişkenlerin birinde görülen değişikliğin ne kadarının, diğer değişkenin özelliklerine bağlı olduğunu ve aralarında istatistiksel bir anlamlılık olup olmadığını yorumlamada kullanılır (Büyüköztürk, 2020:32). Korelasyon tablosundaki değerler -1 ile +1 arasında değişmektedir. +1 güçlü ve pozitif yönde ilişkiyi, -1 ise güçlü ve negatif yöndeki ilişkiyi temsil eder. Değerlerin 0'a yakın veya eşit olması, iki değişken arasındaki ilişkinin zayıf olduğunu veya var olmadığını simgelemektedir (Büyüköztürk vd., 2019:87).

Korelasyon analizi herhangi bir nedensellik ilişkisi göstermediğinden bilimsel inceleme sürecinin tamamlanabilmesi için regresyon analizleri de ayrıca gerçekleştirilmiştir. Regresyon analizinin tercih edilme nedeni; bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin matematiksel bir ifadeyle açıklanabilmesidir. (Büyüköztürk vd., 2019:114). Bu doğrultuda öğrencilerin hazır bulunuşluk ve memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişkilerin derecesini inceleyebilmek amacıyla, “e-Öğrenme Sürecine İlişkin Memnuniyet Ölçeği” nin tüm alt boyutları üzerinde regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, İstanbul Okan Üniversitesi Etik Kurulu 26.05.2021 tarihli 138-12 sayılı sayılı kararı ile alınan izinle yürütülmüştür.

Bulgular

Öğrencilerin uzaktan öğretim uygulamalarına hazır bulunuşluk düzeyleri ile sürecinden tamamından duydukları memnuniyet düzeyleri arasında bir ilişkinin olup olmadığı korelasyon analizi ile ölçülmüştür. Elde edilen verilere Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3: Korelasyon Analizi Tablosu

FAKTÖRLER		İletim ve Kullanışlılık	Öğretim Süreci	Öğretim İçeriği	Etkileşim ve Değerlendirme
Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği	r	,408	,358	,375	,353
	p	0,000**	0,000**	0,000**	0,000**
Kendi Kendine Öğrenme	r	,366	,329	,339	,297
	p	0,000**	0,000**	0,000**	0,000**
Öğrenen Kontrolü	r	,399	,346	,349	,335
	p	0,000**	0,000**	0,000**	0,000**
Öğrenme Motivasyonu	r	,377	,274	,296	,233
	p	0,000**	0,000**	0,000**	0,000**
Çevrim içi İletişim Öz-Yeterliği	r	,328	,249	,276	,233
	p	0,000**	0,000**	0,000**	0,000**

Korelasyon tablosuna bakıldığında değişkenler arasındaki en yüksek ilişkinin “Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği” alt boyutu ile memnuniyet düzeyi alt boyutları arasındaki (0,353-0,408) etkileşim olduğu görülmüştür. “Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği” alt boyutunun memnuniyet düzeyi üzerinde en etkili olduğu alt boyutun ($\bar{x}= 0,408$) aritmetik ortalama ile “İletim ve Kullanışlılık” olduğu anlaşılmıştır. Ardından ($\bar{x}= 0,375$) aritmetik ortalama ile “Öğretim İçeriği”, ($\bar{x}= 0,358$) aritmetik ortalama ile “Öğretim Süreci” ve ($\bar{x}= 0,353$) aritmetik ortalama ile “Etkileşim ve Değerlendirme” boyutu üzerinde etkili olduğu anlaşılmıştır. Korelasyon değerlerinin, 0,30’dan küçük olması ilişkinin düşük düzeyde, 0,30 ile 0,70 arasında olması orta düzeyde, 0,70’ten büyük olması ise yüksek düzeyde olduğunu gösterir (Ratner, 2009:140). Elde edilen veriler; “Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği” alt boyutunun öğrenci memnuniyeti üzerinde orta derecede etkili olduğunu göstermiştir.

İki değişken ve alt boyutları arasındaki ilişkilerin genel olarak düşük-orta düzey olarak adlandırılabilir 0.250-0.450 değer aralığında (Ratner, 2009:140) gerçekleştiği

görülmektedir. Diğer bir dikkat çekici detay ise tüm alt boyutların, diğer değişkenlerin alt boyutları ile “düşük” düzeyde bile olsa etkileşim içerisinde olmasıdır.

Öğrencilerin hazır bulunuşluk ve memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişki, korelasyon analizi ile tespit edilmiş, ilişkinin derecesini belirleyebilmek amacıyla da regresyon analizinden yararlanılmıştır. “e-Öğrenme Sürecine İlişkin Memnuniyet Ölçeği” nin tüm alt boyutları üzerinde regresyon analizleri uygulanmış olup, elde edilen veriler aşağıda yer alan tablolarda belirtilmiştir.

Tablo 4: İletim ve Kullanışlılık Üzerindeki Regresyon Analizi Tablosu

Model		Standardize Olmayan Katsayılar		Standart Katsayılar	t	p
		B	Standart Hata	Beta		
1	Sabit	1,933	0,203		9,516	0,000
	Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği	0,213	0,061	0,223	3,512	0,000*
	Kendi Kendine Öğrenme	0,007	0,077	0,007	0,091	0,927
	Öğrenen Kontrolü	0,169	0,070	0,178	2,410	0,016*
	Öğrenme Motivasyonu	0,114	0,080	0,117	1,431	0,153
	Çevrim İçi İletişim Öz-Yeterliği	-0,001	0,060	-0,001	-0,009	0,993
Bağımlı Değişken: İletim ve Kullanışlılık						
Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ² :		Tahmini Standart Hata:	
1	,457 ^a	,209	0,195		0,764	
		Kareler Toplamı	df	Ortalamalar Karesi	F	p
1	Regresyon	57,302	5	11,465	19,781	,000 ^b
	Bireysel	217,364	375	0,579		
	Toplam	274,673	380			

Regresyon tablosuna bakıldığında toplam iki adet alt boyutun modeldeki bağımlı değişken olan “İletim ve Kullanışlılık” değişkenine doğrudan ve pozitif yönde etki ettiği görülmektedir. “Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği” faktörünün ve “Öğrenen Kontrolü” faktörünün “İletim ve Kullanışlılık” bağımlı değişkeni üzerinde %19.5’lik etkisi bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, iletim ve kullanışlılık değişkenindeki değişimlerin oransal olarak yaklaşık beşte biri, “Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği” ve “Öğrenen Kontrolü” faktörleri tarafından şekillendirilmektedir.

Tablo 5: Öğretim İçeriği Üzerindeki Regresyon Analizi Tablosu

Model		Standardize Olmayan Katsayılar		Standart Katsayılar	t	p
		B	Standart Hata	Beta		
1	Sabit	1,619	0,252		6,416	0,000
	Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği	0,261	0,075	0,227	3,468	0,001*
	Kendi Kendine Öğrenme	0,128	0,096	0,113	1,333	0,183
	Öğrenen Kontrolü	0,192	0,087	0,168	2,201	0,028
	Öğrenme Motivasyonu	-0,050	0,099	-0,042	-0,501	0,616
	Çevrim İçi İletişim Öz-Yeterliği	-0,028	0,075	-0,027	-0,373	0,710
Bağımlı Değişken: Öğretim İçeriği						
Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ² : 0,147		Tahmini Standart Hata: 0,946	
1	,398 ^a	,158				
		Kareler Toplamı	df	Ortalamalar Karesi	F	p
1	Regresyon	63,136	5,000	12,627	14,116	,000b
	Bireysel	335,438	375,000	0,895		
	Toplam	398,574	380,000			

“Öğretim İçeriği” bağımlı değişkeninin incelendiği bu regresyon modelinde yine benzer şekilde “Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği” faktörü tek sebep-sonuç ilişkisi gösteren değişken olarak dikkat çekmektedir. “Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği” faktörü; 0,227 Beta katsayısı ve %14.7’lik açıklama oranı ile öğretim içeriğini pozitif ve doğrudan etkilemektedir.

Tablo 6: Öğretim Süreci Üzerindeki Regresyon Analizi Tablosu

Model		Standardize Olmayan Katsayılar		Standart Katsayılar	t	p
		B	Standart Hata	Beta		
1	Sabit	1,705	,253		6,738	,000
	Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği	,275	,076	,237	3,632	,000*
	Kendi Kendine Öğrenme	,121	,096	,106	1,260	,209
	Öğrenen Kontrolü	,159	,087	,138	1,816	,070
	Öğrenme Motivasyonu	-,028	,099	-,024	-,282	,778

Çevrim İçi İletişim Öz-Yeterliği		,005	,075	,004	,062	,951
Bağımlı Değişken: Öğretim Süreci						
Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ² :		Tahmini Standart Hata:	
1	,409 ^a	,167	0,156		0,948	
		Kareler Toplamı	df	Ortalamalar Karesi	F	p
1	Regresyon	67,609	5	13,522	15,038	,000 ^b
	Bireysel	337,185	375	,899		
	Toplam	404,794	380			

Regresyon modeline bakıldığında bağımlı değişken olan “Öğretim Süreci” değişkeni üzerinde sadece “Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği” alt boyutu etkili olmaktadır. Beta katsayısı 0,237 olan “Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği” faktörünün bağımlı değişkeni açıklama oranı %15.6’dır. Diğer alt boyutların bağımlı değişken üzerinde herhangi bir etkisine rastlanmamıştır. “Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği” faktörünün çok güçlü nedensellik etkisi sebebiyle diğer alt faktörlerin gölgelemiş olma ihtimali yüksek gözükmektedir.

Tablo 7: Etkileşim ve Değerlendirme Üzerindeki Regresyon Analizi Tablosu

Model		Standardize Olmayan Katsayılar		Standart Katsayılar	t	p
		B	Standart Hata	Beta		
1	Sabit	1,649	0,260		6,336	0,000
	Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği	0,300	0,078	0,254	3,857	0,000*
	Kendi Kendine Öğrenme	0,096	0,099	0,083	0,976	0,330
	Öğrenen Kontrolü	0,230	0,090	0,196	2,562	0,011*
	Öğrenme Motivasyonu	-0,132	0,102	-0,109	-1,295	0,196
	Çevrim İçi İletişim Öz-Yeterliği	-0,009	0,077	-0,008	-0,112	0,911
Bağımlı Değişken: Etkileşim ve Değerlendirme						
Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ² :		Tahmini Standart Hata:	
1	,391 ^a	,153	0,141		0,976	
		Kareler Toplamı	df	Ortalamalar Karesi	F	p
1	Regresyon	64,301	5,000	12,860	13,511	,000b
	Bireysel	356,951	375,000	0,952		
	Toplam	421,252	380,000			

Son regresyon modeline bakıldığında ise ilk modeldekine benzer bir şekilde “Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği” faktörünün ve “Öğrenen Kontrolü” faktörünün “Etkileşim ve Değerlendirme” bağımlı değişkeni üzerinde %14.1’lik bir açıklama oranı bulunmaktadır. Diğer alt boyutların bağımlı değişken üzerinde hiçbir etkisine rastlanmamıştır.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırma; İstanbul’daki vakıf üniversitelerinde lisans düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin, COVID-19 sürecindeki uzaktan öğretim uygulamalarına ilişkin bulunuşluk düzeyleri ile genel memnuniyet düzeylerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeyleri ile memnuniyet düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir.

Araştırma sonucunda, öğrencilerin çevrim içi öğrenmeye hazır bulunuşluk düzeyleri ile uzaktan öğretim uygulamalarına ilişkin memnuniyet düzeyleri arasında istatistiksel bir ilişkiye rastlanamamıştır. Bununla birlikte; ölçeklerin alt boyutları arasındaki en yüksek anlamlı ilişkinin “Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği”, “Öğrenen Kontrolü” ve “İletim ve Kullanışlılık” boyutları arasında olduğu görülmüştür.

“Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği” ve “Öğrenen Kontrolü” alt boyutları; “İletim ve Kullanışlılık” alt boyutundan duyulan memnuniyet düzeyinin %19,5’ini açıklamaktadır. Bu oran, öğrencilerin çevrim içi öğrenme yazılımlarının nasıl yönetileceği konusunda bilgi sahibi olmalarının ya da bilgi edinmek amacıyla interneti kullanabilme becerilerine güvenmelerinin, iletim ve kullanılabilirlik boyutunu doğrudan ve pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Bilgisayar ve internet kullanımına ilişkin geçmiş deneyimleri olan öğrenciler, ÖYS arayüz tasarımını daha kolay kullanabilmekte ve ders içeriği kapsamında aradıkları bilgilere daha hızlı ulaşabilmektedir. Ayrıca ders etkinlikleri ve ödev uygulamalarını desteklemek için yararlanılan farklı bilgi ve iletişim teknolojilerini daha kolay kullanabilmektedirler. Bununla birlikte, kendi öğrenme sürecine yön verebilen öğrencilerin, ÖYS’nin öğrenim ihtiyaçlarını karşılama durumu ile ilgili algıları daha olumludur. Elde edilen bulgular; bilgisayar ve internet kullanımı becerisine sahip ve kendi öğrenme sürecini yönetebilen öğrencilerin, öğrenme yönetim sistemi üzerinden yürütülen uzaktan öğretim uygulamalarına ilişkin memnuniyet

düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Araştırma sonuçları, dijital platformlar üzerinden gerçekleştirilen ödev ve sınav uygulamalarının öğrenme yönetim sistemlerini kullanmayı kolaylaştırması bakımından, Altuntaş vd. (2020) tarafından yapılan araştırma sonuçları ile benzer niteliktedir. Yine Kumar (2021) tarafından yapılan araştırma da, çevrim içi ortamda iletişim araçlarını kolayca kullanabilenlerin, uzaktan öğretim uygulamalarına ilişkin memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır.

“Bilgisayar ve İnternet Kullanımı Öz-Yeterliği” alt boyutunun; “Öğretim Süreci” alt boyutundan duyulan memnuniyet düzeyinin %15,6’sını, “Öğretim İçeriği” alt boyutundan duyulan memnuniyet düzeyinin ise %14,7’sini açıkladığı görülmüştür. Öğrencilerin bilgisayar ve internet kullanımındaki bilgi ve becerilerine güvenmeleri, ders içeriğinin ÖYS üzerinde sunumuna yönelik değerlendirmelerini olumlu yönde etkilemektedir. Bilgisayar ve internet kullanımında kendine güvenen ve deneyimli öğrenciler, ÖYS aracılığıyla sunulan öğretim içeriğini daha açık ve anlaşılır olarak değerlendirmektedir. Ayrıca ders içeriğinin öğrenmeye yardımcı olacak nitelikte tasarlanması ve öğretim materyallerinin öğrenenlerin bilgi düzeylerine uygunluğu konularında olumlu düşüncelere sahiptirler. Kumar (2021) tarafından yapılan araştırmada da; çevrim içi ortamda iletişim araçlarını kolayca kullanabilenlerin, uzaktan öğretim sürecine ilişkin memnuniyet düzeyleri benzer şekilde yüksek bulunmuştur.

Bilgisayar ve internet kullanımında öz-yeterliğe sahip öğrencilerin; öğretim sürecinin sunumu, yönlendirilmesi, ihtiyaç duyulan konularda rehberlik edilmesi ve öğretim elemanlarının performanslarına ilişkin memnuniyet düzeyleri daha yüksektir. Bu nedenle, bilgisayar ve internet kullanımına ilişkin ilgi ve geçmiş başarılı deneyimlerin, uzaktan öğretim uygulamalarından duyulan memnuniyeti arttırdığını söylemek mümkündür. Elde edilen geçmiş tecrübeler, gelecekteki kullanım memnuniyetini doğrudan arttırmaktadır. Wei ve Chou (2020) tarafından yapılan araştırma sonucunda da, bilgisayar ve internet öz-yeterliği boyutunda hazır bulunuşluk düzeyi yüksekliğinin, öğrencilerin akademik başarıları ve memnuniyet düzeylerini doğrudan etkileyen bir değişken olduğu belirlenmiştir.

Öğrencilerin uzaktan öğretim süreçlerinden duydukları memnuniyet düzeylerinin değerlendirilmesinde bir alt boyut olan “Etkileşim ve Değerlendirme” boyutunun, “İletim ve Kullanışlılık” faktörüne benzer şekilde, “Bilgisayar ve İnternet

Kullanımı Öz-Yeterliği” ve “Öğrenen Kontrolü” boyutlarıyla ilişkili olduğu görülmüştür. Bu ilişki; bilgisayar ve internet kullanım düzeyi yüksek ve kendi öğrenme sürecini planlayıp yönetebilen öğrencilerin, ÖYS'nin etkileşimli iletişim araçlarını daha verimli kullandığı ve bu durumun uzaktan öğretim uygulamalarına ilgisini ve memnuniyetini arttırdığı şeklinde yorumlanabilir. Hong (2002), Sahin ve Shelly (2008) tarafından yapılan araştırmalarda da benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir.

Çevrim içi yazılım uygulamalarını ve bilgisayar paket programlarını kolaylıkla kullanabilen öğrenciler, öğrenme ortamında paydaşlar arasındaki etkileşim ile öğrenme düzeyini arttırmak amacıyla gerçekleştirilen işbirlikçi etkinliklere katılımında sorun yaşamamaktadır. Dijital etkileşim amacıyla farklı araçların kullanılması ve bu etkinliklere katılım düzeyleri, uzaktan öğretim sürecine ilişkin değerlendirmelerini pozitif yönde etkilemektedir. Sahip oldukları bilgi ve becerilerden, COVID-19 pandemisi sürecinde zorunlu olarak geçiş yaptıkları acil uzaktan öğretim uygulamalarında yararlanabilmeleri, süreç ile ilgili memnuniyet düzeylerini arttırmaktadır. Sahin ve Shelly (2008) tarafından yapılan ampirik araştırmada da, benzer şekilde, öğrencilerin bilgisayar/internet kullanma becerilerine sahip olmasının ve sistemin öğrenmek, iletişim kurmak için kullanışlı olduğuna ilişkin değerlendirmelerinin öğrenci memnuniyetini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Öneriler

Bu araştırmada öğrencilerin çevrim içi öğrenmeye hazır bulunuşluk düzeyleri ile uzaktan öğretim süreçlerine ilişkin memnuniyet düzeyleri arasındaki ilişki, ilişkiyel tarama modeli ile ölçülmüştür. Gelecekte, nitel araştırma yöntemleri uygulanarak yapılacak araştırmalarda memnuniyet düzeyini etkileyen faktörler görüşme tekniği ile incelenip değerlendirilebilir.

Beşli Likert ölçeği kullanılarak üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen bu ampirik araştırmada; karşılaştırma testleri, geçerlik testleri ile birlikte korelasyon ve regresyon gibi nedensellik ilişkisinin de incelendiği testler kullanılmıştır. Gelecekte bu alanda yapılacak çalışmalarda yeni nesil bir araştırma yöntemi olan yapısal eşitlik modelinden yararlanılabilir. Özellikle faktörlerin çok sayıda alt boyuta bölünmeleri ve

ara değişken olarak kullanılabilen alt boyutların ortaya çıkması, yapılacak araştırmalar için önemli bir altyapı oluşturabilir.

Araştırmanın evrenini İstanbul'da faaliyet gösteren vakıf üniversitelerinin lisans programlarında kayıtlı öğrenciler oluşturmuştur. Çalışma evrenine İstanbul'daki devlet üniversiteleri de dahil edilerek, ayrıca ön lisans-lisans-lisansüstü öğrenim düzeylerindeki öğrencilerin uzaktan öğretime hazır bulunuşluk ve memnuniyet düzeyleri incelenebilir.

Araştırma sonuçları; bilgisayar ve internet kullanım öz-yeterliği yüksek ve kendi öğrenme sürecini planlayabilen ve mevcut şartlara göre güncelleyebilen öğrencilerin, ÖYS'leri daha rahat kullanabildiğini ve ayrıca uzaktan öğretim faaliyetlerinden daha memnun olduklarını göstermiştir. Uzaktan öğretim süreçlerinin; öğrencilerin kendi tercihleriyle şekillendirebildikleri öğrenen merkezli bir yapıda tasarlanması, öğrenci memnuniyetini artırarak eğitim-öğretim süreçlerini iyileştirebilir.

KAYNAKLAR

Adnan, M., Boz-Yaman, B. (2017). Mühendislik öğrencilerinin e-öğrenmeye dair beklenti, hazır bulunuşluk ve memnuniyet düzeyleri. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 8(2), 218-243.

Agustini, N. S., Maksum, A., Suseno, M. (2018). Influence of Learning and Personality Method on Student Critical Learning Ability in Learning IPS (Experimental Study on Class IPS Subject of V SDN 01 Duren Sawit, East Jakarta).

Alkan, C. (2005). *Eğitim Teknolojisi*. (8. Basım). Ankara: Anı Yayıncılık.

Altuntaş, E. Y., Başaran, M., Özeke, B., Yılmaz, H. (2020). COVID – 19 Pandemisi Sürecinde Üniversite Öğrencilerinin Yükseköğretim Kurumlarının Uzaktan Eğitime Yönelik Stratejilerine Ve Öğrenme Deneyimlerine İlişkin Algı Düzeyleri. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 3(2) , 8-23.

Arbaugh, J. B. (2000). Virtual classroom characteristics and student satisfaction with internet-based MBA courses. *Journal of Management Education*, 24(1), 32–54.

Bahadır, F. (2020). Raylı sistemler programı öğrencilerinin e-öğrenmeye hazırbulunuşluklarının incelenmesi: Refahiye meslek yüksekokulu örneği. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (2) , 310-317.

Bernard, R. M., Brauer, A., Abrami, P. C., Surkes, M. (2004): The Development of a Questionnaire for Predicting Online Learning Achievement, *Distance Education*, 25(1), 31-47.

Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemi süreci ve pandemi sonrası dünyada eğitime yönelik değerlendirmeler: Yeni normal ve yeni eğitim paradigması. *AUAd*, 6(3), 112-142.

Bozkurt, A., Jung, I., Xiao, J., Vladimirschi, V., Schuwer, R., Egorov, G., ... Paskevicius, M. (2020). A global outlook to the interruption of education due to COVID-19 Pandemic: Navigating in a time of uncertainty and crisis. *Asian Journal of Distance Education*, 15(1), 1–126.

Bozkurt, A., Sharma, R. C. (2020). Emergency remote teaching in a time of global crisis due to CoronaVirus pandemic. *Asian Journal of Distance Education*, 15(1), i-vi.

Buluk, B., Eşitti, B. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde Uzaktan Eğitimin Turizm Lisans Öğrencileri Tarafından Değerlendirilmesi. *Journal of Awareness*, 5(3), 285-298.

Büyüköztürk, Ş. (2020). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. (27. Basım). Ankara: Pegem Akademi.

Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö., Köklü, N. (2019). *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*. (22. Basım). Ankara: Pegem Akademi.

Can, E. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye’de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2) , 11-53.

Canlı, S. (2021). Yükseköğretimde Uzaktan Öğretimde Öğrenenlerin Roller ve Yeterlikleri. Demirtaş, H. (Ed.), *Yükseköğretimde Uzaktan Öğretim içinde* (121-149). Ankara: Anı Yayıncılık.

Chiu, C. M., Chiu, C. S., Chang, H. C. (2007). Examining the integrated influence of fairness and quality on learners’ satisfaction and Web-based learning continuance intention. *Information systems journal*, 17(3), 271-287.

Chyung, Y., Winiecki, D. J., Fenner, J. A. (1998). A Case Study: Increase Enrollment by Reducing Dropout Rates in Adult Distance Education.

Cakir, O. (2014). The factors that affect online learners’ satisfaction. *The Anthropologist*, 17(3), 895-902.

Dabbagh, N. (2007). The online learner: Characteristics and pedagogical implications. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 7(3), 217-226.

Dada, D. (2006). E-Readiness for Developing Countries: Moving the focus from the environment to the users. *The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*, 27(1), 1-14.

Davis, T. S. B. (2006). Assessing Online Readiness: Perceptions Of Distance Learning Stakeholders İn Three Oklahoma Community Colleges. Unpublished Doctoral Dissertation, Oklahoma State University.

Demir, S. (2021). Öğrencilerin Çevrimiçi Ortamda Öğrenmeye Hazır-Bulunmuşluk, Memnuniyet ve Akademik Başarı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Eskişehir.

Eastmond, D. V. (1994). Adult distance study through computer conferencing. *Distance Education*, 15(1), 128-152.

Erkut, E. (2020). Covid-19 sonrası yükseköğretim. *Yükseköğretim Dergisi*, 10(2), 125–133.

Geçer, A. K., Topal, A. D. (2015). Development of Satisfaction Scale For E-Course: Reliability and Validity Study/E-Derslere Yönelik Memnuniyet Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 11(4), 1272-1287.

Gülbahar, Y. (2012). E-Öğrenme Ortamlarında Katılımcıların Hazır Bulunmuşluk ve Memnuniyet Düzeylerinin Ölçülmesi için Ölçek Geliştirme Çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 45(2): 119-137.

Gülbahar, Y. (2021). E-Öğrenme. (6.Basım). Ankara: Pegem Akademi.

Günbatar, M. S. (2017). Öğretmen Adaylarının Çevrimiçi Ortamda Öğrenmeye Karşı Hazır Bulunmuşlukları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 259-288.

Hodges, C. B., Moore, S., Lockee, B. B., Trust, T., Bond, M. A. (2020). The difference between emergency remote teaching and online learning. *Educause Review*, 27.

Hong, K. S. (2002). Relationships between students' and instructional variables with satisfaction and learning from a Web-based course. *The Internet and Higher Education*, 5(3), 267-281.

Hong, S., Jung, I. (2011). The distance learner competencies: A three-phased empirical approach. *Educational Technology Research and Development*, 59(1), 21-42.

Hung, M. L., Chou C., Chen C. H., Own, Z. Y. (2010). Learner readiness for online learning: Scale development and student perceptions. *Computers & Education*, 55(3), 1080-1090.

Ilgaz, H. (2008). Uzaktan Eğitimde Teknoloji Kabulünün ve Topluluk Hissinin Öğrenen Memnuniyetine Katkısı. Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara.

İlhan, M., Çetin, B. (2013). Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazır Bulunuşluk Ölçeği'nin (ÇÖHBÖ) Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 3(2), 72-101.

İşman, A. (2005). *Uzaktan Eğitim*. (Genişletilmiş 2. Basım). Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Kantoğlu, B., Torkul, O., Altunışık, R. (2013). E-öğrenmede Öğrenci Memnuniyetini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesine Yönelik Model Önerisi. *Business and Economics Research Journal*, 4 (2), 121-141.

Karadağ, E., Yücel, C. (2020). Yeni tip Koronavirüs pandemisi döneminde üniversitelerde uzaktan eğitim: Lisans öğrencileri kapsamında bir değerlendirme çalışması. *Yükseköğretim Dergisi*, 10(2), 181-192.

Karasar, N. (2019). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler*. (34.Basım). Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.

Keramati, A., Afshari-Mofrad, M., Kamrani, A. (2011). The role of readiness factors in E-learning outcomes: An empirical study. *Computers & Education*, 57(3), 1919-1929.

Keskin, M., Özer-Kaya, D. (2020). COVID-19 Sürecinde Öğrencilerin Web Tabanlı Uzaktan Eğitime Yönelik Geri Bildirimlerinin Değerlendirilmesi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 59- 67.

Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın alfa güvenirlilik katsayısı. *Journal of Mood Disorders*, 6(1), 47-48.

Kırmızı, O. (2015). The influence of learner readiness on student satisfaction and academic achievement in an online program at higher education. *Turkish Online Journal of Educational Technology (TOJET)*, 14(1), 133-142.

Koloğlu, T. F. (2016). Öğretim elemanlarının uzaktan eğitime bakış açıları ve hazırbulunuşlukları: Ordu Üniversitesi örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Afyonkarahisar*.

Kumar, S. P. (2021). Impact of online learning readiness on students satisfaction in higher educational institutions. *Journal of Engineering Education Transformations*, 34(SP ICTIEE), 64-70.

Kuo, Y. C., Walker, A. E., Schroder, K. E., Belland, B. R. (2014). Interaction, Internet self-efficacy, and self-regulated learning as predictors of student satisfaction in online education courses. *The internet and higher education*, 20, 35-50.

Lopes, C. T. (2007). Evaluating e-learning readiness in a health sciences higher education institution. In *IADIS International Conference ELearning*.

Moftakhari, M. M. (2013). Evaluating e-learning readiness of faculty of letters of Hacettepe University. Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

OECD (2020). A framework to guide an education response to the COVID-19 pandemic of 2020. Paris: OECD Publishing.

Özbek, E. A. (2015). A classification of student skills and competencies in open and distance learning. *International Journal on New Trends in Education*, 6(3), 174-185.

Özdil, İ. (1986). Uzaktan öğretimin evrensel çerçevesi ve Türk eğitim sisteminde uzaktan öğretimin yeri. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Paechter, M., Maier, B., Macher, D. (2010). Students' expectations of, and experiences in e-learning: Their relation to learning achievements and course satisfaction. *Computers & education*, 54(1), 222-229.

Parlak, Ö. (2007). İnternet temelli uzaktan eğitimde öğrenci doyumunu ölççeği. *Journal of Educational Sciences & Practices*, 6(11), 53-72.

Piccoli, G., Ahmad, R., Ives, B. (2001). Web-based virtual learning environments: A research framework and a preliminary assessment of effectiveness in basic IT skills training. *MIS quarterly*, 401-426.

Pillay, H., Irving, K., Tones, M. (2007): Validation of the diagnostic tool for assessing tertiary students' readiness for online learning. *High Education Research & Development*, 26(2), 217-234.

Pullu, E. K., Gömleksiz, M. N. (2020). Meslekyüksekokulu Öğrencilerinin Covid 19 Pandemi Sürecinde Çevrimiçi Öğrenmeye İlişkin Hazır Bulunuşluk Ve Tutum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 757-782.

Radovan, M. (2011). The Relation between Distance Students' Motivation, Their Use of Learning Strategies, and Academic Success. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 10(1), 216-222.

Ratner, B. (2009). The correlation coefficient: Its values range between+ 1/- 1, or do they?. *Journal of targeting, measurement and analysis for marketing*, 17(2), 139-142.

Roca, J. C., Chiu, C. M., Martínez, F. J. (2006). Understanding e-learning continuance intention: An extension of the Technology Acceptance Model. *International Journal of human-computer studies*, 64(8), 683-696.

Sahin I., Shelley, M. (2008). Considering students' perceptions: The distance education student satisfaction model. *Journal of Educational Technology & Society*, 11(3), 216-223.

Sağlık Bakanlığı, <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66494/pandemi.html> adresinden 01.12.2020 tarihinde erişim sağlanmıştır.

Senemoğlu, N. (2020). Gelişim öğrenme öğretim: Kuramdan uygulamaya. (27. Baskı). Ankara: Pegem A.

Serçemeli, M., Kurnaz, E. (2020). Covid-19 pandemi döneminde öğrencilerin uzaktan eğitim ve uzaktan muhasebe eğitimine yönelik bakış açıları üzerine bir araştırma. Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi, 4(1), 40-53.

Shapiro, S. S., Wilk, M. B. (1965). An analysis of variance test for normality (complete samples). Biometrika, 52(3/4), 591-611.

Smith, P. J. (2005). Learning preferences and readiness for online learning. Educational psychology, 25(1), 3-12.

Stokes, S. P. (2001). Satisfaction of college students with the digital learning environment. Do Learners' temperaments make a difference? The Internet and Higher Education, 4(1), 31-44.

Sun, P. C., Tsai, R. J., Finger, G., Chen, Y. Y., Yeh, D. (2008), What drives a successful e-Learning? An empirical investigation of the critical factors influencing learner satisfaction, Computers & education, 50(4), 1183-1202.

Telli, S. G., Altun, D. (2020). Coronavirüs ve çevrimiçi (online) eğitimin önlenemeyen yükselişi. Üniversite Araştırmaları Dergisi, 3(1), 25-34.

Tufan, F. (2018). Uzaktan Öğretim ve Yeni İletişim Süreçleri. (1. Basım). İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.

Uşun, S. (2006). Uzaktan Eğitim. (1.Basım). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Uyar, A., Karakuyu, A. (2020). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin e-öğrenmeye yönelik hazırbulunuşlukları. Journal of Social and Humanities Sciences Research, 7(60), 2905-2914.

Uzun, G. Ö., Eş, A. Ç., Evram, G. (2020). Examination of attitudes of university students in distance education according to some variables. Near East University Online Journal of Education, 3(2), 104-115.

Volery, T., Lord, D. (2000), Critical success factors in online education. International journal of educational management.

Vonderwell, S., Savery, J. (2004). Online learning: Student role and readiness. Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET, 3(3), 38-42.

Warner, D., Christie, G., Choy, S. (1998). Readiness of VET clients for flexible delivery including on-line learning. Brisbane: Australian National Training Authority.

Watkins, R., Leigh, D., Triner, D. (2004). Assessing readiness for e-learning. Performance Improvement Quarterly, 17(4),66-79.

WEB_1, <https://demiroglu.bilim.edu.tr/bys/?mn=0&lan=tr-TR&lnk=1> adresinden 02.01.2021 tarihinde erişim sağlanmıştır.

WEB_2, <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden 30.11.2020 tarihinde erişim sağlanmıştır.

Wei, H. C., Chou, C. (2020). Online learning performance and satisfaction: do perceptions and readiness matter? *Distance Education*, 41(1), 48-69.

WHO, (2020). COVID 19-Timeline. <https://www.who.int/news-room/detail/27-04-2020-who-timeline---covid-19> adresinden 12.12.2020 tarihinde erişim sağlanmıştır.

Yakar, L. Y., Yakar, Z. Y. (2021). Eğitim fakültesi öğrencilerinin uzaktan eğitime karşı tutumlarının ve e-öğrenmeye hazır bulunuşluklarının incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 1-21.

Yavuz, M., Kayalı, B., Balat, Ş., Karaman, S. (2020). Salgın Sürecinde Türkiye'deki Yükseköğretim Kurumlarının Acil Uzaktan Öğretim Uygulamalarının İncelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 129-154.

Yazıcıoğlu, E., Erdoğan, S. (2007). *Spss Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. (Genişletilmiş 2. Basım). Ankara: Detay Anatolia Akademik Yayıncılık.

Yenilmez, K., Kakmacı, Ö. (2008). İlköğretim yedinci sınıf öğrencilerinin matematikteki hazır bulunuşluk düzeyi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16(2), 529-542.

Yıldırım, F. (2011). Uzaktan eğitim sistemine geçişin esas öğeleri olan, öğretim elemanlarının ve öğrencilerinin bakış açıları. G. Telli Yamamoto, U. Demiray ve M. Kesim (Yay. Haz.). *Türkiye'de e-öğrenme gelişmeler ve uygulamalar içinde*, 20-38.

Yılmaz, N. A. (2020). Yükseköğretim kurumlarında covid-19 pandemisi sürecinde uygulanan uzaktan eğitim durumu hakkında öğrencilerin tutumlarının araştırılması: Fizyoterapi ve rehabilitasyon bölümü örneği. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(1), 15-20.

YÖK, (2020a). https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/coronavirus_bilgilendirme_1.aspx adresinden 01.12.2020 tarihinde erişim sağlanmıştır.

YÖK, (2020b). <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/universitelerde-uygulanacak-uzaktan-egitime-iliskin-aciklama.aspx> adresinden 01.12.2020 tarihinde erişim sağlanmıştır.

YÖK, (2020c). <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/YKS%20Ertelenmesi%20Bas%C4%B1n%20A%C3%A7%C4%B1klamas%C4%B1.aspx> adresinden 15.12.2020 tarihinde erişim sağlanmıştır.

YÖK, (2020ç). *Vakıf Yükseköğretim Kurumları Raporu 2020*, Ankara, 2020.

YÖKAK, (2021), <https://portal.yokak.gov.tr/makale/pandemi-doneminde-uzaktan-egitim/> adresinden 05.09.2021 tarihinde erişim sağlanmıştır.

Yurdugül, H., Demir, Ö. (2017). Öğretmen Yetiştiren Lisans Programlarındaki Öğretmen Adaylarının E-öğrenmeye Hazır Bulunuşluklarının İncelenmesi: Hacettepe Üniversitesi Örneği. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 32(4), 896-915.

Zan, N., Zan, B. U. (2020). Koronavirüs ile Acil Durumda Eğitim: Türkiye'nin Farklı Bölgelerinden Uzaktan Eğitim Sistemine Dahil Olan Edebiyat Fakültesi Öğrencilerine Genel Bakış. Electronic Turkish Studies, 15(4).

Zhou, L., Wu, S., Zhou, M., Li, F. (2020). 'School's out, but class' on', the largest online education in the world today: Taking China's practical exploration during The COVID-19 epidemic prevention and control as an example. Best evid chin edu, 4(2), 501-519.

EK

Normallik Testi

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Değer	Serbestlik Değeri	Anlamlılık Düzeyi	Değer	Serbestlik Değeri	Anlamlılık Düzeyi
Bilgisayar ve İnternet Kullanımı - 1	0,302	381	0,000	0,798	381	0,000
Bilgisayar ve İnternet Kullanımı - 2	0,270	381	0,000	0,846	381	0,000
Bilgisayar ve İnternet Kullanımı - 3	0,299	381	0,000	0,739	381	0,000
Kendi Kendine Öğrenme - 1	0,280	381	0,000	0,813	381	0,000
Kendi Kendine Öğrenme - 2	0,278	381	0,000	0,844	381	0,000
Kendi Kendine Öğrenme - 3	0,219	381	0,000	0,888	381	0,000
Kendi Kendine Öğrenme - 4	0,283	381	0,000	0,836	381	0,000
Kendi Kendine Öğrenme - 5	0,236	381	0,000	0,834	381	0,000
Öğrenen Kontrolü - 1	0,272	381	0,000	0,821	381	0,000
Öğrenen Kontrolü - 2	0,182	381	0,000	0,899	381	0,000
Öğrenen Kontrolü - 3	0,299	381	0,000	0,814	381	0,000
Öğrenme Motivasyonu - 1	0,276	381	0,000	0,725	381	0,000
Öğrenme Motivasyonu - 2	0,270	381	0,000	0,818	381	0,000
Öğrenme Motivasyonu - 3	0,285	381	0,000	0,811	381	0,000
Öğrenme Motivasyonu - 4	0,282	381	0,000	0,811	381	0,000
Çevrim İçi İletişim Öz-Yeterliği - 1	0,270	381	0,000	0,779	381	0,000
Çevrim İçi İletişim Öz-Yeterliği - 2	0,265	381	0,000	0,802	381	0,000
Çevrim İçi İletişim Öz-Yeterliği - 3	0,259	381	0,000	0,842	381	0,000
İletim ve Kullanışlılık - 1	0,236	381	0,000	0,875	381	0,000
İletim ve Kullanışlılık - 2	0,258	381	0,000	0,819	381	0,000
İletim ve Kullanışlılık - 3	0,239	381	0,000	0,846	381	0,000
İletim ve Kullanışlılık - 4	0,259	381	0,000	0,834	381	0,000
İletim ve Kullanışlılık - 5	0,253	381	0,000	0,843	381	0,000
İletim ve Kullanışlılık - 6	0,244	381	0,000	0,816	381	0,000
İletim ve Kullanışlılık - 7	0,215	381	0,000	0,877	381	0,000
Öğretim Süreci - 1	0,189	381	0,000	0,888	381	0,000
Öğretim Süreci - 2	0,255	381	0,000	0,846	381	0,000
Öğretim Süreci - 3	0,176	381	0,000	0,895	381	0,000
Öğretim Süreci - 4	0,250	381	0,000	0,848	381	0,000
Öğretim Süreci - 5	0,202	381	0,000	0,878	381	0,000
Öğretim Süreci - 6	0,219	381	0,000	0,866	381	0,000
Öğretim Süreci - 7	0,241	381	0,000	0,868	381	0,000
Öğretim Süreci - 8	0,226	381	0,000	0,876	381	0,000
Öğretim İçeriği - 1	0,264	381	0,000	0,859	381	0,000
Öğretim İçeriği - 2	0,264	381	0,000	0,858	381	0,000
Öğretim İçeriği - 3	0,257	381	0,000	0,851	381	0,000
Öğretim İçeriği - 4	0,253	381	0,000	0,859	381	0,000
Etkileşim ve Değerlendirme - 1	0,213	381	0,000	0,879	381	0,000
Etkileşim ve Değerlendirme - 2	0,226	381	0,000	0,872	381	0,000
Etkileşim ve Değerlendirme - 3	0,200	381	0,000	0,884	381	0,000
Etkileşim ve Değerlendirme - 4	0,182	381	0,000	0,889	381	0,000
Etkileşim ve Değerlendirme - 5	0,206	381	0,000	0,891	381	0,000
Etkileşim ve Değerlendirme - 6	0,219	381	0,000	0,875	381	0,000
Etkileşim ve Değerlendirme - 7	0,207	381	0,000	0,889	381	0,000
Etkileşim ve Değerlendirme - 8	0,242	381	0,000	0,870	381	0,000
Etkileşim ve Değerlendirme - 9	0,231	381	0,000	0,869	381	0,000
Etkileşim ve Değerlendirme - 10	0,259	381	0,000	0,828	381	0,000

a. Lilliefors anlamlı düzeltmesi